

Hrvatsko arhivističko društvo
i
Državni arhiv u Varaždinu-Državni arhiv za Međimurje

46. SAVJETOVANJE

SPECIJALIZIRANI ARHIVI I ZBIRKE GRADIVA IZVAN ARHIVA

17. – 19. listopada 20112.
Varaždin

Nakladnik:

Hrvatsko arhivističko društvo

Urednik:

Silvija Babić

Lektura i korektura:

Nikolina Krtalić

Dizajn i grafička priprema:

Damir Pildek

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

Pod brojem

ISBN

Radovi sa savjetovanja

Varaždin 2012.

Tisak: Adagora

Naklada: 400 komada

PROGRAM SAVJETOVANJA / SADRŽAJ

Srijeda, 17. listopada 2012

Plenarna sjednica – koncepti specijaliziranih arhiva

Arhiv grada Varaždina – od odjela Gradskog muzeja do samostalne ustanove
(D. Hrelja)

Arhivska služba i specijalizirani arhivi u Republici Hrvatskoj:
stanje i perspektive
(dr. sc. S. Ćosić, V. Lemić)

Iskustva u radu Hrvatskog memorijalno dokumentacijskog centra
Domovinskog rata kao specijaliziranog arhiva za Domovinski rat
(J. Kraljević) 7

Organizacijska struktura Arhiva HAZU
(D. Zagotta) 23

Plenarna sjednica – pojedini primjeri

Značaj i posebnost Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
(dr.sc. M. Vuković) 31

Biskupijski arhivi u Republici Hrvatskoj
(dr.sc. S. Razum) 39

Od pismohrane do specijaliziranog arhiva Sveučilišta u Zadru
(M. Maroja)

Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije u Splitu (1965.-2003.)
(V. Sabolić) 59

Osobni arhivski fondovi i specijalizirani arhivi na primjeru književnika (dr.sc. M. Lučić)	75
Stručni pristup vjerskim arhivima u nadležnosti Državnog arhiva u Osijeku (dr.sc. D. Kušen)	87
Arhiv obitelji Kiš Šaulovečki u Ščrbincu (K. Levanić)	99
Specijalizirani arhivi i njihov značaj za povijesnu publicistiku Međimurja (J. Požgan)	111
Arhiv Hrvatskog narodnog kazališta Split (B. Horović)	121
Raspršenost katastarske dokumentacije na primjeru Međimurja i Hrvatskog Zagorja (mr.sc. M. Jurić)	131
Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije 1774. – 1784. predstavljanje izdanja DAVŽ (dr. sc. V. Pavliček)	

Četvrtak, 18. listopada 2012.

Plenarna sjednica – zaštita specifičnih zbirki izvan arhiva

Arhiv obitelji Brlić i Arhiv franjevačkog samostana u Slavonskom Brodu u kontekstu značajnih čimbenika za hrvatsku i zavičajnu povijest (mr.sc. I. Medved)	
Zbirka tonskih zapisa uglednog Splićanina dr. sc. Damira Tončića (V. Ganza Marušić)	145
Problematika istraživanja specijalnih zbirki u knjižnicama i arhivima na primjeru zdravstvene politike u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji 1875.-1910. (D. Hofgräff)	155

Elektronička dokumentacija o lijeku agencija za lijekove EU (dr.sc. A. Rajh)	163
Rješenje za trajnu pohranu digitalnih zbirki i primjena u arhivu Hrvatskih cesta (D. Bašić)	
Pohrana arhivskih materijala u računalnom oblaku (dr.sc. H. Stančić)	

Plenarna sjednica – zbirke arhivskoga gradiva u baštinskim ustanovama

Pregled arhivskog gradiva u zbirkama i dokumentacijskim fondovima Gradskog muzeja Varaždina (S. Težak)	
Arhivska zbirka Muzeja grada Koprivnice (B. Anić, I. Posedi)	179
Arhivsko gradivo muzeja na području Vukovarsko – srijemske županije (P. Elez)	195
Zbirka rukopisnih karata u Arheološkom muzeju u Splitu s osvrtom na karte mjernika iz obitelji Kurir (H. Mladineo Mika, I. Trogrlić)	
Obrada, zaštita i čuvanje arhivskog gradiva pohranjenog u Zbirci rukopisa i starih knjiga Sveučilišne i nacionalne knjižnice u Zagrebu (M. Rubić)	
Konzervacija - restauracija knjiga iz zbirke Ivana Paštrića u Nadbiskupskom sjemeništu u Splitu (K. Klarić)	227
Uloga, značaj i mogućnosti zavičajnih zbirki narodnih knjižnica Republike Hrvatske za lokalnu zajednicu (mr.sc. S. Tošić - Grlač)	233

Zavičajna zbirka Insulana knjižnice Nikola Zrinski u Čakovcu (Lj. Križan)	255
Standardi za specijalne knjižnice i strategija razvoja specijalnih knjižnica od 2012. do 2017. (mr.sc. A. Martek, V. Špac)	265
Ostavštine i otkupi u knjižnici Hrvatskog državnog arhiva (mr.sc. A. Martek)	275

Okrugli stol: Sinergija djelovanja AKM ustanova

ISKUSTVA U RADU HMDCDR-a KAO SPECIJALIZIRANOG ARHIVA ZA DOMOVINSKI RAT

Uvod

Kad uđete u ZET-ovo vozilo svaki put iznova čujete glas iz zvučnika koji vas upućuje *da se registrirate putem vaše elektronske kartice*, tako i mi sada ponovno ističemo neke činjenice o počecima rada Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata (dalje: Centar).

Dakle, Hrvatski je sabor u prosincu 2004. godine donio Zakon kojim je Centar osnovan kao javna znanstvena ustanova i kao specijalizirani arhiv sa zadaćom prikupljanja, sređivanja, čuvanja, stručnog i znanstvenog istraživanja i publiciranja gradiva iz Domovinskog rata.

U cilju obogaćivanja znanja o nedavnoj povijesti i nametnutom nam ratu, zadaća je Centra sređivanje arhivskog gradiva, izdavačka i kulturno-prosvjetna djelatnost, sudjelovanje na znanstvenim skupovima, javnim tribinama i okruglim stolovima s temama iz Domovinskog rata, a podrazumijeva i neposredan kontakt s javnošću kroz programe obilježavanja značajnih datuma i posjećivanja mjesta važnijih događaja iz navedenog razdoblja.

Ne ulazeći u razloge zašto je Centar osnovan tek 2004. godine, možemo

ustanoviti da je glavni dio ustrojavanja Centra završen nakon provedenog javnog natječaja i zapošljavanjem većine djelatnika u veljači 2006. godine. Centar kao arhiv organiziran je kroz rad dva Odsjeka - za konvencionalno i nekonvencionalno gradivo - koji kao i u svim ostalim arhivima imaju određena zaduženja vezana za pojedinu vrstu gradiva.

Gradivo što su ga stvarale srpske vojne postrojbe i civilne institucije na okupiranom hrvatskom teritoriju, nakon vojno-redarstvene operacije „Oluja“ završilo je kod mnogih institucija RH: u spremištima sigurnosnih agencija, Ministarstvu obrane, državnim arhivima, Hrvatskom informativnom centru, ali i kod privatnih osoba.² Nakon osnivanja Centar preuzima arhivsko gradivo postrojbi i institucija paradržavne tvorevine Republike Srpske Krajine (RSK) arhivistički neobrađeno i ponekad u lošem fizičkom stanju zbog neadekvatnog smještaja u trajno vlasništvo, na pohranu ili samo na kopiranje odnosno digitalizaciju.

Posebnost specijaliziranih arhiva

Zakonom o arhivima i arhivskom gradivu predviđeno je osnivanje odnosno postojanje specijaliziranih arhiva,³ ali prema podacima iz Pregleda arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske jedina takva samostalna institucija je Centar.⁴ Naravno, postoji veliki broj ustanova, instituta, knjižnica, muzeja, zavoda, vjerskih zajednica u kojima se čuva arhivsko gradivo, a koje bi mogle dobiti status specijalnih arhiva.⁵

Što je zadatak Centra kao središnje arhivske i znanstvene ustanove za prikupljanje arhivskog gradiva iz Domovinskog rata?

Uz uobičajene poslove (predviđene Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima,⁶ i Statutom Centra), kao što su prikupljanje, obrada i zaštita arhivskog gradiva iz

² Većina prikupljenog gradiva pobunjenih Srba odnosi se na razdoblje do kolovoza 1995. godine. Tijekom razdoblja mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja i do konačnog priključenja Republici Hrvatskoj početkom 1998. godine, srpske paravlasti imale su dovoljno vremena za uništavanje svoje dokumentacije.

³ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 105/97, 64/00, 65/09.

⁴ Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, svezak 1, Zagreb 2006, str. XX.

⁵ Tađin, Ornata, Specijalizirani arhivi, Arhivski vjesnik, 44/2001, Zagreb 2001, str. 44. „Imajući u vidu ograničenja koja nam nameće sadašnja gospodarska situacija u Hrvatskoj, zatim nestanak društvenog vlasništva i sve snažniju privatizaciju na svim područjima, bilo bi važno snažnije potaknuti osnivanje ili uređenje specijaliziranih ili 'kućnih' arhiva na onim područjima koja arhivska služba sa svojim sadašnjim prostornim i ljudskim kapacitetima ne uspijeva savladati na zadovoljavajući način. Takve se potrebe javljaju na području gospodarstva, zdravstva, znanosti i obrazovanja, javnih medija“.

⁶ NN 105/97, 64/00, 65/09.

Domovinskog rata odnosno sređivanje gradiva srpske provenijencije (gradiva „RSK“) te priprema dokumenata za tiskanje knjiga iz serije *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990-1995. – dokumenti*,⁷ djelatnici Centra prikupljali su dokumente za potrebe obrane Hrvatske odnosno obrane hrvatskih generala Ante Gotovine, Ivana Čermaka i Mladena Markača te generala Slobodana Praljka na suđenjima koja se vode pred Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju u Haagu.

Svakodnevno se istražuju i obrađuju zahtjevi zaprimljeni od raznih domaćih državnih institucija – Ministarstva unutarnjih poslova RH, županijskih državnih odvjetništava RH, Ministarstva obrane RH, Ministarstva pravosuđa – Uprave za suradnju s Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu, Odjela za ratne zločine MUP-a RH te međunarodnih (Haag) i pravosudnih institucija susjedne Bosne i Hercegovine. Nije zanemariv ni broj privatnih korisnika koji se također javljaju u Centar sa zahtjevima za pregled i korištenje javno dostupnog gradiva.

Svjedočanstva branitelja i civila o proživljenim iskustvima u Domovinskom ratu s velikom se pozornošću bilježe i prikupljaju u Zbirci memoarskog gradiva.⁸ Naime, privatni zapisi, osobni dnevnici odnosno sjećanja neposrednih sudionika, više nego neki službeni dokumenti, daju o određenom događaju jasniju sliku opisujući atmosferu, odnose i osobne dojmove aktera. Memoarsko gradivo kao sekundarni povijesni izvor postaje nezaobilazan u istraživanju novijih povijesnih događaja, dakako uz potreban oprez pri njegovom korištenju zbog subjektivnosti kazivača.

Upravo te subjektivne pobude koje potiču sudionike Domovinskog rata da iskažu i zabilježe svoja sjećanja, dobro je izrazio Marjan Gašljević, hrvatski branitelj i časnik s kojim je Centar ostvario suradnju na području prikupljanja i objave memoarskog gradiva u knjizi *Zapisi s Banovine*, ovim riječima: „Smijući se ili tugujući raščlanjivao bih događaj u jednoj novoj bilježnici. Zaokruživši priču događaj sam arhivirao. Iznenadenje je bilo potpuno, osjećao sam se lakšim. Ispovijedao sam se svojoj bilježnici i prenio joj sav teret koji me tištio. Pročitavši narednog dana ono što sam jučer napisao imao sam osjećaj kao da se to dogodilo nekom drugom, meni nepoznatom... Datume sam izbjegavao rabiti iz razloga jer mi nije bio cilj napisati bukvalni, subjektivni vremeplov događanja tog razdoblja, već jednu životnu priču malog čovjeka koji se odjednom našao u situaciji sudionika velikog povijesnog trenutka za svoju Domovinu“.⁹

U svom članku o zajedničkoj ulozi usmene povijesti i arhivistike, Ellen D.

⁷ Do sada je Centar izdao 12 knjiga Dokumenta institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj odnosno Dokumenta vojne provenijencije Republike Srpske Krajine, završno s prvom polovicom 1994. godine.

⁸ HR-HMDCDR, 17.

⁹ Zapisi s Banovine 1990, 1991, 1995, Memoarsko gradivo, Knjiga 4, Zagreb 2009, str. 98.

Swain naglašava važnost suradnje arhivista i povjesničara na promicanju vrijednosti usmene povijesti i njezinog utjecaja na daljnja povijesna istraživanja. Autorica upravo arhive i knjižnice vidi kao izuzetan izvor podataka koji proizlaze iz zapisa nastalih međusobnom suradnjom povijesti i arhivistike.¹⁰

Na tragu tog razmišljanja je i Centar sa svojim programom objavljivanja memoarskog gradiva koje nastaje na temelju zapisa koje digitalno zabilježe djelatnici u razgovoru s kazivačima ili Centru svoja svjedočanstva direktno prosljede darivatelji odnosno stvaratelji.

U tome je između ostalog i specifičnost Centra kao specijaliziranog arhiva - djelatnici aktivno sudjeluju u stvaranju memoarskih zapisa kao ispitivači. Još početkom 1980-ih Derek Reimer iz *Canadian Oral History Association*, ustvrdio je da uz svoju ulogu „čuvara nacionalnog blaga“ arhivisti trebaju preuzeti aktivnu ulogu i nikako ne smiju propustiti zabilježiti sjećanja izvornih sudionika događaja, sjećanja koja polako i neminovno nestaju.¹¹

Blizina i dostupnost povijesnih izvora što se nalaze u arhivu Centra omogućuju поближе upoznavanje s problematikom prije negoli se započne s bilježenjem sjećanja sudionika. Budući da za zvučne zapise nisu potrebna značajnija financijska sredstva, zasada se sjećanja sudionika Domovinskog rata bilježe snimanjem pomoću diktafona, a pritom ne treba zanemariti ni činjenicu da se pojedinci brže opuste i zaborave na snimanje uz nezamjetni diktafon, negoli uz uključenu kameru.

Bitno je naglasiti da brojnost pisanih dokumenata upotpunjenih svjedočenjima većeg broja sudionika povećava postotak vjerojatnosti da je neki događaj objektivno prikazan. Prije bilo kakvog javnog objavljivanja ili davanja na korištenje istraživačima audio ili videosnimke odnosno transkripata usmenih izvora, potrebno je utvrditi pravila korištenja, pa u vezi sa zaštitom privatnosti kazivača treba utvrditi tko ima autorska prava, koji se podaci iz iskaza mogu koristiti i slično.¹²

Do sada je u ediciji memoarskog gradiva izdano sedam knjiga sa svjedočanstvima i promišljanjima o nedavnom razdoblju stvaranja i obrane Hrvatske, zabilježenih tijekom razgovora s hrvatskim braniteljima i časnicima te novinarima kao civilnim svjedocima iz raznih hrvatskih krajeva (Lika, Dalmacija, Slavonija, Banovina i dr.).

¹⁰ Swain, Ellen D., *Oral History in the Archives: Its Documentary Role in the Twenty-first Century*, *The American Archivist*, Vol. 66 (Spring/Summer 2003), str. 139-158.

¹¹ Reimer, Derek, *Oral History and Archives: The Case in Favor*, *Canadian Oral History Association Journal* 5, Ottawa 1981-1982, str. 30-33.

¹² S pravne strane, nužno je pokriti sve aspekte korištenja usmenih zapisa putem autorskih ugovora, autorizacijom teksta i sl.

Uz memoarske zapise i knjige dokumenata institucija „RSK“, djelatnici Centra su do sada sudjelovali u stvaranju mnogih izdanja (fotomonografija, monografija, znanstvenih i stručnih studija), kao samostalni autori odnosno kao suautori izdanja upravo koristeći dostupno arhivsko gradivo iz Domovinskog rata kao izvore.

Začetak ideje o važnosti gradiva iz Domovinskog rata

Proces prikupljanja i zaštite registraturnog i arhivskog gradiva iz Domovinskog rata i o Domovinskom ratu započeo je početkom 1992. godine ustrojavanjem Središnjeg arhiva Ministarstva obrane RH, kao dijela Uprave za informativno-političku djelatnost.¹³ Prema predviđenom ustroju Arhiv se sastojao od Foto-odjela, Video-odjela te Odjela za pisano gradivo i trodimenzionalne predmete. Iz dopisa od 22. veljače 1992. vidljivo je da je Ministarstvo obrane RH izdalo zapovijed svim pripadnicima HV-a odnosno Odjelima za informativno-političku djelatnost (IPD) pri operativnim zonama, grupama i postrojbama, da moraju gradivo prikupljati, evidentirati i čuvati te pravilno zaštititi, a nakon toga i proslijediti Središnjem arhivu Ministarstva obrane RH. Nadalje, u dopisu je objašnjeno što se pod arhivskim gradivom podrazumijeva:

- sveukupno pisano, tiskano i na drugi način pripremljeno gradivo (grafike, crteži, fono, video, fotografski, filmski te strojno čitljivi zapisi i dokumentacija)
- značajni trodimenzionalni predmeti (znakovlje, odore, zastave, oružje i. sl.)
- svjedočanstva izbjeglica, pripadnika HV-a, hrvatske policije i ostalih građana
- razne tiskovine
- dokumentacija o devastiranju, uništavanju ili otuđivanju kulturne baštine Republike Hrvatske i razaranjima njenih ekosustava.

Dodatno pojašnjenje vezano za prikupljanje arhivskog gradiva od posebnog značaja za Republiku Hrvatsku dano je u studenom 1992. godine u dopisu kojeg potpisuje dr. Antun Mijatović, načelnik Uprave za IPD Središnjeg arhiva MORH-a. Uz gore navedeno, arhivistički je trebalo zbrinuti i svu dokumentaciju nastalu radom neprijateljskih vojnih i civilnih institucija („RSK“) te njihov propagandni materijal,

¹³ HR-HMDCDR, 18, inv. br. 2168a, Digitalna zbirka dokumenata Slobodana Praljka, sign. 1037. - Dopis Voda za dokumentarno i informativno djelovanje pri Upravi IPD-a MORH-a od 22. veljače 1992. godine.

zatim razni kartografski materijal, pojedinačne popise pripadnika zapovjedništava, postrojbi, ustanova HV-a, domobranstva, dokumente istaknutijih pojedinaca od zapovjednika do vojnika, razne osobne bilješke pripadnika HV-a i srpske vojske Krajine, prikupiti popise zarobljenika/logoraša, podatke o ratnim zločincima, itd.¹⁴

Nadalje se jasno napominje da „nije dopušteno nikakvo uništenje arhivskog materijala kao niti njegova predaja nekome drugome; nije dopuštena ni privatizacija ili prikrivanje arhivskog materijala. Sav arhivski materijal treba brižljivo prikupljati, evidentirati i čuvati ga do predaje Središnjem arhivu pri MORH - Zagreb.“¹⁵

Iako je vidljivo postojanje namjere o prikupljanju i zaštiti gradiva o Domovinskom ratu (u istom se dopisu upozorava da je primijećen i neprimjeren odnos prema izvršavanju zakonske obveze čuvanja arhivskog gradiva), nažalost to nije u potpunosti ispunjeno. Tijekom 1992. godine na inicijativu Ministarstva prosvjete, kulture i športa RH, a uz potporu Ministarstva obrane RH, trebalo je ustrojiti specijalnu postrojbu Hrvatske vojske koja bi u koordinaciji sa Službom zaštite spomenika kulture izvršavala zadatke evakuacije i zaštite spomenika kulture Republike Hrvatske. U tekstu se navodi da je poduzeto nekoliko akcija na spašavanju kulturnog blaga, između ostalog evakuirano je gradivo Arhiva Vinkovci.¹⁶

Što se od načelnog pokretanja te specijalne postrojbe 1992. godine, pa do 1995. odnosno 1998. godine događalo s njom i s arhivskim gradivom na terenu, teško je reći s obzirom na nedostatak pouzdanih informacija. Poznato nam je da je nakon rata:

- veći dio gradiva uzelo Ministarstvo obrane RH i Sigurnosno-obavještajna agencija (SOA),
- ostatak gradiva završio je u državnim arhivima, u Hrvatskom informativnom centru, kod privatnih osoba te u posjedu policijskih uprava, postrojbi HV-a i pravosudnih institucija.

Središnji vojni arhiv MORH-a nije izrastao u samostalan specijalizirani arhiv koji bi isključivo bio vezan za obvezu prikupljanja i obrade arhivskog gradiva iz Domovinskog rata, već je za tu zadaću osnovan Centar. I zaista, nakon osnutka

¹⁴ HR-HMDCDR, 18, inv. br. 2168a, Digitalna zbirka dokumenata Slobodana Praljka, sign. 1117. - Dopis MORH-a, Uprave IPD-a Središnjeg arhiva.

¹⁵ Isto.

¹⁶ HR-HMDCDR, 18, inv. br. 2168a, Digitalna zbirka dokumenata, Digitalna zbirka dokumenata Slobodana Praljka, sign. 143 - Dopis Ministarstva prosvjete, kulture i športa RH od 29. svibnja 1992. godine koji potpisuje mr. Vesna Girardi Jurkić, ministrica.

Centar je dio gradiva gore navedenih imatelja i stvaratelja i preuzeo, ali često u neodgovarajućem stanju - oštećeno, nerazvrstano i često s popisima koji nisu odgovarali stvarnom stanju.

Članak 8 Zakona o Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata vrlo je jasan u pogledu uloge Centra: „Arhivi te druge pravne i fizičke osobe koje raspolažu dokumentacijom nastalom u Domovinskom ratu ili vezanom uz rat, dužne su je predati Centru. Način predaje utvrdit će se sporazumno s Centrom, a na traženje predavatelja Centar može za njega o svom trošku izraditi kopiju dokumentacije koju preuzima.“¹⁷

Međutim, iz svega toga proizlaze i neka pitanja. Koliko zapravo možemo ustrajavati na dobivanju gradiva iz Domovinskog rata ako je dio veće cjeline? Mogu li se i trebaju li se cjeline razdvajati da bi se ispoštovao čl. 8 navedenog Zakona? Naime, čl. 4 Zakona o arhivskom gradivu i arhivima kaže: „Arhivsko gradivo nastalo djelovanjem i radom pojedine pravne ili fizičke osobe čini cjelinu (arhivski fond) i u načelu se ne može dijeliti.“¹⁸

Koliko su državni arhivi i njihovi Odsjeci za gradivo izvan arhiva (*Vanjska služba*), a konačno i sam Centar, spremni pobrinuti se da određeno gradivo dođe na pravo mjesto?

Odgovor i kompromisno rješenje te zakonske zavrzlake bio bi da se Centar nastoji ne miješati u zakonom dane ovlasti državnih arhiva i njihovu nadležnost nad arhivskim gradivom, već zajednički raditi na zaštiti i dostupnosti navedenog arhivskog gradiva. Da bi „vuk bio sit, a koza cijela“, Centar gradivo o Domovinskom ratu, ako je dio veće cjeline zapisa, preuzima na digitalizaciju te na takav način također upotpunjuje svoj arhivski fond o Domovinskom ratu.

Sljedeće pitanje koje se javlja je, koliko se može nastojati da privatni imatelji pravilno brinu o svom gradivu iz Domovinskog rata, a da se i ne spominje da ga predaju nadležnom arhivu ako nemaju adekvatan smještaj za to gradivo?

Spomenuti Zakon o arhivskom gradivu i arhivima jasno definira *privatno arhivsko gradivo*: „Privatnim arhivskim gradivom smatra se arhivsko gradivo nastalo djelovanjem privatnih pravnih i fizičkih osoba, ukoliko nije nastalo u obavljanju javnih ovlasti ili u obavljanju javne službe i ako nije u državnom vlasništvu.“¹⁹

Ili čl. 33 istog Zakona o dužnostima imatelja: „Imatelji privatnoga arhivskog gradiva koji iz bilo koje osnove čuvaju arhivsko gradivo ili pojedinačne dokumente

¹⁷ NN 178/04.

¹⁸ NN 105/97, 64/00, 65/09.

¹⁹ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, čl. 29, NN 105/97.

trajne vrijednosti, obavezni su:

- obavijestiti nadležni državni arhiv o posjedovanju gradiva,
- čuvati gradivo i poduzimati mjere potrebne za njegovo sigurno čuvanje i zaštitu,
- srediti gradivo i izraditi popis,
- dopustiti ovlaštenoj osobi nadležnog državnog arhiva da pregleda gradivo i po potrebi provede sigurnosno snimanje.

Ukoliko imatelj privatnog arhivskog gradiva nije u mogućnosti srediti gradivo i izraditi popis, dužan je dopustiti nadležnom državnom arhivu da to učini o svom trošku.“

Iskustva djelatnika Centra iz svakodnevnog rada s imateljima arhivskog gradiva pokazuju još jednu sliku poimanja pitanja vlasništva gradiva, a to je da si neke osobe uzmu za pravo zadržati određeno gradivo kao privatno vlasništvo (iako je zapravo nastalo u sklopu obavljanja regularnog posla za određenu javnu ili državnu instituciju), pa ga kao takvo i tretiraju prilikom primopredaje našem Centru. Kako postupiti u takvoj situaciji?

Odustati od gradiva ne misleći na njegovu daljnju sudbinu ili ga uzeti bez obzira na cijenu? Pobjeđuje li u tim situacijama pragmatizam ili smo spremni na posljedice ako ustrajavamo na moralnim (i zakonskim) principima?

Navodimo kao primjer dobivanje gradiva od Kriznog štaba Šibenika²⁰ koje se nalazilo kod jednog od članova navedenog tijela. Nigdje se (očigledno) nije vodila evidencija o postojanju tih materijala niti ih je itko potraživao. Kako to često biva, slučajno smo došli do informacije o navedenom gradivu i dogovorili primopredaju. Pitanja se nameću: zašto je to gradivo izdvojeno iz sveopćeg fundusa grada Šibenika, je li se kontaktirao nadležni državni arhiv ili barem Poglavarstvo grada (netko, itko?). Iako se odgovori nisu utvrdili, Centar je preuzeo navedeno gradivo, a u dogovoru s DA Šibenik proslijeđena im je digitalizirana verzija gradiva.

Kad su u pitanju privatne osobe koje u posjedu imaju gradivo, a ne bi ga trebale imati, objašnjenja su često nemušta. Na žalost, to nije jedini primjer. Iz razgovora s jednim umirovljenim časnikom HV-a saznali smo kako je on nakon VRO Oluja, uzeo veću količinu gradiva institucija Republike Srpske Krajine za koje nitko nije

20 „Vlada Republike Hrvatske, suglasno svojim ustavnim obvezama i ovlastima dužna je osigurati jedinstveno i usklađeno djelovanje izvršnih i upravnih tijela državne vlasti u Republici, te privrednih i društvenih djelatnosti u uvođenju neposredne ugroženosti neovisnosti i jedinstvenosti Republike ili ratnog stanja, kao i pozadinsku podršku i svu ostalu pomoć zapovjedništvima i jedinicama oružanih snaga. U tu svrhu osniva se Krizni štab Vlade Republike Hrvatske i općinski krizni štabovi kao koordinativna tijela.“ Odluka je stupila na snagu danom donošenja 27. kolovoza 1991. godine (NN 44/91).

pokazao zanimanje u nadležnim institucijama i sigurnosnim službama te ga je, uz potvrdu nadređenih da nisu zainteresirani za navedeno gradivo, odvezao kući. Zaista zanimljiva situacija koja odražava gotovo komične crte žalosno niske svijesti o važnosti arhivskog gradiva.

Koliko je bilo takvih *osoba*₂₁ koje su se trebala pobrinuti za gradivo kad im se pružila prilika a nisu to učinile?

Uz ove izdvojene primjere nebrige o arhivskom gradivu, postoje i mnogi svijetli primjeri savjesnog postupanja s arhivskom ostavštinom.

Centar svakako nastoji djelovati tako, da se arhivsko gradivo očuva od propasti zbog neprimjerenog smještaja i korištenja.

Po svemu sudeći hrvatska arhivska služba nije imala nikakvu ulogu u prikupljanju, zaštiti ili sređivanju arhivskog gradiva s područja koja su bila pod okupacijom srpskih paradržavnih/vojnih institucija. Gradivo je i dalje rasuto po raznim hrvatskim ustanovama i u posjedu privatnih imatelja (znanih i neznanih), pa bi bilo dobro cjelokupno arhivsko gradivo objediniti, arhivistički obraditi i učiniti dostupnim korisnicima.

Da je i druga strana u ratu pokazivala interes za očuvanje arhivskog gradiva te nastojala da arhivska služba dobro funkcionira, pokazuje i dokument koji imamo.²² Naime, zgradu katoličkog samostana u Kninu koji je neko vrijeme služio kao stacionar za postrojbe specijalne jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova RSK te kao privremeni smještaj za izbjeglice, Vlada RSK velikodušno predaje na korištenje Ministarstvu kultura i vjera RSK odnosno Arhivu Krajine u srpnju 1994. godine.²³ Prije negoli je dobio neželjenu i nametnutu višenamjensku vojno-izbjegličko-arhivsku ulogu, samostan je do 1991. godine isključivo služio za potrebe franjevačkog reda.

Dostupnost i korištenje arhivskog gradiva

Do sada je iz rasutog gradiva izdvojeno i arhivistički sređeno 50-ak fondova i zbirki konvencionalnog gradiva srpske provenijencije, između ostalog: 11. korpus Srpske vojske Krajine, 145. pbr TO Plaški, 98. pješadijska brigada 18. korpusa SVK, Glavni štab SVK, Ministarstvo obrane RSK - Uprava „Istočna Slavonija“, Opštinski

²¹ Ovim pojmom obuhvaćamo sve one koji su htjeli sačuvati gradivo od propadanja te su ga na kraju i predali nekoj od državnih institucija, iako poučeni ranijim primjerom nebrige nadležnih tijela možda nisu ni trebali.

²² Navodimo ovaj dokument s manje-više primjetnom dozom ironije.

²³ HR-HMDCDR, 18, inv. br. 1, Dokumentacija RSK 1, Hrvatski informativni centar, sign. A-296-003.

štabovi TO (Novska, Okučani, Pakrac, Gračac, Donji Lapac), Skupština općine Knin, Srpska pravoslavna crkva i dr. te gradivo vezano za djelovanje i organizaciju JNA na području Hrvatske.

Od nekonvencionalnog gradiva Centar je organizirao zbirku videozapisa, fotografija, zemljovida, digitalnih dokumenata i memoarskog gradiva²⁴. Za bolju preglednost i pretraživost nekonvencionalnog gradiva koriste se dvije interne baze podataka. Jedna za unos i opis fotografija (u planu su i dokumenti, tiskovine i zemljovid), a druga za opis videozapisa. Složene su prema odrednicama koje olakšavaju pretragu i korištenje.

Zanimljive dijelove arhivskog gradiva Centar pokušava približiti javnosti i putem izložaba koje postavlja samostalno (npr. izložba o *Počecima suvremene hrvatske države* i o *Stvaranju Zbora narodne garde*) ili u suradnji s drugim ustanovama (npr. Vojnim muzejom, Općom bolnicom Vukovar) te s pojedincima (npr. Marijo Reljanović i dr.). Riječ je o izložbama: *Vukovarska bolnica 1991*, *Oluja 95*, *Hrvatski ratni plakat* i dr. Izložbe su do sada pronalazile svoj put do javnosti u mnogim knjižnicama, školama, muzejima i drugim ustanovama širom Hrvatske.

U suradnji s Agencijom za odgoj i obrazovanje, a uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa pokrenut je projekt stručnih skupova o Domovinskom ratu za učitelje i nastavnike povijesti, a svoj doprinos obradi tema iz tog razdoblja hrvatske povijesti daje i Centar izlaganjima i prezentiranjem javno dostupne arhivske dokumentacije. Do sada su obrađene teme o raspadu Jugoslavije i uzrocima rata, o zdravlju u ratu, o prvim oružanim sukobima u Republici Hrvatskoj 1991. godine, o napadima na Dubrovnik i Konavle te o značaju i opravdanosti VRO „Oluja“. Na taj način, predočavajući nastavnicima te posredno učenicima autentične zapise i svjedočanstva iz Domovinskog rata, dobit će se potpunija slika koja možda i nije uvijek vidljiva u udžbenicima povijesti.

Jedna od djelatnosti Centra je i rad s korisnicima. Samo u 2011. godini zaprimili smo 110 službenih zahtjeva od fizičkih i pravnih osoba. Na zahtjev fizičkih osoba – korisnika koji su sami istraživali arhivsko gradivo, izdano je na korištenje preko 400 arhivskih kutija, a za pravne osobe i dijelom za privatne osobe istraživanja su obavili djelatnici Centra.

Uz uobičajeno korištenje dokumenata za stručne i znanstvene članke i knjige, tražile su se fotografije za plakate podrške našim generalima u Haagu i za izložbe o

²⁴ HR-HMDCDR, 11, Zbirka videozapisa; HR-HMDCDR, 24, Zbirka fotografija; HR-HMDCDR, 44, Zbirka digitalnih vojnih zemljovida; HR-HMDCDR, 18, Digitalna zbirka dokumenata; HR-HMDCDR, 17, Zbirka memoarskog gradiva.

raznim temama iz Domovinskog rata (npr. *Ratna fotografija - Banovinsko i posavsko bojište 1991-1995*, DA Sisak, za stalni postav o Domovinskom ratu u Gradskom muzeju u Karlovcu, *Domovinski rat* u Hrvatskom povijesnom muzeju) te za ilustriranje mnogih knjiga (*Hrvatska policija u ratu*, *Priće iz Vukovara* na engleskom jeziku i dr.).

Videozapisi su također traženi za prikazivanje u školama tijekom predavanja o temama vezanim za rat, za montiranje dokumentarno-edukativnih filmova, za razne promocije i prezentacije.

Centar svakodnevno dobiva zahtjeve odnosno molbe za slanjem preslika dokumentacije odnosno bilo kakvog pisanog ili slikovnog traga o određenim osobama iz razdoblja Domovinskoga rata.

Jedan od takvih primjera je i zahtjev za eventualnom snimkom osobe koja je zadnji put viđena živa u studenom 1991. godine u krugu pogona Borovo Commercea. Djeca nestalog i (vjerojatnog) ubijenog Josipa L.²⁵ zamolila su nas da u našem arhivu potražimo snimke njihovog oca, koji je zajedno s ostalim ranjenicima ležao u pričuвної bolnici u krugu navedene tvornice. Snimke su tražene kao prilog dokazima u procesu istražnog postupka protiv određenih osoba zbog ratnog zločina protiv civila koji se vodi na vukovarskom Županijskom sudu.²⁶ Dana 19. studenoga 1991. godine postrojbe JNA i četnika, slomivši otpor hrvatskih branitelja, ušli su u Borovo Naselje i izvukli ranjenike, civile i branitelje iz zgrade pogona Borovo Commercea, a nakon toga su ih ili ubili ili poslali u koncentracijske logore u Srbiju. Nekoliko sekundi snimke pronađene u našoj Zbirci videozapisa, na kojoj se vidi kako oca obitelji koja nam se obratila iznose na nosilima, učinile su nas ispunjenima ne samo zbog okolnosti pronalaska tog videozapisa, već i zbog emotivne reakcije koju je izazvala činjenica da je to zaista posljednja snimka njihovog ubijenog oca.²⁷

Na početku teksta navedeno je da Centar rješava između ostalih i zahtjeve državnih pravosudnih institucija koje potražuju arhivsko gradivo o djelovanju neprijateljskih postrojbi, vezano za istraživanje određenih kaznenih djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva.

Sljedeći primjer potraživanja gradiva za potrebe sudskog procesa je jedan slučaj koji na žalost ipak nije tako rijedak u praksi rada Centra s određenim institucijama. Naime, prvi zahtjev Centar je dobio iz Odjela kriminalističke policije PU Sisačko-moslavačke krajem siječnja 2012. godine. Oni su po nalogu Županijskog državnog odvjetništva u Sisku provodili kriminalističko istraživanje vezano za granatiranje

²⁵ Dodatni podaci o osobi vidljivi u Knjizi osoba nestalih na području Republike Hrvatske, Uprava za zatočene i nestale Ministarstva branitelja, travanj 2012, str. 38.

²⁶ Zahtjev za korištenje gradiva, klasa: 612-06/11-06/55, ur. broj: 568-03/2-11-01, 11. listopada 2011.

²⁷ HR-HMDCDR, 11, inv. br. 1592, Snimke iz Vukovara 1991.

Siska i uže okolice u određenim razdobljima od 1991. do 1995. godine. Od Centra su tražili, da im ukoliko u svom arhivu posjeduje dokumentaciju o tome, pošalje preslike koje bi dodatno potkrijepile optužnicu o napadima postrojbi JNA, Teritorijalne obrane te srpskih paravojnih formacija. Odgovoreno im je slanjem preslika dokumenata na 125 stranica.²⁸

Pošiljka je očigledno negdje zapela, jer je Centar primio dopis s istim zahtjevom i krajem svibnja ove godine, ali sada direktno od Županijskog državnog odvjetništva u Sisku, istog onog koje je preko PU Sisačko-moslavačke u siječnju već zatražilo dokumentaciju.²⁹

Centar je, naravno, radio i na zahtjevima drugih pravosudnih tijela RH također vezano za slanje (preslika) dokumentacije o određenim osobama iz razdoblja postojanja „RSK“ na hrvatskim prostorima, a koji ne slijede obrazac djelovanja gore navedenih. Izdvojenim primjerom želimo pokazati da u procesu rasvjetljavanja činjenica o Domovinskom ratu posao Centra je arhivistički srediti dokumente i dostaviti ih pravosudnim tijelima na njihovo traženje, a oni dalje trebaju obaviti svoj dio posla u procesuiranju optuženika za ratne zločine.

Projekt o demografskim gubicima

Usporedno sa sređivanjem gradiva institucija „RSK“, Centar radi i na internom projektu *Izravni demografski gubici Republike Hrvatske u Domovinskom ratu* odnosno unosu podataka u Bazu poginulih osoba u Domovinskom ratu na okupiranom području RH (područje „RSK“), dakle uglavnom osoba srpske narodnosti. Do kraja 2011. godine u Bazu su unijeti podaci za 5182 poginule osobe te 1202 osobe umrle prirodnom smrću.

Popis poginulih građana na slobodnom području Hrvatske već postoji u Ministarstvu obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti odnosno u bazi Ureda za zatočene i nestale, pa se radi na tome da se oba popisa objedine i da se napokon sazna ukupan broj građana Hrvatske poginulih u Domovinskom ratu.

Ovdje bismo samo kratko spomenuli primjere očigledne manipulacije podacima kojima se služi Dokumentaciono informacijski centar Veritas na čelu sa

²⁸ *Odgovor na zahtjev: Klasa: 612-06/12-06/04, Ur. broj: 568-06-12-08, 1. ožujka 2012.*

²⁹ *Broj zahtjeva: KTN-21/93, 29. svibnja 2012.*

svojim voditeljem i nekadašnjim dužnosnikom u Vladi „RSK“, Savom Štrpcem³⁰.

Uspoređujući podatke iz gore navedene Baze Centra s podacima Veritasa, na njihovim stranicama pronašli smo preko 400 slučajeva³¹ u kojima se osobe proglašavaju ubijenima od strane hrvatskih snaga (u tu skupinu Veritas ubraja „pripadnike vojske, policije i paramilitarnih grupa“³²). Dokumenti „RSK“ koje Centar posjeduje pokazuju da je istina bitno drugačija odnosno da su svi navedeni stradali u okolnostima koje nemaju nikakve veze s djelovanjima HV-a, već se radi o međusobnim obračunima, samoubojstvima, prometnim nesrećama, smrtnim uzrokovanim bolestima i sl.

Važno je napomenuti da je za haško tužiteljstvo Veritas bio i jest nepresušno vrelo (krivih) informacija³³, a da se ne spominje dvojbenost korištenja podataka prosljeđenih od osobe koja je obnašala visoku dužnost u vlasti „RSK“, što je samim time suprotno postavkama suverene, samostalne i cjelovite hrvatske države.

Nekoliko slikovitih primjera:

Prema dokumentaciji iz gradiva „RSK“, Nikola Vukelić, rođen 2. travnja 1939. godine, pripadnik srpske vojske u sastavu VP 12450 Plaški, umro je od posljedica srčanog udara 12. veljače 1992. godine.³⁴ U Veritasovoj bazi osoba poginulih i nestalih na području Hrvatske i bivše RSK u razdoblju 1990-1998. o istoj osobi navode se sljedeći podaci (bez navođenja izvora tih podataka): „imenovani je bio civil koji je poginuo kao direktna žrtva djelovanja hrvatskih oružanih snaga“³⁵.

Sljedeći podatak skinut s Veritasove stranice o Olgi Paravinja, rođenoj 8. kolovoza 1954. kazuje da je žena stradala kao civil i direktna žrtva djelovanja Hrvatske vojske 8. srpnja 1993. godine³⁶, dok dokument koji Centar ima u posjedu, a to je Zapisnik Opštinskog suda u Benkovcu o izvršenom očevidu, dokazuje da je žena umrla prirodnom smrću.³⁷

30 HR-HMDCDR, 4, kut. 5, Vlada Republike Srpske Krajine. Savo Štrbac imenovan je sekretarom Vlade RSK 26. travnja 1993. godine.

31 HR-HMDCDR, 18, inv. br. 1093, Stradali Srbi na okupiranom području Republike Hrvatske.

32 <http://www.veritas.org.rs/srpski/spiskovi1c.htm> (pregledano 20. lipnja 2012. godine)

33 Hrvatski helsinški odbor upozoravao je još 2001. godine na lažne podatke beogradskog Veritasa, v. istoimeni članak u: Vjesnik, 11. siječnja 2001, str. 4.

34 HR-HMDCDR, 18, inv. br. 3312, Izdvojeni slučajevi iz Baze poginulih osoba u Domovinskom ratu na okupiranom području Republike Hrvatske.

35 <http://www.veritas.org.rs/spiskovi/nestali/detalji.php?RB=6714> (pregledano 20. lipnja 2012. godine)

36 <http://www.veritas.org.rs/spiskovi/nestali/detalji.php?RB=4303> (pregledano 20. lipnja 2012. godine)

37 HR-HMDCDR, 18, inv. br. 3312, Izdvojeni slučajevi iz Baze poginulih osoba u Domovinskom ratu na okupiranom području Republike Hrvatske.

Isti je slučaj i s Nikolom Mandićem, vojnikom SVK, rođenim 12. svibnja 1949. godine u Đevrskama za kojeg se na stranicama Veritasa tvrdi da su ga ubili hrvatski vojnici 4. siječnja 1991. godine.³⁸ Nasuprot tome, Centar je pronašao Izvješće Policijske stanice Knin od 5. siječnja 1991. godine iz kojeg je vidljivo da je (nesretni) Nikola Mandić izvršio samoubojstvo aktiviravši eksplozivnu napravu.³⁹

Još je mnogo takvih primjera zlonamjernih korištenja imena žrtava u cilju *dokazivanja genocidnosti i udruženih zločinačkih pothvata hrvatske države*.

Činjenice koje su ovdje navedene kao protuargument tvrdnjama Veritasa, sastavni su dio arhivskog gradiva što ga Centar posjeduje, a pokazatelj su važnosti uloge Centra u objektivnom sagledavanju Domovinskog rata.

Zaključak

S obzirom da je Centar jedini specijalizirani arhiv u Republici Hrvatskoj i to za gradivo iz nedavne prošlosti koje je važno za oblikovanje opstojnosti hrvatske države kao samostalnog i suverenog čimbenika, postavlja se pitanje koliko je Centar kao ustanova priznat, imajući u vidu važnost gradiva o kojem skrbi.

Prvenstveno je važno da djelatnici Centra prvo odrade arhivistički dio posla - prihvata, obradu i zaštitu gradiva, a zatim i onaj povijesno-istraživački dio s obzirom na razna manipuliranja istinom ne samo u dnevno-političke svrhe.

Iako postoje zakonski temelji (dorada tih zakona tek predstoji s obzirom na sukob nadležnosti nad arhivskim gradivom iz Domovinskog rata), a koji utvrđuju djelovanje Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata, kao referentnog centra odnosno specijaliziranog arhiva za Domovinski rat, potrebno je da društvo/država još ulaže u razvoj Centra kroz materijalnu te svu ostalu moguću potporu. U svijetu su poznati i priznati mnogi memorijalni centri (posvećeni npr. žrtvama holokausta) na koje bismo se mogli ugledati.

Razvoj specijaliziranih arhiva nikako ne bi trebao značiti slabljenje arhivske mreže i nadzora nad cjelinom arhivskog gradiva u nastajanju, već takve arhive treba učiniti sastavnicom jedinstvene mreže arhiva.

Međunarodno arhivsko vijeće usvojilo je Etički kodeks arhivista na XIII.

³⁸ <http://www.veritas.org.rs/spiskovi/nestali/detalji.php?RB=3241> (pregledano 20. lipnja 2012. godine)

³⁹ HR-HMDCDR, 18, inv. br. 3312, Izdvojeni slučajevi iz Baze poginulih osoba u Domovinskom ratu na okupiranom području Republike Hrvatske.

međunarodnom arhivskom kongresu u Pekingu ne tako davne 1996. godine. Jedna od točaka Kodeksa naglašava *da arhivisti čuvaju integritet arhivskoga gradiva i na taj način pružaju jamstvo da ono predstavlja trajno i pouzdano svjedočanstvo prošlosti*.⁴⁰

Zbog toga je nužno potrebna suradnja ne samo arhivista, već i svih drugih profesija kojima je cilj očuvanje hrvatske kulturne materijalne i nematerijalne baštine. U tom prožimanju raznih djelatnosti i međusobnoj suradnji na zaštiti arhivskog gradiva iz Domovinskog rata, vidimo i budućnost Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata kao specijaliziranog arhiva.

ORGANIZACIJSKA STRUKTURA ARHIVA HAZU

Kada je car i kralj Franjo Josip I. 1866. godine potvrdio Pravila Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i prvih 16 redovitih članova, time je završeno višegodišnje konstituiranje JAZU. Za utemeljenje Akademije J.J. Strossmayer još je 1860. položio banu barunu J. Šokčeviću donaciju od 50.000 forinti. Od te godine datiraju i prvi dokumenti u Registraturi tadašnje JAZU danas pohranjene u Arhivu HAZU.¹

JAZU je utemeljena potvrdom 16 redovnih članova te osnivanjem 4 znanstvena razreda:

1. Povijestni i jezikoslovni
2. Mudroslovni i pravoslovni.

Iste godine osniva se i treći razred, dok prva dva mijenjaju nazive u:

1. Historičko-filologički
2. Filozofičko-juridički
3. Matematičko-prirodoslovni odjel
4. Umjetnički je osnovan tek 24. travnja 1919. s 4 redovita člana.

¹ *Spomenica povodom 50. godišnjice JAZU, 1916.*

Razrede sačinjavaju počasni članovi, redoviti-pravi članovi i dopisni članovi.

Od samog osnutka 1866. godine Akademija je smatrala svojom osobitom zadaćom da sakuplja vrijedan arhivski materijal - bilo donacijama, darovima ili otkupima.

Već 1868. biskup J.J. Strossmayer daruje Akademiji svoju zbirku slika, knjiga i kodeksa, pa se uz navedene znanstvene odjele, osnivaju i tri posebna Zavoda Akademije:

1. Strossmayerova galerija slika
2. Knjižnica
3. Arhiv.

Tako Arhiv Akademije 1868. započinje svoje djelovanje prvom donacijom biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koja se sastojala od 39 kodeksa, a zatim i otkupima listina od Ivana Kukuljevića Sakcinskog, te zbirke ćirilskih rukopisa Antuna Mihanovića (ukupno oko 100 d/m gradiva), čime Arhiv Akademije poprima potpuno specifičan karakter po čemu se razlikuje od ostalih arhiva u Hrvatskoj².

Proslavom 50. obljetnice osnutka 1916. godine Akademija je još uvijek zadržala istu strukturu s 4 odjela i 3 zavoda.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata jedina promjena bila je u nazivu kada mijenja ime iz JAZU u HAZU. Međutim, najveći rast Akademija doživljava nakon Drugog svjetskog rata u razdoblju 1946-1953. godine, kada se njezina struktura povećava na 8 odjela i 44 redovna člana:

1. Odjel za filozofiju i društvene nauke
 - Historijski institut u Zagrebu
 - Historijski institut u Dubrovniku
 - Jadranski institut u Zagrebu i Rijeci
 - Muzej Hrvatskih starina u Splitu
 - Pomorski muzej u Dubrovniku
 - Povijesni muzej Hrvatske u Zagrebu
2. Odjel za matematičke, fizičke i tehničke nauke
 - Institut za kemiju silikata
 - Podizanje instituta za fiziku Rudar Bošković

² Ljetopis JAZU za 1916. godinu.

Zavod za geomehaniku Tehničkog fakulteta u Zagrebu
Dovršen idejni projekt za Institut za fiziku atmosfere i kozmičku
fiziku na Sljemenu

Suradnja II. i III. odjela za unapređenje hidroloških istraživanja krša

3. Odjel za prirodne nauke

Biološki institut u Dubrovniku

Institut za eksperimentalno šumarstvo

Institut za biologiju mora u Rovinju

4. Odjel za medicinske nauke

Sekcija za medicinske nauke

Sekcija za veterinarske nauke

Institut za higijenu rada

Institut za medicinska istraživanja

5. Odjel za filologiju

Institut za jezik

Odbor za folklor

Odbor za bibliografiju

Odsjek za pomorsku terminologiju Jadranskog instituta

6. Odjel za suvremenu književnost

Institut za književnost

7. Odjel za likovne umjetnosti i muziku

Institut za likovne umjetnosti

Arhitektonska sekcija

Likovna sekcija

Stara galerija

Moderna galerija

Grafički kabinet

Gliptoteka

Zavod za arhitekturu i urbanizam

Muzička sekcija

8. Arhiv JAZU

Zbirka orijentalnih rukopisa kao zasebno odjeljenje arhiva

Fotografski laboratorij

Valvasorova grafička zbirka kao posebna ustanova³

Godine 1971. u skladu sa Zakonom od 29. prosinca, Akademija zadržava organizacijsku strukturu iz 1953. jedino se mijenjaju nazivi: odjeli u razrede, a nauka u znanost.

Međutim, novim Zakonom o Hrvatskoj akademiji od 24. srpnja 1991. opet se mijenja naziv JAZU u HAZU i utvrđuje da je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (pravni sljednik JAZU) najviša znanstvena i umjetnička ustanova u Republici Hrvatskoj, čija je temeljna zadaća da „potiče i organizira znanstveni rad i zalaže se za primjenu postignutih rezultata, razvija umjetničku i kulturnu djelatnost i brine o hrvatskoj kulturnoj baštini i njezinoj afirmaciji u svijetu“.⁴ Ujedno se utvrđuje da Akademija može imati počasne članove, redovite (najviše 160) i dopisne članove.

Hrvatski Sabor 1996. potvrđuje osnivanje 9. razreda za tehničke znanosti. Povodom 150. obljetnice osnivanja, HAZU ima u svom sastavu ukupno 9 razreda i 42 jedinice (zavodi, odsjeci i kabineti) s ukupno 137 redovitih članova, 136 dopisnih članova i 91 članom suradnikom, a organizacijska struktura izgleda ovako:

1. Razred za društvene znanosti (pravo, ekonomija, povijest, arheologija, filozofija, sociologija, politologija i demografija)
2. Razred za matematičke, fizičke i kemijske znanosti
3. Razred za prirodne znanosti
4. Razred za medicinske znanosti
5. Razred za filološke znanosti
6. Razred za književnost
7. Razred za likovne umjetnosti
8. Razred za glazbenu umjetnost i muzikologiju
9. Razred za tehničke znanosti.

³ *Ljetopis JAZU za 1953. godinu.*

⁴ *Spomenica povodom 150. godišnjice HAZU, Zagreb 2011.*

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ima također svoje znanstvenoistraživačke i umjetničke jedinice (u Zagrebu i izvan Zagreba) koje djeluju u okvirima pojedinih razreda.

U Zagrebu:

Jadranski zavod
Zavod za lingvistička istraživanja
Zavod za ornitologiju
Zavod za paleontologiju i geologiju kvartara
Zavod za povijesne i društvene znanosti
 Odsjek za povijesne znanosti
 Odsjek za arheologiju
 Odsjek za etnologiju
 Odsjek za ekonomska istraživanja
Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe
 Odsjek za povijest hrvatske književnosti
 Odsjek za povijest hrvatskog kazališta
 Odsjek za povijest hrvatske glazbe
Zavod za povijest i filozofiju znanosti
 Odsjek za povijest prirodnih i matematičkih znanosti
 Odsjek za povijest medicinskih znanosti
 Odsjek za filozofiju znanosti

Kabineti:

Kabinet za arhitekturu i urbanizam
Arhiv za likovne umjetnosti
Kabinet za istraživanje i standardizaciju imunoloških supstanci
Kabinet za pravne, političke i sociološke znanosti „Juraj Križanić“

Muzejsko-galerijske jedinice:

Gliptoteka

Kabinet grafike

Strossmayerova galerija starih majstora

Izvan Zagreba:

Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku

Zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu

Zavod za istraživanje korozije i desalinizacije u Dubrovniku

Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci

Područna jedinica u Puli

Zavod za povijesne znanosti u Zadru

Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku

Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Požegi

Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu

Zavod za znanstveni rad u Varaždinu

Zavod za znanstvenoistraživački rad u Bjelovaru

Zavod za znanstvenoistraživački rad u Vukovaru

Centri:

Antropološki centar u Dubrovniku

Centar za znanstveni rad u Vinkovcima

Muzejsko-galerijske jedinice:

Memorijalna zbirka Maksimilijana Vanke u Korčuli

Jedinice u sastavu stručnih službi:

Arboretum Trsteno
Arhiv u Zagrebu
Knjižnica u Zagrebu

Znanstvena vijeća i druge službe:

Znanstveno vijeće za daljinska istraživanja i fotointerpretaciju
Znanstveno vijeće za državnu upravu, pravosuđe i vladavinu prava
Znanstveno vijeće za ekonomska istraživanja i hrvatsko gospodarstvo
Znanstveno vijeće za energetiku
Znanstveno vijeće za graditeljstvo, obnovu i razvoj
Znanstveno vijeće za kazalište, film, radio i televiziju
Znanstveno vijeće za mir i prava čovjeka
Znanstveno vijeće za naftu
Znanstveno vijeće za poljoprivredu i šumarstvo
Znanstveno vijeće za pomorstvo
Znanstveno vijeće za prirodoznanstvena istraživanja Jadrana
Znanstveno vijeće za promet
Znanstveno vijeće za tehnološki razvoj
Znanstveno vijeće za turizam
Znanstveno vijeće za zaštitu prirode

Možemo dakle zaključiti da strukturu HAZU danas čini ukupno 9 razreda i 42 jedinice (zavodi, odsjeci i kabineti), 15 znanstvenih vijeća s ukupno 137 redovitih članova, 136 dopisnih članova i 91 članom suradnikom.

Ova organizacijska struktura je bitna, jer se trenutno u Arhivu HAZU prikuplja i pohranjuje registraturno gradivo uprave HAZU, zatim gradivo razreda te pokloni, donacije, otkupi rukopisnih ostavština akademika i istaknutih znanstvenih i kulturnih djelatnika i drugo gradivo od osnutka Arhiva do danas, pa i dalje.

Svi ostali zavodi prikupljaju dokumentaciju iz svojih oblasti znanstvenog istraživanja, pa temeljem svog istraživačkog rada stvaraju nove ili dopunjuju stare zbirke gradiva, na isti način kao i Arhiv HAZU, tj. poklonima, donacijama, otkupima.

Arhiv HAZU morao je prilagoditi svoj rad ne samo arhivskom sređivanju i obradi registraturnog gradiva i rukopisnih zbirki u Arhivu, već i ostalim zbirkama izvan Arhiva, a u okviru jedinica HAZU (organizirajući vanjsku službu koja pruža pomoć i djeluje savjetodavno prema ostalim jedinicama). Također, Arhiv ima zadatak da periodično (svake tri godine) obiđe sve Zavode i Odjele HAZU, a svake godine prikuplja popise prinova u zbirkama o čemu se izvještava nadležni Državni arhiv.

ZNAČAJ I POSEBNOST ARHIVA HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Uvod

Posebnost svake pojave u prirodi nije nikada slučajna, niti je bez svoje svrhe, jer da nije tako, ne bi te pojave ni bilo. Tako i svaka arhivska ustanova, a ustanova ne mora uvijek nužno biti pravna osoba, nije slučajna i nije se u nekom vremenu začela i stvorila, već je iz onog mogućeg ozbiljena u stvarnost prema nužnosti trenutka vremena.

Pokušamo li to izraziti rječnikom suvremene znanosti, nužno zadiremo u područje identiteta odnosno u područje govora o *drugom*. Jer pripadnost pojedinca (može se pritom misliti na zajednicu pojedinaca koji u njoj rade) određenoj arhivskoj ustanovi, njegovo poistovjećivanje (lat. *identificare*) s njom, tako da mu je svaka druga ustanova ma koliko bila slična u obavljanju djelatnosti s njegovom, nužno posebna, drugačija i različita. U procesu spoznavanja *druge* arhivske ustanove tražimo ono što slič *nama* ili u tome tražimo ono što je različito od *nas*. Arhiv HAZU je tako poseban, drugačiji i različit od svih drugih arhivskih ustanova, ali opet im je s obzirom na arhivsku djelatnost i sličan.

Nadalje, Arhiv HAZU nije postao nikakvom odlukom o osnivanju, već je nastajao i razvijao se kao organski dio Akademije od njenog osnutka. Ukoliko se detaljnije razmotri kako su nastajali arhivi u Republici Hrvatskoj, spoznat ćemo da ni oni nisu nastali *ad hoc*, odlukom pojedinca ili nekog političkog tijela, već po nužnosti vremena i najčešće kao društvena potreba.

Vidimo dakle da je posebnost Arhiva HAZU u njegovom načinu postanka, razvoja i organizacije, zbog čega ga se takvog mora i promatrati. Ta posebnost ujedno omogućuje i njegov značaj, jer kako možemo vidjeti, radi se o međusobnoj uvjetovanosti ovih pojmova, premda ne o istom značenju. Jer da nije poseban, drugačiji od *drugih*, bio bi istovjetan, bio bi to „govor o istom“. Dakle, Arhiv ne bi imao ono što mu daje znakovitost (kao preduvjet značaja), pa ako nema znakovitosti nema ni zamjedbe, a ako toga nema onda u stvarnosti (javnosti) ne postoji.

U nastavku ću nastojati prikazati historijat arhiva krovne znanstveno-kulturne ustanove Republike Hrvatske, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti od njenog osnutka do današnjih dana, osvrnuti se na fondove i zbirke u Arhivu, zatim pokušati ukazati na važnost arhivskog gradiva HAZU za nacionalnu povijest i kulturu, ali i za izgradnju nacionalnog identiteta.

Povijest arhivske djelatnosti, fondova i zbirki

Arhiv HAZU jedna je od njenih četrdesetak ustrojstvenih jedinica u Republici Hrvatskoj. U znanstvenom svijetu je poznat pod imenom „Arhiv HAZU“. U njemu se čuvaju zbirke kodeksa i drugog arhivskog gradiva.

Počeci Arhiva sežu u 1861. godinu, u vrijeme prve službene inicijative za osnivanje Akademije. Od službenog osnutka Akademije 1866. godine, arhivska se djelatnost uz vođenje skrbi o službenoj registraturi, počinje sustavno protezati na sakupljanje i čuvanje vrijedne kulturno-povijesne građe. To su brojni rukopisi i knjige značajni za očuvanje identiteta hrvatskog naroda te za proučavanje hrvatske i svjetske povijesti i kulture. Arhiv HAZU nije arhiv u klasičnom smislu poimanja arhivskih ustanova, već zapravo arhivska zbirka.

Snažan poticaj arhivskoj djelatnosti u Akademiji dao je njen prvi predsjednik, povjesničar Franjo Rački. Arhivsko gradivo prikupljano je otkupom i darovima. Poznate su osobe iz javnog i kulturnog života s kraja 19. stoljeća predavale Akademiji na čuvanje kodekse i dokumente. Prvi među njima bio je sâm Franjo Rački, koji je 1867. godine darovao trideset devet kodeksa, dar biskupa Strossmayera, a radilo se o dalmatinskim i dubrovačkim pjesmama. Arhivska zbirka je rasla i kupovinom arhivskog gradiva. Jedna od najvrednijih zbirki u Arhivu HAZU je arhivska zbirka Ivana Kukuljevića Sakcinskog, koju je on sakupio iz različitih ustanova po Hrvatskoj. Njegova arhivska zbirka otkupljena je zajedno s njegovom knjižnicom 1868. godine. Priloge za otkup

zbirke i knjižnice dali su biskupi Strossmayer i Haulik te grof Julije Drašković. Iste godine otkupljen je arhiv obitelji Keglević. Prije toga je biskup Strossmayer kupio Mihanovićevu zbirku ćirilskih rukopisa.

Temelji Arhiva udareni prije svega Kukuljevićevom, a zatim Keglevićevom i Mihanovićevom zbirkom, potaknuli su daljnje prikupljanje rukopisa i arhivskog gradiva, zatim prikupljanje prijepisa, regesta i bilježaka iz inozemnih arhiva, važnih za hrvatsku povijest i kulturu. Desetak godina nakon ustroja Arhiva, u njemu se nalazi preko tisuću kodeksa i oko petnaest tisuća isprava, a početkom dvadesetog stoljeća skoro tri tisuće kodeksa i preko trideset tisuća isprava.

Do Drugog svjetskog rata Arhiv Akademije imao je nekoliko značajnih akvizicija. Osim Mihanovićeve zbirke ćirilskih rukopisa, prikupljena je ostavština književnika Matije Petra Katančića i Theinerova zbirka prijepisa dokumenata. Darovana je arhivska zbirka obitelji Jelačić te zbirka isprava Radoslava Lopašića i njegova ostavština. Otkupljeni su dijelovi ostavštine Ruđera Boškovića, Franje Račkog s korespondencijom i rukopisima, korespondencija biskupa Strossmayera. Darovana je ostavština povjesničara Euzebija Fermendžina, zatim Verkovićeva zbirka ćirilskih rukopisa, spisi Mirka Bogovića, pjesme i rukopisi Petra Preradovića, rukopisi iz ostavštine Augusta Šenoe te arhiv obitelji Marković. Zatim su darovani rukopisi Frana Gundruma Oriovčanina, ostavština Đure Pilara Brođanina, spisi bana Jelačića, ostavština Ivana Milčetića, Spinčičeva zbirka istarskog arhivskog gradiva i Vrsalovićeve zbirka bračkog arhivskog gradiva.

Nakon Drugog svjetskog rata Arhiv je nastavio s prikupljanjem arhivskog gradiva. U Arhiv je preuzeta oporučna ostavština glagoljskih rukopisa i prijepisa Vinka Premude, kupljena je ostavština Petra Karlića i Ferde Šišića, preuzet je iseljenički arhiv iz Južne Amerike, Matična zbirka narodnih pjesama, nabavljene su poljičke isprave i registri Ivana Radauša i Mije Mandića, zatim ostavštine Ivana Trnskog, Nikole Andrića, Ante Dukića, Vladimira Lunačka, Stanka Vraza, Petra Preradovića i dr. Nakon rata u Arhiv Akademije preuzeta je i registratura JAZU.

Četrdesetih i pedesetih godina Historijski institut Akademije, pod vodstvom teologa i povjesničara Mihe Barada obavio je prijepis i izradio registar rukopisne ostavštine Ivana Luciusa iz Kaptolskog arhiva u Splitu.

Važno je arhivsko gradivo o tzv. jadranskom pitanju koje je preuzeto od Jadranskog instituta iz Rijeke i Zagreba.

Pedesetih su godina zbog zaštite i sigurnosti arhivske kulturne baštine, u gipsu načinjeni odljevi pečata svih isprava i povelja. Istodobno i s istom svrhom u Arhivu je osnovana zbirka fotografija ili fototeka, zatim filmoteka u kojoj se nalazi zbirka

mikrofilmova. Ove zbirke sadrže fotografije i snimke čitavih kodeksa, dijelova kodeksa i pojedinačne snimke, što predstavlja najvredniju nacionalnu, europsku i svjetsku baštinu iz Arhiva HAZU ili inozemnih arhiva. Osim toga, u ovim zbirkama čuvaju se fotografije i snimke drugih najvrednijih arhivskih dokumenata.

Sustavno sređivanje arhivskog gradiva započinje prvi upravitelj Arhiva i knjižnice svećenik Ivan Krstitelj Tkalčić. On je bio službenik Akademije od 1882. do 1896. U njegovo se doba arhivska zbirka Akademije odvojila od knjižnice s kojom je do tada činila cjelinu.

Njegov nasljednik bio je povjesničar Tadija Smičiklas, koji je zadržao mjesto upravitelja Arhiva i kao Akademijin predsjednik. On je započeo kronološko sređivanje Arhiva, čime je pripremao dokumente za izdavanje *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, u čemu su mu pomagali Milan Šuflay i Emil Laszowsky. Smičiklas je sredio osobne fondove poznatih osoba iz 19. stoljeća i napravio inventar rukopisa *Catalogus manuscriptorum*. Gradivo sređeno na način kako je to učinio Smičiklas, ostalo je takvo sve do Drugog svjetskog rata.

Izradi regesta pristupilo se tek pred Drugi svjetski rat, kada su izrađena regesta iz zbirke latinskih isprava do kraja 15. stoljeća.

Arhivska zbirka Akademije u Khuenovo vrijeme bila je već dobro poznata u znanstvenom svijetu. Domoljubno nastrojeni građani s većim su povjerenjem predavali arhivsko gradivo Akademiji negoli Državnom arhivu, koji je u to doba bio u mađarskim rukama, zbog straha da se vrijedno arhivsko gradivo ne odnese u Budimpeštu.

Za cijelo to vrijeme sređivanja arhivskog gradiva nije postojao organizirani znanstveni rad u Arhivu.

Osnutak arhivske ustanove

Početak Drugog svjetskog rata Arhiv Akademije bio je pohranjen u škrinje sve dok nisu pale prve bombe na Zagreb, a onda je prenesen u Etnografski muzej odakle je nakon rata neoštećen vraćen. Akademija je svoj rad obnovila 1947. godine kada je i arhivsko gradivo ponovno stavljeno na police i u nove prostorije. Arhiv Akademije tada je ušao u sastav novoosnovanog Historijskog instituta Akademije. Starije arhivsko gradivo složeno je po Smičiklasovom ustroju, dok se gradivo prikupljeno u posljednjih desetak godina popisuje, sređuje i inventarizira. Arhiv po prvi put u svojoj povijesti dobiva stalno zaposleno stručno i znanstveno osoblje koje sređuje, izrađuje inventare i regesta, znanstveno opisuje i proučava arhivsko gradivo.

Arhiv u ovom razdoblju sakuplja arhivsku dokumentaciju vezanu za likovnu umjetnost te unutar njega djeluje posebna jedinica koja sakuplja podatke o likovnim umjetnicima, njihovim djelima i izložbama te kataloge izložaba. Ova se jedinica osamostalila 1952. godine kao Arhiv za likovne umjetnosti.

Nakon rata posebna se pozornost počela posvećivati restauraciji i uvezivanju rukopisa. U početku se taj posao obavljao u sklopu Izdavačkog zavoda JAZU, a od 1953. godine u vlastitoj knjigovežnici. Godine 1955. započeo je s radom Laboratorij za restauraciju rukopisa i arhivalija, u kojem se prije svega restauriraju kodeksi i rukopisi. Laboratorij je bio prvi takav u Hrvatskoj i ondašnjoj bivšoj državi te je imao vodeću ulogu u zaštiti i restauraciji arhivske i bibliotečne kulturne baštine.

Posao izrade regesta isprava nastavio se nekoliko godina nakon Drugog svjetskog rata, a voditelj ovog posla je bio filolog i indoeuropeist Antun Mayer. On je smijenjen s dekanskog i profesorskog položaja na Filozofskom fakultetu i premješten u Arhiv Akademije. Zajedno s Lujom Šavorom i mlađim asistentima Historijskog instituta Akademije, do sredine pedesetih godina izrađena su i objavljena regesta od 11. do sredine 15. stoljeća. Istovremeno u Arhivu se organiziraju tečajevi za mlade znanstvene asistente iz paleografije i diplomatike.

U ovom razdoblju obavlja se sređivanje i opisivanje rukopisa i kodeksa na ćirilici i glagoljici. Ćirilske rukopise opisao je profesor Vladimir Mošin, ravnatelj Historijskog instituta Akademije i Arhiva od 1948. do 1959. godine. Glagoljske rukopise opisao je prof. Vjekoslav Štefanić, a latinske su obrađivali Miljen Šamšalović i Jakov Stipišić. Od 1949. godine Arhiv Akademije započinje sa studijem filigranologije (proučavanje vodenih znakova) pod vodstvom Vladimira Mošina. Pod njegovim je vodstvom sređeno i opisano cjelokupno arhivsko gradivo i izrađena inventarna pomagala svih arhivskih zbirki u Arhivu HAZU koji su do danas ostali temelj za rad arhivista u ovom arhivu.

Pregled fondova i zbirki

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti podijeljen je na nekoliko arhivskih zbirki odnosno arhivskih cjelina: a) zbirka kodeksa, b) ostavštine književnika i javnih djelatnika, c) zbirka arhivalija, d) arhiv Jugoslavenskog odbora i Trumbićeva ostavština, e) upravni akti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, f) razno, g) fototeka i filmoteka, h) orijentalna zbirka.

Arhiv HAZU

Zbirka kodeksa se sastoji od stare zbirke i zbirke prinova. Stara zbirka sadrži glagoljske, ćirilske, latinske i latinične rukopise od dvanaestog stoljeća. Zbirka prinova istog je sadržaja, a odnosi se na rukopise koji su nabavljeni nakon Drugog svjetskog rata.

Cjelina *Ostavštine književnika i javnih radnika* dijeli se na sljedeće podcjeline: ostavština Josipa Jurja Strossmayera, ostavština Franje Račkoga, ostavština Ferde Šišića, ostavštine književnika i javnih radnika 19. stoljeća (47 ostavština), znanstvena građa 20. stoljeća, muzikološka građa, prirodoslovna i medicinska građa, ispisi iz arhiva i druga povijesna građa, prijepisi arhivskog gradiva, regesta iz raznih arhiva i leksikografska građa.

Zbirka arhivalija dijeli se na podcjeline: povijesne isprave, prinove povijesnih dokumenata nakon Drugog svjetskog rata, glagoljske i ćirilske isprave, posebni fondovi, stampata i tiskani saborski zapisnici. Ova građa pisana je na latinskom, njemačkom, hrvatskom i mađarskom jeziku, a obuhvaća razdoblje od 11. do 19. stoljeća.

Arhiv Jugoslavenkog odbora i Trumbićeva ostavština sadrži građu o radu tog tijela i o njenom predsjedniku do nastanka Kraljevine SHS.

Upravni akti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti obuhvaćaju spise Odbora za osnivanje Akademije, registraturu Akademije te arhiv Historijskog instituta i Arhiva Akademije.

Razno obuhvaća nekoliko podcjelina: stari inventari i katalozi Arhiva Akademije, zbirka geografskih karata, adrese i diplome, sigilografska zbirka, rijetka tiskana znanstvena i književna djela, filigranološka zbirka.

Fototeka i filmoteka sastoji se od zbirke fotografija i zbirke mikrofilmova.

Orijentalna zbirka

Orijentalna zbirka zasebna je organizacijska jedinica unutar Arhiva HAZU. Orijentalna zbirka dijeli se na: a) zbirku orijentalnih rukopisa, b) zbirku listina i c) priručnu knjižnicu. Vremenski raspon građe je od 13. do 20. stoljeća. Zbirka je uglavnom napisana na tri jezika: arapskom, perzijskom i turskom, a ima nešto tekstova na hrvatskom jeziku (odnosno bosanskom i srpskom). Priručna knjižnica sadrži literaturu pisanu na arapskom, perzijskom, turskom, engleskom, francuskom, njemačkom, talijanskom i mađarskom jeziku.

Zbirka orijentalnih rukopisa ima preko dvije tisuće rukopisa, a podijeljena je prema sadržaju: islamistika, filozofija, ostale znanosti, lijepa književnost i razno. Islamistika obuhvaća djela religioznog sadržaja i dijeli se na podcjeline: Kuran, hadisi, pravo, dogmatika i mistika. Filozofija se dijeli na metafiziku, logiku i psihologiju. Ostale znanosti podijeljene su na dvanaest podskupina. Lijepa književnost se dijeli na poeziju, umjetničku prozu i narodnu književnost. Razno sadrži medžume, deftere i sidžile.

Zbirka listina obuhvaća preko sedamsto dokumenata pisanih na arapskom, turskom, perzijskom i hrvatskom jeziku. Dio dokumenata pisan je na tursko-arapskom, tursko-hrvatskom, bosanskom, srpskom, tursko-njemačkom, tursko-francuskom, arapsko-francuskom, srpsko-perzijskom. Dokumenti obuhvaćaju razdoblje od 16. do 20. stoljeća.

Zaključak

Arhivsko gradivo pohranjeno u Arhivu Akademije, uz gradivo dubrovačkog, splitskog, zadarskog i zagrebačkog državnog arhiva te gradivo crkvenih arhiva, jedno je od ishodišnih mjesta gdje se konstituirao hrvatski nacionalni identitet u drugoj polovici 19. stoljeća. Mjesto je to odakle su hrvatske prosvjetne, kulturne, znanstvene i političke elite nalazile građu za završnu izgradnju hrvatskog nacionalnog identiteta, bez čega danas ne bi bilo suvremene hrvatske nacije i države odnosno hrvatskog nacionalnog identiteta u najširem značenju.

To je i mjesto koje čuva hrvatsku kulturnu baštinu. Kulturna baština se može promatrati kao u materijaliziranoj stvari zabilježen oblik djelovanja svekolikog duha naših predaka. Zbog toga nastojimo sačuvati taj oblik od propadanja sa svrhom stalnog nadahnuća u traženju i spoznavanju istine o nama. Arhiv prema tome čuva živo nasljeđe djelatnosti naših predaka, što je zapravo identično pojmu kulturna baština.

Također se iz ovog arhivskog gradiva stalno potvrđuje i utvrđuje hrvatska pripadnost zapadnom, europskom duhovnom i civilizacijskom identitetu odnosno kulturi, što potvrđuju prijepisi djela najvećih teoloških, filozofskih i znanstvenih autoriteta zapadne civilizacije i kulture 16, 17. i 18. stoljeća, pisani latinskim pismom na hrvatskom jeziku, gotovo istodobno kada su nastajali originali. Osim za hrvatsku kulturu, ovo arhivsko gradivo ima veliko značenje i za kulturu susjednih država. Mnogi od dokumenata pohranjenih u Arhivu po svojoj originalnosti, autentičnosti i atraktivnosti pripadaju u sam vrh europske kulturne baštine.

BISKUPIJSKI ARHIVI U REPUBLICI HRVATSKOJ

Uvod

U Republici Hrvatskoj postoji 17 biskupija razvrstanih u četiri crkvene pokrajine i dvije izvan tih pokrajina. Razvrstane su na ovaj način:

- zagrebačku crkvenu pokrajinu čine Zagrebačka nadbiskupija, Križevačka biskupija, Varaždinska biskupija, Sisačka biskupija i Bjelovarsko-križevačka biskupija;
- slavonsku crkvenu pokrajinu čine Đakovačko-osječka nadbiskupija, Požeška biskupija i Srijemska biskupija u susjednoj državi;
- riječku crkvenu pokrajinu čine Riječka nadbiskupija, Porečka i Pulska biskupija, Krčka biskupija i Gospićko-senjska biskupija;
- splitsku crkvenu pokrajinu čine Splitsko-makarska nadbiskupija, Šibenska biskupija, Dubrovačka biskupija i Hvarska biskupija.

Zbog povijesnih okolnosti Zadarska nadbiskupija još je uvijek izvan navedenih crkvenih pokrajina, a izvan njih je i Vojna biskupija sa sjedištem u Zagrebu.

Svaka od nadbiskupija i biskupija ima svoj vlastiti nadbiskupijski ili biskupijski arhiv. Pregled arhivskog gradiva za hrvatske biskupije koje su postojale 2006. objavljen je u Pregledu arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske.¹

Upitni listić

Elektroničkim pismom uputio sam upitni listić biskupijskim i nadbiskupijskim duhovnim stolovima (ordinarijatima) u Bjelovaru, Dubrovniku, Đakovu, Gospiću, Hvaru, Krku, Križevcima (Zagrebu), Poreču, Požegi, Rijeci, Sisku, Splitu, Šibeniku, Varaždinu, Zadru, te Vojnom ordinarijatu u Republici Hrvatskoj. Razumljivo je da Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu nisam slao upit, jer za Zagreb mogu mjerodavno odgovoriti i sam. Postavio sam sljedećih 15 pitanja:

1. Osim kancelara, koji je prema Crkvenom zakoniku mjerodavan za biskupijski arhiv, ima li biskupija uređenu arhivsku službu, tj. zaposlenog arhivista ili arhivisticu s punim (ili djelomičnim) radnim vremenom? Koliko arhivista ili arhivistica?

2. Postoji li čitaonica arhiva ili se stranke poslužuju u nekom od ureda ordinarijata?

3. Postoji li unaprijed određeno radno vrijeme u koje stranke mogu redovito doći u čitaonicu i biti poslužene arhivskim gradivom ili se potrebe stranaka rješavaju od slučaja do slučaja?

4. Koliko stranaka posjeti biskupijski arhiv prosječno: dnevno, tjedno, mjesečno ili godišnje?

5. Od kada (od koje godine) biskupija ima zaposlenog arhivista ili arhivisticu?

6. Ima li biskupija kakav ugovorni odnos s mjesnim državnim arhivom?

7. Skrbi li biskupijska arhivistička služba samo za gradivo unutar biskupijskog arhiva ili i za ostalo gradivo na području biskupije (ponajprije gradivo župa)?

¹ *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, sv. 1. Gl. ur. Josip KOLANOVIĆ. Izvr. ur. Vida PAVLIČEK. Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2006. [stvarno 2007], str. 1218-1251. Tu je popisano gradivo sljedećih biskupijskih arhiva: Biskupijski arhiv u Dubrovniku (str. 1218-1220), Arhiv Đakovačke i Srijemske biskupije u Đakovu (str. 1220), Arhiv Hvarske biskupije u Hvaru (str. 1221-1222), Arhiv Križevačke biskupije u Križevcima (str. 1222), Arhiv biskupije Krk (str. 1223), Arhiv Porečko-pulske biskupije u Poreču (str. 1224-1228), Arhiv Riječke nadbiskupije u Rijeci (str. 1228-1229), Nadbiskupski arhiv u Splitu (str. 1229-1230), Biskupijski i kaptolski arhiv u Šibeniku (str. 1231-1232), Nadbiskupijski i kaptolski arhiv u Zadru (str. 1232-1234), te Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (str. 1234-1251). Tu nema popisano gradiva mlađih hrvatskih biskupija: Požeške i Varaždinske, te onih koje su osnovane nakon 2006. godine: Gospičko-senjske, Sisačke i Bjelovarsko-križevačke.*

8. Ima li biskupija posebno uređen arhivski spremišni prostor: posebnu prostoriju (prostorije) ili čak posebnu zgradu za svoje arhivsko gradivo ili se gradivo nalazi u sklopu uredskih prostorija unutar ordinarijata?

9. Koliko četvornih metara je na raspolaganju za biskupijski arhiv (spremište, čitaonica, ured, dodatne prostorije)?

10. Uređuje li se arhivsko gradivo prema pojedinim cjelinama (fondovima) i sastavljaju li se popisi gradiva ili je gradivo netaknuto u odnosu na ono stanje u kojem je nastalo u uredu?

11. Postoji li kakav vodič kroz arhiv i arhivsko gradivo, popis arhivskih cjelina (fondova, osim onoga što je objavljeno u Pregledu arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, 2006) ili popis gradiva pojedinih arhivskih cjelina (fondova)?

12. Koliko dužnih metara gradiva (na policama) ima biskupijski arhiv? Može se posebno istaknuti količina gradiva koja je dostupna javnosti (nastala do prije 50 godina), a onda posebno novije gradivo koje još nije dostupno javnosti!

13. Preuzima li biskupijski arhiv pisane ostavštine pokojnih svećenika i drugih poznatih ljudi iz mjesta, te pojedinih biskupijskih ureda i tijela, koji nisu u sklopu samoga ordinarijata?

14. Čuva li se arhiv mjesnog kaptola zasebno ili unutar biskupijskog arhiva?

15. Prikuplja li biskupijski arhiv knjige napisane na temelju njegova arhivskoga gradiva i u kojem su navedeni izvori biskupijskog arhiva?²

Pisane odgovore na ove upite dobio sam iz Dubrovnika, Đakova, Gospića, Poreča, Požege, Siska, Splita i Zadra. Uključujući Zagreb, imamo odgovore za devet (nad)biskupija, dakle preko polovice. Iz Bjelovara, Hvara, Krka, Križevaca, Rijeke, Šibenika, Varaždina i Vojnog ordinarijata nisam nažalost dobio odgovore.

Arhivističko stanje u Zagrebačkoj nadbiskupiji

Odgovori na petnaest upita o arhivskom stanju u Zagrebačkoj nadbiskupiji su sljedeći:

² *Elektroničko pismo S. Razuma, br. 337/2012, od 13. kolovoza 2012, poslano hrvatskim (nad)biskupijskim duhovnim stolovima, u: Pismohrana Stjepana Razuma (dalje: PSR), predmet "Hrvatsko arhivističko društvo" (dalje: HAD), sv. 2, spis br. 337/2012. Os.*

1. Zagrebačka nadbiskupija ima uređenu arhivističku službu. Zaposlena su četiri arhivista s punim radnim vremenom, kojima dodatno pomaže jedan umirovljenik.

2. Postoji čitaonica arhiva.

3. Radno vrijeme arhivista je od 8 do 16 sati, a čitaonica je redovito otvorena svakog radnoga dana od 8 do 14 sati.

4. Tijekom 2011. godine arhiv je posjetilo: dnevno prosječno pet stranaka, tjedno 24 stranke, mjesečno 104 stranke, godišnje točno 1252 stranke. Sa 975 posjeta tijekom prvih devet mjeseci 2012. godine, prosječni posjeti odgovaraju prošlogodišnjem prosjeku.

5. Iz povijesti Nadbiskupijskoga arhiva poznato je da su u drugoj polovici 19. stoljeća bili imenovani pojedini arhivari Nadbiskupijskog arhiva. Usporedno je Kaptolski arhiv imao svog arhivara. Budući da se gradivo Nadbiskupijskog arhiva nalazi u pohrani kod Hrvatskoga državnog arhiva od 1916. godine, od tada postoji zaposleni arhivist Nadbiskupijskog arhiva.

6. Zagrebačka nadbiskupija i Hrvatski državni arhiv imaju ugovorni odnos iz 1914. godine, prema kojem je gradivo Nadbiskupijskog arhiva pohranjeno kod Hrvatskog državnog arhiva od 1916. godine. Dio gradiva na početku se nalazio u prostorijama Hrvatskog državnog arhiva, a od 1980-ih sve je gradivo u crkvenim prostorima na Kaptolu. Na temelju spomenutog ugovora, Ministarstvo kulture snosi trošak za tri zaposlena arhivista (dvojicu arhivista i jednu arhivisticu), kao i za tekuće troškove.

7. Arhivistička služba Zagrebačke nadbiskupije skrbi, iako neslužbeno, za gradivo raznih crkvenih ustanova na području nadbiskupije. Zaposlenik arhiva obilazi župne arhive te arhive središnjih crkvenih ustanova u nadbiskupiji. Arhivi mnogih ustanova su preuzeti u Nadbiskupijski arhiv.

8. Nadbiskupijski arhiv ima vlastite prostorije na dva mjesta u Zagrebu, na Kaptolu 27 i 31. Na ovom drugom mjestu isto arhivsko spremište koristi se za povijesno, kao i za tekuće gradivo.

9. Arhivski radni i spremišni prostor na Kaptolu 27 prostire se na 354 m², a na Kaptolu 31 na 410 m². Dakle, arhiv koristi ukupno 764 m².

10. Gradivo se obrađuje i popisuje prema načelima arhivističke struke. Poštuje se načelo porijekla (provenijencije), te načelo pripadnosti (pertinencije).

11. Sve su arhivske cjeline (fondovi i zbirke) popisane na razini pregleda, što je objavljeno 2006. godine, a pojedine cjeline se zasebno obrađuju i popisuju. U čitaonici

je na raspolaganju popis gradiva sređenih cjelina. Godine 2011. objavljen je tiskom popis gradiva, takozvani imovnici sastavljeni sredinom 20. stoljeća.

12. U spremištima na Kaptolu 27 postoji 1131 d/m arhivskog gradiva (na policama i u ambalažnim kutijama), a na Kaptolu 31 oko 1800 d/m. Nadbiskupijski arhiv raspolaže s ukupno oko 2931 d/m arhivskog gradiva.

13. Nadbiskupijski arhiv redovito preuzima ostavštine pokojnih svećenika, osobito onih koji umru na Kaptolu, ali i ostavštine poznatih povjesničara umjetnosti (npr. Anđela Horvat, Lelja Dobronić i dr.).

14. U Nadbiskupijskom arhivu čuva se i gradivo Prvostolnog kaptola zagrebačkog i Zbornog kaptola čazmanskog.

15. Obveza svih korisnika arhivskoga gradiva, koju potpišu na pristupnici prigodom prvog dolaska u arhiv, jest da arhivu dostave dva primjerka rada u kojem je korišteno gradivo Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu.

Arhivističko stanje u Đakovačko-osječkoj nadbiskupiji

Odgovore iz Đakovačko-osječke nadbiskupije poslao je 14. kolovoza 2012. Vlatko Dolančić, arhivist u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu. Odgovori su sljedeći:

1. Postoji zaposlen jedan arhivar s punim radnim vremenom te dvojica suradnika.

2. Postoji uređena čitaonica za istraživanje arhivskog gradiva.

3. Naš arhiv ima uređeno radno vrijeme kada stranke mogu dobiti arhivsko gradivo na uvid.

4. Arhiv godišnje posjeti oko 150 istraživača (broj se iz godine u godinu povećava).

5. Arhivar je zaposlen od 2006. godine (od te godine radi u Arhivu, a do te godine bio je pomoćni knjižničar).

6. Nema nikakvog ugovora između Nadbiskupijskog arhiva u Đakovu i državnih arhiva.

7. Za sada se arhivistička služba skrbi samo za gradivo koje se nalazi u prostorima Nadbiskupijskog arhiva, ali se arhivsko gradivo župa predaje arhivu u Đakovu u dogovoru s Ordinarijatom (do sada je predano arhivsko gradivo nekoliko župa).

8. Arhivsko spremište je uređeno u zgradi u kojoj se nalazi i Središnja nadbiskupijska i fakultetska knjižnica u Đakovu, ali su prostori Arhiva i Knjižnice odijeljeni, osim čitaonice koju zajedno koriste obje ustanove.

9. Arhivsko spremište je približne površine od 100 m², ured je površine oko 20 m², čitaonica je površine oko 700 m², popratne prostorije još oko 250 m², sveukupno oko 1070 četvornih metara.

10. Gradivo se sređuje prema fondovima, a popisi se za sada izrađuju samo za potrebe arhivske službe.

11. Ne postoje nikakvi vodiči.

12. Nadbiskupijski arhiv u Đakovu posjeduje oko 500 d/m arhivskog gradiva. Količina dostupnoga gradiva se ne može odrediti.

13. Arhiv preuzima arhivsko gradivo (ostavštine) pokojnih svećenika i biskupa, te raznih crkvenih ustanova.

14. Arhivsko gradivo kaptola se čuva unutar spremišta Nadbiskupijskog arhiva. Vremenski raspon gradiva je od oko 1780. do oko 1920. godine, a nakon toga gradivo je u ordinarijatu.

15. Kako naš Arhiv djeluje u istim prostorima kao i Središnja nadbiskupijska i fakultetska knjižnica, o knjigama brigu vode knjižničari. Knjige su ipak dostupne arhivskim službenicima kada god je to potrebno.³

Arhivističko stanje u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji

Odgovore iz Splitsko-makarske nadbiskupije poslao je 17. kolovoza 2012. Slavko Kovačić, arhivist u Nadbiskupijskom arhivu u Splitu. Odgovori su sljedeći:

1. Nadbiskupijski arhiv u Splitu ima arhivista i pomoćnika s djelomičnim radnim vremenom.

2. Arhiv ima vlastitu čitaonicu.

3. Postoji unaprijed određeno radno vrijeme za stranke.

4. Godišnje 200 do 250 posjetitelja dođe u arhiv.

³ *Elektroničko pismo mr. Vlatka Dolančića, od 14. kolovoza 2012. u: PSR, predmet "HAD", sv. 2, spis br. 341/2012. Os.*

5. Od 1974. godine ima jednog arhivista djelomično zaposlenog, a od 2003. i jednog pomoćnika. Obojica rade honorarno. U pripremi je budući arhivist koji će biti zaposlen s punim radnim vremenom.

6. Nadbiskupijski arhiv nema zasada nikakav ugovor s državnim arhivom.

7. U Nadbiskupijskom arhivu u Splitu deponirani su povijesni arhivi: Kaptolski, katedralnoga dekanata, katedralne župe, Glazbeni arhiv splitske katedrale, Oratorija Sv. Filipa Nerija, splitskih crkava i bratovština Sv. Duha, Gospe od Dobrića, župa Rogoznica i Brela, a i stotinjak starijih matičnih knjiga i stanja duša sakupljenih po župama i uglavnom restauriranih. Uz to je potpisani arhivist nastojao pružiti stručnu pomoć župnicima za sigurniji smještaj i bolje čuvanje njihovih župnih arhiva.

8. Postoji propisno uređeno glavno spremište i tri pomoćna, sva tri izvan sadašnjeg Ordinarijata u zgradi koja je donedavno služila za ordinarijat.

9. Ukupna površina svih arhivskih prostorija je 185 m², s tim da glavno spremište ima polukat od 30 m².

10. Arhivsko se gradivo sređuje prema pojedinim cjelinama (fondovima).

11. Glede popisa gradiva stvari stoje ovako: Prvi inventar *Arhiva Splitske nadbiskupije* sastavljen je u Splitu po naredbi Dvorskog povjerenstva u Beču 1834, a *dviju serija pergamena Kaptolskog arhiva* u Beču oko 1840.

Sumarni inventari za starije gradivo (do 1830) fondova: *Arhiv stare Splitske nadbiskupije* (S), *Trogirske biskupije* (T), *Makarske biskupije* (M) i svega *Kaptolskog arhiva* (KAS) sastavljeni su 1941. godine.

Kartotečni inventar Glazbenog arhiva splitske katedrale sastavili su muzikolozi tijekom godina 1950-1960.

U novije vrijeme sastavljeni su takvi inventari za seriju *Pozicije arhiva Splitsko-makarske biskupije* (S-M) iz razdoblja 1860-1897. (Poz), serije *Pergamene* navedenih triju biskupija i *treće serije pergamena Kaptolskoga arhiva*, kao i sumarni inventari spomenutih splitskih institucija čije je gradivo tijekom posljednjih 30-ak godina preneseno u Nadbiskupski arhiv.

U tom istom razdoblju sastavljen je kartotečni indeks za seriju S-M Spisi iz godina 1910-1940, a potom takav indeks u digitalnom obliku za godine 1893-1909.

12. Gradivo koje nastaje djelovanjem Nadbiskupskog ordinarijata uglavnom je u njegovu priručnom arhivu te nije pod upravom ovoga arhiva, iako je prigodom povratka Ordinarijata u zgradu Splitske nadbiskupije dio gradiva iz posljednjih 50-ak godina ostao u našim spremištima, dakako s posebnim uvjetima korištenja.

S obzirom na dužne metre polica popunjenih starijim arhivskim gradivom (do 1940), količina gradiva je sljedeća: 1. gradivo za koje su podaci navedeni u priručniku Arhivski fondovi ... (Beograd 1984), ukupno 141,36; 2. Naknadno primljeni arhivi župa, crkava, bratovština, osoba 20,45; 3. Novije gradivo 38,20. Ukupno: 200 d/m arhivskog gradiva.

13. Nadbiskupijski arhiv u Splitu preuzima pisane ostavštine nadbiskupa i onih svećenika koji su imali neko veće značenje te su ostavili značajnije gradivo. Takvo gradivo nadbiskupa Frane Franića i don Živana Bezića već je sređeno i opremljeno odgovarajućim sumarnim inventarima, dok je gradivo nadbiskupa Ante Jurića u tijeku sređivanja, don Frane Bege dijelom sređeno, a don Jure Marušića samo preuzeto.

14. Arhiv Splitskoga kaptola čuva se zasebno unutar Nadbiskupijskog arhiva. Oko 1980. godine gradivo je iz katedralne riznice preneseno u spremište ovoga arhiva i od tada je dostupno istraživačima.

15. U arhivu se samo djelomično prikupljaju knjige nastale na temelju arhivskoga gradiva. Mnogi istraživači zanemare dužnost slanja takvih radova arhivu.⁴

Arhivističko stanje u Zadarskoj nadbiskupiji

Kancelar Zadarske nadbiskupije Josip Lenkić i arhivist Oliver Modrić poslali su sljedeće odgovore:

1. Nadbiskupijski arhiv u Zadru ima jednog stalno zaposlenog arhivista s punim radnim vremenom (koji je zaposlenik Državnog arhiva u Zadru).

2. Postoji čitaonica arhiva.

3. Postoji radno vrijeme za stranke - svakog radnog dana od 8,30 do 14,30.

4. Arhiv godišnje ima oko tristotinjak posjeta stranaka u čitaonici, a osim toga voditelj arhiva riješi i oko 100 raznih zahtjeva godišnje. Arhivist ujedno obavlja i posao arhivskog tehničara.

5. Od svibnja 2006. arhiv ima stalno zaposlenog arhivista, a Nadbiskupski arhiv je otvoren za javnost.

6. Zadarska je nadbiskupija sklopila ugovor s Državnim arhivom u Zadru o

⁴ *Elektroničko pismo dr. Slavka Kovačića, br. 15/2012, od 17. kolovoza 2012. u: PSR, predmet "HAD", sv. 2, spis br. 346/2012. Os.*

skrbi za Nadbiskupski arhiv i ustupanju jednog arhivista koji će voditi ovaj arhiv.

7. Za sada nema stalne skrbi za župne arhive, osim povremenih intervencija pri spašavanju ugroženog gradiva po župama.

8. Nadbiskupski arhiv posjeduje posebne polupodrumske prostorije za spremište gradiva (prostorije su potpuno renovirane i arhivistički opremljene prije prijenosa gradiva, a nalaze se u sklopu zgrade ordinarijata).

9. Spremište ima oko 300 m² prostora dok čitaonica i ured arhivista imaju oko 30 m².

10. Gradivo se sređuje po cjelinama (fondovima i serijama), izrađuju se inventari za fondove i zbirke gradiva.

11. Izrađen je vodič za cjelokupno gradivo arhiva koji bi trebao izaći u tisku.

12. Starijeg gradiva ima oko 200 d/m na policama, a novijeg gradiva mlađeg od 50 godina 70-80 d/m.

13. Da, arhiv prima osobne fondove preminulih svećenika, za sada ne prima novije gradivo ostalih ureda i tijela nadbiskupije.

14. Kaptolski arhiv se čuva u sklopu Nadbiskupskog arhiva.

15. Arhiv prikuplja knjige koje su napisane na temelju arhivskog gradiva nadbiskupije. Naravno, misli se na one od otvaranja arhiva 2006. godine.⁵

Arhivističko stanje u Dubrovačkoj biskupiji

Kancelar Dubrovačke biskupije Ivan Šimić, 14. rujna 2012. daje sažete odgovore na postavljena pitanja:

1. Biskupija ima uređenu arhivsku službu s dvojicom zaposlenih arhivista.

2. U sklopu arhiva nalazi se i čitaonica.

3. Radno vrijeme arhiva za rad sa strankama je od ponedjeljka do petka od 8 do 15 sati.

4. Prosječan broj stranaka dnevno je 1-2, ali Arhiv je još u fazi sređivanja gradiva koje je poslije Domovinskog rata nekoliko puta preseljavano.

⁵ *Elektroničko pismo kancelara Josipa Lenkića, od 28. kolovoza 2012. u: PSR, predmet "HAD", sv. 2, spis br. 375/2012. Os.*

5. Arhiv ima zaposlenog arhivista od 2007. godine, od kada je Arhiv i započeo primati stranke. Drugi zaposlenik je počeo raditi početkom 2012. godine.

6. Dubrovačka biskupija nema ugovorni odnos s Državnim arhivom u Dubrovniku.

7. Biskupijska arhivistička služba skrbi i za gradivo s područja cijele biskupije, te ide u povremene obilaske. Gradivo iz nekih župa moralo se prenijeti u Biskupijski arhiv.

8. Biskupijski arhiv je smješten u posebnoj prostoriji, a nalazi se u prostoru bivšeg samostana Sv. Klare u sklopu drugih ureda Ordinarijata.

9. Prostorije arhiva se sastoje od spremišta, čitaonice i ureda s ukupnom površinom od 220 m². U arhivskom prostoru je 30 pokretnih polica dužine 6 m, visine 2,60 m, uz vatrozaštitu, vatrodjavu i videonadzor.

10. Arhivsko gradivo se uređuje i slaže po fondovima te se postupno sastavljaju popisi gradiva. Gradivo je više puta prenošeno s mjesta na mjesto, pa ne može biti 'netaknuto'.

11. Popis arhivskih cjelina predan je Državnom arhivu u Dubrovniku potkraj 2011. godine.

12. Arhiv ima 350 d/m gradiva. Može se razgraničiti građa starija i novija (po godinama).

13. Arhiv Biskupije preuzima pisane ostavštine svećenika, te dijelom gradivo iz župa, a već desetljećima ne od drugih pojedinaca i izvan crkvenih ureda.

14. Arhiv kaptola (koji ne djeluje već 40 godina) čuva se također u Arhivu Biskupije.

15. Biskupijski arhiv prikuplja knjige napisane na temelju arhivskog gradiva.⁶

Arhivističko stanje u Gospićko-senjskoj biskupiji

Kancelar Gospićko-senjske biskupije Marinko Miličević, 6. rujna 2012. poslao je odgovore na postavljena pitanja. Odgovori se odnose na Biskupijski arhiv u Gospiću i Senju.

⁶ *Elektroničko pismo kancelara Ivana Šimića, od 14. rujna 2012. u: PSR, predmet "HAD", sv. 2, spis br. 422/2012. Os.*

1. Gospićko-senjska biskupija je mlada, osnovana 2000. godine. Osim kancelara nema druge osobe koja vodi brigu o aktualnoj arhivskoj građi. U bivšem biskupijskom sjedištu u Senju jedna osoba je stalno zaposlena i na raspolaganju je znanstvenim djelatnicima. Arhivsko gradivo iz razdoblja 1969-2000. nalazi se u Rijeci, jer je tada područje biskupije bilo u sastavu Riječko-senjske nadbiskupije.

2. Čitaonica postoji u Senju, ali ne i u Gospiću.

3. Unaprijed određeno radno vrijeme čitaonice u Senju postoji, a u Gospiću nemamo povijesni arhiv, pa to nije ni potrebno.

4. Godišnje arhiv posjeti dvadesetak korisnika.

5. Zaposleni arhivist u Senju radi od dokidanja kancelarije 1969. godine.

6. Gospićko-senjska biskupija nema stalni ugovor s državnim arhivom, ali surađujemo na obnovi starih arhivskih knjiga.

7. Briga za gradivo izvan Biskupijskog arhiva vodi se preko vizitacija i prigodnih odredbi. Arhivist nema za to ni brigu ni nadležnost.

8. Spremište za arhivsko gradivo i popratne prostorije postoje u Senju.

9. U Senju arhiv raspolaže s oko 150 m², a u Gospiću s oko 60 m².

10. Za Biskupijski arhiv u Senju objavljen je popis gradiva do 1800. godine. Za ostalo je napravljen popis važnijih spisa do 1969. godine. Popis još nije toliko dovršen da bi se dao na raspolaganje korisnicima, a još manje da bi se tiskao. Postoji i predmetni ispis iz arhivske građe po župama i ključnim ustanovama, a napravio ga je Josip Burić za vrijeme svoje službe arhivista u Senju. Burić je te ispise u pet svezaka predao Vatikanskoj biblioteci, a sadašnji gospićko-senjski biskup to je fotokopirao i drži kod sebe. Predat će to Biskupijskom arhivu u Senju. Za Gospić imamo digitalni upis za sve vrijeme trajanja biskupije.

11. O vodiču i popisu gradiva odgovoreno je pod prethodnim brojem.

12. Gradivo u Senju zaprema oko 150 d/m, a u Gospiću oko 20 d/m.

13. Biskupijski arhiv ne preuzima ostavštine pokojnih svećenika i drugih poznatih ljudi iz biskupije.

14. Gradivo Senjskog kaptola čuva se u Senju do 1800. zasebno, a poslije unutar Biskupijskog arhiva.

15. Sustavnog prikupljanja knjiga napisanih na temelju arhivskog gradiva nema. Neki autori daruju svoj rad u kojem su koristili arhivsko gradivo.⁷

⁷ *Pismo Gospićko-senjske biskupije, br. 108/2012, od 6. rujna 2012. s tiskanim zaglavljem, utisnutim*

Arhivističko stanje u Porečkoj i Pulskoj biskupiji

Vrlo detaljne odgovore na postavljena pitanja sastavila je 13. rujna 2012. arhivistica Biskupijskog arhiva u Poreču, Branka Poropat. Odgovori su sljedeći:

1. Biskupija ima Vijeće za crkvene arhive i knjižnice i zaposlenu jednu arhivisticu s punim radnim vremenom.

2. Za stranke postoji odvojena prostorija (čitaonica) s dva radna mjesta.

3. Radno vrijeme Arhiva je svakodnevno (osim subote i nedjelje), u načelu od 8 do 16 sati, no potrebe stranaka rješavaju se od slučaja do slučaja. Stranka ima pristup arhivu nakon odobrene pisane molbe sukladno Pravilniku o radu čitaonice Biskupijskog arhiva (v. na web stranici). Prema Pravilniku zahtjev odobrava kancelar, uz prethodno pribavljeno mišljenje Vijeća za crkvene arhive i knjižnice. Nakon odobrenja sve buduće zahtjeve prema Pravilniku potpisom potvrđuje kancelar ili za to ovlaštena osoba od kancelara i vrijedi kao dozvola za korištenje arhivskog gradiva. Ovlaštena osoba je arhivistica. Stranka se o svojim dolascima dogovara s arhivisticom, budući da ona radi i na terenu, zadužena i za župne arhive (u suradnji s Odjelom za crkveno gradivo Državnog arhiva u Pazinu), te budući da su na raspolaganju dva radna mjesta za istraživanje u Arhivu.

4. Od rujna 2009. godine, od kada je arhivistica zaposlena u Biskupijskom arhivu, vodi se Dnevnik čitaonice. Broj korisnika se povećava. Na početku jedan korisnik mjesečno, sada i do tri korisnika.

5. Arhivistica je zaposlena od rujna 2009. godine na pola radnog vremena, a od rujna 2010. prelazi na puno radno vrijeme.

6. Biskupija surađuje s Državnim arhivom u Pazinu u više segmenata. Dogovorno između Biskupije i DAPA digitalizirano gradivo matičnih knjiga župa daje se korisnicima za istraživanje u čitaonici DAPA uz prethodno odobrenje Biskupije. Biskupija surađuje s Odjelom za crkveno gradivo DAPA u sređivanju arhivskog gradiva župa, te sa svim ostalim odjelima DAPA vezano uz skrb o arhivskom gradivu župa i Biskupijskog arhiva. Biskupiji također u stručnim savjetima i suradnjom pomažu Hrvatski državni arhiv (posebno Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, korisnička služba HDA te Središnji laboratorij za konzervaciju i restauraciju HDA).

7. Biskupijska arhivistička služba osim za gradivo Biskupijskog arhiva i gradivo župa, skrbi i za ostalo gradivo (npr. ostavštine umrlih svećenika). Plan rada

dogovara se na Biskupijskom vijeću za arhive i knjižnice te potom usklađuje s Odjelom za crkveno gradivo DAPA.

8. Arhiv nema posebnu zgradu. Većina arhivskog gradiva nalazi se smještena unutar tri prostorije jedne od zgrada Ordinarijata, a zbog nedostatka primjerenog prostora, dio arhivskog gradiva čuva se i u uredu kancelara u drugoj zgradi Ordinarijata (Upravna). Od navedene četiri prostorije, samo je jedna manja prostorija od oko 20 m² posebno opremljena isključivo za smještaj arhivskog gradiva, a najstarije gradivo Arhiva čuva se u željeznim ormarima. Ostali prostori nisu primjereni za smještaj arhivskog gradiva. Budući da Biskupija ima namjeru urediti posebne prostore za smještaj Arhiva i arhivskog gradiva, u tu svrhu bilo je u nadzoru stručno osoblje Hrvatskog državnog arhiva, pa je Biskupija dobila izvješće o trenutnim prostorima u kojima se nalazi Arhiv te preporuku za daljnje uređenje Arhiva.

9. Glede prostornih mogućnosti podaci su nepotpuni, jer se veći dio prostorija, osim onih za smještaj arhivskog gradiva, koristi i za druge namjene. Arhiv ima na raspolaganju jedan ured za arhivisticu od oko 14 m², prostor za istraživače od oko 16 m², trezorski prostor od 6 m²; jedno spremište isključivo za arhiv od oko 20m². Za ostale dvije prostorije, unutar kojih se čuva najveći dio gradiva, podaci nisu trenutno točno evidentirani, jer se prostori osim za Arhiv koriste i za drugu namjenu.

10. Arhivsko gradivo se sređuje prema pojedinim zbirkama i fondovima te nižim organizacijskim jedinicama i sastavljaju se popisi gradiva. Do 2000. godine arhiv su popisivali povremeno i ovisno o drugim obvezama, Jakov Jelinčić (arhivist u ime DAPA) te mons. Ivan Grah (crkveni arhivist Biskupije). Isti su 1970. i 1980. popisivali gradivo gotovo svih župnih arhiva. Prema evidencijama u Arhivu, Josip Buturac iz tadašnjeg Arhiva Hrvatske je par dana 1950. sređivao Arhiv. Godine 1964. bio je ponovno u nadzoru Arhiva. Arhiv se sustavno nastavlja popisivati (sređivati) od 2010. godine.

11. Veći dio Arhiva je u postupku popisivanja te trenutno nije moguće sa točnošću utvrditi ukupan broj fondova i ukupnu količinu gradiva po fondovima koji se čuvaju u Arhivu. Osnovna podjela po fondovima jednaka je onoj u Pregledu fondova te za navedene fondove postoje popisi ili djelomični popisi gradiva za fondove koji su još u popisivanju. Od 2010. godine izdvojeni su i neki novi fondovi/zbirke te za njih izrađeni popisi.

12. Količina gradiva je u fazi evidentiranja i raspoložemo samo djelomičnim podacima te nije moguće navesti ukupnu količinu gradiva, kao ni ukupnu količinu gradiva koje nije dostupno javnosti.

13. Za razdoblje nakon 2010. godine Arhiv je imao jedno preuzimanje gradiva iz ostavštine pokojnih svećenika, no zbog nedostatka primjerenog spremišnog prostora sustavno preuzimanje tog gradiva trenutno nije moguće. Arhiv skrbi o tome da se (do preuzimanja) navedeno arhivsko gradivo čuva u primjerenim uvjetima.

14. Arhiv Katedralnog kaptola u Poreču čuva se u župnoj kući odvojeno od župnog arhiva. Arhivi kolegijalnih kaptola čuvaju se u župnim kućama župa u kojima su djelovali do ukidanja.

15. Biskupijski arhiv prikuplja knjige napisane na temelju arhivskog gradiva.⁸

Arhivističko stanje u Požeškoj biskupiji

Kancelar Požeške biskupije Goran Lukić, 24. kolovoza 2012. piše sažeto o arhivu mlade Požeške biskupije:

Arhiv Požeške biskupije sastoji se od povijesnog gradiva i arhivskog gradiva od utemeljenja biskupije 1997. godine. Smješten je u dvije prostorije koje su opremljene arhivskim policama, jedna prostorija je za povijesni, druga za tekući arhiv. U arhivu osim kancelara radi i jedna djelatnica s punim radnim vremenom koja je zaposlena od 2007. godine. Stranke koje se žele poslužiti arhivskim gradivom dolaze po potrebi u arhiv, a gradivo dobivaju u ordinarijatskoj dvorani u radnom vremenu (8-16 sati). Arhivsko gradivo sređeno je po pojedinim cjelinama. Vodič za arhivsko gradivo još uvijek nije potreban. Stolni kaptol Sv. Petra u skladu sa svojim Statutom sam organizira i čuva vlastitu arhivsku građu.⁹

Arhivističko stanje u Sisačkoj biskupiji

Mlada Sisačka biskupija tek je na početku svoga života, pa nema još riješeno pitanje prostora za svoj arhiv. Kancelar Marko Cvitkušić piše: "Veliki Kaptol u Sisku - sjedište Biskupijskog ordinarijata, gdje će biti smješten i Biskupijski arhiv, još je

⁸ Elektroničko pismo Biskupijskog arhiva u Poreču, br. 24/2012, od 13. rujna 2012. u: PSR, predmet "HAD", sv. 2, spis br. 423/2012. Os.

⁹ Pismo Biskupskog ordinarijata Požeške biskupije, br. 1241/2012, od 24. kolovoza 2012. s utisnutim žigom i vlastoručnim potpisom, u: PSR, predmet "HAD", sv. 2, spis br. 381/2012. Os.

uvijek u obnovi. Tek kad se preselimo u obnovljenu zgradu, započet ćemo s uređenjem arhiva“.¹⁰

Objedinjeni prikaz odgovora

Ovdje su prikazani cjeloviti odgovori za četiri nadbiskupijska arhiva (Zagreb, Đakovo, Split i Zadar), te za pet biskupijskih arhiva (Dubrovnik, Gospić-Senj, Požega, Sisak, i Poreč). Premda nedostaju odgovori za jedan nadbiskupijski arhiv (Rijeka) i za sedam biskupijskih arhiva (Bjelovar, Hvar, Krk, Križevci, Šibenik, Varaždin i Vojna biskupija), smatram da je ovo dovoljno veliki uzorak da dobijemo sliku o prosječnom stanju naših biskupijskih i nadbiskupijskih arhiva.

1. Na prvo pitanje o arhivističkoj službi odnosno postoji li arhivist ili arhivistica koji se brinu za arhivsko gradivo, odgovor je pozitivan za osam biskupija, a samo za jednu negativan. Prema odgovorima Zagreb ima četiri arhivista i jednog pomoćnika, Đakovo jednog arhivista i dvojicu suradnika, Split jednog arhivista i jednog pomoćnika, Dubrovnik dvojicu arhivista, a Zadar, Senj, Poreč i Požega po jednog arhivista ili arhivisticu. Jedino u mladoj Sisačkoj biskupiji nema još zaposlenog arhivista, što je razumljivo, jer još nema ni povijesnog arhiva.

2. Svi (nad)biskupijski arhivi imaju vlastite čitaonice, osim u Požegi, gdje za čitaonicu služi jedna od prostorija u ordinarijatu te u Sisku, jer biskupija nije još riješila pitanje svog sjedišta, pa ni svojih ureda i ustanova. Zbog toga su odgovori za Sisak i u daljnjim pitanjima niječni.

3. Radno vrijeme za stranke je različito: šest satno, od 8 do 14 ili 8,30 do 14,30 (Zagreb, Zadar), sedam satno, od 8 do 15 (Dubrovnik), osam satno, od 8 do 16 (Požega), te neko određeno vrijeme, ali nije navedeno koje (Đakovo, Split, Senj).

4. Na dnevnoj, tjednoj, mjesečnoj i godišnjoj razini najveća posjećenost arhiva zabilježena je u Zagrebu. Tijekom 2011. godine Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu posjetilo je: dnevno prosječno pet stranaka, tjedno 24 stranke, mjesečno 104 stranke, godišnje točno 1252 stranke. S 975 posjeta tijekom prvih devet mjeseci 2012. godine, prosječni dnevni, tjedni i mjesečni posjet odgovara prošlogodišnjem prosjeku. U drugim arhivima posjećenost je puno manja. Zadar ima oko 300 godišnjih posjeta,

¹⁰ *Elektroničko pismo kancelara Marka Cvitkušića, od 11. rujna 2012. u: PSR, predmet "HAD", sv. 2, spis br. 411/2012. Os.*

Split 200-250, Đakovo oko 150, Senj oko 20. Dubrovački arhiv dnevno posjete jedan do dva istraživača, a Porečki do 3 istraživača mjesečno, što znači oko 36 godišnje. Za Požegu i Sisak nema podataka.

5. Postoji tendencija rasta korištenja gradiva crkvenih arhiva. Taj rast je u izravnom suodnosu s postojanjem zaposlenih arhivista. Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu ima već više od jednog stoljeća zaposlenog arhivista, iz čega proizlazi i veća korištenost gradiva. Drugi arhivi su u tom pogledu na početku. Senj ima zaposlenog arhivista od 1969. godine. Split ima djelomično zaposlenog arhivista od 1974. i pomoćnika od 2003. godine. Đakovo i Zadar imaju jednog zaposlenog arhivista od 2006. godine, Požega i Dubrovnik od 2007, a Poreč od 2009. godine. U Sisku nema zaposlenog arhivista.

6. Dvije nadbiskupije imaju ugovorni odnos s državnim arhivima. Zagrebačka nadbiskupija i Hrvatski državni arhiv imaju ugovorni odnos iz 1914. godine, prema kojem je gradivo Nadbiskupijskog arhiva pohranjeno kod Hrvatskog državnog arhiva od 1916. godine. Taj skoro stoljetni ugovorni odnos nalazi se po svoj prilici pred raskidom, što će biti velika šteta za korisnike arhivskog gradiva. Zadarska je nadbiskupija sklopila prije nekoliko godina sličan ugovor s Državnim arhivom u Zadru o skrbi za Nadbiskupski arhiv i ustupanju jednog arhivista koji će voditi taj arhiv. Ugovor s državnim arhivima nemaju Senj i Poreč, ali međusobna suradnja postoji. Nikakvog ugovora s državnim arhivima nemaju Đakovo, Požega, Split i Dubrovnik.

7. Arhivistička služba pojedinih (nad)biskupijskih arhiva skrbi ponajprije za gradivo (nad)biskupijskih arhiva. No, arhivisti većine tih arhiva skrbe u nekom obliku (npr. nadzor, preuzimanje, pomoć kod sređivanja) i za gradivo drugih biskupijskih tijela, osobito pojedinih župa. Takav je slučaj u Zagrebu, Požegi, Poreču, Splitu i Dubrovniku, samo djelomično u Đakovu, a povremeno u Zadru. U mladim biskupijama u Gospiću i Sisku nema te arhivističke skrbi, već se skrb vodi preko upravnih službi.

8. Biskupije nastoje posljednjih desetljeća urediti arhivske prostorije, opremiti ih arhivskim namještajem, te osobito urediti arhivska spremišta, bilo da se radi o zasebnim zgradama, bilo u sklopu (nad)biskupijskih duhovnih stolova (ordinarijata). Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu nalazi se djelomično u posebnoj zgradi, a djelomično unutar Nadbiskupskog dvora u kojem su smještene sva središnja upravna tijela Nadbiskupije. Arhivski prostori u Đakovu nalaze se u istoj zgradi u kojoj je Središnja nadbiskupijska i fakultetska knjižnica te Bogoslovni fakultet. Arhivi u Splitu i Senju nalaze se u samostojećim zgradama izvan ordinarijata. U Zadru, Dubrovniku, Poreču i Požegi nalaze se u sklopu zgrade ordinarijata. U Poreču se nastoje urediti nove prostorije za smještaj arhiva.

9. (Nad)biskupijski arhivi, računajući spremište, čitaonicu, ured te pomoćne prostorije, raspolažu različitom veličinom prostora. Đakovo u tom pogledu stoji najbolje, što je razumljivo, jer se arhiv nalazi u novogradnji. Nadbiskupijski arhiv u Đakovu raspolaže sa 1070 m², Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu sa 764 m², Nadbiskupijski arhiv u Zadru s 330 m², Dubrovnik s 220 m², Split s 215 m², Gospić-Senj s 210 m², Poreč s 56 m² i s još dvije prostorije za različite namjene. Požega ima jednu prostoriju, a Sisak ju treba tek urediti.

10. U svim arhivima gradivo se sređuje prema načelima arhivističke struke, tj. prvotno po načelu porijekla (provenijencije), ali i po načelu pripadnosti (pertinencije). Poštuju se, dakle, pojedine cjeline (fondovi i zbirke). Iz dobivenih odgovora nije jasno kako se po tom pitanju postupa u Senju i Požegi, a u Sisku to još nije aktualno.

11. Osnovni popis gradiva odnosno naslov pojedinih cjelina (fondova i zbirki) objavljen je u Pregledu arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske (Zagreb 2006). Tu su zastupljene sve hrvatske biskupije, osim posljednjih pet najmlađih biskupija (Požega, Varaždin, Bjelovar, Sisak i Gospić). No, pojedini arhivi imaju i dodatna arhivistička pomagala niže razine opisa. Stanje u tom pogledu ipak nije zadovoljavajuće. Popisi pojedinih arhivskih cjelina nalaze se samo u čitaonicama nekih arhiva, a vrlo su rijetki slučajevi da su popisi i objavljeni. Iz Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu objavljen je 2011. popis gradiva sastavljen sredinom 20. stoljeća. Pojedinačno je objavljen popis ostavštine Lelje Dobronić. Mnogi drugi popisi su na raspolaganju u čitaonici arhiva. Nadbiskupijski arhiv u Zadru priredio je vodič za cjelokupno svoje gradivo, koji bi trebao uskoro biti objavljen tiskom. U Đakovu nema vodiča na razini cijelog arhiva. Gradivo u Splitu popisivano je tijekom 19. i 20. stoljeća. Ti su popisi u rukopisu i na raspolaganju su u samom arhivu. Gradivo Biskupijskog arhiva u Senju popisivao je Josip Burić, ali je taj popis više odraz vlastitog znanstvenog istraživanja, negoli arhivističkog sređivanja. Dubrovački arhiv posjeduje popis svih svojih cjelina. Gradivo u Poreču se upravo popisuje. Vodiči za gradivo u Požegi i Sisku nisu za sada potrebni.

12. Količina gradiva iskazuje se redovito u dužnim metrima. Pa i ono gradivo koje još nije sređeno i složeno na policama, već se nalazi u ambalažnim kutijama, preračunato je za potrebu ovoga rada u dužne metre. Tako u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu postoji oko 2931 d/m arhivskog gradiva. U drugim arhivima radi se o manjoj količini gradiva: Đakovo raspolaže sa oko 550 d/m, Dubrovnik 350 d/m, Zadar 280 d/m, Split 200 d/m, te Senj 150 d/m. Za arhive u Poreču, Sisku i Požegi količina nije ustanovljena.

13. Briga i skrb za gradivo izvan arhiva očituje se ponajprije u preuzimanju gradiva raznih biskupijskih ustanova i tijela koja nisu u sklopu samog ordinarijata, te pisanih ostavština pokojnih svećenika. Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu redovito preuzima ostavštine pokojnih svećenika, osobito onih koji umru na Kaptolu, ali i ostavštine poznatih povjesničara i povjesničara umjetnosti (npr. Andela Horvat, Lelja Dobronić i dr.). Isto tako postupaju Nadbiskupijski arhivi u Đakovu i Zadru, te Biskupijski arhiv u Dubrovniku. Nadbiskupijski arhiv u Splitu preuzima pisane ostavštine nadbiskupa i onih svećenika koji su imali veće značenje te su i ostavili značajnije gradivo. To znači da ne preuzima gradivo svakog pokojnog svećenika. Biskupijski arhiv u Gospiću ne preuzima ostavštine pokojnih svećenika. Biskupijski arhiv u Poreču zbog nedostatka prostora ne preuzima ostavštine svećenika, ali se skrbi da do preuzimanja navedeno gradivo bude sačuvano na primjerenom mjestu. Za arhive u Požegi i Sisku nemamo podataka u ovom pogledu.

14. Kako mjesni kaptoli, tako i njihovo gradivo imaju veliko značenje za mjesnu i širu hrvatsku povijest. Stoga je važno znati gdje i pod kojim se uvjetima čuva gradivo pojedinih kaptola. U Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu čuva se gradivo Prvostolnog kaptola zagrebačkog i Zbornog kaptola čazmanskog. Slično se i gradivo Đakovačkog, Splitskog, Zadarskog, Senjskog i Dubrovačkog kaptola čuva u odnosnim biskupijskim i nadbiskupijskim arhivima. Drugačije stanje od toga je u Istri, jer se gradivo Stolnog kaptola u Poreču čuva u župnoj kući u Poreču, a arhivi raznih drugih zbornih kaptola u župnim kućama u kojima su i djelovali. Mladi Stolni kaptol Sv. Petra u Požegi brine se sam za svoje vlastito gradivo. Tek osnovan Stolni kaptol Sv. Križa u Sisku (2012) još nema svoje gradivo.

15. Sveukupna djelatnost arhivâ očituje se, među ostalim i u tome, da prikupljaju knjige i radove u kojima je korišteno njihovo gradivo, kako bi mogli sastavljati popis objavljenih isprava. Nadbiskupijski i biskupijski arhivi to uglavnom čine. Tako postupaju arhivi u Zagrebu, Đakovu (u suradnji s knjižnicom), Splitu, Zadru, Senju (ali ne sustavno), Dubrovniku i Poreču. Požega i Sisak nisu se u tom pogledu izjasnili.

Zaključak

Iz prikupljenih odgovora vidljiv je napredak u arhivističkoj djelatnosti pojedinih biskupija i nadbiskupija. Napredak se dogodio osobito u posljednjih

desetak godina, a očituje se ponajprije u zapošljavanju arhivista. Ako biskupija nema zaposlenog arhivista o gradivu brine kancelar duhovnog stola (ordinarijata), a to znači da je gradivo samo u službi uprave. Sa zaposlenim arhivistom gradivo postaje dostupno za znanstvena i druga istraživanja. Dok Zagreb već više od stotinu godina ima zaposlenog arhivista, u Senju i Splitu od vremena poslije Drugog vatikanskog sabora, a ostale biskupije ga imaju tek posljednje desetljeće. Napredak u arhivističkoj službi očituje se također u posjećenosti arhivima, kao i u sređivanju i popisivanju gradiva. Vrlo koristan oblik skrbi za gradivo crkvenih arhiva ustanovljen je u Zagrebu i Zadru i to posebnim ugovorom s državnim arhivima. Na taj način crkveno gradivo, koje je prema odredbama Zakona o arhivima i arhivskom gradivu, privatno gradivo, postaje dostupno javnosti na isti način kako je dostupno i javno gradivo. Ukoliko je smisao arhivističke službe služenje javnosti, trebalo bi nastojati da cjelokupno privatno gradivo bude na primjeren način dostupno javnosti.

ARHIV INSTITUTA ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA DALMACIJE U SPLITU (1965-2003)

Uvod

Tema i nakana ovog saopćenja jest povijesni prikaz društvenih, stručnih i pravnih osnova i razloga osnivanja navedenog specijaliziranog arhiva, ostvarenih rezultata u radu, postignute razine primjene važećih arhivističkih normi te tijeka pravnog i stvarnog prestanka postojanja odnosno arhivističkog spajanja fondova i zbirki Arhiva Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije (dalje: IHRPD) i arhivskih fondova i zbirki Državnog arhiva u Splitu (dalje: DAST). Dodatni razlog za obradu ove teme je činjenica o jednokratnom i u povijesti hrvatske arhivistike jedinstvenom i neponovljivom obliku specijaliziranih arhiva.

Navedeni Arhiv nije bio samostalna ustanova, već je djelovao kao ustrojstvena jedinica odnosno stručna služba IHRPD-a u Splitu i u smislu odredbi hrvatskih Zakona o arhivskoj građi i arhivima iz 1962, 1965. i 1978. godine, imao je status arhivske zbirke.¹

¹ NN 41/1962, NN 31/1965, NN 25/1978. Odredbama navedenih zakona određeno je da se osim u arhivima, arhivsko gradivo može čuvati i kod drugih državnih organa, ustanova i organizacija, uz prethodno odobrenje Savjeta za kulturu, a od 1965. godine Arhivskog savjeta Hrvatske.

Prvi jugoslavenski Opći zakon o državnim arhivima (SL 12/1950, čl. 3) omogućio je da „Akademije nauka, univerziteti,

Povijesni pregled nastanka

Uspješnim završetkom sukoba FNRJ Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim članicama Informbiroa, te prestankom realne mogućnosti oružanog sukoba, partijsko-državno rukovodstvo SKJ iz unutarnjih i vanjskopolitičkih razloga procijenilo je potrebu pojačanog znanstveno-istraživačkog rada u izučavanju povijesti i posebnosti djelovanja i razvoja revolucionarnog radničkog pokreta u Jugoslaviji i pojedinim republikama, te narodnooslobodilačkoj borbi, uz naglašenu potrebu istraživanja uspješnog djelovanja rukovodećih političkih snaga Komunističke partije Jugoslavije.

Stoga se sredinom pedesetih godina 20. stoljeća, odlukama najviših političkih organa Saveza komunista Jugoslavije i Hrvatske (dalje: SKJ i SKH) pristupilo osnivanju komisija za historiju pri centralnim, kotarskim i općinskim komitetima. Budući da su se one intenzivno bavile prikupljanjem arhivskog gradiva o navedenoj tematici, a nisu bile stručno osposobljene za to, posebno za stručno arhivsko sređivanje i obradu, nužno se nametala potreba stvaranja specijaliziranih znanstveno-istraživačkih, arhivskih i muzejskih ustanova za istraživanja najnovije povijesti.

Na području Splita i Dalmacije to se odvijalo na sljedeći način:²

Godine 1957. osnovana je *Komisija za historiju Kotarskog komiteta SKH Split* sa svrhom prikupljanja povijesnog gradiva o revolucionarnom radničkom pokretu, NOB-u i socijalističkoj izgradnji na području Srednje Dalmacije, prvenstveno za pisanja povijesti o KPJ/KPH i predstojećoj proslavi njene 40. godišnjice.³ Pritom su opravdano isticane i činjenice o izrazitom zaostajanju Splita i Dalmacije u izučavanju radničkog pokreta i NOB-a u odnosu na druge regije u Hrvatskoj, ponajprije u Slavoniji. Identične komisije osnovane su i pri svim ostalim kotarskim komitetima SKH u Dalmaciji. Sljedeće godine navedena komisija postaje *Kotarska komisija za*

muzeji, naučni instituti i druge naučne i kulturne ustanove mogu imati zbirke povijesno-arhivskog materijala“.

² Gradski narodni odbor Split donio je 1951. godine odluku da će se o prikupljanju i popisivanju arhivskog gradiva na području Splita skrbiti Muzej grada Splita. Isti je dobio i spremište za odlaganje prikupljenog gradiva u jednoj od kula u Dioklecijanovoj palači te dva službenika zadužena za arhivsko gradivo. Godine 1952. rješenjem Narodnog odbora grada Splita osnovan je Arhiv grada Splita, koji je 1957. godine odlukom Arhivskog savjeta Hrvatske postao ustanova regionalne nadležnosti s nazivom Historijski arhiv Split. Zbog teritorijalne nadležnosti, nedostatnih prostornih uvjeta, malog broja stručnih radnika, nedovoljne društvene brige o toj djelatnosti te neophodnosti brige o postojećem arhivskom gradivu na području kotara, Arhiv nije bio u mogućnosti sustavno i intenzivno prikupljati gradivo iz najnovije povijesti.

³ Komisija za historiju KK Split prosljedila je kao svoj prvi spis od osnivanja, Uputstva za rad komisijama za historiju svim općinskim komitetima SKH u kotaru, dobivena od Komisije za historiju CK SKH, HR-DAST-262, kut. 13, spis br. 1/1957.

historiju radničkog pokreta i SKJ/SKH – Split (dalje: Komisija), a osnovna sredstva za rad osiguravala joj je Skupština kotara Split. Novom organizacijom skupštinskog sustava od 1962. godine cijela Dalmacija postaje jedinstveni kotar te dolazi do širenja teritorijalne nadležnosti navedene Komisije uz jačanje njezinih ovlasti za područje Dalmacije. Od te godine Komisija je djelovala u prostoru Muzeja narodne revolucije u Kavanjinovoj ulici u Splitu. Komisija je vlastitim djelovanjem stvorila značajan „dokumentacioni“ fond arhivskog gradiva, koji je 1962. godine pripojen do tada prikupljenom arhivskom gradivu Muzeja, te dobio skupni naziv „Historiografski odsjek Muzeja“. Isti će 1965. godine zajedno s godišnjim sredstvima za rad, osobljem (tj. samo jednom stalno zaposlenom osobom sa SSS), pismohranom i navedenom zbirkom arhivskog gradiva, poslužiti kao temelj za stvaranje *Centra za historiju radničkog pokreta Dalmacije – Split* (dalje: Centar).

Tome su prethodile intenzivne aktivnosti na osnivanju Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske na čelu s Franjom Tuđmanom (dalje: IHRPH)⁴ i njegovog spajanja s nekoliko godina ranije osnovanim Arhivom za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, kao i osnivanje sličnih centara u Rijeci i Slavonskom Brodu.

Uz ranije navedene razloge za intenzivnije istraživanje najnovije povijesti u Jugoslaviji, u Hrvatskoj su osnivanju IHRPH i regionalnih centara za istraživanje radničkog pokreta i NOB-a bitno pridonosile i spoznaje političkog vrha Hrvatske o sustavnom umanjivanju povijesnog doprinosa radničkog pokreta i NOB-a Hrvatske od strane, u tom razdoblju dominantnih dogmatskih državno-centralističkih snaga na čelu s potpredsjednikom Jugoslavije i organizacionim sekretarom CK SKJ Aleksandrom Rankovićem.

Centar je osnovan kao samostalna ustanova odlukom Skupštine kotara Split 5. svibnja 1965. godine, a započeo je s radom 1. kolovoza iste godine u zgradi rukovodstava društveno-političkih organizacija za Dalmaciju, Šetalište Bačvice 10 (tada Šetalište 1. maja). Višegodišnji predsjednik ranije Komisije postao je direktor osnovanog Centra⁵, a do 1968. godine sredstva za rad navedene ustanove sa šest stalno zaposlenih osoba, osiguravala je Skupština kotara Split.

Druga ustanova koja je 1968. godine ušla u novoosnovani IHRPD, bio je *Muzej narodne revolucije – Split*, koji je imao teritorijalnu nadležnost na području općine Split.

⁴ Kotarska komisija za historiju radničkog pokreta i SKJ/SKH Split obaviješteni su o tome 16. travnja 1962. godine, od strane Komisije za historiju CK SKH, HR-DAST-262, kut. 13, spis br. 7/1962.

⁵ Sibe Kvesić.

Nakon članka „Muzej narodnog oslobođenja“ pročelnika Prosvjetnog odsjeka Oblasnog NOO-a Dalmacije i kasnijeg akademika Cvite Fiskovića, objavljenog u *Slobodnoj Dalmaciji* 23. rujna 1944. godine, o potrebi i razlozima osnivanja specijaliziranog muzeja najnovije povijesti za područje Dalmacije, tijekom zbivanja bitno je odstupao od izraženih stavova. Prva izložba na temu NOB-a u Splitu održana je u Muzeju grada Splita 27. srpnja 1949. godine. Izložci s navedene izložbe poslužili su kao temelj za osnivanje Odjela NOB-a u okviru Muzeja grada Splita. Odjel je osnovan 1. siječnja 1952. godine i djelovao je u neodgovarajućem prostoru nasuprot zgrade glavne pošte u Splitu, bez stalnog postava i s vrlo malim brojem stručnog osoblja. Odlukom Gradskog narodnog odbora Split, 1. srpnja 1956. godine osnovana je samostalna ustanova *Muzej narodne revolucije u Splitu* (dalje: Muzej), a iste godine donesena je i načelna, istina politička, odluka da se zgrada tadašnje bolnice u Tomislavovoj ulici u Splitu, nakon njenog preseljenja u nove prostore na Firulama, dodijeli Muzeju. Identičnu odluku potvrdila je i Skupština općine Split 1962. godine. Kako je navedeno preseljenje gradske bolnice odgađano, Muzej je 1959. godine preseljen u također neodgovarajući prostor bez stalnog postava u Kavanjinovu ulicu u Splitu i na navedenoj adresi ostao je do spajanja s Centrom u novoosnovani Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije u Splitu 1968. godine.

Muzej je tada IHRPD-u ustupio i svoju „priručnu“ zbirku arhivskog gradiva, koju je prikupljao od 1952. godine i koja je pripojena postojećoj arhivskoj zbirci IHRPD.

IHRPD je osnovan odlukom Skupštine općine Split br. 022/141/68. od 15. travnja 1968. godine uz prethodnu suglasnost svih općina Dalmacije, a njegova osnovna znanstveno-stručna djelatnost u razdoblju 1968-1989. nastavila je djelatnost ranijeg Centra i sadržavala je osnovne odrednice koje je imao i Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, ograničene teritorijalno na područje Dalmacije.

Najviši stručni organ u ustanovi bilo je Znanstveno vijeće odnosno Stručni kolegij u proširenom sastavu, koji su sačinjavali voditelji pojedinih znanstvenih i stručnih odjela ustanove te najistaknutiji znanstveni radnici Hrvatske i Jugoslavije s područja djelatnosti IHRPD-a (npr. dr. Dinko Foretić, dr. Franjo Tuđman, dr. Ivan Jelić, dr. Ljubo Boban, Fabijan Trgo i dr.) i koji je razmatrao i predlagao temeljne znanstveno-stručne odrednice djelovanja ustanove.

U znanstveno-stručnom pogledu IHRPD je usko surađivao sa srodnim ustanovama u Hrvatskoj i Jugoslaviji, a poseban suradnički odnos imao je s Institutom za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, koji je poticao i usklađivao znanstveno-istraživačke projekte na razini Hrvatske za navedenu vrstu djelatnosti, te

Vojno-istorijskim institutom iz Beograda u čijem arhivu se nalazilo gradivo vojne i strane provenijencije.

Osnovna djelatnost IHRPD bila je istraživački rad i pružanje usluga u izučavanju povijesti radničkog i komunističkog pokreta, narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Dalmaciji, a što je u odnosu na arhivističku djelatnost ostvarivano kroz sljedeće načine djelovanja:

- sustavno prikupljanje, čuvanje, stručno i znanstveno sređivanje, proučavanje, obrađivanje i pripremanje za objavljivanje arhivskog gradiva iz povijesti radničkog i komunističkog pokreta, NOB-a i socijalističke revolucije u Dalmaciji
- objavljivanje monografskih i drugih edicija, zbornika dokumenata, časopisa i slično, u kojima se objavljuju znanstveni i stručni rezultati s područja osnovne djelatnosti IHRPD-a te arhivsko gradivo koje IHRPD posjeduje
- korištenje obavijesnih pomagala i arhivskog gradiva srodnih ustanova
- prikupljanje memoarskog gradiva od istaknutih sudionika radničkog pokreta, članova KPJ i KPH, te sudionika NOB-a u Dalmaciji
- restauriranje, konzerviranje, mikrofilmiranje i presnimavanje arhivskog gradiva u cilju zaštite
- omogućavanje znanstvenim i stručnim radnicima istraživanje arhivskog gradiva kojim raspolaže
- izrada obavijesnih pomagala o fondovima i zbirkama (primopredajnih i arhivskih popisa, inventara, regesta).

Sredstva za organizacijsku jedinicu Znanstveno-istraživački sektor i Arhiv, kao stručnu službu IHRPD-a, osiguravale su pojedinačno sve općine u Dalmaciji, dok je djelatnost Muzeja, kao druge organizacijske jedinice IHRPD-a, financirala općina Split. No, kako niti novi prostor za muzeološku djelatnost nije bio primjeren, jer nije bilo prostora za stalni postav niti za neophodan smještaj bogatih muzejskih zbirki, Skupština općine Split osnovala je 30. rujna 1977. godine, po drugi put, Muzej narodne revolucije u Splitu kao samostalnu ustanovu u kulturi, koja je 1. siječnja 1978. godine započela s radom u prostoru stare splitske bolnice, a tek 1980. godine, 24 godine od osnutka otvorila stalnu izložbu muzejskog gradiva (stalni postav), dok je IHRPD nastavio sa samostalnom znanstveno-istraživačkom i arhivističkom djelatnošću na postojećoj adresi.

Arhivističko djelovanje Centra i IHRPD-a (1965-1989)

Iako je i do osnivanja Centra prikupljeno znatno arhivsko gradivo, tek je odgovarajućim kadrovskim popunjavanjem Centar (kasnije Institut), stvorio pretpostavke i za stručno utemeljen pristup znanstvenim istraživanjima i vođenju vlastite arhivske zbirke. Znanstveno-istraživački rad u IHRPD-u bio je organiziran kroz četiri odsjeka,⁶ što je bitno pridonosilo sustavnijem djelovanju Arhiva kao stručne službe.

a) Arhiv je u razdoblju do 1975. godine, istraživanjima svog stručnog osoblja evidentirao arhivsko gradivo u Hrvatskoj i Jugoslaviji od interesa za Institut te pristupio pribavljanju obavijesnih pomagala o njemu.⁷ Kako su obavijesna pomagala za fondove i zbirke srodnih ustanova, uglavnom bila u obliku regesta za pojedinačne spise, pristupilo se sustavnom nabavljanju regesta za arhivske fondove i presnimavanju pripadajućeg gradiva čiji su stvaratelji djelovali u Dalmaciji.

Tako je iz Arhiva IHRPH-a u Zagrebu preuzeto 2,6 d/m prijepisa i fotokopija i 19.720 mikrosnimaka gradiva fondova društveno-političkih organizacija iz Dalmacije (KPH, AFŽ, SKOJ, USAOJ, narodna vlast), za razdoblje 1941-1947.

Iz Arhiva Vojno-istorijskog instituta u Beogradu nabavljeno je 8,4 d/m prijepisa i preslika te 19.648 mikrosnimaka stvaratelja različite provenijencije (Vojne komande vojske i mornarice Kraljevine Jugoslavije 1919-1949; raznih fondova jedinica i ustanova NOVJ osnovanih u Dalmaciji /zajedno s regestama, za razdoblje 1941-1944/; organa narodne vlasti i društveno-političkih organizacija u Dalmaciji 1941-1945; raznih fondova vojnih jedinica i civilnih ustanova talijanske i njemačke okupatorske vojske 1941-1945; raznih fondova vojnih jedinica i civilnih ustanova NDH 1941-1944).

⁶ Radnički pokret do 1919; radnički pokret 1919-1941; NOB i socijalistička revolucija; socijalistička izgradnja.

⁷ Do 1972. godine jedina stalno zaposlena osoba u Arhivu bila je Slavija Viličić (SSS), koja je završila šestomjesečni arhivistički tečaj u Beogradu. Za uvid u gradivo u AIHRPH v. Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, SR Hrvatska, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1984, str. 391-413.

Za gradivo u Beogradu v. Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, Savezni arhivi, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1977.

⁸ Neovisno o tome radi li se o fondovima i zbirkama arhivskog gradiva stvaratelja čiji dijelovi su se čuvali u Arhivu ili gradivu dalmatinske teritorijalne provenijencije koje Arhiv nije posjedovao, glavne arhivske ustanove u kojima se gradivo nalazilo bile su: Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, Arhiv Vojno-istorijskog instituta u Beogradu i Arhiv Instituta za savremenu istoriju u Beogradu.

Iz Arhiva Instituta za savremenu istoriju u Beogradu nabavljene su regeste fonda Kominterni (1919-1941).

Manje cjeline prijepisa arhivskog gradiva nabavljene su iz Državnog arhiva u Zadru (Carsko kraljevsko namjesništvo 1863-1913), te muzejskih ustanova u Dalmaciji.

b) U pogledu prikupljanja i preuzimanja originalnog arhivskog gradiva, u ovom prikazu naznačit će se samo nekoliko pitanja, koja su ili karakteristična za način rada ovog Arhiva ili se odnose na pitanja preuzimanja većih cjelina arhivskog gradiva. Naime, budući da su sačuvane pismohrane Komisije, Centra, IHRPD-a i Muzeja zajedno s urudžbenim zapisnicima i kazalima spisa, a navedeni su fondovi sređeni i za njih postoje sumarni inventari,⁹ kao i pregled arhivskih fondova i zbirke AIHRPD objavljen 1984. godine,¹⁰ smatramo ovo dostatnim.

Djelovanje na prikupljanju originalnog arhivskog gradiva od pojedinaca bilo je trajna radna zadaća od 1957. godine dalje. Tako se npr. u Izvještaju o radu Komisije za 1964. godinu navodi da su tijekom te godine prikupljena 1623 originalna dokumenta, među kojima se posebno ističe cjelina od oko 500 dokumenata o djelovanju obavještajne službe NOP-a u Šibeniku, te u potpunosti sačuvana arhiva Pomoćnog obavještajnog centra za okrug Šibenik (1943-1944),¹¹ koje je darovao Ernest Šurić. Sačuvana cjelovitost i obilježja gradiva takve vrste stvaratelja, čiji se rad odvijao u ilegali i pod okupacijom, jedinstven je slučaj u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Drugi primjer iz izvještaja o radu Komisije za navedenu godinu, ogledni je primjer za entuzijastički, ali stručno u potpunosti pogrešan rad Komisije u sljedećem slučaju. Naime, navodi se kako je iz nesređenog gradiva Okružnog suda u Splitu izdvojeno više stotina sudskih predmeta o procesima komunistima, ustašama i članovima HSS-a. Dalje se navodi: „Napravljen je veliki posao oko odabiranja dokumenata iz arhive Okružnog suda u Splitu. Pretureno je više hiljada fascikla punih prašine i prljavštine, da bi se odabralo one za nas interesantne“. Od konačnih 459 predmeta, koji su se odnosili na razdoblje 1923-1944, stvorena je kasnije kronološki sređena zbirka u Centru s registama za svaki predmet. Navedena zbirka je preuzimanjem gradiva u AIHRPD od strane Državnog arhiva u Splitu, integrirana obavijesno i fizički u gradivo

⁹ V. Sabolić, *sumarni inventari za fondove: HR-DAST-262, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije (1957-1989) i HR-DAST-258, Muzej narodne revolucije-Split (1956-1992). Arhivsko gradivo Komisije u količini jedne arhivske kutije pripojeno je gradivu IHRPD-a kao serija predspisa.*

¹⁰ *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, SR Hrvatska, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1984, str. 394, 414-419.*

¹¹ *HR-DAST-262, IHRPD, kut. 13, spis br. 39/1964.*

fonda Okružnog suda u Splitu, iz kojega je nasilno izdvojena, a koje je u međuvremenu preuzeto od sljednika.

Navodimo i primjer darovanja 261 spisa o djelovanju Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju (1934-1945), koje je Komisiji poklonio sekretar PK KPH i organizator ustanka u Dalmaciji Vicko Krstulović 1961. godine.¹² Između ostalih, ističu se spisi partijske istrage o stradanjima prvih partizanskih odreda u Dalmaciji.

Također navodimo i dugogodišnji rad na stvaranju *zbirke memoarskog gradiva* istaknutih sudionika socijalističkog i komunističkog pokreta te NOB-a, koja se krajem rada IHRPD-a 1989. godine sastojala od 1359 sjećanja (1919-1988, 4,7 d/m), sređenih kroz tri cjeline: topografsku, tematsku i biografsku.

Kao sadržajno pripadajuća prethodnoj, ali zbog nosača zapisa samostalna, bila je zbirka *zvučnih zapisa*, u kojoj je pohranjeno 49 velikih magnetofonskih traka sa zabilježenim sjećanjima te diskusijama na znanstvenim skupovima Instituta.

Poseban značaj za rad Arhiva IHRPD-a imalo je preuzimanje gradiva više značajnih fondova od Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove. Službe državne sigurnosti, Centra Split 1967. godine.¹³ Naime, nakon političkog pada potpredsjednika SFRJ i ministra unutrašnjih poslova Aleksandra Rankovića, prigodom postupka uništavanja nezakonito stvorenog fundusa registraturnog gradiva o građanima (osobni dosjei) ranije Uprave državne bezbjednosti FNRJ (UDBE) 1966. godine, osobnim zalaganjem Drage Gizdića, člana i organizacionog sekretara ratnog Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju (1941-1945) i poslijeratnog sindikalnog rukovodioca i istaknutog kroničara NOB-a u Dalmaciji,¹⁴ uspjelo se od tadašnjeg sekretara CK SKH i prve političke osobe Hrvatske dr. Vladimira Bakarića, ishoditi dozvolu za odabiranje arhivskog gradiva koje je imalo značaj za povijest Dalmacije od četrdesetih do sredine sedamdesetih godina 20. stoljeća. Osnovana je komisija u sastavu: Drago Gizdić, Sibe Kvesić i Josip Jurjević, koja je pregledala navedeno registraturno gradivo imatelja, te odabrala gradivo od povijesne važnosti (oko 35 d/m)¹⁵. Navedeno gradivo služilo je stvaratelju u prethodnom razdoblju za operativne svrhe.

12 *Važnost gradiva dodatno je pojačana činjenicom, da je službena arhiva Pokrajinskog komiteta, prije odlaska iz Dalmacije rukovodstava NOP-a 1943. godine, zakopana u zemlju na oslobođenom teritoriju, no nakon završetka rata i unatoč naporima nije pronađena.*

13 *Gradivo je u ime Centra za historiju radničkog pokreta Dalmacije (prednika IHRPD-a), preuzeo direktor Centra Sibe Kvesić 7. ožujka 1967. godine uz primopredajni zapisnik. HR-DAŠT-262, kut. 14, spisi br. 94/1968, 96/1968.*

14 *Gizdić, Drago, Dalmacija 1941, Zagreb 1959; isti, Dalmacija 1942, Zagreb 1959; isti, Dalmacija 1943, Zagreb 1962; isti, Dalmacija 1944-1945, Zagreb 1964.*

15 *Navedene informacije autoru priloga i tadašnjem voditelju Arhiva IHRPD-a dao je osobno Sibe Kvesić, tijekom razgovora u AIHRPD-u o povijesti pojedinih fondova, vođenih osamdesetih godina 20. stoljeća.*

Od većih cjelina isticalo se gradivo Okružnih komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača: Biokovo-Neretva, Srednja Dalmacija, Šibenik te Gradske komisije Split (1944-1946) u količini od 10,5 d/m.

Zatim je važno gradivo skupnog fonda Vlada u Dalmaciji (*Governo della Dalmazia*) - Zadar, koje se sastojalo od gradiva više stvaratelja talijanskih okupatorskih upravnih i sudskih vlasti. Kao što je poznato, kapitulacijom Italije 1943. godine, a prije predaje jedinicama NOVJ, Talijani su započeli s masovnim uništavanjem arhivskog gradiva, kao mogućeg dokaza počinjenih zločina nad stanovništvom Dalmacije. Time je ovo preuzeto gradivo za razdoblje 1941-1943, količine 10 d/m, među kojim se nalazio i dio gradiva ozloglašenog Specijalnog suda za Dalmaciju, bilo od izuzetnog značaja za Arhiv i buduća povijesna istraživanja stvarnog karaktera i tijeka okupatorske politike u Dalmaciji do kapitulacije Italije.

Preuzeto je i 1,2 d/m gradiva NDH odnosno Velikih župa: Bribir-Sidraga - Knin, Dubrava - Dubrovnik i Cetina - Omiš, za razdoblje 1941-1944.

Posebno značajno bilo je preuzimanje dijela pismohrane fonda Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove. Službe državne sigurnosti, Centra Split, za razdoblje 1945-1966. u količini od 8,5 d/m. Gradivo fonda sadrži obavijesti o djelatnosti stvaratelja, a oblikovano je kroz tematske cjeline koje su stvarane kod subregionalnih centara Uprave državne bezbjednosti (sigurnosti) u Dalmaciji: Splitu, Zadru, Šibeniku, Makarskoj i Dubrovniku. Unutar njih daljnja podjela gradiva išla je po teritorijalnom načelu (kotarska i općinska središta), kako je to već određivala teritorijalna nadležnost pojedinih dijelova službe. U sadržajnom smislu gradivo se sastojalo od dosjea i elaborata o osobama, zatim pravnim osobama, povijesnim zbivanjima i događajima, te određenim mjestima. Osobni dosjei (a tih je ponajviše), odnose se na političko i vojno djelovanje pripadnika ustaškog, četničkog i komunističkog odnosno partizanskog pokreta, zatim pripadnika drugih političkih stranaka i članova klera vjerskih zajednica tijekom Drugog svjetskog rata i nakon njega, kao i osoba optuženih i osuđenih za političko svrstavanje uz SSSR u razdoblju nakon 1948. godine. Tematski se dosjei i elaborati odnose na djelovanje okupatorskih civilnih, vojnih i policijskih organizacija i službi (Talijani, Nijemci), zatim saveznika te legalnih i zabranjenih političkih stranaka i organizacija, kao i vjerskih zajednica u razdoblju 1918-1966.

c) Posebno pitanje odnosi se na preuzimanje originalnog arhivskog gradiva u Arhiv dijelova pismohrana odnosno fondova gradiva od strane regionalnih društveno-političkih organizacija u Dalmaciji. Kako je to pitanje svojevremeno posebno zaokupilo pažnju arhivske službe u Hrvatskoj, Arhivskog savjeta, Društva arhivista Hrvatske te organa SKH, prikazat ćemo tijek zbivanja u Dalmaciji.

Savezni i republički arhivski zakoni u razmatranom razdoblju nisu se posebno referirali na navedeno gradivo, osim republičkog zakona iz 1978. godine. Od provedbenih propisa znatan broj se posredno odnosio i na ovo gradivo, no jedino se *Preporuka o zaštiti i čuvanju arhivsko-registraturne građe u političkim i društvenim organizacijama*,¹⁶ koju je donio Savjet za kulturu NR Hrvatske 11. prosinca 1961. na prijedlog Arhivskog savjeta Hrvatske, direktno odnosila na navedeno gradivo.

U Preporuci se, između ostalog navodi da je tijekom 1959. godine obavljano evidentiranje najznačajnijih registratura u Hrvatskoj, pa i registratura političkih i društvenih organizacija, iz čega je vidljivo kako traje proces intenzivnog osnivanja i gašenja društvenih i političkih odgancija, a da se o tome ne obavještavaju nadležni historijski arhivi, kao i da te organizacije svojim pravilima nisu regulirale pitanja čuvanja i predaje svojih registratura nadležnim arhivskim ustanovama. Stoga se određuje da „Arhivsko-registraturnu građu i njeno čuvanje u svim političkim i društvenim organizacijama treba da nadziru arhivske ustanove općeg tipa (tj. republički Državni arhiv NRH i nadležni regionalni Historijski arhivi - prema svojoj stvarnoj i teritorijalnoj nadležnosti. Prema dogovoru s Komisijom za historiju kod CK SKH sva arhivska građa organizacija SSRNH i SK predavati će se postojećim arhivskim ustanovama, izuzev povjerljive arhive koja će se čuvati u Institutu za historiju radničkog pokreta u Hrvatskoj“. Dalje se daju upute i preporuke arhivskim ustanovama i organima upravnih vlasti o uvjetima i postupcima bolje skrbi o navedenom gradivu.

U pripremama za izradu Preporuke te rješavanju ove problematike, prethodno se uključilo Društvo arhivista Hrvatske, koje se dopisom br. 15 za 1961. godinu (bez datuma, najvjerojatnije početkom godine), obratilo i Kotarskom komitetu SKH Split, Komisiji za historiju SKJ (ne baš točan naziv), s obavješću da će se u Šibeniku održati stručno savjetovanje Društva arhivista Hrvatske s tematikom o *arhivskom materijalu društvenih i političkih organizacija* i referatima posvećenim problemima prikupljanja, čuvanja i stručne obrade gradiva društveno-političkih organizacija, te gradiva za historiju radničkog pokreta i „Narodne revolucije u Hrvatskoj“¹⁷. Kako je referat o gradivu za historiju radničkog pokreta i NOB-a trebao izraditi Arhiv za historiju radničkog pokreta Hrvatske (prednik AIHRPH), od Komisije su zatraženi detaljni podaci o gradivu koje je imala u svom posjedu odnosno o kojem ima saznanja. Komisija je 27. svibnja 1961. godine dostavila Društvu arhivista Hrvatske izvještaj uz

¹⁶ Arhivi i arhivsko gradivo, Zbirka pravnih propisa 1828-1997, prir. Marijan Rastić, Zagreb 1998, str. 122-124.

¹⁷ Kako se u dopisu navodi, savjetovanje „... je zamišljeno kao jedna od akcija Društva arhivista Hrvatske u okviru proslave 20-godišnjice Narodnog ustanka“.

detaljan prilog na četiri stranice pod nazivom „O stanju arhiva društveno-političkih organizacija općine i kotara Split“, s brojčanim pokazateljima.

Na osnovi navedene Preporuke i Odluke CK SKJ da dio gradiva preda na čuvanje Institutu za izučavanje radničkog pokreta Jugoslavije, Organizaciono-politički sekretarijat

CK SKH donio je 26. travnja 1962. odluku o predaji, sređivanju i korištenju arhivske građe Saveza komunista Hrvatske, kojom se gradivo CK SKH predaje IHRPH-u i dozvoljava da se gradivo do kraja 1947. godine može koristiti za znanstveno-istraživački rad i druge javne svrhe. U daljnjim odredbama govori se i o gradivu kotarskih komiteta i ostalih organa Saveza komunista te o izradi posebnih uputstava o predaji ovog gradiva.¹⁸ Navedeno Uputstvo doneseno je 26. veljače 1963. godine. Uz ranije odredbe o predaji gradiva arhivima, u njemu se određuje da se primopredajni zapisnik izrađuje u četiri primjerka¹⁹, zatim koje podatke mora sadržavati, utvrđuju se obveze arhiva o izradi pravilnika o sređivanju i korištenju tog gradiva, koji mora potvrditi nadležni kotarski komitet, te određuju mogućnosti i uvjeti „škartiranja“ gradiva. Kotarskim komitetima je uz navedeno Uputstvo priložena i Informacija o provođenju zadataka oko unapređivanja arhivske službe u Hrvatskoj na osam stranica, s vrlo zanimljivim podacima i ocjenama, ali preopširnima za ovu temu istraživanja²⁰.

I u Dalmaciji je 1962. godine došlo do ukidanja svih kotarskih komiteta osim splitskog, koji je proširio teritorijalnu nadležnost na cijelu Dalmaciju, a kako se nisu „stvorili svi potrebni uvjeti“ odnosno bitno poboljšali uvjeti rada, brojno stanje stručnih kadrova i kapaciteti spremišta Historijskog arhiva u Splitu, nije došlo do predaje gradiva ukinutih kotarskih komiteta ovom arhivu, već je njihovo gradivo preuzeo na čuvanje Kotarski komitet SKH Split.

Tek su se 1968. godine nakon potpunog ukidanja kotarskih komiteta i osnivanja međuopćinskih konferencija, kao i osnivanja Centra 1965. godine u Splitu, stvorili preduvjeti za preuzimanje gradiva KPH/SKH u Centar za razdoblje 1946-1967. Tome je kao osnova poslužilo *Uputstvo o likvidacionom postupku u vezi sa prestankom rada kotarskih komiteta SKH*, koje je 23. siječnja 1968. godine donio Izvršni komitet

18 Član 7: „Građa kotarskih, općinskih i ostalih organa Saveza komunista na teritoriju NRH predavat će se na čuvanje, sređivanje i korišćenje u odsjeke za historiju radničkog pokreta državno-regionalnih arhiva, kad se za to stvore svi potrebni uvjeti u tim ustanovama“.

Član 8: „Organizacionopolitički sekretarijat CK SKH donijet će posebna uputstva o predaji građe kotarskih komiteta SKH i ostalih organa Saveza komunista u odsjeke za historiju radničkog pokreta državno-regionalnih arhiva“.

19 Po jedan se dostavljao kotarskom komitetu, regionalnom arhivu, CK SKH i IHRPH.

20 HR-DAST-262, kut. 137/2.

CK SKH, a kojim je određeno da arhivu i drugi dokumentacioni materijal kotarskih komiteta preuzima u pravilu općinski komitet općine na čijem je području sjedište kotarskog komiteta, uz mogućnost da likvidaciona komisija kotarskog komiteta može odlučiti da taj materijal nastao do 1966. godine, izuzev dokumentacije o materijalno-financijskom poslovanju, preda Institutu za historiju radničkog pokreta ili drugom odgovarajućem institutu ili zavodu, a prema sporazumu s njima²¹.

U skladu s navedenim i međusobnim dogovorima imatelja gradiva Međuopćinske konferencije SKH za Dalmaciju i Centra, Arhiv je 29. lipnja 1968. uz primopredajni zapisnik i popis gradiva preuzeo registraturno gradivo bivših kotarskih komiteta KPH/SKH u Dalmaciji: Zadar, Šibenik, Split, Makarska, Dubrovnik, Kaštela, Solin, Trogir, Šestanovac²². Unutar navedenog gradiva nalazilo se i gradivo pojedinih općinskih komiteta (Kaštel Sućurac, Muć, Omiš, Solin, Šolta), te Mjesnog/Gradskog komiteta Split. Financijsku arhivu preuzeo je Općinski komitet u Splitu.

Nakon ovog preuzimanja uslijedila su povremena preuzimanja dijelova registratura kako rukovodstava SKH za Dalmaciju, tako i nekih drugih društveno-političkih organizacija za Dalmaciju (Narodna fronta/SSRNH, SUBNOR, SRVS), za razdoblje 1945-1978, uvijek uz primopredajne zapisnike i popise gradiva.

Arhiv je od društveno-političkih organizacija za Dalmaciju, ukupno preuzeo registraturno gradivo 24 stvaratelja za razdoblje 1945-1978, u količini od 153,8 d/m.

d) UIHRPD arhivskim gradivom rukovalo se prema odredbama važećih zakona o arhivima. U svom radu (preuzimanju, sređivanju, zaštiti, izradi obavijesnih pomagala, radu s korisnicima i dr.) stručni radnici Arhiva primjenjivali su arhivističke norme i postupke što su se koristili u srodnim arhivskim ustanovama, prvenstveno u Arhivu IHRPH-a u Zagrebu, a razmjenom iskustava u radu s kolegama, sudjelovanjem na arhivističkim savjetovanjima, praćenjem pravnih propisa, stručne literature i periodike, osjećali se organskim dijelom arhivske službe i arhivske zajednice u Hrvatskoj.

Težište rada na obradi gradiva bilo je posvećeno gradivu za razdoblje 1941-1945. u skladu s interesima korisnika. Obavijesna pomagala uglavnom su izrađivana u obliku regesta i arhivskih popisa, tako da za navedeno razdoblje nije izrađen niti jedan sumarni inventar. Gradivo za razdoblje nakon 1945. godine nije sređivano i ostalo je u istom stanju kao kod preuzimanja.

21 HR-DAST-262, kut. 137/2.

22 Isti se nalazi u fondu HR-DAST-262, kut. 14, br. 95/1968. Tom prigodom preuzeto je 98,3 d/m gradiva za razdoblje 1946-1968, koje je već od 1962. godine bilo smješteno u podrumskom spremišnom prostoru zgrade u kojoj su sjedište imali i predavatelj i IHRPD.

Određeni vidovi zaštite gradiva (restauriranje i mikrofilmiranje) obavljani su u tadašnjem Državnom arhivu u Zagrebu. Na oštećenom gradivu fondova prije mikrofilmiranja obavljani su postupci restauriranja i konzerviranja (npr. laminacija). Tako su osamdesetih godina prošlog stoljeća zaštićeni fondovi KPH (1934-1945), koji su čuvani u Arhivu.

Stručnu nadležnost nad kontrolom primjene odredbi arhivskih propisa imao je Historijski arhiv u Splitu, a zakonitost u radu ustanove provodili su nadležni državni organi uprave na razini Splita i SR Hrvatske.

Tijekom razdoblja 1965-1989. u Arhivu je profesionalno radilo pet osoba - tri arhivista (profesori povijesti) i dva arhivska tehničara.²³ Od toga je jedna osoba imala položen stručni ispit, a jedna šestomjesečni arhivistički tečaj.²⁴

e) U okviru brojnih projekata AIHRPD-a važnu ulogu imao je i Arhiv, no ovom prigodom želim istaknuti jedan u kojemu je ta uloga bila gotovo u cijelosti na stručnim radnicima u Arhivu. Naime, najveći i najsloženiji višegodišnji stručni arhivistički radni zadatak Arhiva odnosio se na izradu elaborata te urednički i redakcijski rad na projektu pripreme i izdavanja *Zbornika dokumenata i podataka o NOB-u Dalmacije 1941-1945*. Zbornik je planiran u 15 knjiga, s gradivom političkih i državnih ustanova te vojnih jedinica NOV-a, NDH, četničkog pokreta, talijanskog i njemačkog okupatora te saveznika. U razdoblju 1981-1986. objavljeno je 10 knjiga, a 4 (za travanj-prosinac 1944) su pripremljene za tisak. Knjiga 15 bila je u pripremi i trebala je sadržavati ispravke i dopune objavljenih knjiga.²⁵

Ujedno su u Arhivu prikupljene preslike spisa domaće i strane provenijencije (oko 30.000 listova) od kojih je obavljen izbor dokumenata za objavljivanje.²⁶

23 Slavija Viličić, SSS (1962-1972); Ljubo Lalić, VSS (1975); Vladimir Sabolić, VSS (1976-1981); Žarka Brešan, SSS (1978-1989); Vlasta Višić, VSS (1981-1989).

24 Šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, zahvaljujući nejasnim i neobvezujućim odredbama arhivskih zakona (do onog iz 1978), polaganje stručnih ispita u arhivima Hrvatske bilo je gotovo zanemarivo. Osobno se sjećam oduševljenja ravnatelja tadašnjeg Arhiva Hrvatske u Zagrebu, dr. Bernarda Stullija, kad sam se u jesen 1976. prijavio za polaganje stručnog ispita. Tijekom dogovora o polaganju ispita, zadržao se sa mnom kao pripravnikom gotovo dva sata u razgovoru u svojem uredu, te me „opskrbio“ s desetak centimetara širokom omotnicom s popisom osnovne i dodatne literature i periodike.

25 Knjiga 1, travanj-prosinac 1941, Split 1981, str. 1024; Knjiga 2, siječanj-srpanj 1942, Split 1982, str. 1232; Knjiga 3, kolovoz-rujan 1942, Split 1982, str. 736; Knjiga 4, listopad-prosinac 1942, Split 1983, str. 834; Knjiga 5, siječanj-ožujak 1943, Split 1983, str. 1136; Knjiga 6, travanj-lipanj 1943, Split 1984, str. 1030; Knjiga 7, srpanj-kolovoz 1943, Split 1984, str. 1050; Knjiga 8, rujan-listopad 1943, Split 1985, str. 1066; Knjiga 9, studeni-prosinac 1943, Split 1985, str. 1252; Knjiga 10, siječanj-ožujak 1944, Split 1986, str. 1814.

26 Bitnu pomoć pri ostvarivanju ovog projekta pružili su „dalmatinski kadrovi“ u Vojno-istorijskom institutu u Beogradu: general Fabijan Trgo, rodom iz Krila Jesenica kraj Omiša kao dugogodišnji načelnik tog Instituta, a Vinko Branica, glavni urednik projekta, rodom s otoka Zlarina, rukovodilac Arhiva Vojno-istorijskog instituta.

Gašenje djelatnosti IHRPD-a

Zbog nemogućnosti udovoljavanja odredbama važećeg republičkog Zakona o organizaciji znanstvenog rada (najmanje 15 zaposlenih, od kojih osam sa znanstvenim titulama)²⁷, Institut se nije mogao financirati iz Republičkog SIZ-a za znanstveni rad. Također, zbog poznatih ekonomskih problema bivšeg sustava te bitnog slabljenja političkog i društvenog utjecaja zajedničkih dalmatinskih političkih i upravnih rukovodstava, sustav trajnog smanjivanja sredstava za osnovnu djelatnost Instituta doveo je sredinom 1989. godine do prestanka njegove djelatnosti.

Prestankom djelovanja IHRPD-a krajem srpnja 1989. godine i odlukom Skupštine SIZ-a u oblasti kulture općine Split, Arhivsku zbirku, šest znanstvenih i stručnih radnika i priručnu knjižnicu preuzeo je Muzej narodne revolucije u Splitu. U arhivskoj zbirci ostao je raditi jedan arhivski tehničar, dok su raniji znanstveni istraživači Instituta i arhivist položili stručne ispite za kustose i nastavili rad u zbirkama Muzeja.

Od 1989. do 1995. godine gradivo se nalazilo u Muzeju narodne revolucije u Splitu. Muzej je odlukom Skupštine općine Split prestao s radom u rujnu 1992. godine, a nakon likvidacijskog postupka nad Muzejom, gradivo fonda pripalo je Arhivu 15. svibnja 1995. godine po službenoj dužnosti, sukladno točki 6 Zaključka Trgovačkog suda u Splitu (Posl. br. X RL 23/92, od 8. veljače 1995), Zaključku Gradskog poglavarstva Grada Splita (Klasa:020-04/95-01/125, od 7. ožujka 1995) i Rješenju Upravnog odjela kulture, prosvjete i socijalne skrbi grada Splita (Klasa: 600-01/95, od 20. ožujka 1995).²⁸

Tijekom preseljenja arhivskog gradiva Državnog arhiva u Splitu iz vlastitog glavnog spremišta te dva priručna u novi prostor na Gripana tijekom 1997. i 1998. godine, u novi prostor preseljeno je u rujnu 1998. godine i gradivo AIHRPD-a iz dva spremišta (Bačvice 10 i Tomislavova ulica 10).

Postupci fizičkog i obavijesnog spajanja gradiva ova dva arhiva obavljeno je tijekom izrade Registra fondova i zbirki DAST-a od 1998. do 2003. godine,²⁹ u skladu s metodologijom izrade Registra.

²⁷ NN 51/1974. U razdoblju najveće kadrovske popunjenosti 1979. godine, u IHRPD je radilo 11 osoba (pet znanstvenih asistenata, arhivist i arhivski pomoćnik, direktor, računovođa, poslovna tajnica i čistačica).

²⁸ Ulazni zapisnik primljenog arhivskog gradiva DAST-a, br. 371. Spis br. 612-06/97-01/10 od 17. siječnja 1997. o primopredaji nalazi se u pismohrani DAST-a.

²⁹ To je obavio autor ovog priloga, koji je u navedenom razdoblju jedini u DAST-u radio na tom Registru i obradio fondove i zbirke sa signaturama HR-DAST-1 do HR-DAST 530.

Tada je gradivo 16 fondova i tri zbirke AIHRPD-a pripojeno gradivu istih stvaratelja koje je DAST već posjedovao.³⁰

Gradivo 112 fondova i 6 zbirki AIHRPD-a, koje DAST ranije nije posjedovao, kao samostalni fondovi i zbirke pripojeni su odgovarajućim cjelinama arhivskog gradiva DAST-a.³¹

Zaključak

Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije u Splitu, kao jedina znanstveno-istraživačka i stručna ustanova navedenog područja u razdoblju 1965-1989. u Dalmaciji, postigao je značajne rezultate na raznim poljima svog djelovanja. U razdoblju 1968-1989. navedena ustanova bila je organizator ili suorganizator 14 znanstvenih skupova i šest okruglih stolova te objavila 45 izdanja (10 zbornika radova, 10 zbornika dokumenata, 19 monografija iz političke i vojne povijesti, šest ostalih izdanja).³² U ostvarivanju ovih rezultata bilo je angažirano 812 autora i oko 2000 vanjskih suradnika (šest akademika, 56 doktora znanosti, 42 magistra znanosti, vojni povjesničari, književnici, publicisti, akademski slikari i kipari, filmski režiseri i vodeći sudionici revolucionarnog radničkog pokreta i NOB-a u Dalmaciji). Važnu ulogu imao je pri tome njegov Arhiv, ali i stručni radnici u njemu.

Do stvaranja Arhiva, kao i sličnih arhivskih ustanova ili zbirki gradiva u Hrvatskoj, došlo je kao rezultat nerazvijenosti arhivske službe u Hrvatskoj. Tome je pridonijelo i precjenjivanje važnosti ratnih i poratnih zbivanja i društvenih promjena te njihovih nositelja, u odnosu na ranija povijesna razdoblja (što je očito svevremenska pojava). Ujedno su objektivne posebnosti arhivskog gradiva i njihovih stvaratelja, obavijesnih podataka koje je sadržavalo, te neophodnost zaštite njihove tajnosti, kao i slabe ekonomske mogućnosti društva, odredili oblike društvene skrbi o navedenom arhivskom gradivu i u Dalmaciji.

Smatramo najbitnijim pritom, da je arhivsko gradivo (oko 220 d/m) koje je

30 U Pregledu fondova i zbirki DAST-a danas imaju signaturu: HR-DAST: 17, 21-25, 27, 29, 30, 36, 45, 193, 195, 197, 199, 202, 203, 386, 533.

31 U Pregledu fondova i zbirki DAST-a danas imaju signaturu: HR-DAST: 26, 194, 230, 385, 387-435, 438-445, 447-456, 458, 459, 461, 463-465, 467, 468, 470-487, 489-492, 494-496, 498, 500-513.

32 Bibliografija izdanja IHRPD-a (1968-1989) nalazi se kao prilog sumarnom inventaru fonda HR-DAST-262, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije - Split.

Arhiv prikupio, stručno sređivao, zaštitio i stavio na uvid javnosti, pridonijelo razvijanju društvenih spoznaja o važnosti arhivske službe, te uspješnosti sustavnog istraživanja povijesti Dalmacije od kraja 19. do sedamdesetih godina 20. stoljeća, iz područja stvarne nadležnosti stvaratelja.

Uspješan razvoj arhivske službe u Hrvatskoj te društvene promjene koje su slijedile, doveo je do spoznaja o stručnoj i društvenoj neophodnosti pripajanja fondova i zbirki AIHRPD-a arhivskom fundusu Državnog arhiv u Splitu.

Literatura i izvori

Ugrina, Jozo, Stanje i problemi Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije s posebnim osvrtom na Muzej narodne revolucije u Splitu, Split 1969, str. 36.

Arhivski fond HR-DAST-262, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije - Split, 1957-1989. (SI)

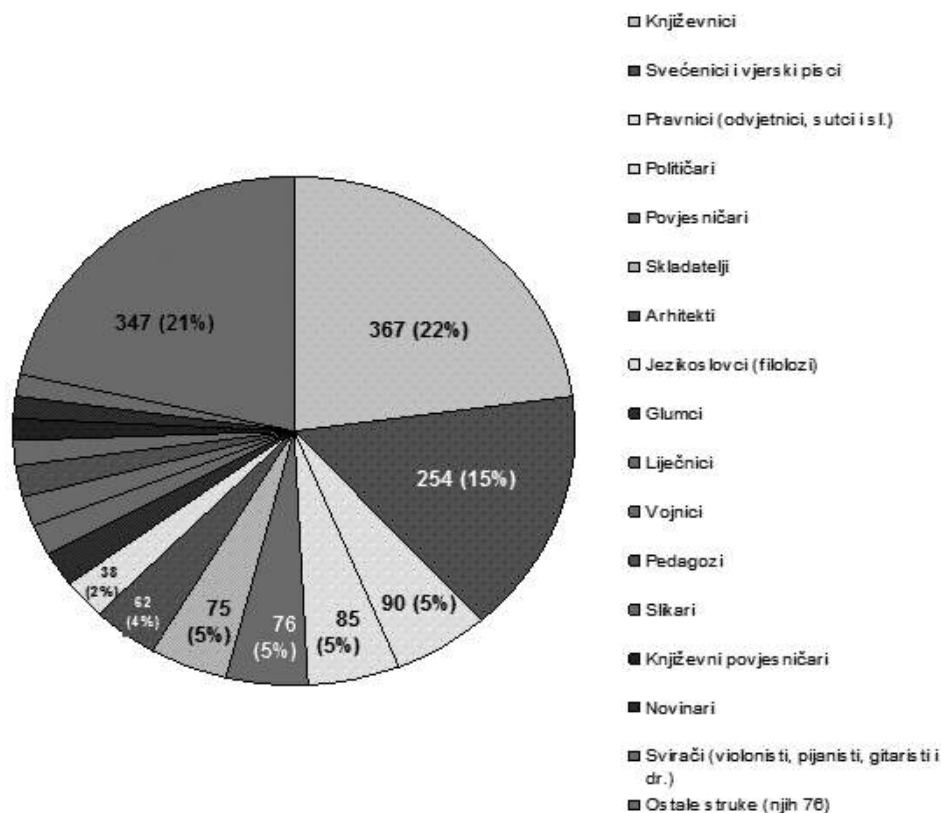
Arhivski fond HR-DAST-258, Muzej narodne revolucije - Split, 1955-1992. (SI)

OSOBNİ ARHIVSKI FONDOVI I SPECIJALIZIRANI ARHIVI NA PRIMJERU KNJIŽEVNIKA

U Zagrebu je u listopadu 2006. održan međunarodni stručni skup *Muzej(i) (i) književnost(i)*, koji je prvi put u nas pokušao cjelovito i sveobuhvatno (interdisciplinarno) obuhvatiti problematiku vezanu za odnos muzeja i književnosti. Na njemu su književni arhivi promišljeni općenito kroz izlaganja gotovo 50-ak sudionika iz Hrvatske i drugih država te čak troje arhivista. Književni su arhivi, naime, zanimljivi i izazovni i knjižničarima i arhivistima i muzealcima, a rukopisnu baštinu književnika prikupljaju i pojedine znanstveno-istraživačke institucije.

Kad su književnici i njihovo gradivo u pitanju, raspoznaje se stoga postojanje:

1. Spomen-muzeja koji njeguju uspomenu na osobu o kojoj je riječ, sakupljaju i prezentiraju muzejske predmete koji osobu živo prikazuju u nekom izvornom kontekstu. Arhivsko (rukopisno) gradivo je eventualno prisutno, ali samo u kontekstu drugih predmeta kao cjeline čuvanja spomena, kao i općenito drugi muzejski predmeti.
2. Književnih arhiva u širem smislu riječi, bilo da je riječ o osobnim arhivskim fondovima književnika u arhivima ili rukopisnim zbirkama, najčešće u knjižnicama.
3. Znanstveno-istraživačkih institucija (zavoda za književnost npr.) u kojima se istražuje rukopisna baština književnika. S obzirom na iznimno veliku zastupljenost književnika među stvarateljima osobnih fondova u Hrvatskoj, ali i u inozemstvu te - moglo bi se reći - najsustavniju brigu upravo za taj korpus osobnih zapisa, u ovom se izlaganju posebno mjesto daje toj vrsti osobnih fondova.

Slika 1. Zastupljenost stvaratelja osobnih arhivskih fondova u Hrvatskoj po strukama (stanje prema Pregledu arhivskih fondova i zbirki RH, 2006)

Pregled zanimanja pokazuje dominaciju književnika (367) i svećenika (254), slijede pravnici (90), političari (85), povjesničari (76), skladatelji (75), arhitekti (62). Ostale su struke zastupljene sa manje od 50.

Čini se da su književnici (svi iz široke lepeze kreativnog pisanja) u nekoj svojoj posebnoj klasi. Gotovo da se 'samo-prikazuju', što posebno ne iznenađuje. HAZU (171; poglavito je riječ o Odsjeku za povijest hrvatske književnosti Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe) i NSK (150) odavno im daju

prioritet. Osim toga, književnici stvaraju dokumentaciju već kao dio struke, koriste knjižnice i proučavaju zapise drugih. Često cijene (i precjenjuju) svoje rukopise i drugu dokumentaciju i svjesni su interesa koji knjižnice imaju za njih. Ako im knjižnice ne priđu, oni često preuzimaju inicijativu i prilaze njima (u hrvatskom slučaju i HAZU), čak i u ranim životnim godinama. Rezultat tako visoke razine osviještenosti književnika, ali i knjižnica, jest da je često teško identificirati zapise većih pisaca, dokumentacija kojih se već *ne* čuva u nekoj knjižnici ili arhivu. To se ne može konstatirati (barem ne u tolikoj mjeri) ni za jednu drugu profesiju. Jedna od posljedica tako žive potrage za zapisima književnika svakako je i razdvajanje gradiva jednog književnika na više mjesta i u više ustanova, do čega dolazi i uslijed razmišljanja samih stvaratelja da će više zaraditi (u slučaju prodaje) ako gradivo ponude više puta na više adresa, negoli ako sve kao cjelinu ponude odjednom i na jednom mjestu. Kao što je već rečeno, dominacija književnika prvenstveno je posljedica fundusa Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU i NSK, gdje se čuvaju u najvećem broju.

Druge profesije načelno su manje svjesne dugoročne vrijednosti svoje dokumentacije i manje su ih sklone nuditi arhivima, knjižnicama i drugim baštinskim institucijama. Ipak, i među njima ima onih koji više 'cijene' umjetnost pisanja (povjesničari, pravnici, poglavito odvjetnici, svećenici, novinari, učitelji).

Danas postoje i međunarodna tijela kojima je cilj briga za baštinu književnika. To su prije svega Međunarodni odbor za književne muzeje i Sekcija Međunarodnog arhivskog vijeća za književne arhive i arhive umjetnosti. Oba tijela imaju slične zadaće. Međunarodni odbor za književne muzeje ima cilj istraživati, objavljivati, izlagati i odgajati u sferi književnih muzeja, a sekcija Međunarodnog arhivskog vijeća za književne arhive i arhive umjetnosti potiče proučavanje i istraživanje o upravljanju književnim arhivima te promiče razmjenu mišljenja i iskustava na tom području.

Arhivi književnika - inozemna iskustva

Pojam rukopisa. Ako se razmotri povijesni kontekst nastajanja i čuvanja pisane baštine književnika, on je najprije i najčešće povezan s knjižnicama. Mnogobrojni privatni rukopisi ili cjelovite privatne knjižnice dospjele su u javne gradske, a kasnije nacionalne, sveučilišne i znanstvene knjižnice. Znanstvena knjižnica u Zadru ili primjerice Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu čuvaju (uz HAZU) najviše književnih rukopisa. U tim se knjižnicama postupno stvaraju zasebni odjeli, najčešće kao zbirke rukopisa.

Pojam rukopisa nerazdvojivo je vezan uz arhive književnika, a gradivo osobnih arhivskih fondova književnika često se smatralo i nazivalo 'rukopisima' prije negoli arhivskim gradivom.

U hrvatskoj knjižničarskoj praksi prevladao je pojam rukopis za sve ono što se u europskom knjižničarskom kontekstu dijeli na rukopise/kodekse, ostavštine i autografe. I u arhivima, po uzoru na knjižnice postoje zbirke rukopisa, pojedinačnih jedinica, međusobno nepovezanih, različite provenijencije, od pojedinačnih pisama ili pjesama do uvezanih kodeksa.

Pojam književnog arhiva. Pojam „književni arhiv“ potječe od Wilhelma Diltheya iz 1889. Zbog problema nastalih pri čuvanju ostavština književnika još od 17. stoljeća, Dilthey se zalagao da se ostavštine iz obiteljskih arhiva, knjižnica i od sakupljača okupe u velikim arhivima književnosti, ustrojenima na način državnih arhiva i odvojeno od knjižnica. Predlagao je više njih - u Weimaru za klasike, u Heidelbergu za humaniste, u Stuttgartu za njemačku pjesničku školu i tübingsensku teologiju, u Münchenu za umjetničke rukopise itd. Država se, međutim, oglušila na te prijedloge, pa je ideja prepuštena privatnoj inicijativi. Ideja je književnog arhiva ipak djelomično realizirana kroz nastojanja Društva književnog arhiva utemeljenog 1891. u Berlinu. Društvo si je zadalo da će prikupljati rukopise i knjige njemačkih književnika, a tijekom 30 godina postojanja prikupljen je priličan broj pisama i cjelovitih ostavština. Danas to gradivo pripada Njemačkoj akademiji znanosti.

Njemački su arhivisti (Meisner, Flach) još 1950-ih pisali da su književni arhivi specijalni arhivi baš kao što su to i vojni, crkveni ili gospodarski arhivi. Oni se nalaze između knjižnica i arhiva, ali više zajedničkog imaju s drugima nego s prvim. Meisner tako smatra da arhivist u književnom arhivu treba biti germanist i arhivist, a ne germanist i knjižničar.

Svakako, zanimanje knjižnica za pojedinačne rukopise, a slijedom toga i za književne ostavštine kao cjeline, dovelo je do toga da su u okviru svojih rukopisnih zbirki knjižnice pojačavale djelatnost na prikupljanju ostavština. Tako je stvoreno mišljenje da su ostavštine knjižno gradivo, a arhivisti su to dijelom podržavali, smatrajući da je knjižno gradivo nastalo u svrhu književnosti, za razliku od arhivskog, koje je nastalo u pravne ili poslovne svrhe.

Time su na neki način predodređena mišljenja da ostavštine državnika, političara, diplomata, činovnika, vojnih lica pripadaju državnim arhivima, jer u njima prevladava pravna djelatnost, u širem smislu povezana s političkom i vojnom. Po njima ostavštine književnika, znanstvenika i glazbenika treba predati knjižnicama.

Dogodio se, moglo bi se reći, svojevrsni nemar arhiva prema književnim ostavštinama i njihovo olako prepuštanje knjižničarima. Rukopisna ostavština pjesnika, umjetnika ili glazbenika na isti je način njegova poslovna i stvaralačka djelatnost, kao i ona političara ili časnika ili bilo koje druge osobe. Organski je izrasla iz njegove ukupne djelatnosti, njegove je provenijencije i treba se sređivati prema arhivističkim, a ne knjižničarskim načelima. Ne smije se katalogizirati ni rukopise razdvajati prema pola arka, osmini ili četvrtini arka, nego načiniti arhivističko obavijesno pomagalo, kao i u slučaju opisa svakog drugog arhivskog gradiva.

Potvrda takvom razmišljanju može se vidjeti i kod samog Goethea. On je svoj arhiv na neki način sam začeo. Nakon što se 1822. odlučio za novo izdanje svojih sabranih djela, dao je sakupiti, srediti i popisati sve svoje rukopise i zapise, sve tiskane i neobjavljene radove, tekstove i radne materijale, dnevnike i sva pisma koja je primio ili poslao. Svojem je tajniku dao u zadaću da cjelinu popiše u 'repertorij o Goetheovoj repozituri'. Rad je kasnije detaljno opisao u djelu *Arhiv pjesnika i pisca* (1823). Isticao je kako mu arhiv daje materijal za izdavanje vlastitih djela, ali i da drugima predstavlja izvor za istraživanje njega i njegovog života. Goethe je sam jedinstvenu 'registraturu' nastalu svojom cjelokupnom djelatnošću uzdigao na razinu arhiva, a u oporuci donio potrebne odredbe za njegovo čuvanje. U suvremenom je smislu ostvario ideju arhiva kojega čine organski nastali zapisi na temelju sveukupne djelatnosti. Njegova se razmatranja mogu primijeniti na sve zapise svakog pjesnika, pisca ili umjetnika.

Njemačke smjernice za katalogiziranje rukopisa iz 1973. Smjernice za katalogiziranje rukopisa iz 1973. izradio je Pododbor za katalogiziranje rukopisa Njemačke zajednice istraživača, koja od 1960. potiče katalogiziranje rukopisa u njemačkim knjižnicama, sa svrhom jedinstvenog rukovanja. Smjernice sadržavaju vrlo dobre i korisne upute za obradu srednjovjekovnih i novovjekovnih rukopisa, kao i za obradu ostavština i autografa i među prvim su koje o osobnim arhivskim fondovima govore kao o cjelinama. Pod pojmom ostavština podrazumijevaju se svi rukopisi, razne bilješke, korespondencija, dokumenti o životu i zbirke pisanih dokumenata prikupljenih kod jedne osobe. Tiskovine se samo iznimno mogu smatrati dijelom ostavštine. Treba nastojati oblikovati ih kao zatvorene fondove prema principu provenijencije, čime ih se u stvari oblikuje onako kako ih u Hrvatskoj danas i tretiramo - kao osobne arhivske fondove.

Upute relativiziraju i obvezujući analitički pristup pri opisu ostavštine koji se očituje u zahtjevu da svaki komad mora dobiti vlastitu signaturu, što je i danas čest slučaj u knjižničnom postupku katalogiziranja, u muzejskom inventariziranju, a ponekad i u

arhivističkom pristupu opisa. U smjernicama se više puta upozorava na izbjegavanje nepotrebne perfekcije pri opisu te ističe da kataloški opis treba stručnjaka dovesti do materijala, ne zamijeniti uvid u rukopis.

Rukopisni odjeli ili književni arhivi u okrilju knjižnica. U kontekstu rukopisnih odjela pri nacionalnim i sveučilišnim knjižnicama, dobar je primjer Austrijske nacionalne knjižnice. Ona od svojih početaka ima vrijedne zbirke poput glazbene ili zbirke rukopisa, ostavština i autografa, a prikuplja i osobne knjižnice istaknutih književnika ili znanstvenika. Godine 1996. utemeljena je posebna jedinica pod imenom Austrijski literarni arhiv, koji prikuplja i obrađuje književne radove austrijskih književnika, poglavito 20. stoljeća, ali i ostavštine filozofa i znanstvenika ako su ostvarili doprinos na području povijesti, sociologije ili teorije književnosti.

Kanadski književni arhiv specifičan je primjer. U Kanadi je pri Kanadskom arhivu i knjižnici (*Library and Archives Canada*) utemeljen i Književni arhiv (*Literary Archive at Library and Archives Canada*), koji prikuplja baštinu kanadskih književnika, poglavito njihove osobne arhivske fondove, ali također i prevoditelja i ilustratora te gradivo ustanova i udruga iz područja književnosti. Arhiv prikuplja i nekonvencionalno arhivsko gradivo poput audio- i videozapisa te računalnih tekstova.

Kako se razgraničenje između baštinskih institucija može zaoštriti, pokazuje primjer Québeca, gdje je 1972. izbila tzv. „rukopisna afera“. U sukobu između Nacionalnog arhiva i Nacionalne knjižnice Québeca oko pitanja djelokruga nad rukopisima književnika, djelokrug Knjižnice je nakon toga jasno ograničen na tiskana izdanja.

Na primjeru Austrije i Kanade vidi se koliko se u pojedinim zemljama udomaćio termin književni arhiv. On se često ne odnosi samo na književnike već i na filozofe, glazbenike, dramske i likovne umjetnike, ilustratore i druge „ljude od pera“.

I švicarska Nacionalna knjižnica i Književni arhiv jedna su ustanova (*Swiss National Library / Swiss Literary Archives*).

Primjer Australije nešto je drugačiji. Tamo, slično kao u Hrvatskoj, nema jedne središnje institucije književnog arhiva, već se književne ostavštine čuvaju u različitim arhivima, knjižnicama, muzejima ili pri sveučilištima.

Arhivi književnika u muzejima. Od kraja 19. odnosno početka 20. stoljeća i muzeji u svojim zbirkama čuvaju rukopise književnika kao cjeline ili fragmentarno. Postoje spomen-muzeji kao i spomen sobe književnika (pojedinaца) koje predstavljaju širi kulturni kontekst u kojem je književnik djelovao, uz predmete koji su im pripadali

ili kojima su se služili (slike, radni stol, odjevni predmeti, knjižnica i dr.). Tako se njihov život pokušava približiti u doživljajnom smislu, intenzivirati dojam posjetitelja, pobuditi zanimanje, nečemu ga naučiti. Brojni su primjeri koji u tom smislu mogu biti reprezentativni: Spomen-kuća Franca Prešerna u Kranju i Vrbi, Kuća Victora Hugoa u Parizu, Tolstojev muzej u Jasnoj Poljani u Rusiji, Književni muzej Aleksandra Puškina u Vilniusu, Centar Heinricha i Thomasa Manna u Lübecku, Muzej Charlesa Dickensa u Londonu, Književni muzej F.M. Dostojevskoga u Sankt Peterburgu, Spomen-muzej Ive Andrića u Beogradu.

Iako se muzeji književnosti najčešće razvijaju u memorijalne centre ili spomen-muzeje, najčešće posvećene jednom književniku, postoje i muzeji književnosti i umjetnosti, koji su u načelu slični rukopisnim zbirkama u knjižnicama ili književnim arhivima. I u njima je naglasak na predstavljanju književnika i književnosti posredstvom izložbi. Primjerice, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti BiH u Sarajevu, Književni muzej Estonije u Tartumu ili Rumunjski književni muzej u Bukureštu.

Književni arhivi pri znanstveno-istraživačkim ustanovama. Posebna su skupina književni arhivi pri znanstveno-istraživačkim ustanovama. Brennerov istraživački institut Sveučilišta u Innsbrucku postoji od 1965. Prikuplja književne arhive i arhive filozofa, teologa, glazbenika, slikara, arhitekata. Svrha mu je prikupljanje i zaštita, ali i istraživanje opusa i druga književno-teorijska istraživanja.

U istu kategoriju idu i književni arhivi koji prikupljaju gradivo jedne osobe, poput Arhiva filozofa Ludwiga Wittgensteina pri Sveučilištu u Bergenu.

Književni arhivi kao samostalne ustanove. Do institucionalizacije književnih arhiva odnosno njihova razvoja kao samostalnih ustanova dolazi tijekom 1940-ih. Ruski državni arhiv književnosti i umjetnosti utemeljen je 1941. u Moskvi. Dobio je ulogu središnjeg državnog arhiva za dokumentaciju u području kulture. Prva njegova stečevina bila je zbirka rukopisa Državnog književnog muzeja, a potom i fondovi drugih muzeja, arhiva, knjižnica i znanstveno-istraživačkih ustanova. Taj arhiv danas čuva najveću količinu ruske literature, društvene misli općenito, glazbe, kazališta, filma i likovnih umjetnosti od 18. stoljeća do danas, iako je najveći dio iz razdoblja SSSR-a. Osim osobnih arhivskih fondova ondje se čuva i gradivo javnih ustanova, udruga, prosvjetnih i odgojnih institucija s područja umjetnosti, filmskih studija, kazališta, glazbe, muzeja, izdavaštva, uredništava novina i časopisa.

Po uzoru na taj arhiv u Moskvi, u Ukrajini je 1966. utemeljen Središnji državni arhiv-muzej književnosti i umjetnosti SSR Ukrajine.

I jedan i drugi primjer prakse središnjih specijaliziranih ustanova pokazuju kako centralizirati gradivo iz drugih institucija (knjižnica, muzeja, znanstveno-istraživačkih institucija) pod geslom bolje zaštite i obrade, što pojedine institucije samostalno ne bi mogle osigurati.

Arhivi književnika u Hrvatskoj

Nacionalna i sveučilišna knjižnica te druge knjižnice. Povijest čuvanja zapisa književnika u Hrvatskoj u bitnim se oblicima podudara s praksom drugih europskih zemalja. Čuvanje rukopisnih djela i korespondencije u gradskim i samostanskim knjižnicama ima dugu tradiciju. Također i u drugim znanstvenim i sveučilišnim knjižnicama u Hrvatskoj, među kojima posebno mjesto zauzima Nacionalna i sveučilišna knjižnica (dalje: NSK), koja čuva brojne rukopisne ostavštine i korespondenciju književnika.

Rukopisna zbirka NSK započela se izgrađivati još kao mala knjižnica Isusovačkog kolegija početkom 17. st., iako iz tog najstarijeg razdoblja nisu sačuvani pisani katalozi. Doista nacionalnom bibliotekom postat će tek u drugoj polovici 19. stoljeća, zahvaljujući i tome što tada počinje preuzimati rukopisne ostavštine i knjižnice najistaknutijih predstavnika hrvatskog narodnog preporoda (Lj. Gaj, V. Babukić, J. Drašković, D. Demetar, I. Kukuljević Sakcinski, I. Mažuranić i drugi). Nabavkom tih ostavština i privatnih knjižnica te smišljenom nabavom koju je vodio Ivan Kostrenčić, nasljednik Matije Smodeka, ali i trudom kasnijih naraštaja, NSK postaje bogata riznica hrvatske tiskane i rukopisne knjige. Najznačajnija akvizicija bila je kupovina knjižnice Ljudevita Gaja 1893, nakon čega je otvorena posebna čitaonica rijetkosti 1894. odnosno današnja Zbirka starih i rijetkih knjiga i rukopisa, kao poseban odjel. Između dva rata nabavljena je velika zbirka pisama hrvatskih plemeniša 16-18. st., rukopisne ostavštine Đ. Šurmina, E. Laszowskog, F. Kuhača, a nakon Drugog svjetskog rata D. Plavšića, K. i L. Vojnovića, obitelji Brlić-Mažuranić i dr. Važna akvizicija je bio i arhiv časopisa *Nova Europa* te ostavština M. Krleže. Pojedine ostavštine su u NSK fragmentarno zastupljene, dok se cjelovito čuvaju u HDA (Šurmin, Laszowski, Plavšić, Vojnovići, Spinčić i dr.).

O tradiciji NSK u tom smislu svjedoči i činjenica da je Zemaljski arhiv u tri navrata (1901, 1902. i 1913) predavao Sveučilišnoj knjižnici brojne rukopise, također i književnika te skladatelja.

Primjeri knjižnično obrađenih osobnih fondova. Donose se dva primjera knjižnično obrađenih (katalogiziranih) osobnih fondova u NSK odnosno osnovne sheme njihove sredenosti:

Gradivo Ante Cilige, političara i publicista, razvrstano je u tri skupine:

A. Rukopisi članaka i knjiga (1.809 kataložnih jedinica)

B. Korespondencija

C. Skupina (osobni dokumenti; fotografije i crteži; bilješke; novinski isječci; građa kojom se služio autor, a ne pripada njegovom duhovnom vlasništvu, višak kopija te bezvrijedni listići).

Sadržaj ostavštine Miroslava Krleže bio je dvadeset godina obavijen tajnom i nedostupan, sukladno njegovoj želji. Nasljednik Krešimir Vranešić darovao ju je NSK u listopadu 2001. Točno na dan dvadesete obljetnice Krležine smrti, sanduci su otpečaćeni, nakon čega je uslijedila obrada ostavštine tijekom 2002. i 2003. Gradivo Miroslava Krleže, književnika i leksikografa, razvrstano je u tri skupine:

A. Rukopisi Krležinih djela (članci, drame, eseji, govori, novele, pjesme, romani)

B. Korespondencija (pisma M. Krleže; pisma M. Krleži; pisma B. Krleža)

C. Dokumenti (osobni dokumenti M. Krleže; dokumenti B. Krleža i članova obitelji; fotografije; računi, adrese, pozivnice; građa drugih autora; preslici; osmrtnice; novinski isječci, špalte i brošure).

Knjižničari su se načelno držali pristupa jedan naslov/jedna kataložna jedinica, no ako je pronađeno nekoliko naslova zajedno (jedna tematska cjelina), nisu razdvajani već su obrađeni kao cjelina. Građa mješovita sadržaja popisana je pod *Varia* ili *Miscellanea*.

Da načelo „čuvanja cjeline“ nije sustavno poštovano pokazuje:

1. sustav signiranja; Krležina ostavština je smještena pod signaturom R 7970, no preostali dio, ranije preuziman u Zbirku rukopisa i starih knjiga, ostao je pod signaturama R 7449, R 7771, R 7772, R 7898, R 7899 te R 7897.

2. ponavljanje istih naslova u katalogu kad je riječ o inačicama istog teksta.

Na primjer, inačice rukopisa *Povratak Filipa Latinovicza* nalaze se pod brojevima 618-619 (str. 54) te pod brojem 1131 (str. 90), a rukopisa *Eppur si muove* pod brojem 1147 (str. 91) te pod brojem 1152 (str. 92).

Predgovor pak Vlaha Bogišića slikovit je primjer nesnalaženja u svijetu arhivskog/knjižničnog/muzejskog: Bogišić sam govori o „zbrci“ na relaciji Knjižnica - Muzej, pa je tako *u Knjižnicu došla građa primjerenija Muzeju, a u Muzeju ostala građa koja spada u Knjižnicu*, dok par redaka dalje ističe pravila bibliografske i arhivističke (!) struke kojih su se knjižničari NSK držali, što pohvaljuje.

Ipak, treba reći da se u novije doba u knjižnicama sve više rukopisnim ostavštinama pristupa kao cjelinama.

Zavod HAZU za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe. Istaknuto mjesto u razvoju književnih arhiva svakako pripada i Zavodu HAZU za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe, poglavito Odsjeku za povijest hrvatske književnosti. Odsjek za književnost započeo je s radom 1948. u sklopu tadašnjeg Instituta za jezik i književnost JAZU, Odsjek za kazalište nastaje 1966. u sklopu Instituta za književnost JAZU, a Odsjek za povijest hrvatske glazbe započeo je s radom 1980. kao Zavod za muzikološka istraživanja u okviru Istraživačkog centra.

Iznimno je značajan korpus književnih ostavština, također i dramskih pisaca, redatelja, filmskih glumaca i dr. Arhiv je nastao poglavito iz znanstveno-istraživačkih potreba za proučavanjem povijesti hrvatske književnosti i kazališta, a istodobno i kao temelj za objavu kritičkih izdanja hrvatskih pisaca. Posebnu su ulogu u stvaranju ovog književnog arhiva imali Dragutin Tadijanović i Marijan Matković, a za prikupljanje gradiva za povijest kazališta Branko Hećimović. Uz rukopisne ostavštine Zavod čuva i dijelove arhiva pojedinih kazališta i kazališnih manifestacija, a svojedobno je imao i spomen-sobe Ivana Gorana Kovačića, Antuna Gustava Matoša i Vladimira Nazora.

Arhivi. Brojni se osobni arhivski fondovi književnika ili drugog gradiva u vezi s hrvatskom književnom baštinom nalaze i u arhivima. Ponekad su to tek fragmenti, samo korespondencija ili sl., no ima i priličan broj većih i zaokruženijih cjelina poput Vesne Parun u HDA, Rudolfa Franje Magjera u DAOS-u ili Vatroslava Cihlara u Rijeci.

Vrijedno je još jednom spomenuti i jedini obiteljski arhiv u privatnom vlasništvu, koji bi se uvjetno mogao nazvati i književnim arhivom - onaj obitelji Brlić u Slavonskom Brodu.

Muzeji. Muzeji u Hrvatskoj čuvaju i arhivske zapise istaknutih pojedinaca, književnika i drugih. Među donacijama umjetničkih zbirki gradu Zagrebu u drugoj polovici 20. stoljeća razvidno je da dio njih sadržava i osobne arhivske zapise, primjerice

Memorijalna zbirka i stan Viktora Kovačića, Zbirka Joze Kljakovića, Zbirka umjetnika, arhitekta i urbanista Josipa Seissela i dr.

Memorijalnih književnih muzeja nema puno, tek sedam: Muzej Ljudevita Gaja, Krapina (1966), Memorijalni muzej Ivana Gorana Kovačića, Lukovdol (1975), Memorijal Bele i Miroslava Krleže, Zagreb (2001), Memorijalna zbirka Mije Mirkovića/Mate Balote, Rakalj (1968), Muzej Petra Preradovića, Grabrovnica (1969), Memorijalna zbirka Matije Vlačića Ilirika, Narodni muzej Labin (1975), Dubrovački muzeji, Dom Marina Držića, Dubrovnik (1989).

Oni najčešće ne čuvaju arhivske cjeline, već pojedine arhivske zapise (pisma, bilješke, dnevnici, rukopisi, razglednice), dok se cjeline često čuvaju na drugom mjestu, npr. I.G. Kovačića u Odsjeku za književnost Zavoda HAZU ili M. Krleže u NSK.

Uz navedene književne muzeje, u stalnim su postavima hrvatskih muzeja izložene i spomen-sobe pojedinih književnika, poput Radne sobe književnika Mate Lovraka u Hrvatskom školskom muzeju ili Memorijalne zbirke Slavka Kolara u Gradskom muzeju Čazma. Društvo Antuna Gustava Matoša nastojalo je realizirati projekt rekonstrukcije Spomen-kuće u Tovarniku, a Gradski muzej Korčula Memorijalne zbirke Petra Šegedina. Osnovna misija ovakvih institucija je čuvanje trajne uspomene na značajne pojedince, promicanje kulture čitanja te poštivanja književne umjetnosti i baštine.

U svojim muzejskim fondovima, književni muzeji nastoje prikupiti i građu koja nije nužno dio osobnog nasljeđa stanovite osobe; riječ je o građi koja je u službi kontekstualizacije vremena, prostora i društvenog okruženja u kojem su književnici živjeli i stvarali ili pak u funkciji rekonstrukcije vremena i prostora što su ga književnici opisivali u svojim književnim djelima (muzeji književnih fabula).

Treba istaknuti pionirski projekt digitalizacije i prezentacije ostavštine S.S. Kranjčevića ostvaren u suradnji Hrvatske akademske i istraživačke mreže (CARnet) i Filozofskog fakulteta Družbe Isusove te ustanova koje čuvaju Kranjčevićevu ostavštinu (Muzej za književnost i pozorišnu umjetnost Bosne i Hercegovine u Sarajevu, HAZU i NSK u Zagrebu). Spomen soba S.S. Kranjčevića u Muzeju za književnost i pozorišnu umjetnost Bosne i Hercegovine u Sarajevu prošla je težak put, više vlasnika, čak tri rata, oštećene ili otuđene eksponate. U ratu 1992-1995. otuđena je pjesnikova violina, jedna bilježnica i nekoliko rukopisa. U zimi 2005. u provali je ukradeno sedam slika iz Kranjčevićeve zbirke kojima se do danas nije ušlo u trag. Na isti je način 2008. digitalizirana ostavština A.G. Matoša u Odsjeku za povijest hrvatske književnosti HAZU.

Uz sve dobre i pohvalne primjere, ima i onih drugih, koji govore koliko specifični

dio baštine (rodne kuće istaknutih književnika primjerice) zna ostati neiskorišten ili čak potpuno zapušten i zanemaren. Primjer je to i „mjesta“ Ivane Brlić Mažuranić - njezine rodne kuće u Ogulinu (srušena 1950-ih), kuće u Jurjevskoj ulici u Zagrebu gdje je provela mladost (danas španjolska ambasada) ili ljetnikovca obitelji Brlić „Brlićevac“ u slavonskobrodskom gorju (na granici propadanja).

Budućnost književnih arhiva u suradnji baštinskih institucija. Može se zaključiti da u Hrvatskoj ne postoji književni arhiv kao zasebna institucija ili specijalizirani arhiv. Najveći je korpus književnih ostavština prikupljen entuzijazmom i zalaganjem pojedinaca. Ne može se govoriti o sustavnoj akvizicijskoj politici niti na razini pojedinih arhiva, a posebno na razini cijele Hrvatske, kao ni o jedinstvenoj stručnoj obradbi takvih cjelina. Sadašnji sustav brige za književne ostavštine nije koordiniran, a književne su ostavštine često pohranjene na više mjesta.

Strana iskustva pokazuju da je sustavna i institucionalizirana briga za književnu baštinu korisna, poglavito u kontekstu sveobuhvatnih arhiva odnosno totalne memorije ili cjelovite baštine. Primjeri Austrijske nacionalne knjižnice i Kanadskog arhiva i knjižnice poticajni su u tom smislu, a na tragu ovih razmišljanja bilo bi dobro izgraditi i registar književne baštine u Hrvatskoj, koji bi sjedinjavao podatke o književnoj građi u hrvatskim baštinskim i drugim institucijama.

U kontekstu promišljanja o eventualnom razgraničenju između arhiva, knjižnica i muzeja o kojem se već dugo (načelno) raspravlja, treba razmotriti i mogućnost da i arhivi i knjižnice i muzeji u obradi arhivskog gradiva primjenjuju jedinstvenu metodologiju stručne obrade i opisa sukladno međunarodnim normama ISAD(G) i ISAAR(CPF). Naime, pojedinačne komade/spise što ih kolege u muzejima inventariziraju, u knjižnicama katalogiziraju, a arhivisti opisuju: od cjeline fonda do pojedinačnog komada, kroz obavijesno pomagalo (najčešće analitički ili pak sumarni inventar), višerazinski i sukladno arhivističkim normama. Osnovna zadaća inventara jest da bude ogledalo osobe i njezina života i djela; on u sebi sjedinjuje sve kataloške ili inventarne jedinice sjedinjene u višerazinskom hijerarhijskom prikazu razine fonda i nižih arhivskih jedinica/razina, do pojedinačnih komada.

Kad bi knjižnice i muzeji osigurali stručno osposobljene djelatnike za čuvanje i obradu arhivskog gradiva - kao što u svakoj specijalnoj knjižnici pod krovom neke neknjižnične ustanove isključivo knjižničar obrađuje knjižni fond prema pravilima i standardima knjižničarske struke - stvari bi bez sumnje u cjelini funkcionirale bolje.

STRUČNI PRISTUP VJERSKIM ARHIVIMA U NADLEŽNOSTI DRŽAVNOG ARHIVA U OSIJEKU

Vjerske zajednice kao stvaratelji/ imatelji arhivske baštine na području istočne Hrvatske

Hrvatski sjever¹ predstavlja širi kontekst nastanka i oblikovanja vjerskih ustanova pojedinih vjerskih zajednica u Hrvatskoj pod srednjoeuropskim utjecajima. Te su ustanove specifični stvaratelji arhivskog gradiva u Hrvatskoj.² U ovom se radu pažnja usmjerava na istok hrvatskog panonskog prostora i govori o arhivskom gradivu vjerskih ustanova koje je nastajalo u istočnoj Hrvatskoj i sačuvano *in situ*, a njegov je vremenski raspon povijesnim uvjetovanostima ograničen na oko tri stotine godina. Naime, najstariji *in situ* sačuvani zapisi na području istočne Hrvatske u pravilu datiraju iz vremena nakon njezina oslobođanja od Osmanlija krajem 17. stoljeća. Danas se često kolokvijalno koristi naziv Slavonije za cijelu istočnu hrvatsku geografsku regiju

¹ Obuhvaća panonski i peripanonski prostor hrvatskih krajeva. Usp. ROGLIĆ, Josip, *Geografske regije Hrvatske i susjednih zemalja - geografske posebnosti i razvojni procesi*. Zagreb, Školska knjiga; Geografsko društvo Split, 2006.

² Ovaj rad, uz odgovarajuće izmjene i dopune, izvorno predstavlja jedno od poglavlja doktorske disertacije pod naslovom: *Vjerski arhivi u sjevernoj Hrvatskoj – razvoj, tipologija, sadržajni značaj, koju je autor ovog rada izradio pod vodstvom mentora dr. sc. Josipa Kolanovića i obranio na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2011. godine*.

Slavonije, Baranje i Srijema.³ Svaki zainteresirani istraživač slavonske i hrvatske povijesti i baštine koji želi više saznati o širem kontekstu nastanka arhivskog gradiva na tom prostoru, može posegnuti za mnogim starijim i novijim objavljenim radovima koji opisuju ili kontekstualiziraju tu baštinu.⁴ Suvremenoj popularizaciji kulturne baštine ove regije osobito je pridonijela izložba Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije, postavljena u Klovićevim dvorima u Zagrebu 2009. godine i popraćena obimnim zbornikom radova najboljih poznavatelja te kulturne baštine i njezinog značenja.⁵

Na području istočne Hrvatske djeluje više područnih državnih arhiva, a najveći dio toga prostora je do 2009. godine bio u nadležnosti Državnog arhiva u Osijeku i to u okvirima jedinica područne samouprave Virovitičko-podravске, Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije.⁶ Tu je Osijek tradicionalno i suvremeno središte regije i sjedište županije, a Virovitica i Vukovar sjedišta županija. Pored njih razvili su se i drugi gradovi u kojima su tijekom povijesti uspostavljane i ukidane različite jedinice državne uprave te lokalne i područne samouprave, kao i brojne ustanove javnog i privatnog karaktera, svjetovne i vjerske provenijencije.⁷ Svi su ti javni i privatni subjekti tijekom povijesti svojim djelovanjem na području Slavonije ostavili pisani trag u vidu dokumentarnih zapisa koje danas smatramo arhivskom baštinom.

Vjerski je život, postojanje religijske prakse i razvoj vjerskih institucija, općenito povezan sa življenjem ljudi na ovim prostorima i tisućljećima ranije. Međutim, suvremeni je raster takvih ustanova povijesno kontinuirano vezan najdalje do srednjeg vijeka. Točan broj stanovnika Slavonije u srednjem vijeku nije moguće utvrditi, ali se na temelju arhivskih izvora, ostataka arhitekture i arheoloških nalaza, može govoriti o relativno velikoj gustoći naseljenosti srednjovjekovne Slavonije i o

3 U užem stručnom i geografskom smislu pojam Slavonije danas se koristi za područje međuriječja Save na jugu i Drave na sjeveru, od rijeke Ilove na zapadu do rijeka Bosut i Vuka na istoku. To područje, zajedno s područjem zapadnoga Srijema, od Bosuta i Vuke na istok do hrvatske državne granice te područjem hrvatske Baranje, čini regiju istočne Hrvatske. Usp. UZELAC, Z., Slavonija. Hrvatski leksikon, sv. II. Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb 1997, str. 433.

4 Među posljednjim objavljenim djelima koja pregledno obrađuju Slavoniju i njezinu baštinu su: MIMICA, Bože. Slavonija od antike do XX. stoljeća. Zagreb, V.B.Z., 2009. i MIMICA, Bože. Slavonija u XX. stoljeću. Zagreb, V.B.Z., 2009.

5 Vidi: Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije. Zagreb, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, 2009.

6 Od 2009. godine djeluju samostalni područni državni arhivi u Virovitici i Vukovaru, a Državni arhiv u Osijeku ima nadležnost samo na području Osječko-baranjske županije.

7 Usp. UZELAC, Z., Slavonija, Hrvatski leksikon, sv. II. Zagreb, Naklada Leksikon d.o.o., 1997, str. 433-435.

velikom broju vjerskih ustanova katoličke provenijencije.⁸ Demografske promjene koje su se događale pod osmanskom vlašću u Slavoniji značajne su za ovaj rad osobito stoga, što je to razdoblje u kojem je Slavonija od uglavnom etnički i vjerski monolitnog područja postala područje divergentnih demografskih i religijskih silnica,⁹ pa je potkraj osmanskoga razdoblja u Slavoniji katolika bilo oko 70.000, muslimana oko 100.000, kalvina oko 10.000, a pravoslavnih oko 30.000.¹⁰

Nove okolnosti nakon oslobađanja Slavonije od Osmanlija donijele su nove prilike i nepravilike. Iznova stečene zemlje hrvatsko-ugarske krune potpale su pod izravnu upravu Habsburgovaca, dvorske komore i vojske. Nova je vlast najprije utvrdila stanje mjesta i stanovništva u novooslobođenim krajevima Slavonije,¹¹ a onda poduzimala određene mjere koje su polako i mukotrpno unosile napredak. Stanovništvo se selilo, raseljavalo i doseljavalo, a mijenama stanovništva, mijenjale su se i vjerske prilike, broj, omjer i značenje vjerskih zajednica na ovim prostorima. Pored preostalog starosjedilačkog stanovništva, uglavnom hrvatskog katoličkog i rijetko očuvanog reformiranog te malobrojnog starosjedilačkog, a većinom doseljenog vlašskog i srpskog pravoslavnog stanovništva, u 18. i 19. stoljeću se naseljava i znatan broj Nijemaca, Mađara, Židova, Rusina, Slovaka i Ukrajinaca. Tako je, nekada posve hrvatsko i katoličko područje, za Osmanlija, a pogotovo poslije oslobođenja, postalo multietničko, multikonfesionalno te multireligijsko.

Stanovništvo i područje o kojem govorimo je u razdoblju od 18. do kraja 20. stoljeća doživjelo niz promjena ne samo na socijalnom nego osobito na političkom i društvenom planu. Bile su to promjene za Habsburške monarhije i Austro-Ugarske Monarhije, kada su se izmijenili društveni i gospodarski sustavi feudalizma i kapitalizma te politički sustavi prosvijećenog apsolutizma, bečkog centralizma, ustavne monarhije i Hrvatsko-ugarske nagodbe nakon 1868. godine. Država SHS trajala je toliko kratko da nije ostavila značajnijeg vidljivog traga. Slijedio je ulazak u Kraljevinu Srba Hrvata i Slovenaca i njezine promjene u Kraljevinu Jugoslaviju, sa svime što je to za ove krajeve značilo u upravnom, socijalnom i gospodarskom smislu.

⁸ Požeški je arhidakonat, na primjer, koji se u to vrijeme prostirao na području između Papuka i Save, Cernika i Gorjana, imao oko 100 župa. Usp. BUTURAC, Josip, *Župe Požeškog arhidjakonata 1332-1335*. Bogoslovna smotra, XXII/1, 1934, str. 81-90.

⁹ Usp. ŠANJEK, Franjo, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991. str. 276-292.

¹⁰ Usp. BUTURAC, Josip, *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*. Zagreb 1970, str. 54.

¹¹ Više o tome na području relevantnom za ovaj rad vidi u: MAŽURAN, Ive, *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine*. Osijek, Historijski arhiv u Osijeku, 1966. Vidi također: *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, prev. i prir. Stjepan SRŠAN. Osijek, Državni arhiv u Osijeku, 2000.

Ustavna monarhija se, nažalost, pretvorila u velikosrpsku diktaturu sve do formiranja Banovine Hrvatske pred sam Drugi svjetski rat. On je bio u znaku Nezavisne Države Hrvatske, sa svim nesretnim posljedicama, te antifašističke borbe i stvaranja buduće Socijalističke Republike Hrvatske. Slijedio je ulazak u poslijeratnu Jugoslaviju i socijalističko društveno uređenje, dok konačno nije doživjela političku renesansu u slobodnoj i demokratskoj Hrvatskoj 1990. godine. Sve te administrativne i političke prekretnice, sa svim promjenama koje su one sa sobom nosile, itekako su utjecale na oblikovanje prostora i stanje stanovništva na prostoru o kojem govorimo, a time i na strukturu vjerskih ustanova.

Pored svih političkih i društvenih promjena, usporedno su se događale i promjene u pojavnosti, razvitku i značenju pojedinih vjerskih zajednica koje su ovdje obnavljale stare ili osnivale nove lokalne zajednice i razvijale višu hijerarhijsku strukturu. Stoga se u razdoblju od 18. do 21. stoljeća na ovom prostoru susreću, poklapaju i preklapaju granice i područja katoličkih, pravoslavnih i protestantskih kršćanskih biskupija, eparhija, seniorata, župa i parohija, te upravnih struktura drugih vjerskih zajednica. Radi se, dakle, o području na kojem su ekumenizam, tolerancija i dijalog postali nasušna potreba, a faktična razdijeljenost, osobito među kršćanima, mučna, suha i tvrda korica svagdašnjeg kruha.¹²

Iako je područje hrvatskih krajeva, zajedno s okolnim područjima drugih zemalja, značajna i prepoznatljiva multikulturalna, multietnična i multireligijska europska regija ili možda baš zbog toga, devedesetih godina 20. stoljeća to je područje postalo primjer problema zaštite arhivske baštine općenito, pa tako i arhivske baštine vjerskih zajednica.¹³ Povijest se tu ponovila kao i u mnogim drugim ranijim osvajačkim ratovima u Europi i drugdje u svijetu. Stradanja kulturne baštine nije bila pošteđena ni arhivska baština vjerskih zajednica, osobito i upravo u onim slučajevima u kojima se vjersko poistovjećuje s nacionalnim. Prostori bivše Jugoslavije su u tome školski primjer,¹⁴ ali takvih primjera ne manjka niti u drugim područjima Europe i svijeta.¹⁵

¹² Usp. KUŠEN, Dražen, *Prostori ekumenizma. Biskupija đakovačka ili bosanska i srijemska kao locus oecumenismi 1959-1990*. Zagreb, Kršćanska sasašnjost, 2006.

¹³ O tome je autor ovog rada govorio u okviru šire teme referata na arhivističkom savjetovanju u Tuzli 2008. Usp. KUŠEN, Dražen, *Nacionalne i međunarodne osnove za zaštitu arhivske baštine crkava i vjerskih zajednica, Arhivska praksa* 11/2008. *Međunarodno arhivsko savjetovanje u Tuzli* 9. i 10. listopada 2008, Tuzla, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Arhiv Tuzlanskog kantona, 2008, str. 168-182.

¹⁴ Više o tome vidi: DUGANDŽIJA, Nikola, *Etnonacionalni sindrom: između čovječanstva i plemena*, Esej, Zagreb, Durieux, 2004; isti, *Od nacije do reakcije: nacionalne manjine i nacionalni agnostici*, Zagreb, Prosvjeta, 2006.

¹⁵ Usp. DUGANDŽIJA, Nikola. *Mitski pristup etničkoj i nacionalnoj zbilji*. HERŠAK, E. *prir.*, *Etničnost i povijest*, Institut za migracije i narodnosti i dr., Zagreb 1999, str. 39-54.

Pojavnost i značenje arhivskog gradiva vjerskih ustanova

Vjerske zajednice od najstarijih vremena svoga institucionalnog oblika postojanja imaju osobit *sensus* za pohranjivanje i čuvanje dokumenata i drugih vrsta zapisa, bilo da su nastali u njihovu radu ili na drugi način došli u njihov posjed. Kod nekih vjerskih zajednica odnosno njihovih značajnijih upravnih središta, postoji praksa da se arhivsko gradivo koje nastaje u okviru različitih ustanova na području njihove nadležnosti (npr. na području biskupije) sustavno nakon isteka njegove operativnosti i stjecanja arhivske zrelosti¹⁶, preuzima u središnje arhive. U hrvatskim prilikama također ima takve prakse, ali je ona rijetka, pa arhivsko gradivo pojedinih stvaratelja uglavnom ostaje kod njih samih. Budući da su oni tako i trajni imatelji toga gradiva, možemo govoriti o stanovitom preklapanju registrature, pismohrane i arhiva. Stoga se može diskutirati o pitanjima, kada pismohrana jedne vjerske organizacije postaje arhivom i mogu li se ta dva pojma u tom slučaju poistovjetiti?

Uz arhivsko gradivo pojedinih civilnih upravnih središta, u Slavoniji je arhivsko gradivo vjerskih ustanova najstarije i najcjelovitije *in situ* sačuvano gradivo. Stoga ono sadrži bitne komponente povijesnog svjedočanstva postojanja i djelovanja vjerskog, ali i drugog organiziranog življenja i djelovanja u novovjekovnoj Slavoniji. Najstarije lokalno sačuvano gradivo vjerske provenijencije u Slavoniji su matične knjige. Treba dodati i kanonske vizitacije te druge dokumente, osobito Nadbiskupijskog arhiva u Đakovu, kao i gradivo franjevačkih samostana u Slavoniji i Srijemu. Zanimanje za to gradivo bilo je veliko već od druge polovice 19. stoljeća, kada se u duhu vremena počinju arhivski izvori istraživati i koristiti u svrhu povijesnih dokazivanja i političkih rasprava. U to vrijeme imamo zabilježen postupak sličan onome koji se dogodio kada je ban Khuen-Héderváry u Budimpeštu dao prenijeti najvažnije i najstarije dokumente iz Zemaljskog arhiva u Zagrebu. Naime, da su se slični postupci događali i s drugim važnim gradivom u zemlji, pa tako i s onim iz crkvenih ustanova pokazuje zapis u Ljetopisu Franjevačkog samostana u Našicama. Zapis govori da je mađarska vlada 1811. godine poslala naređenje preko zagrebačkog biskupa da naši franjevci prime Martina Jurja Kovačića¹⁷, koji ima dužnost pregledati samostanski arhiv i knjižnicu te može odnijeti sve što želi za budimski muzej. Prema zapisu od 13. rujna 1812.

16 Kao što je u Republici Hrvatskoj propisani rok za preuzimanje javnog arhivskoga gradiva u državne arhive 30 godina od njegova nastanka. Usp. Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/97).

17 Martin Juraj Kovačić je hrvatski pravni povjesničar, doktor filozofije, koji je radio u mnogim ugarskim knjižnicama i arhivima, a po nalogu biskupa Maksimilijana Vrhovca sradio je zagrebački biskupski arhiv. Usp. Hrvatski leksikon, sv. I. Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb 1996, str. 634.

godine on je to i učinio, ali nije poznato što je odnio.¹⁸ Martin Juraj Kovačić je taj i mnoge druge preglede crkvenih arhiva u Hrvatskoj obavio u interesu prikupljanja i očuvanja važnih povijesnih dokumenata za potrebe mađarske historiografije i očuvanja pisane baštine u zemljama pod ugarskom krunom.¹⁹ Taj primjer donosimo samo kao ilustraciju zainteresiranosti šire društvene zajednice tijekom povijesti za arhivsko gradivo vjerskih ustanova.

Nastajanje arhivskog gradiva o kojem govorimo, posljedica je djelovanja pojedinih vjerskih zajednica u Slavoniji u svoj njihovoj raznolikosti i hijerarhijskim odnosima njihovih ustanova. Kako bismo mogli prepoznavati, razumjeti i koristiti gradivo koje pronalazimo, potrebno je poznavati i razumjeti pojavu, razvoj, propise, tipologiju i funkcije stvaratelja toga gradiva.²⁰ Naime, za razumijevanje arhivskog gradiva o kojemu govorimo važno je poznavati ustroj, mrežu i odnose ureda, tijela, upravnih jedinica i ustanova pojedine vjerske zajednice na relevantnom području. Tome uvelike pridonosi prvi sustavni priručnik za to područje što ga je Josip Buturac objavio 1970. godine, u namjeri da hrvatskoj stručnoj javnosti pruži sumirane informacije o povijesti uprave vjerskih organizacija u Hrvatskoj od najranijih vremena do 20. stoljeća.²¹ O vlastitim propisima vjerskih zajednica iz arhivističke perspektive, govorio je autor ovog rada na seminaru Zaštita dokumentacije vjerskih zajednica, u HDA 2010. godine,²² dok je tipologiju i sadržajni značaj biskupijskih, kaptolskih i samostanskih arhiva u okviru jednog svog izlaganja na istom skupu pregledno izložio Stjepan Razum.²³

18 Usp. *Kronika FSN*, str. 260, prema: BOŠNJAKOVIĆ, Renata; VINAJ, Marina, *Knjige 16. i 17. stoljeća iz knjižnice Franjevačkog samostana Našice. Našice, Zavičajni muzej Našice*, 2008, str. 5.

19 Usp. FILIPOVIĆ, Ivica, Martin Juraj i Josip Nikola Kovačić u *Hrvatskoj 1812-1815*, *Arhivski vjesnik* 9/1967, str. 273-284.

20 Autor ovog rada je u svojoj doktorskoj disertaciji to obradio za svaku pojedinu vjersku zajednicu po zacrtanoj shemi: 1. Opis povijesnog razvoja i suvremenog stanja; 2. Arhivi u propisima (pojedine) vjerske zajednice; 3. Tipologija i hijerarhijske razine arhiva; 4. Stvaratelj/i/ imatelj/i u službenoj evidenciji DAOS; 5. Značajniji dopunski arhivski izvori (prema prilikama). Usp. KUŠEN, Dražen, *Vjerski arhivi u sjevernoj Hrvatskoj - razvoj, tipologija, sadržajni značaj*. Doktorska disertacija 2011, str. 77-194.

21 Usp. BUTURAC, Josip, *Povijest uprave vjerskih organizacija u Hrvatskoj od X-XX stoljeća*, Zagreb, Arhiv Hrvatske, 1970, str. 7-65. Autor objašnjava ustroj i povijesni pregled institucija najzastupljenijih vjerskih zajednica u Hrvatskoj: Rimokatoličke crkve i Grkokatoličke crkve, s posebnim osvrtom na katoličko redovništvo; Srpske pravoslavne crkve; Evangeličke crkve, Reformirane crkve i Židovske vjerske zajednice.

22 Usp. KUŠEN, Dražen, *Arhivi u propisima vjerskih zajednica - od pismohrane do ustanove. Zaštita dokumentacije vjerskih zajednica. Seminar. Hrvatski državni arhiv, Zagreb*, 19. i 20. travnja 2010. (sažeci izlaganja), str. 23-34.

23 Usp. RAZUM, Stjepan, *Biskupijski, kaptolski i samostanski arhivi. Nadbiskupijski arhiv Zagreb i Metropolitanska knjižnica Zagreb. Zaštita dokumentacije vjerskih zajednica. Seminar. Hrvatski državni arhiv*,

Pregledi arhiva vjerskih ustanova na području nadležnosti Državnog arhiva u Osijeku

Stanje arhiva pojedinih vjerskih ustanova na području svoje nadležnosti utvrdio je Državni arhiv u Osijeku putem svoje Službe zaštite i nadzora nad gradivom izvan arhiva i to na temelju pregleda obavljenih kod pojedinih stvaratelja/imatelja ili prikupljanjem podataka o njima i njihovom gradivu (za neke stvaratelje/imatelje nikada nije obavljen pregled, nego su podaci prikupljeni temeljem poslanih okružnica ili su zaprimljeni od imatelja toga gradiva: župni uredi, matični uredi). Tako su prikupljeni podaci o stvaratelju, smještaju i sređenosti gradiva te izlučivanjima i eventualnim uništavanjima.

Pregledi pismohrana vjerskih ustanova obavljani su u okviru sustavnih pregleda nad arhivskim gradivom izvan arhiva koje su arhivi počeli provoditi u drugoj polovici 20. stoljeća, o čemu se vode evidencije i dosjei u kojima su podaci o pregledima, stanju, potrebama i preuzimanjima arhivskog gradiva. Pokušaj sustavne brige o arhivskom gradivu kod imatelja bila je *Odluka o zaštiti kulturnih spomenika*²⁴ iz 1945. godine i *Naredba o privremenom osiguranju arhiva* od 12. ožujka 1948. godine²⁵. Međutim, pravi sustavni rad na tome planu razvija se tek donošenjem zakona i provedbenih propisa koji su od pedesetih godina regulirali odnose organizirane arhivske službe prema registraturama, preuzimanju gradiva, njegovom evidentiranju, obradi, izradi obavijesnih pomagala i korištenju.²⁶

Područni arhivi, među njima i tadašnji Historijski arhiv u Osijeku, koji je 1956. godine postao samostalna ustanova, uspostavljaju trajnu službu zaštite i nadzora nad arhivskim i registraturnim gradivom izvan arhiva.²⁷ Na delikatnom poslu evidentiranja, zaštite i obrade arhivskog gradiva velikog dijela Slavonije i cijele

Zagreb, 19. i 20. travnja 2010. (sažeci izlaganja), str. 35-36.

24 Usp. BUTURAC, Josip (prir.), *Arhivska čitanka*. Zagreb, Državni arhiv u Zagrebu, 1950, str. 159-160.

25 *Naredba o privremenom osiguranju arhiva*, Službeni list 25/1948. Vidi također: BUTURAC, Josip (prir.), *Arhivska čitanka*, str. 280. Vidi također: *Arhivi i arhivsko gradivo*, Zbirka pravnih propisa 1828-1997, str. 85.

26 Više o tome vidi u: *Opći zakon o državnim arhivima* iz 1950, *Republički zakon o zaštiti arhivske građe* iz 1962, *Preporuka o čuvanju arhivske i registraturne građe* iz 1958. godine; *Uputstvo o vođenju nekih evidencija arhivske građe i izradi naučno-informativnih pomagala* iz 1960; *Preporuka za čuvanje i zaštitu registraturne građe u privrednim arhivima i Preporuka o nekim mjerama za zaštitu i čuvanje arhivske i registraturne građe u političkim i društvenim organizacijama* iz 1961; *Uputstvo o preuzimanju arhivske građe od građansko-pravnih osoba i građana*, *Uputstvo o vođenju evidencija u arhivima te Odluka o određivanju područja na kojima arhivi vrše službu* iz 1963. godine; *Arhivi i arhivsko gradivo*, Zbirka pravnih propisa 1828-1997.

27 Usp. FIRINGER, Kamilo, *Iz Arhiva u Osijeku* III., *Arhivski vjesnik* 1/1958, str. 603-607.

Baranje, najprije su dugi niz godina radili Kamilo Firingner i Ive Mažuran, a onda i drugi djelatnici osječkog arhiva. Prema prioritetu koji je zadao Arhivski savjet NR Hrvatske, pristupa se registriranju svih fondova na terenu i njihovom redovitom nadzoru, a tijekom 1959. godine provodi se Anketa o registraciji registratura na području nadležnosti osječkog arhiva. Ona je poslužila kao temelj daljnjoj trajnoj evidenciji stvaratelja, imatelja i gradiva izvan arhiva, a prema uputama Savjeta za kulturu, od 1962. godine se više negoli dotada obraća pozornost privatnim i obiteljskim fondovima, specijalnim arhivima i arhivskim zbirkama, a sam osječki arhiv donosi i tri važne preporuke o čuvanju registraturne i arhivske građe organa vlasti i ustanova, privrednih organizacija te političkih i društvenih organizacija. O zavidnoj razini toga rada i nastojanja u odnosu na neke druge arhive u zemlji, Firingner je govorio i na arhivskom savjetovanju u Zagrebu 1967. godine.²⁸ Do danas je služba zaštite i nadzora DAOS nad gradivom izvan arhiva izrasla u modernu i kompetentnu službu s detaljnim evidencijama, koja temeljem objavljene kategorizacije vrši nadzor poglavito nad stvarateljima I. i II. kategorije i nad svim imateljima vrijednog arhivskog gradiva na području nadležnosti tog arhiva.

U planu toga rada bilo je i nastojanje oko evidentiranja i vođenja brige također za arhivsku baštinu koja se čuvala i danas se čuva u registraturama i arhivima vjerskih ustanova na području nadležnosti osječkog arhiva.²⁹ Na tom području je nadležna služba nadzora osječkog arhiva sustavno obavila pregled pismohrana vjerskih ustanova. Radi se uglavnom o župama (parohijama, crkvenim/vjerskim općinama) različitih vjerskih zajednica, nadžupnim/ natparohijskim hijerarhijskim područjima (dekanatima, arhijerejskim namjesništva, senioratima) različitih vjerskih zajednica, nekoliko katoličkih samostana, te katoličkoj biskupiji (danas nadbiskupiji) u Đakovu.

U DAOS se vode dosjei stvaratelja/imatelja vjerskih zajednica na području vlastite teritorijalne nadležnosti (nekadašnje i sadašnje). Dosjei pojedinačno imaju evidencijsku oznaku koja se sastoji od tri sastavnice: rimski broj I-XII. (područje nadležnosti prema razdjelu unutar nekadašnje Zajednice općina Osijek) - VO r/

²⁸ Usp. RADIĆ, Mladen, *Prikupljanje i zaštita arhivske građe 1947-1963. dr. Kamilo Firingner, arhivist i povjesničar. Osijek, Muzej Slavonije Osijek, Državni arhiv u Osijeku, 2005, str. 287-292.*

²⁹ *Državni arhiv u Osijeku je počeo djelovati 1947. godine, najprije kao područno arhivsko spremište Državnog arhiva u Zagrebu, a od 1956. godine djeluje kao samostalni arhiv, najprije pod nazivom Historijski arhiv u Osijeku, potom od 1990. godine Povijesni arhiv u Osijeku, a od 1997. godine Državni arhiv u Osijeku. Njegova je područna nadležnost, međutim, ostala gotovo nepromijenjena sve do osnivanja dva nova samostalna arhiva 2009. godine u sjedištima dviju županija s teritorijalnom nadležnošću za područja tih županija: Državnog arhiva u Vukovaru i Državnog arhiva u Virovitici. Tada je nadležnost Državnog arhiva u Osijeku sužena samo na područje Osječko-baranjske županije.*

p/ v (vjerska organizacija rimokatolička/pravoslavna/ostale vjerske organizacije) - arapski redni broj u posebnom nizu za područje svake pojedine općine (npr. I. - VO r - 5).³⁰ Međutim, ima i veliki broj dosjea bez evidencijskih oznaka, pa je na njima samo napisan naziv mjesta i ustanove. Na svakom je dosjeu naveden naziv imatelja/stvaratelja. Uz naziv su, također na koricama, naknadno zapisane tri bilješke: „Arhiv“ (HAO, PAO), „Matičar“, „Zapisnik“, a uz svaku od tih bilježaka je dodana oznaka plus (+) ili minus (-). To odmah na prvi pogled informira da li za tu župu/ parohiju/ crkvenu općinu postoji popis župnih matičnih knjiga koje su u arhivu, popis župnih matičnih knjiga koje su kod matičara te zapisnik o obavljenom pregledu.³¹

Najznačajniji doprinos tome dao je pionirskim radom na evidentiranju arhivskog gradiva vjerskih ustanova upravo Kamilo Firingner, koji je zajedno sa suradnikom Verom Podgajac osobno obavio pregled najvećeg broja vjerskih registratura na području nadležnosti osječkog arhiva. Rezultat tih pregleda su zapisnici, popisi arhivskog gradiva pojedinih imatelja vjerske provenijencije i prve evidencije o matičnim knjigama krštenih (rođenih), vjenčanih i umrlih, onih koje su se nalazile u župnim uredima kao i onih koje su oduzete vjerskim zajednicama i tada su se nalazile u državnim matičnim uredima.³² Prema podacima u zapisnicima, pojedine arhivalije, osobito neke matične knjige, nalazile su se ili se još uvijek nalaze također i u posjedu nekih muzeja.³³

Više gradova i sela u Slavoniji, Baranji i Srijemu ima izraziti multikonfesionalni ili multireligijski karakter, pa su u njima zastupljene upravne jedinice više različitih crkava i vjerskih zajednica. Takvi su gradovi Osijek, Vukovar, Vinkovci, Ilok, Slavonski Brod i Slatina, ali i više slavonskih i baranjskih sela (u Baranji osobito Kneževi Vinogradi). Zanimljivo je kao primjer navesti popis vjerskih matičnih knjiga koje je Historijskom arhivu u Osijeku 1969. godine dostavio matičar Mjesnog ureda u Iloku.

30 Dosjei su, međutim, kod odlaganja praktično poredani po apsolutnoj abecedi mjesta u kojima su sjedišta pojedinih vjerskih ustanova, bez obzira o kojim se ustanovama i o čijoj provenijenciji radilo.

31 Te bilješke o popisima matičnih knjiga u arhivu ili kod matičara više nisu relevantne. Državni arhiv u Osijeku je 2000-2001. godine na području svoje nadležnosti obavio ažuriranje svih podataka i prikupljanje svih vjerskih matičnih knjiga koje više nisu u uporabi u matičnim uredima. Takve matične knjige su preuzete u arhiv, a sve one koje do tada nisu zaštitno snimljene, uključujući i one koje se i nadalje čuvaju u župnim arhivima, poslane su na zaštitno snimanje u Hrvatski državni arhiv u Zagrebu. Popis svih matičnih knjiga krštenih, vjenčanih i umrlih na području dosadašnje nadležnosti ovog arhiva, bez obzira nalaze li se u arhivu, u matičnom uredu ili u župnom uredu, vodi se u dokumentacijsko-informacijskom centru Državnog arhiva u Osijeku i podaci iz njega su na raspolaganju korisnicima.

32 Usp. SRŠAN, Stjepan, Kamilo Firingner kao arhivski djelatnik 1947-1977. dr. Kamilo Firingner, arhivist i povjesničar. Osijek, Muzej Slavonije Osijek, Državni arhiv u Osijeku, 2005, str. 281-286, ovdje 283.

33 Usp. Zapisnik o pregledu župe Bapska u dosjeu župe. Dosje: XI.-VOr-3.

U tom izvješću su navedene matične knjige čak pet denominacija: „Rimokatoličke crkvene općine Ilok (...) Srpskopравoslavne crkvene općine Ilok (...) Evangeličke crkvene općine augsburške vjeroispovijesti (...) Ortodoksne židovske vjeroispovjedne općine Ilok (...) Aškenaske ortodoksne židovske bogoštovne općine Ilok“.³⁴

Nakon temeljnih pregleda obavljenih krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, dodatne naknadne preglede obavljali su Vojislav Kasabašić i Stjepan Sršan osamdesetih godina 20. stoljeća. Reviziju i dopunu evidencija o matičnim knjigama u arhivu i na terenu obavili su Stjepan Sršan, Ilija Ćosić, Željko Vrban, Vilim Matić i Manuela Kozić krajem devedesetih godina 20. stoljeća i početkom 21. stoljeća.

Struktura vođenih zapisnika o pregledu

Svi zapisnici o pregledima pismohrana u vjerskim ustanovama vođeni su tipski, po unaprijed utvrđenoj shemi, tako da su podaci sustavno dostupni za usporednu obradu i oblikovanje relevantnih zaključaka.³⁵

Struktura vođenih Zapisnika o pregledu:

- Nadnevak, predmet pregleda (popisa i pregleda), legislativna podloga.
- Prisutni
 - od strane Historijskog arhiva u Osijeku
 - od strane imatelja
- Naziv organizacije
- Adresa
- Ime i prezime osobe koja brine o gradivu
- Nadzorni organ (viša instanca imatelja)
- Godina osnutka
- Vremenski raspon arhivskoga gradiva
- Raniji nazivi
- Osnovne serije gradiva

³⁴ *Popis vjerskih matičnih knjiga Općine Vukovar, Mjesnog ureda Ilok, za mjesto Ilok, od 15. siječnja 1969. godine. Dosje: XI-VOr-1.*

³⁵ *Autor ovog rada je usporednu obradu podataka utemeljenu na različitim parametrima napravio u okviru doktorske disertacije. Usp. KUŠEN, Dražen, Vjerski arhivi u sjevernoj Hrvatskoj - razvoj, tipologija, sadržajni značaj. Doktorska disertacija 2011.*

a) Knjige

b) Spisi

- Smještaj
- Sređenost
- Izlučivanje gradiva
- Pregledi registrature
- Napomena (jednostavna ili razrađena)

I. obično popis matičnih knjiga stvaratelja koje se već nalaze u Historijskom arhivu

II. obično popis matičnih knjiga stvaratelja koje se još nalaze kod matičara u mjesnom uredu

III. obično naznaka o tome što je potrebno istražiti ili učiniti (vidi SPC parohija Vukovar)

- Zaključni odlomak s informacijom o broju jednakih primjeraka zapisnika i kome se dostavljaju

- Potpisi

za župni ured

za Historijski arhiv.

Zapisnici su pisani u pet primjeraka od kojih se jedan ostavljao stvaratelju/imatelju, a četiri je preuzimao arhiv. Od ta četiri primjerka jedan je zadržavao arhiv, dva su se dostavljala Arhivu Hrvatske u Zagrebu, a jedan nadležnoj višoj instanci pojedine vjerske zajednice („Biskupskom ordinarijatu u Đakovu“, „Episkopu slavonskom u Pakracu“, „Reformatskom episkopskom zvanju u Paćiru“).³⁶ Za one pravoslavne parohije koje su bile pod jurisdikcijom srijemskog episkopa (osječko i vukovarsko područje), zapisnik se osim u Arhiv Hrvatske u Zagrebu, u dva primjerka dostavljao i Historijskom arhivu AP Vojvodine u Sr. Karlovcima, od kojih su oni jedan primjerak prosljeđivali „Episkopu srijemskom u Sr. Karlovcima“.³⁷

Budući da je osječki arhiv više od pola stoljeća svojom nadležnošću pokrivao Baranju, cijelu istočnu Slavoniju i Srijem te dobar dio srednje Slavonije, od Virovitice na zapadu do Iloka na istoku, od Mađarske na sjeveru do Bosne na jugu, njegove evidencije na velikom broju uzoraka pokrivaju informacije o arhivskom gradivu vjerskih ustanova toga dijela Hrvatske.³⁸

36 *Usp. Zapisnik o pregledu Rkt. župe u Aljmaš, 1969. Dosje: I.-VOr-5.*

37 *Usp. Zapisnik o pregledu Spc. parohije Vukovar, 1969. Dosje: XI.-VOp-8.*

38 *Stoga je i bilo moguće za istraživanja u okviru pisanja doktorske disertacije o vjerskim arhivima u sjevernoj Hrvatskoj, osloniti se upravo na podatke s kojima raspolaže Državni arhiv u Osijeku.*

Zaključak

Poput osječkog arhiva, sličan postupak sveobuhvatnog utvrđivanja stanja arhiva kod vjerskih ustanova obavio je svojevremeno i područni arhiv u Pazinu, o čemu mogu govoriti djelatnici Državnog arhiva u Pazinu. Takvi i slični sustavni pothvati vrijedna su povijesna iskustva, a u ovom je radu jedno takvo radno povijesno iskustvo predloženo na primjeru Državnog arhiva u Osijeku. Međutim, nije osnovna nakana ovog rada samo predložiti jedno povijesno iskustvo i njegov značaj, nego više od toga.

S jedne strane, takav sveobuhvatni i sustavni višegodišnji rad jednog arhiva za područje svoje nadležnosti, na obavljanju pregleda arhiva pojedinih vjerskih ustanova i pisanje obimnih zapisnika s mnoštvom vrijednih podataka koji se bilježe po ustaljenoj shemi, pruža danas osnovu za oblikovanje novog modela zapisnika i moguće vrijedne suvremene baze podataka o vjerskim arhivima i gradivu koje se u njima čuva.

S druge strane, to je iskustvo dokaz mogućnosti i poticaj za sličan i neophodan postupak danas. Naime, Državni arhiv u Osijeku bi danas trebao, osobito za područja koja su stradala u Domovinskom ratu, ponoviti cjelovite preglede nad svim tim imateljima i usporediti ga sa stanjem koje je evidentirano prilikom pregleda obavljanih šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća. Zbog novog ustroja područnih arhiva to svakako treba obaviti uz suradnju s arhivima u Virovitici i Vukovaru. Bez sustavnog ponovnog pregleda i usporedbe, bilanca stanja te mogućih stradanja odnosno akvizicija, ne može se nikakvom približnom procjenom pretpostaviti.

Zaključno, iskustvo koje je u tom smislu stekao područni arhiv u Osijeku u prošlosti, kao i vrijedne informacije koje je prikupio, može biti poticaj svim našim arhivima i „vanjskim službama“ za novi sustavni pristup toj vrsti stvaratelja/imatelja na području njihove nadležnosti. Tu baštinu treba sveobuhvatno pravilno vrednovati, utvrditi njezino stanje i definirati potrebe tih arhiva na tragu kvalitetne intelektualne i fizičke zaštite te korištenja gradiva koje se u njima čuva.

ARHIV OBITELJI KIŠ ŠAULOVEČKI U ŠČRBINCU

Uvod

U kuriji Ščrbinec kraj Zlatara živi obitelj Kiš Šaulovečki, stara plemićka obitelj iz Varaždinske županije, čije se rodoslovlje neprekidno može pratiti od početka 16. st. Njezini su članovi obavljali razne dužnosti u Varaždinskoj županiji - bili su plemićki suci i podsuci te dožupani, a u 19. i 20. st. dali su jednog velikog župana i četiri narodna zastupnika. Antun (1751-1813) se ženio tri puta i od njegove djece iz ta tri braka potječu tri grane obitelji Kiš: šaulovečka grana koja izumire u 20. st., a dvor Šaulovec prodaje se strancima, pa obitelji ostaje samo predikat, zatim međimurska orehovčanska grana čiji potomci žive u Argentini, Švicarskoj i Hrvatskoj, te ščrbinečka grana čiji članovi i danas žive u dvoru Ščrbinec i održavaju ga. Zajedno s kurijom i drugim vrijednim predmetima (namještajem, portretima, knjigama) uspjeli su sačuvati i stari obiteljski arhiv. Iako taj arhiv nije velik (oko 1,5 d/m), on obuhvaća razdoblje od 16. do 21. stoljeća i vrlo je značajan izvor za proučavanje povijesti ne samo roda, nego i drugih obitelji i ovoga kraja. Čine ga isprave, korespondencija, spisi o imanjima Ščrbinec i Šaulovec, osobni dokumenti, zbirke fotografija i tiskovina te dokumenti srodnih obitelji.

Postupak sređivanja

Sređivanje obiteljskih arhiva je zahtjevan posao, jer je sačuvana građa vrlo heterogena, često potpuno izmiješana, a prvobitni red ili ne postoji ili nije prihvatljiv (npr. samo je dio gradiva upisan u inventar i označen, a slaganje raznovrsnog gradiva je kronološko). Arhivist koji se prvi put susreće sa sređivanjem takve vrste fondova treba proučiti arhivističku literaturu¹ i upoznati se s temeljnim načelima sređivanja. To su, međutim, samo smjernice i polazišta, jer je svaki obiteljski fond specifičan, pa konačnu odluku o njegovu ustroju na kraju donosi sam arhivist kad se dobro upozna s gradivom. Znanstveni i stručni pristup zahtijevaju da sve stvari uredno pospremimo u teorijski definirane pretince, ali stvarnost je drugačija i ponekad se dokumenti nađeni u obiteljskom fondu ne mogu smjestiti u te zamišljene pretince, zadaju nam veliku glavobolju i na kraju završe „pod tepihom“. Stoga je arhivistu dozvoljena velika sloboda i kreativnost u radu, ali za dobar inventar potrebno je puno arhivističkog znanja, dobro poznavanje obitelji i gradiva i mnogo promišljanja o najboljem ustroju fonda. Temeljno je polazište koje arhivist treba stalno imati na umu prilikom sređivanja gradiva, da struktura fonda jasno predstavlja obitelj, da sve njene dokumentirane djelatnosti i svaki njen član trebaju doći do izražaja, tako da korisnik već iz popisa serija i podserija može vidjeti čime se obitelj bavila, koji su bili njeni istaknuti članovi te njihova zanimanja.

Ovdje ćemo samo vrlo kratko prikazati teorijske osnove sređivanja obiteljskih fondova². U prvu seriju stavljaju se dokumenti koji se odnose na fond, ako postoje (npr. stari inventari i popisi gradiva). Drugu seriju čine dokumenti koji se odnose na obitelj u cjelini i koji nam omogućuju upoznavanje obitelji. To su na prvom mjestu genealoške tablice i skice, zatim isprave o stjecanju prava (grbovnice, darovnice), zatim spisi o obiteljskim parnicama i konačno, kućna administracija (računi, evidencije prihoda i izdataka). U sljedećoj se skupini nalaze spisi članova obitelji. To su prije svega osobni dokumenti (npr. svjedodžbe, diplome, imenovanja), korespondencija, imovinsko-pravni poslovi (zadužnice, namire, parnice koje se odnose samo na pojedinog člana obitelji, računi), gradivo nastalo u obavljanju njihove službene djelatnosti (čest slučaj u minulim vremenima kad su se spisi nosili doma), bilješke. Članovi obitelji slažu se po

1 Npr. Danica BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, *Obiteljski arhivi: sređivanje i naučna obrada*, Arhivski vjesnik, Zagreb, 14(1971), 275-287; Danica BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, *Osobni i obiteljski arhivi*, u: Priručnik iz arhivistike, B. Stulli (ur), Zagreb, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, 1977, 128-139; Branka MOLNAR, *Obrada i opis arhivskoga gradiva obiteljskih i osobnih fondova*, u: Izlaganja s 2. kongresa hrvatskih arhivista: Arhivi i društvo - izazovi suvremenog doba, Dubrovnik: Hrvatsko arhivističko društvo, 2005. (CD-ROM).

2 Na temelju radova navedenih pod 1.

generacijama, a uz njih dolaze njihove supruge, koje ovisno o količini gradiva mogu imati svoju zasebnu podseriju. Ovisno o vrsti i količini gradiva, arhivist se odlučuje i za vrste i broj podserija. Unutar svake podserije gradivo se slaže kronološki, jedino je kod korespondencije bolje koristiti abecedni red i sve pošiljatelje složiti po prezimenu. Obično se razdvaja primljena korespondencija od poslana (uglavnom koncepti), a može se razdvojiti i obiteljska od ostale (prijatelja, poznanika, poslovnih partnera). Četvrtu skupinu čine dokumenti o posjedima obitelji. Ako ih je bilo više, svaki posjed možemo staviti u posebnu podseriju, a ovisno o vrsti i količini gradiva, možemo napraviti daljnju podjelu, npr. ugovori (kupoprodajni, o zajmu, s podložnicima), zemljišne parnice, računovodstvo imanja, korespondencija (prepiska s upraviteljem imanja). U petu skupinu dolaze dokumenti koji se odnose na privredne aktivnosti obitelji, a ona se isto može sastojati od više podserija ako se obitelj bavila različitim poslovima. Vrlo često obiteljski fondovi također sadrže fragmente arhiva drugih obitelji koji su u glavnu obitelj ušli ženidbenim vezama ili nasljeđivanjem. Oni čine zasebnu skupinu, a ako je bilo više obitelji, svaka će tvoriti zasebnu podseriju koja se sređuje na isti način kao i arhiv glavne obitelji. Zatim se formiraju zbirke, npr. tiskovina (novine, note, osmrtnice, obavijesti o vjenčanju, posjetnice) te fotografija. Na kraju dolazi spasonosna serija *Ostalo*, jer se u svakom obiteljskom fondu pronađu stvari koje se jednostavno ne mogu identificirati (nekakve bilješke, nepotpisana pisma, dijelovi dokumenata), međutim, treba nastojati da ta serija bude što manja, jer svaki dokument koji završi u toj seriji gubi svoj kontekst, pa tako i svoju vrijednost.

Prije početka rada na bilo kojem fondu, pa tako i obiteljskom, potrebno je dobro se upoznati sa stvarateljem i poviješću fonda. Treba saznati što je moguće više o genealogiji obitelji, čime se bavila, o istaknutim članovima i njihovoj ulozi u društvu. Treba također pokušati doznati što se sve događalo s gradivom, je li mu se dogodila neka nesreća ili ga je netko već sređivao. Potrebno je skicirati genealogiju tako da je uvijek imamo pri ruci i dopunjavati je podacima iz gradiva. Za razliku od mnogih obiteljskih fondova za koje su podaci u literaturi vrlo oskudni, pa je glavninu podataka trebalo izvlačiti iz samog gradiva, kod obitelji Kiš postoji vrlo bogat izvor za proučavanje obiteljske povijesti, a to je „Kronika roda Kiš Šaulovečki“ koju su napisali članovi obitelji, braća Krsto i Marko Kiš Šaulovečki,³ tako da je s te strane posao bio olakšan. Knjiga sadrži genealogije obitelji Kiš i brojnih povezanih porodica, a citiraju se i mnogi dokumenti iz ščrbinečkog arhiva. Pored sobe u kojoj je popisivano gradivo visio je veliki prikaz obiteljskog stabla, tako da je genealogija obitelji uvijek bila pri ruci.

3 Marko KIŠ ŠAULOVEČKI, Krsto KIŠ ŠAULOVEČKI, *Kronika roda Kiš Šaulovečki*, Ščrbinec 2000. Osim kod članova obitelji, primjerak *Kronike* može se naći u HDA i u DAVŽ.

Prvi put sam se susrela s ovim obiteljskim arhivom u siječnju 2012. On se čuva u dva ormara na prvom katu dvorca koji se zimi ne grije, tako da nisam uspjela ustanoviti stvarnu količinu gradiva, pa sam donijela pogrešnu procjenu o vremenu potrebnom za sređivanje, što sam uvidjela tek detaljnim uvidom u lipnju, kad sam zajedno s kolegicom Ivanom Posedi počela popisivati gradivo. Kad se krene s popisivanjem i identifikacijom gradiva, najbolje je gradivo popisati točno onim redom u kojem je zatečeno. Na početku arhivist još nije dobro upoznat s gradivom i ne zna zašto je poredak dokumenata baš takav i daje li on i nekakve dodatne podatke o pojedinačnim dokumentima. Tek kad se popiše cjelokupno gradivo, može se stvoriti nekakva struktura. Tada se može donijeti i odluka da li će se zadržati zatečeni poredak i u kojim dijelovima fonda, a na temelju kasnije pronađenih dokumenata možda će se uspjati identificirati i oni za koje se ranije nije moglo utvrditi kamo spadaju.

Tijekom popisivanja prvo sam ustanovila da je gradivo jako ispremiješano. Glavnina arhiva čuva se u ormaru sa 7 ladica i praktički je u svakoj ladici bilo od svega pomalo, npr. gradivo svakog od članova obitelji nalazi se u nekoliko ladica, pa skoro svaka sadrži malo dokumenata s početka 19. st., a malo s kraja 20. st. Zatim sam ustanovila da je gradivo u prošlosti već bilo sređivano, međutim, to je bilo od male pomoći, a čini mi se da je time napravljena i veća šteta, jer su dokumenti tada razdvajani. Npr., u prvoj je ladici između ostalog bio svežanj dokumenata koji su bili razdijeljeni u dvije grupe: „Spisi kronološki poredani od 1731. do 1798.“ i „Spisi kronološki poredani od 1800. do 1849.“ Takvo sređivanje s današnjeg stajališta nije korisno i ti su spisi većim dijelom završili u dvije serije: *Donat Kiš* i *Imanje Ščrbinec*. Bilo je i svežnjica s jasnom oznakom sadržaja, npr. „Marcel Kiš“, u kojima su se doista nalazili dokumenti Marcela Kiša, ali jedan sam svežnjić i indeks našla u četvrtoj, a jedan u šestoj ladici. Nažalost, takvih je svežnjica bilo vrlo malo. Baš zbog te rasutosti, potrošeno je dosta vremena na identifikaciji, jer smo morale popisivati dokument po dokument.

Gradivo je prilično uobičajeno za obiteljske fondove plemićkih obitelji ovoga kraja - ima puno zadužnica i namira, korespondencije, parnica. Negdje od druge polovice 19. st. dolazi do naglog povećanja količine gradiva, a budući da u to vrijeme u upotrebu dolazi papir lošije kvalitete, ima i dosta oštećenih dokumenata, kakve sam pronašla i u ovom fondu. Do 1847. u službenim je dokumentima u uporabi latinski jezik, nakon toga hrvatski, osim u doba apsolutizma kad je u službenoj uporabi njemački. Plemstvo i građanstvo međusobno komuniciraju uglavnom na njemačkom, pa je veći dio korespondencije još i početkom 20. stoljeća na njemačkom jeziku. U komunikaciji s podložnicima i seljicama koristi se hrvatski.

Za razliku od obiteljskih fondova koji se nalaze u arhivima, ovaj je arhiv još

„živ“ i stoga je bilo teško odrediti granicu gdje stati. Logično bi bilo da završimo s generacijom Marka, Andrije, Karla i Krste, koji su umrli krajem 20. st., a da dokumente živućih članova obitelji ne popisujemo, međutim, oni su sami neke dokumente stavili u ormar arhiva, očito ih smatrajući značajnim i vrijednim čuvanja, pa sam na kraju odlučila da u inventar stavim cjelokupno zatečeno gradivo. Budući da je gradivo još u nastajanju, ono obuhvaća jako veliki raspon godina - sve do 2009, pa su se tako uz konvencionalne arhivske dokumente našli i nekonvencionalni - kazete, videokazete, CD-ovi, zbog čega je nastala još jedna zbirka koja inače nije uobičajena u obiteljskim fondovima što se nalaze u arhivima.

Nakon popisivanja gradiva, mogla sam pristupiti izradi inventara. Inventar je kombinacija analitičkog i sumarnog, jer je dokumenata previše i bio bi prevelik posao opisivati svaki pojedinačno, osobito stoga što nisu svi toliko značajni. Tu zapravo treba naći ravnotežu između analitičkog prikaza svih važnih dokumenata i sumarnog prikaza onih manje važnih, imajući na umu vrijeme koje će arhivist potrošiti na posao te preglednost i jasnoću samog inventara. Ovdje bih još samo napomenula da zbirka fotografija zaslužuje detaljniji popis, za koji nažalost nije bilo vremena. Svaka se upisana jedinica sastoji od signature, datiranja, kratkog opisa jedinice i bilješke u kojoj se navodi jezik, količina (ako je više od jednog komada) i podatak o oštećenosti. Struktura fonda je sljedeća:

1. Isprave i genealogije
2. Šaulovečki i orehovčanski ogranak obitelji
 - 2.1. Ivan (Janči) Kiš (1782-?), sin Antuna
 - 2.2. Karlo (Dragutin) Kiš (1843-1915), unuk Ivana
 - 2.3. Marcel Kiš (1854-1899), unuk Ivana, brat Karla
 - 2.4. Orehovčanski ogranak - Radoslav Kiš (1891-1966)
3. Ščrbinečki ogranak
 - 3.1. Barbara Walterskirchen (1774-1824), treća supruga Antuna Kiša
 - 3.2. Donat Kiš (1806-1847), sin Antuna
 - 3.3. Katarina Bajzek (1815-1889), druga supruga Donata Kiša
 - 3.4. Gabrijel (Gavro) Kiš (1836-1880), sin Donata
 - 3.5. Kristina Haslinger (1842-1916), supruga Gavre Kiša
 - 3.6. Vuk Stjepan Kiš (1871-1934), sin Gavre

3.7. Vilma Uhliř (1877-1952), supruga Vuka Kiša

3.8. Gabor Kiš (1880-1834), sin Gavre

3.9. Marko Kiš (1910-1996), umjetničko ime Marko Radmio, sin Vuka Stjepana

3.10. Andrija Kiš (1912-1991), sin Vuka Stjepana

3.11. Krsto Kiš (1915-1993), sin Vuka Stjepana

3.12. Karlo Kiš (1916-1983), sin Vuka Stjepana i Karlova supruga Helen rođ. Dolschikoff (1925-)

3.13. Vidislav Kiš (1960-), sin Karla

4. Ostali članovi obitelji

5. Obiteljski posjedi

5.1. Imanje Ščrbinec

5.2. Imanje Šaulovec

5.3. Gradivo o ostalim imanjima pronađenim u fondu

6. Ostale obitelji

6.1. Obitelj Bužanić

6.2. Obitelj Haslinger

6.3. Obitelj Uhliř

6.4. Obitelj Jelačić

6.5. Obitelj Bauer

6.6. Stjepan Tumpić, župnik u Belcu

7. Zbirke

7.1. Zbirka tiskovina (novine, osmrtnice, pozivnice, posjetnice, knjižice, plakati)

7.2. Zbirka fotografija

7.3. Zbirka nekonvencionalnih nositelja podataka (kazete, videokazete,

CD-i)

8. Ostalo

Neke od ovih podserija još su podijeljene na manje cjeline, ovisno o vrsti i količini gradiva (npr. korespondencija, osobni spisi, spisi proizašli iz poslovne djelatnosti, parnice, ugovori). Unutar svake cjeline gradivo je složeno kronološki, osim

kod korespondencije gdje je razdvojena poslana (zapravo koncepti pisama) od primljene korespondencije, a pošiljatelji su poredani abecedno. Popisujući i identificirajući gradivo u fondu, arhivist već može zamisliti nekakvu strukturu te koje serije i podserije će formirati. Međutim, prilikom razvrstavanja dokumenata u tu strukturu, sigurno će je sve do samog kraja često prepravljati. Prilikom izrade strukture arhivist treba biti vrlo fleksibilan, spreman na česte promjene i ispravke, a ne čvrsto se držati prvobitno zamišljene sheme. Kad je inventar gotov, pristupa se fizičkom sređivanju i signiranju materijala, ali i tada treba biti spreman na to da može doći do još nekih promjena. Zbog svega toga, mislim da se iz inventara kao konačnog rezultata arhivističkog posla sređivanja jednog obiteljskog arhiva, zapravo ne vidi koliko je truda uloženo da se iz jedne nesređene i razbacane „zbrke“ gradiva uspostavi struktura koja će na prvi pogled reći istraživaču što sve u fondu može naći.

Cjelovitost obiteljskog fonda i valorizacija gradiva

Gradivo ovog obiteljskog fonda prilično je raštrkano. Arhiv obitelji, osim u Ščrbincu, čuva se i kod članova obitelji u Zagrebu, a nalazi se i u arhivskim ustanovama: u DAVŽ (sign. HR-DAVŽ-531) i u HDA (sign. HR-HDA-730). U varaždinskom arhivu čuva se jedna kutija gradiva koja obuhvaća razdoblje 1817-1915. i odnosi se na tri člana šaulovečkog ogranka. U HDA se čuvaju 3 kutije gradiva nastalog u razdoblju od 1534. do 1890. i to spisi vezani uz rodoslovlje obitelji i posjed Šaulovec (kupoprodajni ugovori, sudski sporovi, zajmovi). Prema podacima iz *Kronike* (str. 252-253), dio vrijednih dokumenata i fotografija (fotografije Vukova političkog djelovanja, pisma njegove supruge Vilme i njenih roditelja) čuvao se u drvenoj škrinji koju su uništili vlaga i plijesan. Mi smo također prilikom sređivanja naišli na nekoliko svežnjica spisa u vrlo lošem stanju zbog vlage, pa smo zbog toga bacile oštećene omotnice, srećom su pisma u njima ipak bila u boljem stanju. Među gradivom pronašla sam i 2 bilježnice s registama 478 dokumenata obitelji Bužanić iz 15. 16. i 17. st. Prema podacima iz *Kronike* (str. 89-90) te je dokumente uništilo nevrijeme krajem 19. ili početkom 20. st. i bačeni su na gnojište. Tih je dokumenata bilo i više, jer nedostaje i jedna bilježnica s registama. Uglavnom, može se zaključiti da je fond fragmentarno sačuvan, međutim, upravo zahvaljujući tome što se nalazio na jednom mjestu, u dvorcu koji je ostao u rukama vlasnika, ipak je ostao koliko-toliko sačuvan čak i u ratnim vremenima kad su se, prema pričanju domaćina, vrijedne knjige i gradivo koristili za potpalu. Nažalost,

gradivo prodanog Šaulovca i Orehovčaka se većim dijelom izgubilo, u arhive je stigao samo manji dio šaulovečkog ogranka, a od orehovčanskog možda je još nešto malo ostalo kod članova obitelji.

Gradivo je zbog svoje starosti i kontinuiteta od trajne vrijednosti. Možemo samo žaliti za propalim arhivom obitelji Bužanić koji bi svojim starim ispravama znatno pridonio važnosti cijelog fonda. Od posebne je vrijednosti u fondu gradivo pojedinih značajnih članova obitelji, npr. Vuka Kiša, koji je bio istaknuti pravaš (kasnije i njegov sin Krsto), pa sadrži vrijedne podatke i o pravaškom pokretu. Njegova supruga Vilma pisala je dnevnik (od 1933. do 1947) o poslovima na imanju Ščrbinec i ostalim događanjima. Od priznatoga skladatelja suvremene klasične glazbe Marka Radmija ostali su osobni dokumenti i mnogi notni zapisi. Vrlo je vrijedna i zanimljiva zbirka fotografija od druge polovice 19. st., međutim, nju bi trebalo detaljnije obraditi. Gradivo daje važne podatke i za druge obitelji povezane s Kiševima, npr. za obitelj Herkffy, od koje je sačuvano rodoslovlje. Otokar Uhliř, šogor Vuka Kiša, bio je ađutant prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegov prijatelj, tako da su sačuvani njegovi izvještaji o političkoj situaciji u Hrvatskoj i zanimljivi albumi s njegovih putovanja po svijetu kao mornaričkog časnika. Posebnu vrijednost gradivu daje i ambijent u kojem se nalazi, jer su tu uz dokumente portreti i predmeti članova obitelji. Svojim značajem ovaj fond svakako zaslućuje da bude upisan u Upisnik imatelja privatnog arhivskog gradiva.

Rad s privatnim imateljima

Već na samom početku javlja se problem kako uopće doznati za privatne arhive i doći do njih. Arhiv se ovdje moće opredijeliti za aktivan i pasivan pristup.⁴ Aktivan je pristup kad arhiv sâm traći takvo gradivo. U kontaktu s istraćivaćima i već poznatim imateljima sakupljaju se informacije i dobivaju preporuke za druge imatelje. U ovom su poslu potrebne dobre ljudske vještine, arhivist treba nastupiti profesionalno i ljubazno te uspostaviti dobre odnose. Najbolja je reklama prenošenje od usta do usta, pa će se informacije o arhivu i njegovim interesima širiti dalje, jedni će nas preporučiti drugima, pa se moćda pronađu još neki stari i vrijedni privatni arhivi. Dobri se odnosi uspostavljaju i malim znakovima paćnje poput svećanog urućivanja zahvalnica onima

4 Anne-Marie SCHWIRTLICH, Barbara REED, *Managing the acquisition process*, u: *Keeping Archives* Second edition (ur. Judith Ellis), *The Australian Society of Archivists*, 1993, 137-156.

koji predaju svoje gradivo, pozivanjem na događaje koje organizira arhiv, slanjem čestitki i sl. Na taj se način na terenu može stvoriti mreža simpatizera arhiva i postići da je veći broj ljudi u zajednici upoznat s postojanjem i aktivnostima arhiva. Takvi nas ljudi mogu podržati i u našim zahtjevima prema lokalnoj vlasti. Postavlja se pitanje kome bi trebalo povjeriti takav posao i logičan je odgovor – vanjska služba, međutim, naša vanjska služba ima i previše posla s javnim stvarateljima, tako da se ovdje može uključiti netko drugi. Budući da se uglavnom radi o starim obiteljskim arhivima, za to bi bili prikladni latinisti i oni koji rade sa starijim gradivom. Nažalost, u današnjoj situaciji arhivi nemaju ni dovoljno ljudi, a ni dovoljno sredstava (jer treba predvidjeti sredstva i vrijeme za eventualna putovanja i posjete, možda i za otkup) za takve aktivnosti.

Pasivni je pristup kad arhiv čeka da mu se gradivo ponudi kao dar ili na otkup. Takav pristup ne zahtijeva posebna sredstva ili napore, međutim, jedan od njegovih nedostataka je da se arhivu nudi gradivo za koje je već netko drugi, nestručan, procijenio da ga treba dati arhivu, a ostatak bacio ili zadržao za sebe, pa se može dogoditi da arhiv nema uvid u cjelinu gradiva. Osim toga, u ovo doba krize, ljudi pretražuju tavane i podrumne, pronađu nešto, dolaze s tim u arhiv i pokušavaju to prodati po vrlo visokoj cijeni, a zapravo se radi tek o nekoliko oštećenih fragmenata nekog obiteljskog arhiva koji ovako bez konteksta gotovo da ni nemaju vrijednost, čak se ne mogu uzeti ni besplatno, jer samo stvaraju troškove čuvanja i restauriranja. Arhivist tada treba pronaći način kako da pristojno i fino obrazloži svoju odluku i pažljivo odbije ponuditelja.

Zakonski okvir

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/97) govori i o privatnom arhivskom gradivu u člancima 29-38. Definira se što je to privatno arhivsko gradivo i određuje da HDA vodi Upisnik imatelja privatnog arhivskog gradiva u kojem se evidentira ono gradivo za koje HDA po svojoj stručnoj ocjeni odredi da je od interesa za Republiku Hrvatsku. Zakon u članku 33 također propisuje koje su obveze imatelja privatnog arhivskog gradiva: *Imatelji privatnoga arhivskog gradiva koji iz bilo koje osnove čuvaju arhivsko gradivo ili pojedinačne dokumente trajne vrijednosti, obavezni su:*

- obavijestiti nadležni državni arhiv o posjedovanju gradiva,
- čuvati gradivo i poduzimati mjere potrebne za njegovo sigurno čuvanje i zaštitu,
- srediti gradivo i izraditi popis,

- dopustiti ovlaštenoj osobi nadležnoga državnog arhiva da pregleda gradivo i po potrebi provede sigurnosno snimanje.

Ukoliko imatelj privatnoga arhivskog gradiva nije u mogućnosti srediti gradivo i izraditi popis, dužan je dopustiti nadležnom državnom arhivu da to učini o svom trošku.

Članak 34 pak kaže: *Ako imatelj privatnog arhivskog gradiva nemarno ili nestručno čuva gradivo, tako da postoji opasnost da ono bude oštećeno ili uništeno, pa ni nakon opomene nadležnoga državnog arhiva u ostavljenom roku ne osigura uvjete za pravilno čuvanje ili stručno održavanje arhivskog gradiva, nadležni državni arhiv može rješenjem odrediti da se arhivsko gradivo preda arhivu na čuvanje dok imatelj ne dokaže da je osigurao propisane uvjete, i to rješenje izvršiti.*

Zakon pred privatne imatelje gradiva stavlja prilično velike zahtjeve - imatelji moraju sami prijaviti gradivo, sami ga srediti i čuvati u odgovarajućim uvjetima, a u arhiv može doći samo u slučaju da ga nemarno čuvaju, pa postoji opasnost od propadanja. To je u skladu sa stavom struke izrečenim na savjetovanju u Bjelovaru 2007, da arhivi kao ustanove od javnog značaja čuvaju javno gradivo od interesa za Republiku Hrvatsku i nisu spremišta privatnih dokumenata, osim u slučaju kad su privatni arhivi upisani u Upisnik imatelja privatnog arhivskog gradiva. Taj je stav potpuno ispravan, gradiva i poslova sve je više, a broj ljudi i sredstva i dalje ograničeni. Međutim, u praksi bi kruta primjena ovog stava mogla dovesti do gubitka vrijednog gradiva. Kao prvo, mnogi ljudi nikad nisu čuli za Zakon o arhivskom gradivu i arhivima te da ih taj zakon obvezuje da prijave gradivo, zapravo ni ne znaju što su to arhivi. Ako se prema njima nastupi oštro, mogli bi nas doživjeti kao neprijatelje i njuškala. Osim toga, ako i kontaktiraju arhiv, očekujući zaštitu za svoje gradivo i stručnu pomoć, čeka ih samo trošak - trebaju ga smjestiti u odgovarajuću ambalažu, čuvati u prikladnim uvjetima i popisati. Vrlo je vjerojatno da ga neće znati sami popisati, ali je sasvim sigurno da većina njih neće htjeti ni moći platiti arhivu posao sređivanja. Posljedica toga može biti da će ljudi radije baciti gradivo, nego imati obveze i trošak. Moje je mišljenje da bismo, barem po pitanju privatnih osoba, trebali ublažiti naš stav i pružiti besplatnu stručnu pomoć. Promoviranjem još uvijek samozatajne arhivske djelatnosti, treba proširiti glas među privatnim imateljima tako da se doista vrijedno arhivsko gradivo pronađe, upiše u Upisnik i sačuva uz pomoć arhiva.

Zaključak

Sređivanje obiteljskih fondova zahtjevan je posao i od arhivista traži puno znanja, stručnosti i samostalnosti. Iako postoje dobre teorijske pretpostavke, one su samo smjernice i polazišta, pa konačna odluka o ustroju fonda leži na arhivistu. Arhivist mora prvo dobro upoznati obitelj, zatim popisati i identificirati cjelokupno gradivo, skicirati strukturu fonda i zatim pristupiti izradi inventara, pri čemu mora biti fleksibilan i spreman mijenjati strukturu u skladu s gradivom. Važno je da struktura fonda odražava sve značajne članove i sve djelatnosti obitelji. Za razliku od fondova u arhivu, fond obitelji Kiš Šaulovečki još je „živ“, tako da se tu javio problem gdje povući granicu i stati s popisivanjem. Osim toga, zajedno sa starim dokumentima u fondu se nalazi i gradivo na nekonvencionalnim nositeljima podataka, tako da je za njega formirana posebna zbirka uz uobičajene zbirke tiskovina i fotografija. Gradivo, iako fragmentarno sačuvano, vrijedno je zbog svoje starosti i kontinuiteta, a posebno značenje ima u samom ambijentu dvorca uz portrete i predmete članova obitelji koji su ga stvarali, stoga zaslužuje da bude evidentirano u Upisnik imatelja privatnog arhivskog gradiva.

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima postavlja velike zahtjeve privatnim imateljima, a i stav je struke da arhivi nisu spremišta privatnog gradiva. Međutim, da prečvrsta primjena Zakona i kruti stav struke ne dovedu do uništavanja vrijednog gradiva, arhivi bi trebali širiti svoju prisutnost u javnosti i razvijati odnose s privatnim imateljima pružajući im besplatnu stručnu pomoć, tako da se stvarno vrijedni fondovi otkriju i upišu u Upisnik.

SPECIJALIZIRANI ARHIVI I NJIHOV ZNAČAJ ZA POVIJESNU PUBLICISTIKU MEĐIMURJA

Uvod

Specijalizirani arhivi postoje najčešće kao institucije usmjerene na prikupljanje i čuvanje određene vrste gradiva ili djeluju kao odjeli ili zbirke unutar sličnih institucija (knjižnice, muzeji, biskupije).

U razdoblju od pet godina (2007. i 2008) mreža arhivskih ustanova u Hrvatskoj povećana je za pet novoosnovanih područnih državnih arhiva čime je uspostavljena sustavnija skrb o arhivskom i registraturnom gradivu na području njihove nadležnosti. Ulogu sakupljača i čuvara javnog arhivskog gradiva, prije pojave arhivskih ustanova obavljale su ustanove poput muzeja i knjižnica. Uz njih arhivsko gradivo prikupljale su najčešće i ustanove poput arhiva vjerskih zajednica. Takva praksa je bila pravilo na gotovo čitavom teritoriju Hrvatske, pa i na području Međimurja.

Specijalizirani arhivi i arhivsko gradivo nearhivskih institucija

Prema Pregledu arhivskih fondova i zbirki iz 2006. godine, nearhivske institucije koje čuvaju arhivsko gradivo relevantno za znanstvena istraživanja o prošlosti Međimurja su: Muzej Međimurja Čakovec, Knjižnica „Nikola Zrinski“ Čakovec te

Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu.¹ Osim navedenih, značajno arhivsko gradivo koje se odnosi i na Međimurje čuvaju pojedine muzejske ustanove u Zagrebu, te Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Prema dostupnim podacima iz Pregleda arhivskih fondova i zbirki, Muzej Međimurja Čakovec čuva arhivsko gradivo odnosno zbirke arhivskog gradiva: Cehovska zbirka (1768-1926), Vlastelinstvo grofa Althana (1721-1794) i Vlastelinstvo grofa Festetića, 18-19. stoljeće odnosno prema najnovijim evidencijama Zbirku arhivske i memoarske građe (16-20. stoljeće, cca 1,5 d/m gradiva), te Zbirku diplomatske građe.²

Knjižnica „Nikola Zrinski“ Čakovec čuva osobni arhivski fond Ostavština dr. Ivana Novaka, 1910-1918. koji se odnosi na djelovanje i rad dr. Ivana Novaka, pravnika, publicista i političara iz Međimurja. Fond sadrži 16 kutija gradiva odnosno 2207 dokumenata podijeljenih na sljedeće cjeline: Osobne stvari dr. Novaka, Razne bilješke i koncepti, Pisma rodbini, Srednjoškolska korespondencija, Narodno vijeće SHS, Pred oslobađanje Međimurja i rad povjerenika Ivana Novaka, Politika i razno (Međimurje 1918, 1919. i 1920), Novinski članci, Stranački rad, Ekonomija, industrija, politika, Rad Novakov u Oblasnoj skupštini Mariborske oblasti, Društveni rad, Fotografije.³

Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu čuva sljedeće arhivske fondove značajne za istraživanje prošlosti Međimurja: Vizitacije – Zapisnici kanonskih pohoda Zagrebačke nadbiskupije (*Visitatae canonicae*), 1615-1918. (19 d/m gradiva) te Međimurski vikarijat, 1941-1945. (0,2 d/m).⁴

Hrvatski željeznički muzej, kao specijalizirani muzej u sklopu Hrvatskih željeznica d.o.o. čuva arhivsko gradivo u sklopu sljedećih zbirki: Zbirka razglednica, Zbirka tehničke dokumentacije i Zbirka voznih redova. Najznačajnije gradivo nalazi se u Zbirci tehničke dokumentacije koja sadrži raznoliku dokumentaciju nastalu djelovanjem prednika Hrvatskih željeznica poput Carskog i kraljevskog povlaštenog društva Južnih željeznica, te Kraljevskih ugarskih državnih željeznica, kao mjerodavnih institucija značajnih za razvoj željezničkog prometa na prostoru Međimurja. Dokumentacija se sastoji od proizvodnih i financijskih planova izgradnje željezničkih

1 Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2006.

2 www.mdc.hr/muzej-medimurja-cakovec/info/povijesni_odjel. Preuzeto 8. svibnja 2012; Zbirka arhivske i memoarske građe sadrži gradivo što se odnosi na obitelji Zrinski, Althan, Festetić koje su bile vlasnici Međimorskog vlastelinstva u navedenom razdoblju. Podatak o vremenskom rasponu gradiva navedene zbirke posredovala je Ana Šestak, kustosica Povijesnog odjela Muzeja Međimurja Čakovec.

3 Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2006, str. 1120. Podatke o vrstama i broju dokumenata fonda Ostavština dr. Ivana Novaka posredovao je Borivoj Radojčić, voditelj Zavičajne zbirke Knjižnice „Nikola Zrinski“, Čakovec.

4 Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2006, str. 1237.

pruga, rješenja o eksproprijacijama zemljišta za potrebe izgradnje pruga, izvještaja o željezničkim nesrećama, kartografskog gradiva (karte željezničkih mreža, katastarskih planova, planova gradova, topografskih karata), te nacрта željezničkih pruga.⁵

Hrvatski školski muzej kao jedina specijalizirana ustanova za prikupljanje, čuvanje i prezentaciju gradiva o školstvu, čuva arhivsko gradivo koje se tiče Međimurja u sklopu sljedećih zbirki: Zbirka školskih izvješća i Arhivska zbirka.⁶

Osim muzejskih i ostalih srodnih ustanova značajno gradivo koje se odnosi na prostor Međimurja čuva se i u sklopu pismohrana vjerskih zajednica poput Franjevačkog samostana u Čakovcu, državnih institucija poput Ministarstva kulture (odjela za informacijsko-dokumentacijske poslove kulturne baštine/fototeka kulturne baštine) i ostalih javnih tijela nadležnih na području Međimurja.

Franjevački samostan Čakovec čuva u svojoj pismohrani gradivo koje obuhvaća razdoblje od njihova dolaska u Međimurje do druge polovine 20. stoljeća odnosno od 1659. do 1978. godine.⁷ Gradivo koje svjedoči o djelovanju Franjevačkog samostana u Čakovcu sadrži raznoliku dokumentaciju od spomenice, ugovora o donacijama, obveznica za osnivanje novčanih zaklada, oporuke i zaklade Adama Zrinskog, raznih oporučnih ostavština, darovnica, zapisnika sjednica biskupijskog konzistorija iz 1659. godine i dr. Samostan uz navedeno čuva gradivo poput *Status animarum*, *Libri intimorum*, *Libri circularium provincialium*, *Liber proventuum et expensorum* te arhivsko gradivo ukinute „Župe sv. Mihovila arkandela iznad Čakovca“ u Mihovljanu kod Čakovca, kao i gradivo Župe sv. Nikole biskupa od njezina osnutka 1789. godine. Arhivsko gradivo u pismohrani samostana uglavnom nije sređeno.⁸

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske čuva u Fototeci kulturne baštine fotografsko gradivo nastalo radom institucija nadležnih za zaštitu kulturne baštine. Fototeka sadrži fotografije arhitekture, ambijenata, sakralne i profane arhitekture na teritoriju čitave Hrvatske u količini od 54.465 fotografija.⁹

5 www.hznet.hr/hz_muzej/info. Preuzeto 14.6.2012.

6 www.mdc.hr/hrvatski-skolski-muzej.hr/info. Preuzeto 14.6.2012; Franka Bauk, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju*, Zrinski, Čakovec 1992, str. 110, 252 (doktorska disertacija).

7 *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2006, str. 1266.

8 Vladimir Kapun, *Arhiv Franjevačkog samostana u Čakovcu*, 350 godina franjevac u Čakovcu, Franjevački samostan Čakovec, Matica hrvatska - Ogranak Čakovec, Čakovec 2010, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 20. i 21. veljače 2009. godine*, str. 127-132. Autor navodi da je gradivo koje se odnosi na župu sv. Nikole biskupa i Franjevački samostan djelomično pomiješano, a djelomično izdvojeno. Dio značajnijih dokumenata koji svjedoče o dolasku franjevac i djelovanju Franjevačkog samostana Čakovec čuva se i u pismohrani Hrvatske franjevačke provincije sv. Cirila i Metoda u Zagrebu, kamo su ih franjevci slali na pohranu, budući da je u prošlosti zgrada samostana više puta stradala u požarima.

9 www.min-kulture.hr/kulturna_bastina/ indok poslovi kulturne baštine/dokumentacijske zbirke/fototeka

Uz navedeno, gradivo važno za znanstvena istraživanja nalazi se i u pismohranama međimurskih župa koje dosad nije evidentirano i popisano, jer Državni arhiv za Međimurje djeluje tek od 2008. godine.

Specijalizirani arhivi i arhivsko gradivo nearhivskih institucija u publicistici o Međimurju

U dosadašnjoj objavljenoj stručnoj i znanstvenoj publicistici o Međimurju (povijest, povijest umjetnosti, etnologija i ostale srodne društveno-humanističke znanosti) u znatnoj mjeri prevladava arhivsko gradivo nearhivskih ustanova poput knjižnica, muzeja i Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu.¹⁰

Među najznačajnije gradivo korišteno u većini značajnijih publikacija spada fond Vizitacije - Zapisnici kanonskih pohoda Zagrebačke nadbiskupije (1615-1918). Ovaj je fond prvorazredan izvor za historiografiju i ostale srodne društveno-humanističke znanosti (etnologija, demografija, geografija). Vizitacije su nastale kao dokaz o povremenim pohodima crkvenih dužnosnika ustanovama, mjestima i osobama radi uvida u materijalne i vjerske prilike, a prema potrebi poduzimanja određenih mjera za otklanjanje nedostataka i poboljšanje vjerskog života. Uglavnom su ih obavljali kanonici arhiđakoni u biskupovo ime na području arhiđakonata, na koje je Zagrebačka biskupija bila podijeljena. Arhiđakoni su na osnovi određenih smjernica prikupljali podatke i o tome slali izvješća biskupu. Podaci što su ih arhiđakoni morali prikupljati mogu se podijeliti u sljedećih nekoliko vrsta: 1. crkveni objekti (župna crkva, kapele, njihovo stanje i izgled, inventar) i groblja; 2. održavanje bogoslužja, podjela sakramenata, katehizacija; 3. podaci o župniku i njegovom pomoćniku (dob, obrazovanje, svećenički staž, skrb o župi i vjernicima, vođenje propisane župne dokumentacije); 4. materijalno uzdržavanje crkvenih objekata i župnika (nekretnine,

kulturne baštine. Preuzeto 14.6.2012. Fototeka je nastala fotodokumentiranjem nacionalnih kulturnih spomenika za potrebe obavljanja poslova zaštite i očuvanja kulturne baštine, a iako obuhvaća područje čitave Hrvatske, uglavnom prevladava fotografsko gradivo koje se odnosi na kontinentalnu Hrvatsku. Služba zaštite spomenika utemeljena je 1910. godine, a među istaknutim djelatnicima kasnijih Zavoda za zaštitu spomenika kulture bili su Gjuro Szabo, Tihomil Stahuljak te Anđela Horvat. Znatno dio fototeke nastao je u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, a veći dio fotografija nastalih fotodokumentiranjem arhitekture u Međimurju objavljen je i u doktorskoj disertaciji dr. Anđele Horvat „Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju“.

¹⁰ Uz gradivo Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu najviše je korišteno gradivo Knjižnice „Nikola Zrinski“ Čakovec i Muzeja Međimurja Čakovec.

pokretna imovina, crkvene zaklade, naknade - lukno, štolarina); 5. vjernici (mentalitet, vjerski život, nacionalna i vjerska pripadnost, prisutnost bratovština).¹¹ Vizitacije su uglavnom sačuvane u opisnom obliku.¹²

Gradivo Muzeja Međimurja Čakovec korišteno je najčešće kod izrade pojedinih povijesnih monografija te u svrhu izložbenih aktivnosti same institucije. Pritom su korištene zbirke arhivskog gradiva Vlastelinstvo grofa Althana i Vlastelinstvo grofa Festetića. Zbirke su nastale kao rezultat djelovanja navedenih obitelji i feudalnih vlasnika Međimurskog vlastelinstva. Grofovi Althan porijekom iz Češke dobili su Međimursko vlastelinstvo na dar od cara Karla VI. za posebne zasluge 1719. godine te su bili njegovi vlasnici do 1791. godine kada su ga prodali grofu Jurju Festetiću od Tolne. Grofovi Festetići bili su zadnji feudalni vlasnici Međimurskog vlastelinstva sve do 1923. godine. Zbirke sadrže gradivo koje se odnosilo na imovinsko-pravne odnose između navedenih obitelji i njihovih podložnika (kupoprodajni ugovori o nekretninama, urbari, potvrde, rješenja o pokretanju parnica), zatim gradivo poput raznih popisa kmetskih selišta, grbovnica, izvještaja o utvrđivanju granica posjeda, poreznih tablica, tiskanica o nabavi robe i sl.¹³ Cehovska zbirka sadrži gradivo poput protokola i statuta raznih cehova u Međimurju iz 18. stoljeća, cehovske diplome, šegrtske putničke knjižice i sl.¹⁴ Zbirka diplomatske građe sadrži gradivo poput grbovnica, diploma, popisa plemstva i slično. Gradivo zbirke svjedoči o djelovanju međimurskog plemstva koje je najvećim dijelom spadalo u armaliste i posjedovalo najčešće po jedan posjed.¹⁵

Ostavština dr. Ivana Novaka sadrži gradivo koje obilježava život i djelovanje dr. Ivana Novaka, pravnika, publicista, javnog bilježnika i političara iz Međimurja potkraj 19. i u prvoj polovini 20. stoljeća. Fond sadrži raznoliko gradivo od fotografija, pisama, osobne dokumentacije poput školskih svjedodžbi, potvrda o upisu semestara na studiju, raznih članskih iskaznica (udruge, organizacije, stranke), dekreta o imenovanju i

¹¹ Međimurje je od samih početaka pripadnosti Zagrebačkoj (nad)biskupiji spadalo u arhidakonat Bekšin.

¹² S obzirom na navedene točke odnosno smjernice, podaci su crpljeni kod izrade raznih publikacija (monografije naselja, zbornici znanstvenih skupova, povijesne studije, doktorske disertacije iz povijesti umjetnosti i povijesti školstva, itd.).

¹³ Za navedene zbirke ne postoji nikakav privremeni popis, pa je u tijeku opisivanje i inventarizacija svih zbirki prema programima M++ i S++ koje provode svi odjeli Muzeja Međimurja Čakovec, kao i mnoge muzejske institucije u Hrvatskoj.

¹⁴ Dragutin Feletar, *Iz povijesti Međimurja*, Ogranak Matice hrvatske Čakovec, Čakovec 1968, str. 158-162. Prema informacijama posredovanim od Ane Šestak, kustosice Povijesnog odjela Muzeja Međimurja Čakovec, navedena zbirka kao i ostale koje sadrže arhivsko gradivo u postupku su inventarizacije i opisivanja u programima

M++ i S++.

¹⁵ Vladimir Kalšan, *Međimursko plemstvo (XVII.-XIX. st.)*, Muzej Međimurja, Čakovec 1999, katalog izložbe. Armalisti su titulu dobivali od vladara i uglavnom su upravljali jednim selištem. Većina plemstva u Međimurju spadala je u armaliste.

razrješenju dužnosti građanskog povjerenika za Međimurje, raznih koncepata i bilješki (bilješke, popisi), dokumentacije o političkom radu dr. I. Novaka kao člana Narodnog vijeća Države SHS, kasnijeg građanskog povjerenika za Međimurje i poslanika u Oblasnoj skupštini Mariborske oblasti i sl.¹⁶

Značenje specijaliziranih arhiva i arhivskog gradiva izvan arhiva za publicistiku Međimurja

Specijalizirani arhivi i arhivsko gradivo nearhivskih institucija predstavljaju značajne izvore za znanstvena istraživanja vezano uz Međimurje. S obzirom na činjenicu da se gradivo uglavnom čuva u sastavu nearhivskih institucija koje djeluju u kontinuitetu preko 50 godina, nameće se potreba da se gradivo identificira ukoliko se nalazi kao sastavni dio zbirke (muzejske zbirke), inventarizira i postane dostupno široj javnosti za korištenje. Gradivo specijaliziranih arhiva i nearhivskih institucija koje se odnosi na područje Međimurja predstavlja oko 20% arhivskog gradiva relevantnog za znanstvena istraživanja.

Vrijednost gradiva specijaliziranih arhiva i nearhivskih institucije leži prije svega u njenoj obavijesnoj (za znanost) komponenti. Što se tiče prostora Međimurja kao cjeline, najznačajnije obavijesti mogu se naći u fondovima Nadbiskupskog arhiva u Zagrebu koji čuva gradivo s područja čitave Zagrebačke nadbiskupije. Podaci sadržani u tim fondovima koji svjedoče o djelovanju crkvenih institucija tijekom prošlosti daju nam niz informacija vezanih uz demografske, političke, vjerske, gospodarske i ostale prilike u Bekšinskom arhidakonatu i njegovim župama, te predstavljaju najdragocjeniji izvor za razne profile korisnika.

Iako se gradivo Nadbiskupskog arhiva može smatrati najvrednijim, nije ništa manja ni vrijednost gradiva koje sadrže nearhivske institucije. Gradivo muzejskih i knjižničnih institucija (Muzej Međimurja Čakovec, Knjižnica „Nikola Zrinski“ Čakovec) također spada u značajne izvore za znanstvena istraživanja budući da svjedoči o političkim, gospodarskim i društvenim prilikama u Međimurju od polovine 16. do

¹⁶ Fond je u postupku digitalizacije. Predstavljen je i na izložbi same institucije održanoj povodom 80. obljetnice oslobođenja Međimurja i priključenja Hrvatskoj (24. prosinca 1918) 1998. godine pod nazivom „Dr. Ivan Novak (1884-1934) nacionalni preporoditelj i osloboditelj Međimurja“. Fond je najviše korišten u izradi monografije „Međimurje 1918.“ Vladimira Kapuna.

prve polovine 20. stoljeća. Na prvi pogled i prosječnom korisniku, obavijesti sadržane u fondovima nearhivskih institucija mogu predstavljati ishodište za istraživanje zavičajne historiografije, ali ako se sagleda malo širi kontekst, one mogu poslužiti i za istraživanja šire regije. Posebno treba istaknuti fond Ostavština dr. Ivana Novaka, koji sadrži obavijesti o važnim događanjima u Međimurju potkraj 19. i početkom 20. stoljeća, a posebno uz turbulentne prilike koje su zahvatile Međimurje potkraj Prvog svjetskog rata, kao i okolnosti u kojima je Međimurje nakon 57 godina vraćeno u sastav Hrvatske.

Uz navedene institucije značajnu vrijednost ima i gradivo u pismohranama državnih tijela, javnih tvrtki, kao i privatnih stvaratelja (vjerske zajednice, udruge, trgovačka društva itd.). Što se tiče gradiva privatnih stvaratelja, korisnicima je svakako najzanimljivije ono koje se čuva u pismohranama vjerskih zajednica (župe i samostani). Gradivo župa i samostana zanimljivo je za proučavanje prije svega zato, što čuva vrijedne obavijesti vezane uz samu zajednicu (župna/samostanska spomenica, matične knjige, status animarum, financijska dokumentacija, zapisnici kanonskih/dekanskih pohoda, razne korespondencije, itd.), koje mogu poslužiti za istraživanje tema iz društveno-humanističkih znanosti (historiografija, povijest umjetnosti, demografija, geografija). Uz navedeno, vrijedno gradivo za prostor Međimurja čuvaju i specijalizirane muzejske institucije poput Hrvatskog školskog muzeja i Hrvatskog željezničkog muzeja.

S obzirom na tendencije da se dobiju čim cjelovitije informacije o stvaratelju arhivskog gradiva i njegovu gradivu koje se može čuvati u više institucija, značenje specijaliziranih arhivskih odnosno nearhivskih institucija tim više dobiva na važnosti, pogotovo ako se obavijesti o gradivu povežu u bazu podataka kroz opis prema arhivističkim standardima odnosno standardima srodnih struka.¹⁷ Stoga treba naglasak staviti i na suradnju između nadležnih arhivskih i nearhivskih odnosno specijaliziranih ustanova radi razmjene informacija u budućnosti.

Budući da živimo u razdoblju globalizacije koja nameće svoje zahtjeve prema pojedincima i zajednicama (državi, društvu, regijama), a često rezultira inicijativama od strane nevladinog odnosno civilnog sektora koji postepeno dobiva sve više na važnosti, možda ćemo u nekoj bližoj budućnosti raspravljati i razmjenjivati promišljanja o arhivima civilnog sektora i njihovom gradivu (bilo kao ustrojbenim jedinicama u okviru tijela državne uprave ili specijaliziranim arhivskim institucijama). Kao ilustraciju mogu navesti samo podatak da trenutno na području Međimurske županije djeluje

¹⁷ *Primjerice, informacije o dr. Ivanu Novaku, publicistu i pravniku čuvaju se u tri institucije: Knjižnici „Nikola Zrinski“ Čakovec, Muzeju Međimurja Čakovec i Državnom arhivu za Međimurje.*

1117 udruga, a od tih udruga prevladavaju sportske (454), tehničke (138), te kulturne udruge (130) uz niz ostalih.¹⁸ Pod pretpostavkom da se dio takvih privatnih stvaratelja (udruga) i kategorizira, pa time potpadne pod nadzor nadležne arhivske ustanove, u doglednoj budućnosti nameće se pitanje akvizicija i čuvanja njihovog arhivskog gradiva odnosno pitanje osiguranja prostora. Zbog suočavanja s prostornim i sličnim problemima, kao i zbog rastućeg broja stvaratelja te samim time i izvora informacija, možda će se problem u vezi s akvizicijama, čuvanjem i obradom gradiva privatnih stvaratelja pronaći u osnutku specijaliziranih arhivskih ustanova (gospodarski arhivi, arhivi banaka, itd.). U tom slučaju struka je ta koja će pronaći najbolje rješenje za gradivo kako bi ostalo sačuvano kao memorija za buduće naraštaje.

Zaključak

Iako je arhivska služba započela djelovati na području Međimurja u institucionalnom smislu 2008. godine, ulogu sakupljača i čuvara arhivskog gradiva obavljale su tijekom prošlosti nearhivske ustanove (muzeji, knjižnice), kao i vjerske zajednice. Ukupna količina arhivskog gradiva izvan arhiva iznosi otprilike 20% u odnosu na količinu koja se čuva u nadležnoj instituciji. S obzirom na činjenicu da Državni arhiv za Međimurje djeluje tek od 2008. godine, pa je tek tada uspostavljena sustavnija skrb o arhivskom i registraturnom gradivu na području Međimurja, u pitanju specijaliziranih arhivskih odnosno nearhivskih ustanova i gradiva koje čuvaju, predstoji posao popisivanja i identifikacije gradiva radi budućih korisnika. U doglednoj budućnosti može se očekivati jača suradnja na međuinstitucionalnoj razini (razmjena informacija, izložbene aktivnosti itd.), a sve u svrhu popularizacije gradiva koje ustanove čuvaju.

¹⁸ www.uprava.hr/registri/registar/udruga. Preuzeto 30.6.2012. Od ostalih udruga prevladavaju gospodarske (84), zaštita djece i mladeži (50), te ostale djelatnosti (71). Prema ukupnom broju na otprilike 100 stanovnika Međimurske županije registrirana je po jedna udruga.

Izvori i literatura:

Franka Bauk, Povijest školstva i prosvjete u Međimurju, Zrinski, Čakovec 1992.

Dragutin Feletar, Iz povijesti Međimurja, Matica hrvatska - Ogranak Čakovec, Čakovec 1968.

350 godina franjevacu u Čakovcu, Franjevački samostan Čakovec, Matica hrvatska - Ogranak Čakovec, Čakovec 2010.

Andela Horvat, Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju, Matica hrvatska - Ogranak Čakovec, Čakovec 2010. (pretisak)

Vladimir Kalšan, Međimursko plemstvo (XVII-XIX st.), Muzej Međimurja Čakovec, Čakovec 1999.

Vladimir Kapun, Međimurje 1918, Zrinski, Čakovec 1982.

Dr. Ivan Novak (1884-1934) nacionalni preporoditelj i osloboditelj Međimurja, Knjižnica i čitaonica Čakovec, Čakovec 1998.

Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2006.

www.hznet.hr

www.mdc.hr

www.min-kulture.hr

www.uprava.hr

ARHIV HRVATSKOG NARODNOG KAZALIŠTA SPLIT

Uvod

„Mi nismo ovu zgradu podigli praznom namjerom da narodu poklanjamo pukih zabava; nas je vodila i bodrila uzvišena namjera da podignemo kulturni Hram, gdje će puk, a navlastito naš mladi naraštaj naučiti kako valja ljubiti domovinu i vršiti svoje građanske dužnosti“.

Iz govora splitskog gradonačelnika dr. Gaja Filomena Bulata prigodom svečanog otvorenja kazališne zgrade 6. svibnja 1893.

U svibnju 1893. svečano je otvorena nova zgrada Općinskog kazališta u Splitu, zdanje u kojem i danas djeluju ansambli splitskog Hrvatskog narodnog kazališta. Tada na splitskoj pozornici sve češće nastupaju domaći i slavenski umjetnici, gostuju češke operne družine, Opera iz Zagreba, a zatim i Drama, dok talijanske trupe nastupaju rjeđe.

Nakon Prvog svjetskog rata kazališna zgrada je 1920. obnovljena i osnovan je stalni profesionalni dramski ansambl pod službenim nazivom Narodno pozorište za Dalmaciju. Djelatnost tog kaza lišta prekinuta je 1928, kada je splitsko kazalište pripojeno sarajevskom Narodnom pozorištu za zapadne oblasti.

Novi pokušaj osnivanja stalnog profesionalnog ansambla uslijedio je 1940. godine, kada Hrvatsko narodno kazalište u Splitu ima u svom sastavu dramu i operu s baletom. Intendant je bio Ivo Tijardović, direktor Drame Marko Fotez, direktor Opere Oskar Jozefović, a šefica baleta Ana Roje.

Tijekom ratnih zbivanja rad kazališta bio je prekinut. Ponovno je profesionalni teatar osnovan 1. srpnja 1945. kao Narodno kazalište u Splitu i djeluje sve do danas, a od 1971. pod nazivom Hrvatsko narodno kazalište Split.

Arhiv Hrvatskog narodnog kazališta Split

Arhivski odjel unutar HNK Split je tip „kućnog“ (*in-house*) specijaliziranog arhiva, u kojem se sustavno čuva arhivsko gradivo nastalo njegovim djelovanjem. Primarna djelatnost kazališta su predstave. Stoga u ovom arhivu pratimo sačuvanu dokumentaciju o predstavama, kazališnim sezonama, ansamblima, posebno o umjetničkim djelatnicima. Prema Zakonu o kazalištima iz 2006, kazališna djelatnost

Slika 1. Program svečanosti otvorenja zgrade HNK Split, 6. svibnja 1893.

obuhvaća pripremu i organizaciju te javno izvođenje dramskih, glazbeno-scenskih, lutkarskih i drugih scenskih djela. Dužnost je kazališta čuvati dokumentaciju u skladu s propisima o zaštiti arhivskog gradiva i arhivima.

Službeni naziv ovog odjela HNK Split je Propaganda, a ima informacijsko-dokumentacijsku funkciju. Propaganda je smještena u tzv. Kamenj kući izvan glavne kazališne zgrade u tri prostorije. U arhivu HNK radi jedan arhivar i jedan arhivski tehničar.

Izvorno arhivsko gradivo sustavno se čuva od 1945. godine i podijeljeno je u nekoliko serija:

1. Programi premijernih izvedbi HNK Split po datumima od 1945.
2. Programi izvedbi Splitskog ljeta od 1954. do danas
3. Programi Marulićevih dana od 1991.
4. Cedulje (dnevne *cast-liste*) po datumima od 1945.

5. *Press clipping*, isječci iz novina složeni po godinama i sezonama te predstavama od 1980.

6. Zbirka fotografija

7. Zbirka plakata

8. Zbirka videozapisa predstava od 1983. godine.

Programi premijernih izvedbi podijeljeni su prema ansamblima - posebno za Dramu, Operu, Balet te koncertne izvedbe.

U ovim podserijama čuvaju se kronološki poredane programske knjižice i fotografije s premijernih izvedbi. Svaka je izvedba u zasebnoj košuljici, s nazivom, redateljem ili dirigentom te datumom. Na poleđini fotografije upisani su sljedeći podaci: naziv drame, opere ili baleta, autor, ime glumca ili drugog izvođača na slici, redatelj (ili dirigent), datum generalne probe i datum premijere te autor fotografije.

Fotografije velikih formata čuvaju se složene po abecedi u zasebnim košuljicama, na policama ispod programskih knjižica predstava na koje se odnose.

Programi izvedbi Splitskog ljeta čuvaju se kontinuirano od utemeljenja 1954. godine.

Slika 2. Plakat 57. splitskog ljeta

Slika 3. Plakat 58. Splitskog ljeta

Marulićevi dani utemeljeni su 1991. na 490. obljetnicu nastanka Marulićeve „Judite“. Sustavno je sačuvana sva dokumentacija o ovom festivalu hrvatske drame i autorskog kazališta.

Slika 4. Naslovnica monografije Marulićevi dani 1991-2010.

Kazališne *cedulje*, ili dnevne *cast-liste*, čuvaju se odvojeno po datumima. One najstarije, tiskane na formatu A4 uvezane su u knjige po sezonama. Noviji repertoari tiskani su na različitim formatima i čuvaju se u registratorima, opet po ansamblu i po sezonama kronološki.

Press clipping (izresci iz novina) koje angažirana agencija šalje kazalištu. Riječ je o novinskim člancima u kojima su objavljene najave izvedbi, kritike ili povijesni prilozi vezani za rad HNK Split od 1978. godine. Spremljeni su u registratorima po godinama i ansamblima.

Zbirka fotografija izvedbi podijeljena je na dramu, operu, balet i koncerte. Unutar zbirke je i tematska skupina portreta: fotografije skladatelja, dirigenta, pjevača, glumaca, scenografa, kostimografa, a u posebnoj košuljici čuvaju se fotografije Borisa Dvornika. Od 2002. fotografije se čuvaju isključivo u digitalnom obliku, pa se na taj način stvara i zbirka CD-a.

Slika 6. „Trnoružica“, balet

Slika 7. „Svečana večera
u pogrebnom poduzeću“

Zbirka plakata

U cijelosti su sačuvani plakati velikih formata kakvi se izrađuju od 1980. godine. Plakate su autorski potpisivali scenografi, uglavnom ugledni i renomirani slikari. Postoji dokumentacija o tome da su plakate u razdoblju od sedamdesetih godina 20. st. potpisali Herbert Hofman, Petar Zrinski, Ivica Tolić, Rudolf Bunk, Ante Kaštelančić, a od 1979. Duje Šilović radi novi, prepoznatljivi znak kazališta.

Slika 8. „Grk Zorba“, balet, plakat

Poseban dio ove zbirke čine razglednice koje su izrađene po predlošku plakata autora Borisa Bućana.

Slika 9. „Žar-ptica“, razglednica autora Borisa Bućana

Zbirka videozapisa čuva se u glavnoj kazališnoj zgradi. Premijerne izvedbe počele su se sustavno snimati jednom kamerom 1983. godine. Kako je 1992. ilegalno presnimljena snimka „Spli’skog akvarela“ i zatim preprodana, donesena je odluka da se ova zbirka zaštititi tako, da se čuva pod ključem, a za svaku upotrebu potrebno je uputiti službeni dopis tehničkoj službi koja onda odobrava upotrebu.

Arhivsko gradivo starije od 1945. vrlo je fragmentarno sačuvano. Najstarije su dvije fotografije kazališne zgrade iz 1900. godine.

Slika 10. Pročelje zgrade HNK Split, oko 1900.

Cedulja iz siječnja 1926. o izvedbi operete „Mala Floramy“, najstarija je koja se čuva u Arhivu HNK Split.

Požar što je izbio 13. veljače 1970, kada je izgorjela cijela zgrada i glavnina kazališnog arhiva, otežao je sustavno istraživanje o kazališnom životu koji se odvijao u kazališnoj zgradi i izvan nje. Znatan dio gradiva o kazališnim događanjima u posjedu je mnogih naših građana i dio je njihovih privatnih arhiva (osobito velik i vrijedan je arhiv gospodina Karla Grenca). Veći dio starijeg arhivskog gradiva o HNK Split čuva se u Muzeju grada Splita, a jedan dio i u Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta pri HAZU. Priređena izložba slikovnog i pisanog materijala prigodom 80. obljetnice kazališne zgrade, u najvećoj je mjeri pokušaj rekonstrukcije na temelju prikupljene kazališne građe. Prikupljanje i sređivanje arhivskog materijala je nastavljeno, pa je prigodom 100. obljetnice zgrade 1993. bilo moguće izložiti raznovrsniju građu za potpuniji uvid u kazališnu djelatnost cijelog jednog stoljeća.

Sustavan projekt digitalizacije kazališnog arhivskog gradiva još uvijek ne postoji. Sporadične poticaje za skeniranje fotografija, cedulja i programskih knjižica daju autori koji rade na monografijama velikih kazališnih umjetnika ili repertoara sezona i festivala. U novije vrijeme tiskane su vrijedne monografije u kojima se nalazi

Narodno Pozorište za Dalmaciju - Split

Predstava 75.

Četvrtak, 14. januara 1926.

Vanredna 15.

PRVI PUT

MALA FLORAMYE

Opereta u 3 čina. Libreto napisao i uglazbio Ivo Tijardović. Redatelj Rade Pregarc. Dirigent Ivo Tijardović

Lico:

Floramye	Z. Radica	Pak, Marquis A. Montfort de Quimperville	V. Škrbiček
Sjora Petronila, njena majka	Z. Barlović	Poručnik Kr. Garde Petar Petrović	N. Matosić
Tonkica, kolegica Floramye	Z. Čeko	Suzette	Z. Radica
Mariica, student	V. Novak	Almette, sestrice bolničarke	E. Formanek
Mirko, student	N. Matosić	General Kokoragopolov	B. Kovačić
Zvono, njegov kolega	Z. Bakić	Poručnik Testalides, njegov adjutant	J. Jukić
Mariako	P. Serić	Prvi savjetnik oficir	J. Rakusa
Sjor Bepo Pegula	B. Kovačić	Prvi	Z. Bakić
Sjor Dase, stari „ganci“	J. Jeremić	Prvi	S. Sitar
Sjor File	K. Zaro	Drugi	Lj. Džijan
Redarstveni organi	J. Pijević	Amerikanski mornari	J. Viskić
Pilajno „picaferi“	M. Bonasić	Glas „Fulka“	J. Pijević
Miss Eveline Beautyflower, sestra direkt. M. Sekulin		Glas mornara	

„Maskare“, sestrice bolničarke, saveznički oficir, pjesnici i t. d.

Događja se: 1. čin u Splitu na obali, 2. u Quimperville, malom mjestancu kod Marseille-a, 3. u stanu male Tonkice.

ORKESTAR VOJNE MUZIKE I BIVŠNI ČLANOVA SPLITSKE FILHARMONIJE.

U Balotu 2. čina sudjeluju blagohotno gladi: V. Baršč, N. Dulat, M. Höckmann, M. Plazibat, O. Surić i M. Sitar.

I. „Pis sestrice“ izvode sve gospodice.

II. „Kolo“ Srpkinje: M. Plazibat, Hrvalice: M. Surić, Slovenke: V. Baršč, N. Dulat, O. Surić, M. Höckmann

Pjesove nastudirao autor.

Nove dekoracije izradili pozorišni slikar Alois Schneiderka i pozorišni meštar Josip Boržik, a nove kostimi pozorišni nadgarderobijer Franz Marek.

Petak: „Mala Floramye“.

CENE MESTA:

Lože u mezzaninu i prizemlje	D 204—	Parquet VI.—IX. red	D 36—
„ I. katu	D 204—	„ X.—XIV. „	„ 26—
„ II. „	D 144—	Sjedało na galeriji	„ 16—
Cercla I. i II. red	„ 56—	Stajanje na galeriji	„ 10—
Parquet III.—V. „	„ 46—	Stajanje u dačkom	„ 5—

Uznice prodavaju se: Desna strana u knjižari Jurić telefon 35, a leva strana kod Žezelja (Jugoslavenska knjižara) telefon 110 i to: od 8—12½ sati pre podne, te od 3—5 popodne a u večer ½ sata prije predstave na pozorišnoj blagajni.

Početak točno u 8 sati, a svršetak oko 11 sati.

Epizornje se p. n. općinstvo da se nakon početog čina neće nitko puštati u gledalište do svršetka istoga.

„Danas“ 1926. 14. JANUAR, PETAK, 14. JANUAR 1926.

Slika 11. „Mala Floramy“, opereta, cedulja iz 1926.

gradivo ovog arhiva: monografija o scenografu Miji Adžiću, o sto godina kazališne zgrade, tri knjige repertoara hrvatskih kazališta (HAZU), sto godina hrvatske scenografije i kostimografije (ULUPUH) i dr.

Počelo se i sa skeniranjem fotografija opernih izvedbi. Digitalni oblik fotografija čuva se u memoriji računala u mapama po nazivu opere.

Poticaj digitaliziranja dao bi i program umrežavanja svih kazališta u Hrvatskoj. Ova ideja je krenula prije nekoliko godina od Ministarstva kulture, međutim, još nije zaživjela. Digitalni arhiv bi omogućio razvijanje odnosa suradnje s vlasnicima dokumenata važnih za povijest teatra, a u cilju očuvanja kazališnog nasljeđa. Potrebno je jasno definirati strategije koje će to nasljeđe vrednovati kao nacionalno kulturno dobro. Jedna od strategija bi bila čuvanje i vrednovanje kazališne baštine, s osobitim osvrtnom na inventarizaciju i katalogizaciju dokumenata što se čuvaju u HNK Split.

Literatura i izvori

HNK Split 1893-1993, HNK, Split 1998.

90 godina zgrade kazališta u Splitu, HNK, Split 1983.

Lederer, Ana; Martina Petranović, Martina; Bukal, Ivana, Sto godina hrvatske scenografije i kostimografije 1909-2009, ULUPUH, Zagreb 2011.

40 godina umjetničkog rada, Mijo Adžić, akademski slikar i scenograf

Arhiv HNK Split, Propaganda

RASPRŠENOST KATASTARSKE DOKUMENTACIJE NA PRIMJERU MEĐIMURJA I HRVATSKOG ZAGORJA

Cilj ovog rada je analiza katastarskog gradiva iz razdoblja prve sustavne katastarske izmjere (katastar Franje I.) za čiju je pohranu između 1855. i 1860. godine osnovan specijaliziran arhiv katastra za područje kraljevina Hrvatske i Slavonije - Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, a po uzoru na ostale arhive mapa koji su osnivani na području Habsburške Monarhije.

Ne ulazeći u dublju analizu sačuvanosti cjelokupnog katastarskog gradiva iz Arhiva mapa,¹ analizirat će se sadržajna fizionomija i sačuvanost katastarskog gradiva za područja Međimurja i Hrvatskog zagorja koje su u vrijeme izmjere uglavnom pripadala Varaždinskoj županiji (jasne razlike u sačuvanosti gradiva uslijed upravno-teritorijalnih promjena). Cilj je da se na zaokruženoj teritorijalnoj cjelini analizira što se od osnutka specijaliziranog katastarskog arhiva iz druge polovice 19. stoljeća do danas dogodilo s nastalom katastarskom dokumentacijom (s naglaskom na originalne katastarske planove), koja je količina pohranjena u Hrvatskom državnom arhivu, što

¹ O sačuvanosti katastarskog gradiva više u: Jurić, Mirjana, *Sustav zaštite katastarskoga gradiva Arhiva mapa za Hrvatsku i Slavoniju nekad i danas*, *Arhivski vjesnik*, 54 (2011), str. 69-95.

se čuva u ostalim arhivima, katastarskim uredima, gruntovnicama i ima li katastarskih zbirki istog stvaratelja i izvan granica današnje Republike Hrvatske.

Objasniti će se okolnosti nastanka nekoliko katastarskih zbirki do danas i u kojem smjeru krenuti u objedinjavanju virtualnog katastarskog gradiva istog stvaratelja, u što bi bilo uključeno više ustanova na području Hrvatske, ali i Mađarske.

Osnutak specijaliziranog katastarskog arhiva u Zagrebu

Sustavna katastarska izmjera cijele Habsburške Monarhije provedena je na temelju Zakona (patenta) o poreznom katastru što ga je proglasio car i kralj Franjo I. 1817. godine (katastar Franje I.), s ciljem uvođenja pravednog sustava oporezivanja, a kao rezultat izmjere je nastala katastarska dokumentacija tzv. Prvog stabilnog katastra² koju je trebalo pohraniti u specijalizirane katastarske arhive, tzv. arhive mapa.

Nakon Zakona (patenta) o poreznom katastru iz 1817. godine na temelju kojeg je započela sustavna katastarska izmjera na području Habsburške Monarhije, carskom naredbom od 6. prosinca 1822. godine naređeno je da se u svakoj krunovini uspostavi provincijski arhiv mapa, a odlukom od 12. ožujka 1833. godine da se uspostavi Centralni arhiv mapa u Beču. U provincijskim arhivima mapa trebalo je pohraniti operate izmjere i procjembene operate, dok je u centralni arhiv u Beču trebalo pohraniti operate trigonometrijske triangulacije, kao i litografske otiske katastarskih planova svih zemalja.³ Kako bi katastarski planovi bili dostupni za različite službene ili privatne svrhe, odlukom od 13. prosinca 1818. godine osnovan je i Litografski institut poreznog katastra u Beču.

Slijedom navedenog patenta od 1817. godine, na području današnje Hrvatske izvršena je katastarska izmjera u različitim vremenskim razmacima od 1824. do 1877. godine, pa su tako u različitim razdobljima, sukladno naredbi od 1822. godine, osnivani specijalizirani katastarski arhivi pod nazivom Arhivi mapa:

2 Izraz stabilan se koristio u smislu različitosti od nestabilnog katastra Josipa II. odnosno ovim je katastrom izmjerena svaka pojedina plodna i neplodna čestica i njen grafički prikaz na katastarskom planu. Više u: Božićnik, Marijan, *Katastar zemljišta i zemljišna knjiga u Međimurju*, Međimurje, 9 (1986), str. 23, 26.

3 Lego, K., *Geschichte des Österreichischen Grundkatasters*, s.a., str. 40; Kain, J.P.R., Baigent, E., *The cadastral map in the service of the State. A History of Property Mapping* (dalje: *The cadastral map in the service of the State*), The University of Chicago Press: Chicago and London, 1992, str. 202.

Arhiv mapa za Istru osnovan je 21. veljače 1824, Arhiv mapa za Dalmaciju 24. siječnja 1834, Arhiv mapa Vojne krajine oko 1855. i Arhiv mapa za civilnu Hrvatsku i Slavoniju oko 1860.⁴

Razvojačenjem Vojne krajine 1881. godine Arhiv mapa za civilnu Hrvatsku i Slavoniju i Arhiv mapa Vojne krajine ujedinili su se u Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju.⁵

Svrha osnutka Arhiva mapa u Zagrebu (kao i svih ostalih provincijskih arhiva mapa) bila je pohrana obimne katastarske dokumentacije - arhivski originali su se trebali pohraniti u Zagrebu, dok su litografirane kopije originalnih katastarskih planova dostavljane katastarskim uredima na korištenje. U Arhivu mapa su se dijelovi operata revidirali i slali na litografsku reprodukciju. U Arhivu je bio stalno zaposlen arhivar koji je osim nadzora i rukovanja katastarskim gradivom, imao i zadaću temeljito uspoređivati i pregledavati operate jedne katastarske općine kad ih je primio na čuvanje, te davati gradivo na uvid, posuđivati gradivo izvan prostorija Arhiva ili izrađivati prijepise s originalnih katastarskih planova i ostale katastarske dokumentacije. Za Arhiv su donesene upute o radu, zaštiti i čuvanju katastarskog gradiva, prvo za Arhiv mapa za Austrijsko primorje u Trstu 1826,⁶ a načelno su vrijedile i za ostale arhive mapa na području Habsburške Monarhije odnosno, upute su se proširivale i sukladno stanju u Arhivu mapa mijenjale.⁷ Vladala je iznimna osviještenost u rukovanju s katastarskim planovima i svaki službeni nadzor u Arhivu mapa najviše je pozornosti pridavao uvjetima odlaganja te zaštititi od fizikalno-kemijskih, bioloških i mehaničkih uzročnika oštećenja, a slijedom utvrđenih oštećenja, ista su se ispravljala, donosile nove upute kako zaštititi planove u Arhivu mapa.

Arhiv mapa u Zagrebu kao ustanova bio je podređen Kr. ugarskom ministarstvu financija u Budimpešti sve do 1918. godine, a do prije petnaestak godina različitim financijskim, geodetskim ustanovama.⁸ Danas je Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju arhivski fond u HDA preuzet po službenoj dužnosti od Državne geodetske uprave.

⁴ Slukan-Altić, M., *Državna geodetska uprava (1847-1963). Inventar (dalje: Državna geodetska uprava)*. Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2000, str. 10-11.

⁵ Dalje: *Arhiv mapa*

⁶ Slukan-Altić, M., *Instrukcija za arhivare mapa - prva arhivistička uputa za specijalizirane arhive*, *Vjesnik Istarskog arhiva*, 8-10 (2001-2003), str. 81-103.

⁷ Jurić, Mirjana, *Sustav zaštite katastarskoga gradiva Arhiva mapa za Hrvatsku i Slavoniju nekad i danas*, *Arhivski vjesnik*, 54 (2011), str. 69-95.

⁸ Posljednja ustanova u čijoj je nadležnosti bio Arhiv mapa je Državna geodetska uprava.

Rascjepkanost hrvatskih zemalja - nesustavna pohrana katastarskog gradiva

U vrijeme katastarske izmjere prostor kraljevina Hrvatske i Slavonije bio je podijeljen na vojni i civilni dio, a nakon razvojačenja 1881. upravno-teritorijalni ustroj bio je sljedeći:⁹

- Modruško-riječka županija
- Ličko-krbavska županija
- Zagrebačka županija
- Varaždinska županija
- Bjelovarsko-križevačka županija
- Virovitička županija
- Požeška županija
- Srijemska županija

□ *Međimurje, teritorijalno-upravni kontekst*

Međimurje je do 12. ožujka 1861. bilo u sastavu Varaždinske županije, a u razdoblju od 1861. do 1918. godine bilo je u sastavu Zaladske županije (Ugarska). Katastarska izmjera Međimurja izvršena je u razdoblju 1850-1860,¹⁰ što znači u okviru izmjere hrvatskih zemalja kraljevina Hrvatske i Slavonije odnosno kao sastavni dio Varaždinske županije. Navedeno potvrđuju i naslovi na nastalim originalnim katastarskim planovima na njemačkom jeziku (*slika 1*). Kako je Međimurje 1861. godine pripojeno Ugarskoj, tako su sve sljedeće izmjere, reambulacije i promjene obavljane u okviru ugarske izmjere, a ne u okviru kraljevina Hrvatske i Slavonije. Osim izravne posljedice, tj da su katastarska izmjera i na njenim osnovama izgrađen katastar

⁹ Ustroj i teritorijalni opseg kraljevina Hrvatske i Slavonije mijenjao se u razdoblju od 1848. do 1877. kada je trajala prva izmjera. Više u: Hrvatske županije kroz stoljeća, Zagreb, Školska knjiga, 1996, 73-94; Slukan-Altić, M., Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima, Samobor, Meridijani, 2003, str. 251-252; Hrvatski povijesni atlas, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2003, str. 245-248.

¹⁰ Božićnik, Marijan, Katastar zemljišta i zemljišna knjiga u Međimurju, Međimurje (9), 1986, str. 24.

zemljišta i zemljišna knjiga u Međimurju imali mađarsko obilježje,¹¹ došlo je u pitanje i gdje će se pohraniti nastalo katastarsko gradivo koje je trebalo biti pohranjeno u Arhivu mapa u Zagrebu.

Slika 1. K.o. Čakovec, naslov na njemačkom jeziku, originalni katastarski plan 1859. (sign. HR-HDA-1421)

11 Božićnik, Marijan, Katastar zemljišta i zemljišna knjiga u Međimurju, Međimurje (9), 1986, str. 25.

Slika 2. Natpis na mapi s položajnim nacrtom k.o. Kuršanec (sign. HR-HDA-1421)

Pitanje pohrane nastalog katastarskog gradiva?

Nakon izvršene katastarske izmjere (kad je Međimurje potpalo pod Zaladsku županiju), gradivo koje se odnosilo na Međimurje nije pohranjeno u Arhiv mapa u

Zagrebu kao što je bilo određeno, već je najvjerojatnije ostalo na području Međimurja (Zaladske županije odnosno Ugarske), što potvrđuju i natpisi na mapama koji su nastali u vrijeme pohrane planova u Arhiv mapa. Mađarski natpisi na mapama upućuju na to da su planovi ostali na području Međimurja (Zaladske županije) i da najvjerojatnije nisu proslijeđeni u Zagreb (*slika 2*). Očito se radilo o primjercima planova koji su ostali u katastarskim uredima na području Međimurja. Naime, Zakonom o evidenciji zemljišno-poreznog katastra iz 1883. godine osnovali su se katastarski uredi u sjedištima tadašnjih kotarskih poglavarstava, tzv. Uredi očevitosti katastra. Arhiv mapa je morao opskrbljivati novoosnovane urede planovima i operatima i radilo se na usklađivanju gruntnica (posjedovni podaci) sa stanjem na terenu na osnovi izmjere (katastarski podaci).¹² Najvjerojatnije su originalni katastarski planovi, umjesto da su proslijeđeni u Arhiv mapa u Zagrebu, ostali zbog pripojenja Međimurja Ugarskoj u katastarskim uredima na području Međimurja (Ugarska), a dio je pohranjen u Arhiv mapa za Ugarsku. Tek nakon pripojenja Međimurja Kraljevini Jugoslaviji, katastarska služba Međimurja je potpala pod financijsku direkciju u Zagrebu, a od 1928. godine je osnovana i prva katastarska uprava sa sjedištem u Varaždinu. Da je dio gradiva ostao na području Međimurja i nakon pripojenja Međimurja Hrvatskoj 1918. godine, a nije povučen u Ugarsku, potvrđuje i *slika 2* na kojoj se vidi precrtan upis na mađarskom jeziku i upis upravno-teritorijalne jedinice na hrvatskom jeziku (Savska banovina).

Posljedica nesustavne pohrane originalnih (arhivskih) katastarskih planova, ali i ostalih dijelova katastarskog i procjemenog operata, uslijed pripojenja dijela hrvatskih zemalja Ugarskoj, razvidna je danas u sadržajnoj fizionomiji fonda Arhiv mapa koji se čuva u HDA. U navedenom fondu nedostaju svi katastarski i procjembeni operati za područje Međimurja, a tek za dio katastarskih općina ima sačuvanih originalnih katastarskih planova iz vremena izmjere, odnosno kasnijih reambulacija provedenih u sastavu Ugarske. Slijedom toga, gradivo istog stvaratelja čuva se rasuto u katastarskim zbirkama u više ustanova u Hrvatskoj i izvan granica Hrvatske.

Da bi se rekonstruirao broj katastarskih zbirki, kao i gdje je sve navedeno gradivo bilo pohranjeno, treba utvrditi gdje se danas prema dostupnim podacima čuva katastarska dokumentacija za područje Međimurja.

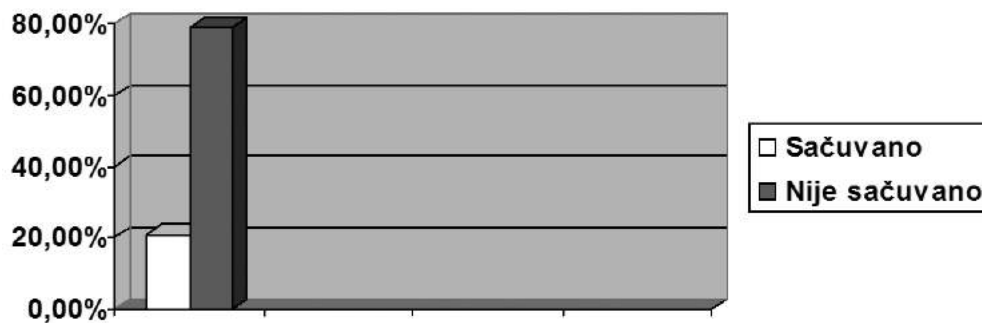
12 Vlah, Valter, *Katastarski i zemljišno-knjižni propisi kroz povijest. Diplomski rad*, Zagreb 2000. u: <http://www.geof.unizg.hr/igupi/diplomski/vvlah.pdf> ; Gesetz vom 23. Mai 1883, über die Evidenzhaltung des Grundsteuerkatasters u: Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen königreiche und Länder, Wien: Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1883, str. 249-264.

1) Hrvatski državni arhiv

U HDA se u fondu Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju čuva katastarska dokumentacija za područje kraljevina Hrvatske i Slavonije (civilni i vojni dio) iz vremena tzv. Prvog stabilnog katastra i kasnijih reambulacija. U fondu je fragmentarno sačuvano katastarsko gradivo - radi se o originalnim katastarskim planovima iz razdoblja 1858-1860. (Međimurje u okviru Varaždinske županije) i iz razdoblja 1912-1915. (Međimurje u okviru Zaladske županije). Nema sačuvane popratne katastarske dokumentacije - ostatka operata izmjere (upisnici čestica, zapisnici računanja, zapisnici omeđivanja, popis površina po kulturama, abecedni popis posjednika), kao niti procjembenog operata.

Ako pretpostavimo da se u vrijeme izmjere Međimurje sastojalo od oko 90 katastarskih općina,¹³ u Arhivu mapa (stvaratelj) i danas istoimenog fonda u HDA, samo za 19 općina su sačuvani originalni katastarski planovi, što čini 21,1% planova svih općina.

HDA - sačuvanost građe za Međimurje

Grafički prikaz sačuvanih katastarskih planova za Međimurje u HDA.

Iako nije predmet ovog rada, važno je za daljnja istraživanja spomenuti da uopće nema sačuvanog ostatka katastarskog operata, niti cjelokupnog procjembenog operata za područje Međimurja, što predstavlja veliki problem istraživačima tijekom istraživanja i sagledavanja cjelokupnog konteksta uvođenja pravednog poreza na području Međimurja.

¹³ Do broja 90 sam došla usporedbom sačuvanih originalnih katastarskih planova koji se čuvaju u HDA i DAM, uvidom u popis katastarskih općina Zaladske županije koji se čuvaju u Županijskom arhivu u Zalaegerszegu, te korištenjem suvremene Pregledne karte katastarskih i gruntovnih općina Međimurske županije (izvor: <http://geodezija.net/geodetske-zanimljivosti>).

Postavlja se pitanje kako je ipak dio katastarske dokumentacije dospio u ovaj fond? Gradivo katastra Međimurja u vrijeme pohrane najvjerojatnije nije bilo pohranjeno u Arhiv mapa u Zagrebu, o čemu svjedoče i dokumenti iz istoimenog fonda gdje nema popisanih katastarskih općina s područja Međimurja, jer su one potpadale pod Zaladsku županiju, a to potvrđuje i činjenica da su se za područje Međimurja ostali tehnički poslovi odvijali na području Ugarske (reambulacije i ostalo).¹⁴ Najvjerojatnije je da je dio gradiva (u razdoblju dok je Međimurje bilo pod Ugarskom) bio pohranjen po katastarskim uredima na području Međimurja, da bi tijekom 20. stoljeća to gradivo preuzela Državna geodetska uprava¹⁵, koja je 1996. godine fond Arhiv mapa kao arhivsko gradivo predala HDA.

2) Državni arhiv za Međimurje¹⁶

U Državnom arhivu za Međimurje (dalje: DAM) čuva se dio katastarske dokumentacije za područje Međimurja iz razdoblja tzv. Prvog stabilnog katastra i kasnijih reambulacija. Djelomično su sačuvani originalni katastarski planovi i pripadajući katastarski operat, dok uopće nema sačuvanih procjembenih operata. Zahvaljujući predanosti djelatnika DAM, dio gradiva je 2012. godine preuzet iz područnog katastarskog ureda, dok se dio gradiva još uvijek čuva u katastarskom uredu i u planu je njegovo preuzimanje. Dio katastarskog gradiva iz kasnijih reambulacija,

DAM - sačuvanost građe za Međimurje

Grafički prikaz sačuvanih katastarskih planova za Međimurje u DAM.

¹⁴ HR HDA 1421, Arhiv mapa, Očevidnici tehničkih radnji A-Ž.

¹⁵ Kao sljednik Arhiva mapa.

¹⁶ Dalje: DAM.

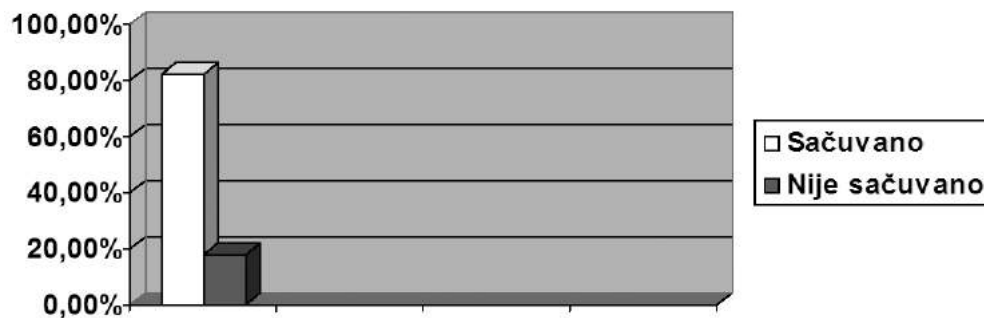
iako nastalog pod Ugarskom, nalazi se u DAM, jer je nesumnjivo gradivo ostalo u katastarskim uredima i nakon 1918. godine.

Sačuvani su originalni katastarski planovi za 43 katastarske općine, što je oko 47,8% sačuvanih planova za područje Međimurja od ukupnog broja katastarskih općina.

Nakon što djelatnici DAM izvrše nadzor i preuzmu preostalo arhivsko katastarsko gradivo na terenu, znat će se konačno stanje katastarskog gradiva za Međimurje na području hrvatskih ustanova te smjer daljeg traženja preostalog katastarskog gradiva koje sam ovdje samo površno spomenula - ostatak katastarskog operata i cjelokupni procjembeni operati.

Ukoliko se napravi zajednička analiza sačuvanog katastarskog gradiva koje se danas čuva u HDA i DAM za područje Međimurja iz razdoblja Prvog stabilnog katastra, dolazimo do zaključka da je trenutno u HDA i DAM sačuvano oko 82,20% originalnih katastarskih planova za područje Međimurja.

HDA i DAM - sačuvanost građe za Međimurje

Grafički prikaz sačuvanih katastarskih planova za Međimurje u HDA i DAM

Ovi postoci su približni, jer uvidom u gradivo za neke katastarske općine nema sačuvanih svih listova izmjere, već samo nekoliko. Posebno je to uočljivo uz pogranično područje prema Sloveniji za koje nedostaju listovi, iako je prema katastarskoj izmjeri sačuvana mapa za navedenu katastarsku općinu, ali ne sa svim listovima (npr. III. Brežni kotar i drugi).

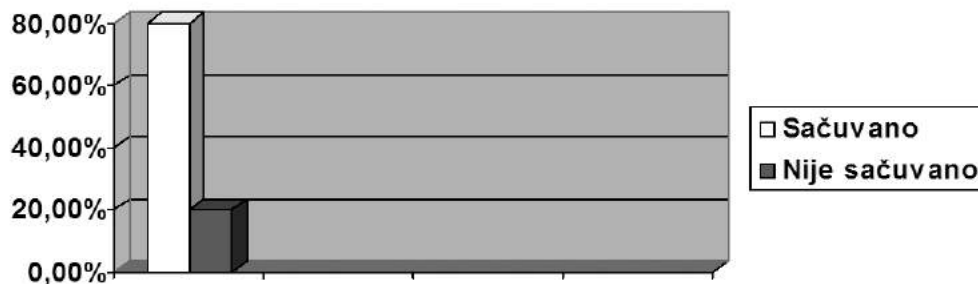
3) Katastarski uredi

Još uvijek čuvaju arhivsko katastarsko gradivo Prvog stabilnog katastra. Do lipnja 2012. godine u katastarskim uredima na području Međimurja bilo je pohranjeno obimno gradivo (za 43 katastarske općine), koje je onda predano DAM. Još uvijek za dio katastarskih općina nema sačuvane katastarske dokumentacije i pretpostavljamo da se još uvijek čuva u katastarskim uredima i u planu je njeno preuzimanje od strane DAM, jer se radi o arhivskim primjercima katastarskih planova i operata koji su morali biti pohranjeni u specijalizirani katastarski arhiv - Arhiv mapa u Zagrebu.

4) Mađarska

Za nekoliko katastarskih općina se katastarsko gradivo čuva u Pokrajinskom arhivu u Zalaegersegu i radi se o originalnim katastarskim planovima. Kako je dospjelo u Mađarsku? Katastarsko gradivo za područje Zaladske županije pohranjivano je u Arhiv mapa za Ugarsku, pa je vjerojatno i dio planova s područja Međimurja završio na pohrani u Ugarskoj. Nije isključeno da je gradivo možda slučajno završilo na području Ugarske i tamo ostalo uslijed posudbe ili odnošenja originala na litografsko kopiranje u Budimpeštu. U Pokrajinskom arhivu u Zalaegersegu čuvaju se originalni katastarski planovi za 7 katastarskih općina.

**DAM, HDA, Mađarska - sačuvanost građe za
Međimurje**

Grafički prikaz sačuvanih katastarskih planova za Međimurje u HDA, DAM i Mađarskoj

Konačna analiza izrađena na osnovi sačuvanih originalnih katastarskih planova koji se čuvaju u HDA i zbirkama katastra u DAM i Županijskom arhivu u Zalaegersegu prikazuje da još uvijek za oko 20% katastarskih općina nedostaju katastarski planovi. U ovaj postotak koji je nešto veći od analize izrađene u DAM i HDA, ušli su i listovi koji nedostaju za pojedine pogranične katastarske općine i koji trenutno nisu u cijelosti pohranjeni u DAM i HDA.

Planovi

Svrha prethodno izrađenih analiza je na prikazu strukture jednog fonda, njegovog sadržaja i valorizacije sačuvanog katastarskog gradiva za jedno promatrano područje koji su određeni njegovim stvaraocem - u ovom slučaju specijaliziranim katastarskim arhivom, Arhivom mapa, prikazati koliko danas nakon 150 godina od osnutka stvaratelja postoji katastarskih zbirki izvan postojećeg fonda. Izvan HDA (odnosno promatranog fonda) tako postoje 3 katastarske zbirke katastarskog gradiva nastalog radom istog stvaratelja, a čuvaju se u:

- Državnom arhivu za Međimurje
- područnim katastarskim uredima na području Međimurja
- Mađarskoj (Županijski arhiv u Zalaegersegu, možda još neki arhivi)

Primjer Međimurja koje je teritorijalno djelomično bilo pod hrvatskim zemljama, djelomično pod Ugarskom pokazuje nam kako je katastarsko gradivo koje se trebalo pohraniti u specijalizirani katastarski arhiv, pohranjivano na različita mjesta, a slijedom političko-teritorijalnih promjena i prenašano, tako da je danas gradivo Prvog stabilnog katastra za područje Međimurja pohranjeno u 2 države i u nekoliko različitih ustanova. Posljedica ovakve nesustavne pohrane se odražava i danas, jer arhivi na svom području (npr. DAM) vrše nadzor i preuzimaju gradivo iz ustanova (područni katastarski uredi), iako se zapravo radi o gradivu nastalom radom državne institucije, koje kao takvo treba biti pohranjeno u HDA i spojeno s fondom Arhiv mapa u HDA. Ipak, zahvaljujući mogućnostima interneta i virtualnom povezivanju, moguće je zapravo sve ove katastarske zbirke koje se nalaze izvan HDA povezati i dobiti cjelinu.

Katastarski planovi za područje Međimurja što se čuvaju u HDA i DAM digitalizirani su i kao najpraktičnije rješenje se nameće virtualno spajanje tih

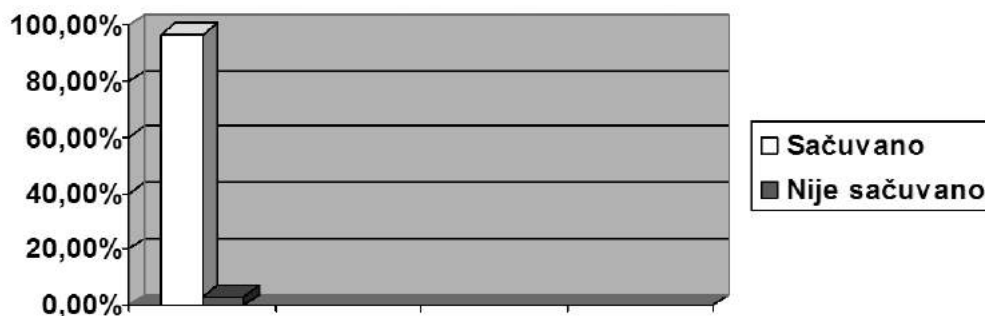
katastarskih zbirki kako bi se barem na taj način spojio ovaj jedan fond. ARHiNET i portal Hrvatske kulturne baštine omogućuju upravo ovakvo virtualno spajanje i brži pristup informaciji odnosno digitalnoj preslici originala, čime se olakšava pristup ne samo arhivistima koji rade s katastarskim gradivom, već i korisnicima *on-line*.

Nadalje, u planu je preuzimanje preostalog katastarskog gradiva iz Područnog katastarskog ureda za Međimurje, kako bi se gradivo (koje je arhivsko) pridružilo postojećem katastarskom gradivu u DAM, čime bi se postotak ukupne sačuvanosti gradiva, iako rascjepkanog u više ustanova, povećao.

□ *Hrvatsko zagorje, teritorijalno-upravni kontekst*

Prostor Hrvatskog zagorja je u vrijeme izmjere i kasnijih reambulacija bilo uglavnom u sastavu Varaždinske županije. Gradivo je relativno dobro sačuvano u fondu Arhiv mapa, jer je i sustavno bilo pohranjivano u istoimenu ustanovu. S obzirom da se u ovom istraživanju naglasak stavlja na sačuvanost originalnih katastarskih planova, može se zaključiti da samo za 7 od 214 katastarskih općina nema sačuvanih originalnih katastarskih planova¹⁷ odnosno da je sačuvanost planova u HDA 96,72% (vidi još DAVŽ).

HDA - sačuvanost građe za Hrvatsko Zagorje

Grafički prikaz sačuvanih katastarskih planova Hrvatskog zagorja u HDA

¹⁷ U taj broj nije uračunato 5 katastarskih općina za koje ne postoje originali, ali postoje kopije ili kopije s ucrtanom reambulacijom iz razdoblja Prve sustavne katastarske izmjere.

Ne ulazeći u opširniju analizu možemo zaključiti da je gradivo jako dobro sačuvano i pohranjeno u fondu u koji je od početka trebalo i biti pohranjeno. Da se gradivo osim zbog upravno-teritorijalnih promjena (primjer Međimurja) nije pohranjivalo tamo gdje je bilo zakonski utvrđeno i na taj način se raspršilo, ono se iz Arhiva mapa i posuđivalo, pa se događalo da nije vraćeno natrag - dobar primjer za to je k.o. Varaždin za koju nema sačuvanog originalnog katastarskog plana Varaždina, iako je djelomično sačuvan dio katastarskog operata. Uvidom u gradivo fonda Arhiv mapa u HDA utvrđeno je da je u njemu bio pohranjen originalni katastarski plan za Varaždin, ali je isti 1929. godine posuđen Kr. nadzorništvu katastarske izmjere u Pečuhu i nije vraćen.¹⁸ Upravo ovaj primjer poticaj je za daljnja istraživanja ne samo originalnih katastarskih planova koji nedostaju, već cjelokupnog procjemenog operata za sve katastarske općine na području kraljevina Hrvatske i Slavonije koji nisu sačuvani u fondu Arhiv mapa. Stoga se postavlja pitanje jesu li posuđivani, da li su proslijeđeni ustanovama koje su se bavile pitanjem poreza, s obzirom da je svrha katastra bila uvođenje poreznog katastra, a tek nakon toga uređivanje vlasništva nad izmjerenim česticama ili su u gruntovnicama, te gdje se nalazi gradivo iz razdoblja 1847-1877.

Zaključak

Cilj ovog rada bio je prikazati sadržajnu fizionomiju katastarskog arhivskog fonda koji se čuva u HDA, odnosno raspršenost katastarske dokumentacije jednog stvaratelja na primjeru jedne teritorijalno-upravne jedinice, koji najbolje odražava nesustavnost pohrane katastarske dokumentacije koja je posljedično dovela do toga da se danas to gradivo čuva u dvije države i u nekoliko ustanova. Ipak, zahvaljujući digitalizaciji i portalima digitalizirane kulturne baštine, danas se otvaraju mogućnosti za obuhvaćanje ovog raspršenog gradiva i njegovo virtualno spajanje.

ZBIRKA TONSKIH ZAPISA UGLEDNOG SPLIĆANINA dr. sc. DAMIRA TONČIĆA

Rođen u uglednoj plemićkoj obitelji, Damir Tončić kao da je genetski bio predodređen napraviti velike stvari koje će se pamtit i još godinama, a nadam se i stoljećima.

Unuk je Kamila Tončića pl. Sorinjskog, arhitekta po struci, rođenog Zadrana koji se po završetku studija u Zadru ubrzo nastanjuje u Splitu. Djed Kamilo Tončić od 1910. bio je utemeljitelj i ravnatelj Obrtničke škole, Graditeljske i umjetničke škole te Srednje tehničke škole u Splitu. Osim toga bio je veliki ljubitelj i poklonik narodnog stvaralaštva i umjetnosti, pa je zahvaljujući njegovom neumornom i strastvenom radu na prikupljanju, čuvanju i prezentaciji narodnih rukotvorina, na višu razinu podignuta svijest o važnosti brige za etnografsku građu. Sam je utemeljio Etnografski muzej u Splitu kojeg poklanja općini 1927, a bio je i njegov dugogodišnji ravnatelj. Osnovao je i Galeriju umjetnina i bio njen ravnatelj 10 godina (1931-1941). Kao graditelj i poklonik bečke secesije inženjer Kamilo Tončić u tom stilu je 1903. projektirao Sumporno kupalište, a 1908. i Hrvatski dom (kasnije preimenovan u Narodni dom) u Splitu, a u Zadru je u istom stilu projektirao još dvije zgrade koje su nažalost uništene u bombardiranju tijekom II. svjetskog rata. Pored svega navedenog službovao je i kao organizator i inspektor Banovinske poslovnice koja je unapređivala domaću radinost u Dalmaciji - opet uočavamo njegovo nastojanje na očuvanju izvorne tradicije stvaralaštva.

Dakle, rođen u takvoj obitelji u Splitu 1939, svoja prva sjećanja vezuje uz rat i

bombardiranja koja su mu posebno ostala u sjećanju upravo zbog toga jer ih je provodio u obiteljskom podrumu u kojem je taj isti njegov djed puštao glazbu sa starinskog gramofona. Znači da je u isto vrijeme kad su u Zadru bombardiranjem uništene njegove dvije zgrade u Splitu uspio izgraditi nešto novo i nadahnuto, a to je ljubav njegovog unuka, malog Damira, prema glazbi. Većinom su naravno slušali domaću glazbu, ali i talijansku klasičnu glazbu i

kancone. Kasnije je izuzetno dobro poznavanje talijanskog jezika još više pridonijelo ljubavi prema glazbi tog govornog područja (iako je govorio i engleski i francuski ipak mu je talijanski jezik bio najbliži i najdraži). Godinama nakon toga nije pokazivao nikakvu posebnu zainteresiranost za glazbu sve do odlaska u Zagreb, gdje je studirao zajedno sa svojom budućom suprugom na Kemijsko tehnološkom fakultetu te imao iznimnu sreću da je u svakom iznajmljenom studentskom stanu (s „cimerima“) imao klavir koji mu je očito bio suđen. Tako je Damir Tončić uz svoj veoma zahtjevan studij nastavio raditi na svojoj drugoj ljubavi koju je tijekom godina zanemario, pa je satima sjedio za klavirom i svirao. Kao samouk naučio je savršeno svirati klavir, jer je bio obdaren izuzetnim sluhom (kasnije su ga mnogi glazbenici molili da im zahvaljujući svom besprijekornom sluhu zapiše note na temelju otpjevanje ili odsvirane pjesme), ali cijeli je svoj život žalio što ne zna dobro i pjevati. Čak je za vrijeme studija 1962. dobio drugu nagradu za

svoju pjesmu „Nemirno more“ na studentskom zagrebačkom festivalu (prvu je nagradu dobio Jerko Rošin). Kasnije je skladao i druge skladbe kao što su: „Pokraj mora“, „U konobi barba Jere“, „Zagrebački nokturno“.

Nakon tog prijelomnog trenutka u životu Damir Tončić nije se više odvajao od glazbe, koja postaje sastavni dio njegovog života, pa je godinama prikupljao stare gramofone i gramofonske ploče te uspio sakupiti veoma vrijednu i unikatnu zbirku. Kao pasionirani kolekcionar nijednom nije propustio priliku u našoj zemlji ili u inozemstvu obići buvljake u kojima je satima pregledavao što se nudi te potrošio i nemale iznose na prikupljanje željene građe. Njegova supruga se sjeća zajedničkog „romantičnog“ posjeta Parizu, kad je kao i u mnogim drugim slučajevima potrošio cijeli jedan dan na buvljaku oduševljen ponudom. Kad mu se gospođa Ljubica Tončić požalila kako joj je dosadno, on je odvratio da bi on tu bio svaki dan da ona nije s njim.

Što se tiče starih gramofona prikupio ih je točno 12 komada od kojih je najstariji iz 1902, a najmlađi iz 1931. Budući da se i sam vrlo dobro razumio u tehniku, nije imao problema ni s popravkom navedenih. Sve ih je godinama čuvao u svom stanu u Splitu koji se doimao kao kakav glazbeni muzej.

U članku u *Slobodnoj Dalmaciji* od 4. veljače 2007. Damir Tončić izjavio je kako je bio boležljivo dijete, a jedini način da ga se zadrži u krevetu bili su gramofoni i ploče. Sve

što je uspio sakupiti bilo je od članova njegove obitelji - ono što su oni bacali Damir Tončić je sakupljao.

Bitno je u cijeloj priči poznavati i samu povijest gramofona u svijetu i kod nas kako bismo uopće shvatili značaj ove izuzetno vrijedne zbirke tj. diskoteke u kojoj je Damir Tončić Sorinjski prikupio ploče iz 3 (tri) različita tehnološka razdoblja gramofonskih ploča: šelakove ploče iz akustičnog doba (1898-1925), iz električnog doba (1925-1960) kojih ima ukupno 1193 te 835 te vinilne gramofonske ploče (1950-1995). Najstarija gramofonska ploča ove diskoteke je snimka uvodnog prizora iz Verdijevo „Otella“ „Esultate“ iz 1896. sa samih početaka proizvodnje gramofonskih ploča u produkciji njezina izumitelja Emila Berlinera, pored koje je po starosti još važno istaknuti i zvučni zapis prije 1900. „Miruj, Srdce moje“, najvjerojatnije po tekstu Šenoe i na glazbu Lisinskog u izvedbi Albina Lukascha iz Zagreba. Po prilici iz istog doba datira i koračnica „Junak iz Like“ autora Mladena Majera „svirano od Kr(aljevskog) ug. Zagrebačkog VII hrv.-slav. Domobranskog orcheatera , Agram“.

Posebne šelakove ploče bile su tzv. „Berlinerke“ koje su dobile naziv po izumitelju gramofonske ploče Emilu Berlineru, nastale na prijelazu iz 19. u 20. st. Najstarije su bile specifične po promjeru koji je iznosio 15 cm, a imale su urezanu naljepnicu u tijelo ploče za razliku od uobičajenih papirnatih naljepnica. Jedina „Berlinerka“ u ovoj fono zbirci je već spomenuta ploča iz 1896.

U zbirci s više od sedamdeset starih ploča ima obilje rijetkih izdanja, opernih arija, svjetskih šlagera, ruskih orkestara balalajki, ciganskih kapela, pa i šaljivih skečeva nekad popularnog komičara Arnošta Grunda. Najzastupljeniji je pak legendarni Vlaho Paljetak, s nizom svojih i tuđih skladbi, ali i Ivo Tijardović, čije arije iz „Male Floramye“, „Spli’skog akvarela“ i „Kraljice lopte“ izvodi M. Šepec. Čak je i popularni filmski glumac iz pedesetih Nikša Štefanini uz pratnju malog orkestra snimio popularne dalmatinske pjesme „Marice divojko“ i „Adio Mare“.

Za dobre poznavatelje gramofonskih ploča bitno je istaknuti i to, da u ovoj diskoteci postoje opipljivi dokazi promjena i napretka u razvoju same gramofonske

ploče. Tako možemo uočiti da je Tončić sačuvao ploče s različitim brojem okretaja u minuti i različitim promjerima:

- 78/30 (broj okretaja u minuti/promjer ploče u cm)
- 78/25
- 78/20
- 78/15
- 33/30
- 33/17
- 45/17

Kao pasionirani kolekcionar gramofonskih ploča i poznavatelj glazbe, Tončić je također bio i član raznih društava i udruga ljubitelja glazbe kako u Hrvatskoj tako i u Italiji te je godinama prisustvovao raznim njihovim sastancima, uporan u nastojanju da se očuva zvučna kulturna baština. Upravo zbog toga je u suradnji s Veljkom Lipovščakom, inženjerom elektrotehnike te specijalistom audiotehnike, koji je gotovo četiri desetljeća proveo u nekadašnjem „Jugotonu“ (danas „Croatia Recordsu“) i Ivanom Stamaćem, inženjerom i skladateljem (autor npr. vinske popevke „Vužgi, vužgi ga Blaž“), stručnjakom za prostornu akustiku i zaslužnom za zvuk zadarskih Morskih orgulja - svi članovi HDS-a (Hrvatskog društva skladatelja), osnovao Poticajnu skupinu za osnutak fonoarhiva. Dakle, potaknuti „nebrigom“ za zaštitu zvučnih zapisa, ne samo gramofonskih ploča već naravno i

zapisa na drugim nosačima kao što su magnetofonske vrpce i kasete, okupili su se u namjeri da se što prije ispravi nepravda nanescena zvučnoj baštini te da se osnuje Središnji hrvatski fonoarhiv. Najvažnije zadaće ovog fonoarhiva bile bi: prikupljanje fonografske građe iz Hrvatske, presnimavanje prikupljenih fonograma na nove medije, znanstveno-stručna obrada fonograma, katalogiziranje izvornih i presnimljenih fonograma te njihovo arhiviranje. Sve to obavljalo bi se odgovarajućom opremom tj. uređajima i naravno stručnim kadrom i adekvatnim klimatiziranim prostorijama da bi se osiguralo sve što je nužno za očuvanje zvučnih zapisa. S ovim konkretnim prijedlogom i zadacima godinama su obilazili razne nadležne ustanove (Ministarstvo kulture, Odbor za kulturu Sabora, Upravu grada Zagreba...) i slali svoje prijedloge na razne adrese odgovornih osoba u svrhu čega su prikupili i potpise potpore 52 ugledne osobe, ali nažalost nisu postigli nikakav napredak u svojoj nakani, jer do dana današnjeg fonoarhiv nije utemeljen. Sa svih strana dobivali su usmenu podršku, ali konkretnih poteza glede osnivanja središnjeg fonoarhiva nije bilo. Pozivajući se na poražavajuću činjenicu da većina evropskih zemalja ima svoje fonoarhive, u prvom redu najstariji svjetski fonoarhiv u Beču, osnovan davne 1899. Dotle naša zvučna baština već godinama propada rasuta diljem Hrvatske, veliki dio je u rasulu, pa je krajnji čas da se presnimavanjem na digitalne medije pokuša spasiti za budućnost.

Ova grupa entuzijasta bila je svjesna činjenice da ipak postoje neke ustanove koje vode brigu o zvučnim zapisima - u prvom redu Hrvatska kinoteka (koja od 1999. prikuplja zvučne zapise iz Hrvatske, pa je već pronađen veliki broj autentičnih fonograma i obavljeno presnimavanje na nove digitalne medije, a istraživanje i prikupljanje se i dalje nastavlja), zatim još neke državne fonoteke i privatne zbirke. Najvažnije fonoteke su: Fonoteka HR, Fonoteka Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta HAZU, Muzička zbirka Sveučilišne i nacionalne knjižnice, Fonoteka Instituta za etnologiju i folkloristiku, Fonoteka HNZiS - „Croatia Records“ (bivši „Jugoton“). Zbirke su: Čapka, Kraker, Mirnik, Tončić, Muzej grada Zagreba,

Muzej grada Rijeke i Odjel filmske zbirke Državnog arhiva u Splitu. Ipak, inzistirali su na osnivanju središnjeg Hrvatskog fonoarhiva u kojem bi **na jednom mjestu** bili prikupljeni svi zvučni zapisi, adekvatno pohranjeni i presnimljeni što bi potencijalnim korisnicima olakšalo pretraživanje, jer bi sve potrebno mogli pronaći na jednom mjestu (čime bi im vrijeme pretraživanja bilo svedeno na minimum), a brigu o fonoarhivu bi vodio stručni kadar sa svom potrebnom opremom.

U *Slobodnoj Dalmaciji* je 4. veljače 2007. izašao veliki članak pod naslovom „Hrvatska je gluha za svoju zvučnu baštinu“ u kojem je pored zbirke Damira Tončića opisan pokušaj ove trojice entuzijasta da se osnuje jedinstveni fonoarhiv. Osim ovog članka, u TV emisiji „Po ure kulture“ javnost je obaviještena o njihovom nastojanju koje bi bilo na dobrobit svih nas odnosno naše kulturne baštine, a pogotovo budućih naraštaja koji neće biti u mogućnosti čuti mnoge

zvučne zapise ukoliko se hitno ne pristupi njihovom spašavanju tj. presnimavanju i primjerenom arhiviranju. O temi nezaustavljivog procesa gubitka hrvatske zvučne baštine tj. o restauraciji gramofonskih ploča predavanje je održao ing. Veljko Lipovšćak (6.12.2004) u dvorani HDS-a (Hrvatskog društva skladatelja) u suorganizaciji udruga HDS i AES (*Audio Engineering Society*), a zatim dvije godine nakon toga (5.12.2006) održana je i tribina pod nazivom „Treba li nam središnji fonoarhiv?“

Ivan Stamać čak je posjetio i dr Dietricha Schullera, ravnatelja Phonogrammarchiva pri austrijskoj Akademiji znanosti i umjetnosti (OEAW) u Beču, koji je tom prilikom napomenuo kako svijet ima još samo 20 godina da spasi nacionalne fonograme zbog dvije važne stvari: materijal od kojeg su napravljeni fonozapisi s vremenom nepovratno kemijski i fizički propada, a ni uređaji za slušanje starijih fonozapisa ni njihovi dijelovi više se ne proizvode (tako da čak i ako uspijemo sačuvati zapise, nećemo ih moći čuti, jer ih nećemo imati na čemu reproducirati).

Prošlo je već petnaestak godina od osnivanja ove poticajne skupine i nažalost s nama više nisu ni Damir Tončić (umro 2010) ni Ivan Stamać (umro 2009), ali nadam se da će neke nove generacije imati „sluha“, snage i energije te nastaviti borbu za osnivanje

ovakvog fonoarhiva. Morat će tražiti sponzore na nekim drugim stranama, jer u današnjoj situaciji teško da će se financijska sredstva osigurati u našoj državi, ali možda postoji mogućnost financiranja putem raznih fondova Europske Unije, što je mnogo izglednije.

S obzirom da je D. Tončić preminuo, njegova se obitelj preselila, pa se iznimno vrijedna kolekcija gramofona i gramofonskih ploča sada čuva tj. pohranjena je u drugačijim uvjetima nego prije. Zasada se njegova supruga i kći brinu o tome koliko mogu, smjestile

su njegovu fonoteku u dvije podrumске prostorije, koje su malo nakon useljenja nažalost poplavljene, ali one su se potrudile spasiti što se spasiti može, jer je i njima teško odvojiti se od ovih ploča za koje su emotivno vezane. Naš Državni arhiv u Splitu im je ponudio da preuzme ovu vrijednu zbirku (čak i prije njihovog preseljenja) na što se još nisu odlučile - mislim da im treba vremena za ovaj korak iako su svjesne da bi bilo najbolje da se zbirka pohrani na nekom sigurnom mjestu. Čak im je ponuđen i otkup, barem dijelom, ali je gospođa Tončić odgovorila da njen pokojni suprug to sigurno ne bi želio. Moje je mišljenje da one ipak čekaju da se ostvari Tončićev san te da bi u tom slučaju pohranile zvučnu zbirku u Fonoarhiv za koji kažu da im uopće nije bitno u kojem bi gradu bio već su svjesne da bi te godinama sakupljane gramofonske ploče imale najbolju skrb pod budnim okom glazbenih stručnjaka.

Prisjetimo se na trenutak Damirovog djeda, Kamila Tončića pl. Sorinjskog,

s početka ovog članka i svega što je on u svoje vrijeme napravio i osnovao te svih nastojanja njegovog unuka u suradnji s dva vrhunska glazbena stručnjaka, ali nažalost u drugačijim vremenima, pa možemo doći do zaključka da je iznimno teško u današnje vrijeme naći sredstva za osnivanje izuzetno potrebnog fonoarhiva. Osobno se nadam da će se ipak nešto učiniti dok ne bude prekasno te da će potreba za fonoarhivom biti na vrijeme prepoznata. Nažalost Damir Tončić više nije s nama, ali znam da bi očuvanjem njegove i drugih zvučnih zbirki ipak bili prepoznati i njegov trud i njegova ljubav prema gramofonskim pločama. Današnje generacije ne znaju uopće što su ploče ni vrpce ni gramofoni, a ako ih ne sačuvamo nećemo imati mogućnosti ni da ih naučimo ni da im pokažemo na konkretnom primjeru. Iz iskustva znam da djeca danas kada vide gramofonsku ploču misle da je to nekakav neobičan veliki CD. Damir Tončić pred kraj je već bio tužan, jer je vidio da nove tehnologije zamjenjuju stare, što je istina neizbježno, ali mi smo ti koji moramo voditi brigu o očuvanju naše kulturne baštine u koju naravno spada i zvučna baština čiji je važan dio i ova početna faza koju moramo dostojno pohraniti – ipak slušanje ploča ima neku svoju posebnu čar, pa čak i pucketanje ploče koje ne možemo doživjeti slušajući današnje nove „sterilne“ nosače zvuka.

Kao veliko HVALA Damiru Tončiću i njegovoj obitelji nadam se da će njegov san, koji ipak nije tako nedostižan, možda pretvoriti u stvarnost njegove unuke te da ćemo svi mi imati koristi od toga.

PROBLEMATIKA ISTRAŽIVANJA SPECIJALNIH ZBIRKI U KNJIŽNICAMA I ARHIVIMA NA PRIMJERU ZDRAVSTVENE POLITIKE U KRALJEVINAMA HRVATSKOJ I SLAVONIJI 1875-1910.

Uvod

Ako se bavimo istraživanjem bilo kojeg područja djelatnosti u 19. i 20. stoljeću, napose onim vezanim za život stanovništva i modernizacijske procese,¹ potrebno je temeljito i sustavno pratiti modernu statistiku koja nam omogućuje da u okviru istraživanja primijenimo model usporedbe ako istražujemo sličnosti i razlike kod drugih naroda ili ispitujemo određena stanja i procese unutar Habsburške monarhije te model kvantitativnih analiza. Za tu svrhu služe nam brojne statističke publikacije i časopisi nastali radom statističkih ureda u Beču, Budimpešti i Zagrebu, što se danas čuvaju u mnogim arhivima i knjižnicama u zemlji i u inozemstvu.²

¹ Odnosi se na privredu, tehnologiju, produktivnost kapitala i novčarskih institucija, kulturu, školstvo, zdravstvo, etničke strukture stanovništva itd.).

² Neki arhivi i knjižnice još uvijek ne shvaćaju važnost ovih publikacija, pa ih još nisu niti stručno popisali ili objavili na svojim mrežnim stranicama.

Slijedom navedenog i na temelju vlastitog iskustva želim iznijeti probleme s kojima se susrećemo za vrijeme istraživanja ovih specijalnih zbirki u arhivima i knjižnicama. Opažanja ali i pitanja koja su se pritom nametnula nastala su iz perspektive povjesničara, arhivista, istraživača, ali i korisnika. Problemi se najčešće odnose na nesređeno i nedostupno gradivo, zatvorenost i nemogućnost pristupa informacijskim izvorima koji mogu poduprijeti istraživanje, nesređenim ili nepostojećim inventarima i drugim pomagalima koja su često manjkava u svom sadržaju i opisu, nepovezanosti institucija i djelatnika u organiziranom pristupu elektroničnim izvorima, bazama podataka i sl., zatim nedostatak „užih“ specijalnosti djelatnika koji nisu uvijek u stanju pružiti potporu u istraživanju „zahtjevnim korisnicima“.

Problematika istraživanja specijalnih zbirki

Zdravstvena statistika nezaobilazan je dio medicinskih istraživanja. Ona se tijekom povijesti usavršavala ispravljajući ili upotpunjujući svoju metodologiju i pristupe kako bi bila bliža principima zasnovanim na dokazima kao temelju suvremenih istraživanja.^{3,4} U povijesnim istraživanjima se zbog nedostupnosti ili djelomične sačuvanosti arhivskog gradiva te neujednačenosti i različitih pristupa u iskazivanju zdravstvenih pokazatelja, nailazi na mnoštvo problema i dvojbi u metodološkom smislu i u smislu analize i tumačenja podataka. Okosnicu ovog istraživanja čini prvenstveno arhivski fond Zemaljske vlade, Odsjek zdravstva, koji korespondira sa službenim publikacijama,⁵ pohranjenima i dostupnima u Knjižnici Hrvatskog državnog arhiva (dalje: HDA).⁶

Prikupljeno arhivsko gradivo raznoliko je po svojoj strukturi, opsegu i kvaliteti informacija. Ono je mjestimice i nedostatno, pa ga treba nadopuniti informacijama iz

3 O važnosti historijske statistike kao važnom povijesnom izvoru govori i prof. Petar Korunić, *Početak etnografske statistike u Habsburškoj monarhiji i Hrvatskoj - Etnička identifikacija i etničke strukture stanovništva, Historijski zbornik (Zagreb) 63, knjiga 1 (2010), str. 5-53.*

4 Isti, *Početak moderne statistike u Hrvatskoj i Slavoniji od 1850. do 1855, Historijski zbornik (Zagreb), 63(2010), knj. 1, str. 53-79.*

5 Službene publikacije pohranjene u knjižnici HDA koje sam koristila za istraživanje su: *Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije (razna godišta) i Izvoješća o stanju javne uprave (razne županije i godišta).* Navedene publikacije su dostupne korisnicima u čitaonici HDA i na kraju članka popisane u literaturi.

6 Osim statističkih edicija dostupnih u HDA i bitnih za proučavanje svih važnih segmenata života stanovništva, postoje i edicije što su izlazile u Beču i Budimpešti kao: *Statistisches Jahrbuch der österreichischen Monarchie 1863-1881; Österreichisches statistisches Handbuch 1882-1914; Statistische Monatschrift, Wien 1875-1917.* (u kojem su i studije o Hrvatskoj); *Österreichische Statistik 1881-1918. godine.*

drugih izvora (statističke publikacije) iz kojih je moguće oblikovati bazu podataka potrebnu za analizu demografsko-epidemiološke te javno-zdravstvene situacije na promatranom području. Struktura i sadržaj tih izvora mogu dodatno poslužiti i kao predložak na osnovi kojeg se u istraživanju može interpretirati diskurs i praksa zdravstvene zaštite. Takva vrsta izvora koristi povjesničarima sa stajališta upotpunjavanja spoznaja o prošlim pojavama i procesima koji su bitni u istraživanju. Osim što su zanimljivi i korisni povjesničarima i demografima, oni sve više postaju predmet interesa i drugih stručnjaka koji rade interdisciplinarno, sadržajno i slojevito.

Međutim, drugi dio ovih vrijednih publikacija koje nam služe za proučavanje svih važnih segmenata života stanovništva još iz vremena Habsburške Monarhije, pohranjen je u knjižnici Državnog zavoda za statistiku (dalje: DZZS). Ono što dodatno otežava istraživanje je činjenica da navedena knjižnica nije uspjela napraviti popise svojih fondova, koji još uvijek leže u dubokoj prašini i ostaju nedostupni većem broju korisnika. Za neke od publikacija koje bi bile izuzetno važne u daljim istraživanjima znamo samo iz usmenih razgovora s prof. dr.sc. Petrom Korunićem, koji je nakon višegodišnjeg iscrpnog popisivanja statističkih edicija u knjižnici DZZS-a shvatio da sâm neće biti u stanju odraditi započeti posao do kraja. Naši pokušaji narudžbe gradiva ili odlaska u tu knjižnicu također su završili bez uspjeha, budući da malobrojno osoblje nije sigurno gdje se što nalazi, a i rješavanje dopisa može potrajati po nekoliko tjedana. Uvidom u sadašnje stanje navedene knjižnice vidljivo je da zbog manjka djelatnika velika količina knjižnične građe ostaje informacijski neiskorištena. Dodatni problem je i pristup katalozima na internetu, jer premda ova ustanova ima svoje mrežne stranice, na njima nije moguće pronaći popise službenih publikacija iz vremena Habsburške Monarhije. Osim toga, s knjižnicom DZZS-a nije moguća niti međuknjižnična suradnja.

Stoga bi se problematika rada ove knjižnice mogla svesti na sljedeće:

- nemogućnost cjelovitog informiranja korisnika o tome što ova knjižnica posjeduje, uključujući i izvore o određenoj problematici,
- manjak djelatnika koji bi bili u stanju popisati gradivo, iz čega proizlazi i nedostatak tematskih inventara i popisa,
- nepostojeća suradnja knjižnice DZZS-a s drugim knjižnicama srodnih znanstvenih struka,

7 *Zabrinjava činjenica da je veći dio navedenih službenih publikacija iz vremena Habsburške Monarhije izašao upravo radom ove institucije koja ih do sada nije uspjela popisati i objaviti.*

- nemogućnost kooperativne katalogizacije, koordinacije nabave i ostalih problema u poslovanju što znanstvenicima otežava realizaciju važnih istraživačkih projekata, ali i usporava edukativne i kulturne zadaće posebno u vrijeme kada su tehnološke mogućnosti velike i kada stoje na raspolaganju knjižničarskoj i arhivskoj struci.

Službene publikacije u knjižnici HDA

Za razliku od knjižnice DZZS-a, službene publikacije u knjižnici HDA predstavljaju značajan dio njezine građe i čine njenu inicijalnu zbirku.⁸

Prema zakonu o knjižnicama (NN 105/97), u čl. 39, stavku 3, službenim se publikacijama smatraju „one publikacije što ih izdaju tijela državne vlasti, odnosno tijela lokalne samouprave i uprave kao svoja službena izdanja.“, U arhivskoj djelatnosti je od velike važnosti upravo ova opća upućenost službenih publikacija na službeno tijelo, koje u određenom trenutku postaje predmet pravog arhivističkog interesa. Stoga je proučavanje povijesti ovih ustanova (tijela) jedna od temeljnih kategorija za razumijevanje i opis arhivskih zbirki i fondova.

Najstariji primjerci službenih publikacija i pravnih propisa datiraju još iz razdoblja vladavine Marije Terezije odnosno Josipa II., kada su se pedesetih godina 19. stoljeća i počeli uređivati kao jedna cjelina. Bio je to početak velikih promjena u državi, kada se zakonskom regulativom počelo nalagati organizirano prikupljanje statističkih podataka o čemu svjedoče brojni dokumenti zakonskih osnova, kao i statistički izvještaji što se čuvaju u arhivima i knjižnicama.

Zbirka službenih publikacija najviših tijela državne uprave vezana uz određeno razdoblje hrvatske povijesti, u Knjižnici HDA nalazi se obrađena u elektroničkom katalogu te ju je moguće pretraživati na mrežnim stranicama HDA. Taj dio zbirke odnosi se na Zemaljsko-zakonske vladine listove za Hrvatsku i Slavoniju, Sbornike zakonah i naredabah za Hrvatsku i Slavoniju, Statističke edicije nastale radom Državnog zavoda za statistiku, Službene novine Kraljevine SHS/Jugoslavije, Zbornik zakona NDH, Službene novine FNRJ/SFRJ, Narodne novine NRH/SRH, kao i tekuća službena izdanja Republike Hrvatske. Mnoge od navedenih publikacija

⁸ Ranić, Anka, *Sadržajna obrada knjižnične građe u knjižnici Hrvatskog državnog arhiva*, magistarski rad, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2003, str. 30.

⁹ *Zakon o knjižnicama*, NN 105/1997.

izlazile su u više svezaka tijekom jedne godine, pa je taj dio zbirke uređen kronološki i nije zanemaren. Knjižnica osim toga posjeduje i službene publikacije tijela na nižim razinama državne uprave iz ranijih povijesnih razdoblja, osobito važne korisnicima koji proučavaju starije arhivske fondove.¹⁰

U knjižnici HDA je u svakom trenutku moguća i međuknjižnična suradnja i posudba svih publikacija koje se nalaze u drugim ustanovama. S aspekta korisnika moramo naglasiti da su djelatnici knjižnice HDA u svom svakodnevnom radu izuzetno naklonjeni korisniku i kolegama. Svojom stručnošću daju pozitivan primjer i drugim knjižnicama koje još uvijek ne mogu odgovoriti na sve zahtjeve svojih korisnika.

Mogućnosti rješenja

Za rješavanje navedenih problema potrebno je dodatno poraditi na sljedećem:

- uvođenje određenih specijalnosti (ekonomske, pravne, zdravstvene i sl.),
- sređivanje i korištenje arhivskog/knjižničnog gradiva,
- neprekidno tražiti i razvijati modele koji će arhivistima/knjižničarima omogućiti prilagodbu zbog stalnih promjena u okruženju,
- poticati istraživački rad i objavljivanje stručno-znanstvenih radova koji će korisnicima omogućiti bolji uvid u strukturu određenih zbirki/fondova, jer samo na taj način možemo doći do tematskih inventara u budućnosti,
- jačati međusobnu suradnju i povezivanje institucija i djelatnika kako bismo proizveli brze, točne i provjerene informacije koje bi bile ujednačene za određeno interesno područje, što bi pridonijelo napretku svake znanosti/struke,
- nužno razmisliti i o edukaciji korisnika što je također važan segment koji bi sigurno otvorio put boljoj suradnji, timskom radu i razmjeni znanja u podučavanju informacijskih, znanstvenih i strukovnih vještina.

¹⁰ Šimara, Stjepan; Službene publikacije Knjižnice Hrvatskog državnog arhiva - digitalna perspektiva. 8. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture. Poreč 2004, str. 93-100.

Stoga kao rješenje ovakve situacije predlažemo pokretanje suradnje između knjižnice HDA i knjižnice DZZS-a kako bi se knjižnično gradivo objedinilo i tako učinilo dostupnim našim korisnicima. Nužnost povezivanja opravdavamo činjenicom da i jedna i druga institucija imaju vrijedne službene publikacije o kojima su nam osnovne informacije za sada nedostatne i nedostupne, zatim imaju iste korisnike koji veoma često postavljaju slična pitanja i sudjeluju u zajedničkim znanstvenim istraživanjima čije rezultate objavljuju u znanstvenim časopisima ili pak u strukovnim glasilima svojih institucija. Samo uspješnom i funkcionalnom povezanošću specijalnih knjižnica i arhiva srodnih znanstvenih disciplina ili područja na nacionalnoj razini, kao i uključivanjem u nacionalni informacijski sustav sa svrhom zadovoljavanja informacijskih potreba znanstvene i svekolike zajednice može se ispuniti misija i vizija specijalnih arhiva/knjižnica.

Slika 1. Faktori koji određuju zadovoljnog korisnika

Zaključak

Niti jedna knjižnica ne može učinkovito djelovati sama, jer korisnicima na taj način nije u stanju osigurati sve veći broj rastućih publikacija, kao i mogućnosti pristupa

izvorima informacija. Rješenje problema se vidi u udruživanju knjižnica u svrhu osiguranja nabave skupih izvora informacija, uporabe jedinstvenog knjižničarskog programa te angažmana strukovnih udruga na razini stručnih informacija i iskustava te pripremi zajedničkih akcija.

Nadalje, suradnja je prijeko potrebna i u organiziranju zajedničkog rada na obradi građe, međuknjižničnoj posudbi, zajedničkim projektima i konačno u ovom slučaju digitalizaciji službenih publikacija koje su relevantne za važeći pravni sustav, a osim toga ukazuju na vrijednosti sa stručno-arhivističkog, ali i korisničkog aspekta, pa su korisne za znanstveno-istraživački rad. Stoga je nedvojbeno potrebno povezati knjižnicu HDA i knjižnicu DZZS-a zbog mogućnosti distribucije informacija prema akademskoj i široj zajednici¹¹. Osim toga, trebali bismo još intenzivnije poraditi i na faktorima koji određuju zadovoljnog korisnika, pri čemu treba voditi računa o tome, da ukoliko nedostaje samo jedan od navedenih faktora (*slika 1*), rezultati ne mogu biti pozitivni niti za nas u struci, ali ni za one izvan nje.

Literatura

8. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji - mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture, Poreč 2004.

Korunić, Petar, Početak moderne statistike u Hrvatskoj i Slavoniji od 1850. do 1857, *Historijski zbornik* 63 (2010), knj. 1, str. 53-79.

Korunić, Petar, Početak etnografske statistike u Habsburškoj monarhiji i Hrvatskoj - etnička identifikacija i etničke strukture stanovništva, *Historijski zbornik* 63(2010), knj. 1, str. 5-53.

Ranić, Anka, Sadržajna obrada knjižnične građe u knjižnici Hrvatskog državnog arhiva, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2003.

Šimara, Stjepan. Službene publikacije Knjižnice Hrvatskog državnog arhiva - digitalna perspektiva, 8. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture, Poreč 2004, str. 93-100.

Zlodi, Goran, Muzejska vizualna dokumentacija u digitalnom obliku, *Muzeologija* 40 (2003) 9.

11 Zlodi, Goran, Muzejska vizualna dokumentacija u digitalnom obliku, *Muzeologija* 40(2003), 9.

Službene publikacije u Knjižnici HDA:

- Izvešće o stanju javne uprave u županiji Zagrebačkoj¹², Zagreb 1894-1915.
- Izvešće o stanju javne uprave u županiji Virovitičkoj, Osijek 1886-1915.
- Izvešće o stanju javne uprave u županiji Varaždinskoj, Varaždin 1886-1913.
- Izvešće o stanju javne uprave u županiji Srijemskoj, Vukovar 1892-1916.
- Izvešće o stanju javne uprave u županiji Požeškoj, Požega 1890-1917.
- Izvešće o stanju javne uprave u županiji Modruško-riječkoj, Ogulin 1894-1913.
- Izvešće o stanju javne uprave u županiji Ličko-krbavskoj, Senj 1894-1917.
- Izvešće o stanju javne uprave u županiji Bjelovarsko-križevačkoj, Bjelovar 1888-1915.

Katačić, V., *Zbirka zakona i naredaba*, drugo izdanje, Zagreb, Kraljevska zemaljska vlada u Zagrebu, 1906.

Smrekar, M., *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, Naklada Ignjata Granitza, knjiga prva, 1899.

Statistički ljetopis za godinu 1874. Zagreb, Statistički ured Kraljevine dalmatinsko-hrvatske slavenske zemaljske vlade, 1876.

Statistički atlas Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1875-1915, Zagreb, Statistički ured u Zagrebu, 1915.

Statistički godišnjak zemalja Ugarske krune 1895-1910, Budimpešta, Kraljevski ugarsko statistički ured u Budimpešti, 1896.

Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije, I. dio za 1905. Zagreb, Statistički ured u Zagrebu, 1913.

Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije, II. dio za 1906-1910. Zagreb, Statistički ured u Zagrebu, 1917.

¹² Izvešća upravnog odbora o stanju javne uprave izlaze redovito za svaku godinu od 1886. Na žalost, osim za Varaždinsku i Virovitičku županiju sva druga izvešća u HDA su dostupna samo za razdoblja nakon 1886. godine.

ELEKTRONIČKA DOKUMENTACIJA O LIJEKU AGENCIJE ZA LIJEKOVE EU

Uvod

Agencije za lijekove članica EU su nacionalne ustanove zadužene za odobravanje stavljanja u promet učinkovitih i sigurnih lijekova na svojim nacionalnim tržištima. Uz reguliranje svojih tržišta nacionalnim postupkom registracije lijeka, agencije sudjeluju u odobravanju lijekova na tržištima više članica u slučajevima kada se lijek registrira postupkom decentraliziranog odobravanja i postupkom međusobnog priznavanja odobrenja. U EU postoji i krovna Europska agencija za lijekove (*European Medicinal Agency*), koja odobrava istodobno puštanje lijekova u promet na zajedničkom europskom tržištu instrumentom centraliziranog postupka.¹ Nakon davanja odobrenja za stavljanje lijeka u promet, agencije za lijekove prate sigurnost, učinkovitost i djelotvornost korištenja lijeka. Ta dva regulatorna procesa, registracijski i postregistracijski, glavni su poslovni procesi zajednički svim agencijama za lijekove. Agencije u svijetu imaju i razne druge funkcije poput regulacije veterinarskih lijekova, medicinskih proizvoda, homeopatskih proizvoda, kozmetike, hrane, raznih dodataka prehrani, ljekovitih sredstava, odobravanja kliničkih istraživanja, farmaceutske inspekcije itd.

I registracijski i postregistracijski proces koristi dokumentaciju o lijeku odnosno dosje lijeka kao svoj glavni resurs. Dokumentacija o lijeku se koristi

¹ European Commission, DG Health and Consumers, *The Centralised Procedure*, http://ec.europa.eu/health/authorisation-procedures-centralised_en.htm (14.10.2012).

prilikom pregleda podataka o tvarima i gotovom lijeku u svrhu njegove registracije, te prilikom analitičkih postupaka koje moraju potkrijepiti tvrdnje proizvođača o svojstvima lijeka. Dokumentaciju o lijeku tvore dosjei sastavljeni od administrativnih dokumenata, sažetaka cjelokupne dokumentacije, dokumenata o kakvoći lijeka, dokumenata o nekliničkim i kliničkim ispitivanjima. Dosje lijeka se tako sastoji od pet modula. Ovakva struktura dosjea naziva se CTD strukturom ili formatom (*Common Technical Document*, Zajednički tehnički dokument) i specificirana je od strane tijela Međunarodne konferencija o harmonizaciji tehničkih zahtjeva za registraciju lijekova (*International Conference on Harmonisation of Technical Requirements for Registration of Pharmaceuticals for Human Use*).² Prije su se koristili četverodijelni dosjei bez modula sažetaka ukupne dokumentacije. Danas se oni susreću rjeđe - u slučaju lijekova koje odobrava neka nacionalna agencija za svoje tržište, nakon što je lijek već bio odobren na prvotnom tržištu, a koje nije tražilo obnovu registracije, niti obnavljanje i harmonizaciju dosjea. Ovi zastarjeli dosjei ne mogu se predavati u elektroničkom obliku, budući da je elektronički dosje organiziran istovjetno kao i CTD dosje. Ova struktura i granulacija datoteka je specificirana regionalnim smjernicama za modul 1 ili za administrativne dokumente i globalnim smjernicama za module 2-5. Modul 1 je specificiran na razini EU. eCTD se kao složeni elektronički objekt sastoji od više sekvenci predane dokumentacije, a unutar pojedine sekvence postoje PDF datoteke u mapama različitih razina modula, XML dijelovi za modul 1 i za ostale module, te datoteka s MD5 sažetkom za dokazivanje neizmijenjenosti predane sekvence prilikom transfera. Uz eCTD dosjee lijekova postoje i dosjei strukturirani na isti način, no bez XML-a. Takvi se dosjei nazivaju NeeS dosjeima (*Non-eCTD electronic Submission*). XML u eCTD-u omogućuje praćenje „životnog ciklusa“ dosjea lijeka odnosno vizualnu identifikaciju novih, izbrisanih i izmijenjenih PDF datoteka u alatima za pregled elektroničkih dosjea.³ NeeS je „lite“ verzija eCTD-a i svojevrsno odstupanje od specifikacije - isprva dopušteno u prijelaznom periodu s konvencionalne dokumentacije na elektroničku, no u upotrebi do danas.

Dokumentacija o lijekovima je vrlo obimna. Primjer toga je fond hrvatske Agencije za lijekove i medicinske proizvode, koji je prema procjeni iz prosinca 2011. imao 5,9 dkm dokumentacije, od čega je 76% činila dokumentacija o lijeku.⁴ Zbog obima dokumentacije podnositelji zahtjeva agencijama za lijekove prilikom obnova i

² ICH, M4 : The Common Technical Document, 2012., <http://www.ich.org/products/ctd.html> (14.10.2012).

³ Više o dokumentaciji o lijeku u: Rajh, Arian. Smisao i mogućnost dugoročnog očuvanja dokumentacije o lijeku u eCTD formatu, *Farmaceutski glasnik*, vol. 63, 63(6) 376-441 (2007). Zagreb, Hrvatsko farmaceutsko društvo.

⁴ Procjena je napravljena na temelju podataka iz arhivske knjige Agencije za lijekove i medicinske proizvode u prosincu 2011.

izmjena registracija lijekova dostavljaju samo izmijenjene dijelove dosjea, a s vremenom agencijama postaje sve teže ažurirati zadnje stanje dokumentacije o lijeku. Upravo zbog takvih operativnih problema, čelnici agencija za lijekove EU u Reykjaviku 2005. godine dogovaraju prelazak na elektroničke eCTD dosjee. Na tom je sastanku utvrđeno da će od 2009. agencije za lijekove EU moći raditi s elektroničkim dosjeima lijekova. Iako je sama provedba te odluke čelnika agencija kasnila, većina ih je 2009. i 2010. počela raditi s eCTD-om, a Europska agencija za lijekove je postala predvodnica tog procesa osuvremenjivanja poslovanja agencija. Za ilustraciju, hrvatska Agencija za lijekove i medicinske proizvode je 2010. nabavila alat za pregled eCTD dosjea, a u lipnju 2010. u Zagrebu je bila organizirana i veća radionica za podnositelje zahtjeva. Hrvatska agencija je imala dodatnu zadaću da prilagodi zakonodavstvo i izradi tehničke datoteke koje omogućuju publiciranje eCTD dosjea pomoću za to predviđenih alata.

Prva faza implementacije eCTD-a u članicama EU sastojala se od prilagodbe poslovnih procesa u agencijama, jer rad s eCTD-om omogućuje praćenje „životnog ciklusa“ dosjea lijeka i paralelan rad ocjenitelja dokumentacije, tako da se najčešće morao mijenjati tijek registracijskih procesa (*workflow*). I hrvatska Agencija za lijekove je prije početka rada s eCTD-om dizajnirala takav proces uz pomoć vanjskog konzultanta. Uz reinženjering procesa u ovoj su fazi agencije EU nabavljale posebne alate za pregled eCTD-a, iako je osnovni rad moguć i putem mrežnog preglednika i aplikacije za čitanje PDF datoteka. Druga faza, koja se upravo događa, uključuje nabavku sustava za upravljanje dokumentima, zapisima i poslovnim sadržajima od strane agencija (*document management systems, records management systems, enterprise content management systems*), izradu portala za predaju dokumentacije o lijeku, predlaganje rješenja dugoročnog očuvanja elektroničkih dosjea, i daljnju normizaciju eCTD-a u okviru RPS-a (*regulated product submissions*), na kojima rade ISO, ICH i HL7, odbori. RPS će biti norma za sve proizvode koji se moraju regulirati u ustanovama, pa tako i za lijekove za ljudsku upotrebu. RPS podržava dvosmjernu komunikaciju, podnositelj zahtjeva - regulatorno tijelo, što nije slučaj s današnjim eCTD-om. Podnesak RPS (*RPS submission*) se sastoji od jedinice podnošenja (*submission unit*) u koju su uključeni pojedinačni i složeni dokumenti. Tim dokumentima je pridružen kontekst upotrebe

5 Više o problemima dugoročnog očuvanja dokumentacije o lijeku u: Stančić, Hrvoje; Rajh, Arian; Pavlina, Krešimir. Long-term Preservation Solution for Complex Digital Objects Preserved as Archival Information Packages in the Domain of Pharmaceutical Records. Digital World 2011, IARIA 2011; Stančić, Hrvoje; Rajh, Arian; Pavlina, Krešimir, Strasberger, Vito. Best Archival Practice in the Regulation of Medicines: Work on the Guidelines for Agencies for Medicinal Products. Digital World 2012, IARIA 2012.

6 Health Level Seven International (HL7) je organizacija koja se bavi problemima interoperabilnosti tehnologija u području zdravstva.

i reference, a neki metapodaci su radi interoperabilnosti podržani rječnikom (ključne riječi kao što su indikacija, lijek, tvar, proizvođač, doza, oblik i sl.).

Implementacija eCTD-a u EU povjerena je 2000. godine grupi TIGes (Telematička implementacijska grupa za elektroničku dokumentaciju o lijeku). TIGes prati implementaciju eCTD-a u agencijama EU, donosi pravila za tehničku validaciju prema specifikacijama i donosi smjernice za njihovu primjenu. U TIGesu sudjeluju delegati agencija EU i promatrači iz država koje su u procesu pridruživanja EU. TIGes vodi ili koordinira brojne projekte poput zajedničkog europskog portala, elektroničkog obrasca prijave, a sastoji se i od manjih grupa ili podgrupa, kao što su npr. grupa za harmonizaciju, grupa za veterinarske lijekove i grupa za dobru arhivsku praksu. Sastanci TIGes-a organizirani su četiri puta godišnje kao dvodnevne sjednice, u kojima se prvog dana sastaju članovi agencija, a drugog dana članovi agencija i predstavnici udruženja europske farmaceutske industrije. Sastanci podgrupa organizirani su kao telekonferencije i mrežne konferencije. Hrvatska ima promatrača u TIGes grupi i vodi podgrupu Dobra arhivska praksa (hrvatski i francuski delegati suvoditelji su te podgrupe).

Podgrupa Dobra arhivska praksa (*Ad-hoc drafting guidance group Best archival Practice*) ima mandat za izradu smjernica za arhiviranje odnosno dugoročno očuvanje eCTD i NeeS dosjea lijekova. Smjernica (u nacrtu) se sastoji od dijela koji definira poželjne digitalne arhivske sustave agencija, s rječnikom pojmova i funkcionalnim modelom utemeljenim na OAIS referentnom modelu, od informacijskog modela arhivskih informacijskih paketa s objašnjenjem minimalnog seta metapodataka, te od dijela koji definira sadržaj paketa, odnosno datoteke. Da bi podgrupa mogla proizvesti tekst Dobre arhivske prakse bilo je potrebno analizirati sadržaj dosjea lijeka s aspekta mogućnosti očuvanja tog sadržaja i zato se u rujnu 2012. provodio PDF pilot-projekt.

Istraživanje

PDF pilot-projektom bile su obuhvaćene belgijska, finska, njemačka, hrvatska, norveška i švedska agencija za lijekove, a autori istraživanja su bili Pieter Vankeerberghen iz Belgije, Jaana Pohjonen iz Finske i Arian Rajh.⁸ Svaki sudionik je trebao pripremiti

⁷ ISO 14721:2003 *Space data and information transfer systems - Open archival information system - Reference model*, ažurirana ISO normom 14721:2012.

⁸ Uključeni djelatnici agencija: Pieter Vankeerberghen (Belgija), Jaana Pohjonen (Finska), Klaus Menges (Njemačka),

tri prave eCTD ili NeeS sekvence dosjea lijeka koje su pozitivno validirane prema recentnim validacijskim kriterijima provjere sukladnosti s eCTD specifikacijama ili NeeS smjernicom. Pravila tehničke validacije uključuju npr. uvažavanje konvencija nazivlja, pravilnost strukture, uporabu adekvatnih inačica PDF datoteka, ispravnost PDF funkcija itd. Sudionici su tijekom testiranja trebali napraviti analizu fontova u PDF datotekama i konverziju PDF datoteka inačice 1.4 u PDF/A-1a i PDF/A-1b te recentnih PDF datoteka u PDF/A-2 arhivske datoteke. Pretpostavka istraživanja je bila da će fontovi koji nisu ugrađeni u PDF datoteke smetati prilikom konverzije PDF datoteka u PDF/A datoteke. Cilj pilot-projekta bio je propitati mogućnosti kreiranja PDF/A datoteka iz eCTD i NeeS dosjea lijekova, definirati strategiju kreiranja elektroničkih objekata koje možemo dugoročno očuvati bilo u digitalnim arhivima agencija bilo u arhivima trećih strana te, naposljetku, definirati postupke potrebne za nastavak rada na Dobraj arhivskoj praksi. U opseg projekta ušle su PDF datoteke iz dosjea i u njima sadržani fontovi te elektronički obrasci prijave kao zaseban dio eCTD dosjea izrađen u obliku inteligentnih PDF obrazaca. Sudionici su koristili posebno razvijenu aplikaciju za analizu fontova u PDF datotekama (aplikaciju *Listingfonts* koju je programirao P. Vankeerbergen) i aplikaciju *Adobe Acrobat Professional*, odnosno njezinu funkciju provjere prije isporuke (*preflight*). Interno istraživanje tržišta provedeno za potrebe izrade budžeta IPA 2009 projekta *Priprema za eCTD i stvaranje digitalnog arhivskog informacijskog sustava Agencije za lijekove i medicinske proizvode*, provedeno 2009. godine, pokazalo je da je moguće dati izraditi alat za konverziju cijelih serija PDF i MS Office datoteka u PDF/A, no za potrebe PDF pilota takav alat nije bio na raspolaganju.

Primjer dijela rezultata analize fontova aplikacijom *Listingfonts*:

```
R:\EMA\Submission\Best archiving guide\pilot\dataset\0059\m4\42-stud-  
rep\423-tox\4235-repro-dev-tox\42353-pre-postnatal-dev\40001534rep.pdf -- PDF  
version: 1.4
```

Creator of PDF: www.isitoolbox.com

Arial subset (CCBGOG)

Arial,Bold subset (CCBHAC)

Arial-BoldMT

ArialMT

BritannicBold subset (CHADPF)

Courier (Type1) embedded

MSSansSerif subset (CCDIAB)

MSSansSerif,Bold subset (CCFHIO)

MSSansSerif,Italic subset (CCDIAD)

OCRB (Type1) embedded

PDF/A-1 specifikacija je nastala na osnovi specifikacije PDF-a inačice 1.4, a PDF/A-2 specifikacija na osnovi ISO norme 32000-1., PDF datoteke iznad inačice 1.4 bi se trebale pohranjivati kao PDF/A-2. PDF 1.7 datoteke imaju određena svojstva koja nisu bila prisutna u inačici 1.4, pa tako i PDF/A-2 ima dodatne podrške za te funkcionalnosti. I PDF/A-1 i PDF/A-2 jesu arhivski formati, odnosno formati za dugoročno očuvanje PDF datoteka, tako da PDF/A-2 ne zamjenjuje PDF/A-1 datoteke. Postoje dvije razine kompatibilnosti s ISO 19005:1 normom: PDF/A-1a i PDF/A-1b, s time da „b“ označava osnovne, minimalne zadovoljene zahtjeve i prema tome je jednostavnije raditi konverziju u PDF/A-1b izlaz.

Upitnik pilot-projekta se sastojao od sljedećih pitanja i testova (detaljnija objašnjenja za potrebe ovoga rada pisana su kurzivom):

1. Kojom inačicom aplikacije *Adobe Acrobat Professional* se služite za provođenje istraživanja?
2. Koje inačice PDF datoteka sadrže dosjei korišteni u ovom istraživanju?
3. Za svaki dosje definirajte inačice PDF datoteka i fontove koje sadrže.
4. Jesu li fontovi kompatibilni s ICH eCTD specifikacijom (ili NeeS smjernicom koja preuzima definiciju kompatibilnih fontova)?₁₀

9 ISO 19005-1:2005 Document management - Electronic document file format for long-term preservation - Part 1: Use of PDF 1.4 (PDF/A-1); ISO 19005-2:2011 Document management - Electronic document file format for long-term preservation - Part 1: Use of ISO 32000-1 (PDF/A-2) te ISO 32000-1:2008 Document management - Portable document format - Part 1: PDF 1.7. PDF/A-3 norma (ISO/PRF 19005-3 Document management-Electronic document file format for long-term preservation - Part 3: Use of ISO 32000-1 with support for embedded files), koja je u fazi razvoja, trebala bi dati punu podršku za ugrađene fontove.

10 ICH eCTD Specification V 3.2.2., 16.7.2008, http://estri.ich.org/eCTD/eCTD_Specification_v3_2_2.pdf, 9.10.2012. Za pitanje fontova v. str. 7-1.

eCTD specifikacija za module 2-5 preporučuje određene fontove koji se često koriste, no ništa ne govori o pitanju prava intelektualnog vlasništva. Definira i mogućnost ugradnje fontova (embedding fonts) na način da se ugrade svi znakovi, a ne samo podskup znakova koji se koriste u datoteci. Definira tri načina osiguranja veličine datoteka kod ugrađivanja fontova – ograničiti broj fontova, koristiti samo True Type ili Adobe Type 1 fontove i izbjeći prilagođene fontove.

5. Jesu li fontovi kompatibilni s ICH smjernicom i bez zaštite autorskih prava? *Fontovi koji nemaju zaštitu autorskih prava su metrički kompatibilni s Arial, Courier new i Times New Roman fontom.*

6. Test konverzije u PDF/A-1a
7. Test konverzije u PDF/A-1b
8. Test konverzije u PDF/A-2
9. Test konverzije/provjere kompatibilnosti elektroničkog obrasca prijave s ISO 19005 normama

Elektronički obrasci prijave (electronic Application Form, eAF) su inteligentni PDF obrasci s podacima koji se mogu preuzeti u baze podataka.

10. Koliki je rok čuvanja elektroničke dokumentacije o lijeku u Vašoj agenciji?
11. Postoji li modul/dio dokumentacije koji se čuva prema drugačijem roku ili režimu čuvanja?
12. Jesu li ovi rokovi čuvanja utemeljeni na konkretnom zakonu/pravilniku (arhivskom ili područnom)?
13. Morate li čuvati i tehnički nevaljane odnosno neispravne dosjee?
14. Koji je stav Vaše agencije prema ugrađivanju fontova u PDF datoteke?
15. Koji je stav Vaše agencije prema prijedlogu da Europska agencija za lijekove ili agencija koja vodi registraturni postupak čuva dokumentaciju o lijeku minimalno dokle god je lijek na tržištu, a nakon toga obavještava agencije uključene u postupak o odluci u vezi s dokumentacijom i ponudi mogućnost prijenosa arhivskog informacijskog paketa u njihove repozitorije?

Pitanja 1-3 bila su bitna radi određivanja relevantnosti postupka i uzorka, pitanja 4-5 radi definicije sadržanih fontova, a testovi 6-9 radi utvrđivanja problema s konverzijom. Svrha pitanja 10-13 bila je dobiti informaciju o rokovima čuvanja dokumentacije o lijeku i pojedinih dijelova dokumentacije u različitim agencijama. Odgovori na pitanja 14 i 15 bitni su za razvoj strategije grupe Dobra arhivska praksa, budući da ta smjernica mora biti podržana od strane TIGes grupe.

U ovom dijelu rada se navode rezultati testiranja prema pojedinim agencijama.

U belgijskoj agenciji FAGG-AFMPS (*Federaal Agentschap voor geneesmiddelen en gezondheidsprodukten – Agence Fédérale des médicaments et des produits de santé*) za testiranje se koristila inačica Adobe Acrobat Pro aplikacije 9.5.2, a PDF datoteke u uzorku su bile pohranjene u inačici 1.4. Prilikom analize fontova otkriveni su neki ICH nekompatibilni fontovi: CenturySchoolbook, AdvTT7f5838b0.I, HelveticaNeue, EuroSerif-Regular, Universal, GreekwithMathPi, ArrusBT-BoldItalic, MTEExtra, Berkeley-Black, Dutch801BT-Bold, FranklinGothic-Book, Futura-ExtraBold, NewCaledonia, ScalaLancetPro, Shaker2Lancet-Bold, SimSun i FranklinGothic. Prisutnost fontova nekompatibilnih s ICH specifikacijom pokazuje da se podnositelji zahtjeva ili treća strana ne drže specifikacija u svemu prilikom publiciranja eCTD sekvenci ili da alati za publiciranje nemaju dovoljno razrađene mehanizme provjere fontova. Fontovi su bili zaštićeni autorskim pravima. Digitalizirane obrasce prijave umetnute u eCTD dosjee bilo je lako konvertirati u PDF/A, no probleme s RAM-om prilikom konverzije stvarale su PDF 1.4 datoteke kliničke dokumentacije veličine 47-126 MB (računalo na kojem se testiralo je konfiguracije 3 GB RAM, MS Windows OS 7 64). Konverzija u PDF/A-1a i 1b nije odrađena bez problema, najuspješnija je bila kod datoteka bibliografskih referenci s ugrađenim fontovima. Belgijska agencija ima obvezu trajnog čuvanja elektroničke ukupne dokumentacije o lijeku i podržava prijedlog ugrađivanja fontova, ukoliko nisu zaštićeni autorskim pravima.

Djelatnica finske agencije za lijekove FIMEA je testirala elektroničke dosjee aplikacijom Adobe Professional X, no sekvence u uzorku nisu sadržavale PDF datoteke iste inačice, jer je druga sekvenca sadržavala PDF 1.6 datoteke. U prvoj sekvenci fontovi Times, Arial i Helvetica nisu bili ugrađeni. U drugoj sekvenci fontovi Times, Arial, i Courier nisu bili ugrađeni, a font Hiddenhorz je bio ugrađen, no ne i podržan ICH specifikacijom. Treća sekvenca sadržavala je pretežno Arial i Times neugrađene fontove. Konverzije u PDF/A-2 i PDF/A-1a nisu uspjele, a konverzija u PDF/A-1b je imala djelomičan uspjeh (2 od 3 sekvence).¹¹ Rokovi čuvanja u finskoj agenciji određeni su shemom vrednovanja koju je odobrilo njihovo nacionalno arhivsko tijelo. Arhiv finske agencije za lijekove trajno čuva zahtjeve za registracijom lijeka i obrasce prijave iz modula 1 dokumentacije o lijeku i cijeli modul 2 sažetaka dokumentacije. Moduli 3 do 5 i ostali dio modula 1 se čuvaju dokle god je odobrenje za stavljanje u promet lijeka važeće odnosno dokle god je lijek na tržištu. Finska agencija ima pozitivan stav prema ugrađivanju nezaštićenih fontova u datoteke i slaže se s prijedlogom obveze čuvanja dosjea od strane agencija-voditeljica regulatornih postupaka dokle god ti lijekovi

¹¹ Najčešće greške prilikom konverzija koje je obavila djelatnica finske agencije jesu: markinfo missing, structure tree root entry missing, CIDset in subset font missing, text cannot be mapped to Unicode.

imaju važeće odobrenje te obavještavanja ostalih agencija o mogućnosti preuzimanja arhivskih informacijskih paketa.

Njemačka agencija BfARM (*Bundesinstituts für Arzneimittel und Medizinprodukte*) je tijekom istraživanja došla do rezultata analize fontova i do zaključka da su fontovi u dosjeima previše raznoliki i da bi to moglo činiti poteškoće prilikom postupaka dugoročnog očuvanja (najčešći fontovi u njihovom uzorku bili su Helvetica, Times, Arial, Courier, Symbol, Wingdings, Wingdings2, TimesNewRoman, Garamond, Swiss721, HelveticaNeue, LucidaCalligraphy i LucidaConsole).

U hrvatskoj Agenciji za lijekove i medicinske proizvode koristila se za pilot-projekt aplikacija Adobe Acrobat 9 PRO v. 9.0.0., a PDF datoteke u uzorku eCTD dosjea bile su pohranjene u inačici 1.4. Datoteke su sadržavale razne fontove, koji su bili zaštićeni autorskim pravima, a neki od njih nisu bili sukladni ICH specifikaciji. Budući da u Agenciji nisu imali elektronički obrazac prijave predan od strane nekog od podnositelja zahtjeva za registracijom lijeka, testiranje obrasca prijave je učinjeno korištenjem testnog obrasca već pohranjenog u PDF/A inačici. Konverzija u PDF/A-1a i PDF/A-1b nije provedena uspješno, jer je u svakom dosjeu postojala barem jedna datoteka čija konverzija nije uspjela, a rezultat testa provjere sukladnosti elektroničkog obrasca prijave s PDF-om A nije bio pozitivan.¹² Rok čuvanja dokumentacije o lijeku u Hrvatskoj je 50 godina (rok je određen Posebnim popisom gradiva s rokovima čuvanja). Hrvatska agencija pozitivnim ocjenjuje prijedloge o ugrađivanju fontova u datoteke, predaji kopije fontova za lokalnu pohranu, uvrštenju testa provjere sukladnosti s PDF-om A u validacijska pravila sljedeće generacije, te obavezi čuvanja i dostave dosjea agencijama uključenima u registracijski postupak od strane agencije koja taj postupak vodi.

U norveškoj agenciji NoMA (*Statens legemiddelverk*) koristila se aplikacija Adobe Professional 10.0.0.396, a datoteke u prvoj i trećoj sekvenci bile su pohranjene u inačici 1.4. Druga sekvenca je sadržavala 1.4 i 1.6 PDF datoteke. Fontovi u uzorku su bili manje raznovrsni - pretežno Times New Roman, Arial, Helvetica i Symbol u prvoj sekvenci, Helvetica, Symbol, Times i Times New Roman u drugoj te Times New Roman u trećoj sekvenci uzorka. Konverzija u PDF/A 2 i 1a bila je bez uspjeha, a konverzija u PDF/A-1b djelomično uspješna (2 od 3 sekvence). Norveška agencija nema propisom definiran rok čuvanja elektroničke dokumentacije, a internu politiku

¹² Najčešće greške primijećene prilikom testiranja od strane hrvatske agencije jesu: structure tree root entry missing, font not embedded, text cannot be mapped to Unicode, glyphs missing in embedded font, CID set in subset font missing, annotations.

čuvanja elektroničkih dosjea još nisu donijeli. Ipak, elektroničke dosjee ne uništavaju. Francuska agencija za lijekove nije stigla predati rezultate testiranja do trenutka zatvaranja pilot-projekta, tako da oni nisu ušli u obradu za ovaj rad i prezentaciju TIGes grupi.

Rasprava

Većina datoteka u elektroničkim dosjeima lijekova testnih uzoraka kreirana je u PDF inačici 1.4. Međutim, prije no što je validacijsko pravilo o korištenju 1.4 datoteke postalo kritično pravilo (*pass/fail* pravilo), publicirani dosjei sadržavali su i PDF datoteke manjih inačica od 1.4. Datoteke manjih inačica od inačice 1.4 se ne dopuštaju prema sadašnjem setu validacijskih pravila (*pass/fail* pravilo), a inačica 1.4 se danas smatra optimalnom (tzv. *best practice* pravilo). To znači da dosjei mogu sadržavati i PDF datoteke inačica 1.5, 1.6 i 1.7, jer intencija validacije nije zaustaviti korištenje daljnjih inačica formata. Inačica 1.4 proglašena je poželjnom zbog oslanjanja PDF/A formata na specifikaciju inačice 1.4.

Grupa Dobra arhivska praksa radi na istoimenoj smjernici koja bi trebala uskladiti arhivske informacijske pakete svih agencija kao način i alat dugoročnog očuvanja njihove elektroničke dokumentacije o lijeku. Smjernica, koja je u nacrtu, bavi se i modelom arhivskog informacijskog paketa i sadržajem tog paketa. Arhivski informacijski paket bi se sastojao od logičkih poveznica konvertiranih PDF datoteka u PDF/A datoteke. Prijedlog načina povezivanja PDF/A datoteka je korištenje XML datoteka s metapodacima, a određen broj metapodataka bi se odnosio na identifikatore paketa, komponenti i dosjea. Komponente paketa su dosjei lijeka s dokumentima podnositelja zahtjeva i predmeti koji nastaju od dokumenata stvorenih u agenciji. Ovo PDF pilot-testiranje bilo je usredotočeno na sadržaj budućih paketa. PDF datoteke verzije 1.4 bi se trebale dati pohraniti kao arhivske inačice. Pilot je pokazao veće poteškoće konverzije u PDF/A-1a. Kod konverzije u PDF/A-1b dobar dio problema je prouzročen upotrebom raznih neugrađenih fontova u PDF datotekama. Ispitane agencije za lijekove EU imaju ili obvezu ili streme prema praksama dugoročnog očuvanja elektroničke dokumentacije o lijeku i mogućnost konverzije raznolikih PDF datoteka u arhivsku inačicu PDF/A normiranu od strane ISO organizacije, bilo bi korisno sredstvo dugoročnog očuvanja te dokumentacije. Dosjei lijekova, kakvi se trenutno koriste u agencijama za lijekove, nisu prikladno elektroničko gradivo za dugoročno očuvanje.

Rezultati pilot-projekta i mjere za poboljšanje mogućnosti dugoročnog očuvanja budućih arhivskih paketa bile su predstavljene na sastanku grupe TIGes u listopadu 2012. U sljedećoj tablici se mogu vidjeti pozitivne i negativne strane svake od predloženih mjera pospješivanja mogućnosti dugoročnog očuvanja sadržaja.

Tablica 1: Predložene mjere pospješivanja mogućnosti dugoročnog očuvanja sadržaja

	mjera	pozitivne strane mjere	negativne strane mjere i poteškoće u implementaciji	mjesto intervencije (prema OAIS terminologiji)¹
1	čekati sljedeće inačice RPS-a i područnih normi	-	akumulacija dokumentacije koja se ne može dugoročno očuvati, gap između pravnih i drugih zahtjeva i mogućnosti očuvanja	-
2	podnositelji zahtjeva dostavljaju dosjee koji sadrže PDF/A datoteke s mogućnostima pretraživanje teksta	agencije dobivaju elektroničke pakete koji se mogu dugoročno očuvati, mogućnost uporabe postojećih mehanizama osiguranja autentičnosti	gubitak određenih funkcionalnosti, manje „gladak“ rad za ocjenitelje, no još uvijek lakša manipulacija od manipulacije konvencionalnog gradiva	dostavljeni informacijski paket
3	podnositelji zahtjeva koriste nezaštićene i ugrađene fontove u PDF datotekama	agencije mogu lakše napraviti konverziju u PDF/A	ažuriranje ICH specifikacije	dostavljeni informacijski paket

4	podnositelji ugrađuju sve fontove (i zaštićene) u PDF datoteke	agencije mogu lakše napraviti konverziju u PDF/A (npr. američka Agencija za hranu i lijekove je preporučila ugrađivanje fontova)	ne znamo što će se dogoditi sa zaštićenim fontovima u budućnosti	dostavljeni informacijski paket
5	podnositelji zahtjeva spremaju sve fontove u posebnu mapu u dosjeu	agencije kopiraju sve dostavljene fontove i rade konverziju u PDF/A	ne znamo što će se dogoditi sa zaštićenim fontovima u budućnosti	dostavljeni informacijski paket
6	agencije izrađuju alate za konverziju serija datoteka	brža i učinkovitija konverzija	dodatno ulaganje u DMS/RMS sustave	DMS/RMS, arhivski informacijski paket
7	ugraditi test provjere kompatibilnosti datoteka s PDF/A normama u validacijske alate	agencije dobivaju dodatni instrument kontrole (isprva kao validacijsko pravilo dobre prakse, kasnije kao kritično pravilo	nadogradnja alata i pregovori s dobavljačima softvera od strane Europske agencije za lijekove	alati za validaciju dosjea, dostavljeni informacijski paket

Uz dosad spomenute prijedloge ispitivane tijekom istraživanja i mjere koje su nastale u samom istraživanju, potrebno je spomenuti i prijedlog J. Pohjonen o potrebi da grupa TIGes predloži testiranje mogućnosti dugoročnog očuvanja elektroničke dokumentacije o lijeku tajništvu BEMA-e (*Benchmarking of European Medicines Agencies*) i da se to već uključi u BEMA IV ciklus.

Zaključak

Implementacija eCTD specifikacija dokumentacije o lijeku je dugotrajan proces. Primjeri ove tvrdnje su različite faze uvođenja elektroničke dokumentacije u različitim agencijama EU, različiti stupanj spremnosti farmaceutske industrije za publiciranje te

dokumentacije, velik broj tehnički neispravne dokumentacije, implementacija nazovi-standarda NeeS i nespremnost agencija za dugoročno očuvanje dosjea. Kod hrvatske agencije dodatna otežavajuća okolnost je modul 1 ili administrativni dio dosjea koji još nije u potpunosti usklađen s europskim. Dosad je hrvatska agencija poduzela već jedno usklađenje krajem 2009, a u potpunosti će se uskladiti izradom novog Zakona o lijekovima i pripadajućeg Pravilnika o postupku i načinu davanja odobrenja za puštanje gotovog lijeka u promet, što je proces čiji se dovršetak planira prije srpnja 2013. Druga otežavajuća okolnost je bila i europski DTD (*Document Type Definition*) u eCTD specifikaciji za modul 1 koji nije sadržavao hrvatske elemente, jer Hrvatska nije članica EU. Zbog toga je hrvatska agencija za lijekove bila prinuđena izraditi svoje tehničke datoteke i ponuditi ih podnositeljima zahtjeva koji su htjeli raditi s elektroničkom dokumentacijom o lijeku pri registracijama po nacionalnom postupku.¹³ Za registracije prema drugim postupcima, hrvatska agencija koristi izvornu dokumentaciju predanu drugim agencijama. Hrvatska agencija trenutno radi na nekoliko projekata koji pridonose implementaciji elektroničkih dosjea. To su projekti poput izrade portala za komunikaciju s industrijom, predaju podataka i dokumenata elektroničkim putem i praćenja statusa postupka za predani zahtjev. Uz implementaciju rada s izvorno elektroničkom dokumentacijom, hrvatska Agencija za lijekove i medicinske proizvode radi i na digitalizaciji i mikrofilmiranju konvencionalne dokumentacije - u pitanju su arhivski informacijski paketi i mikrofilmirano gradivo te eCTD s PDF/A datotekama za CTD papirnate dosjee. Što se tiče konvencionalnog gradiva o lijeku, agencija planira uvesti 1D crtični kod za bilježenje reversa i RFID oznake za praćenje ulaska i izlaska dokumentacije iz arhiva. Naravno, radi se o srednjoročnim projektima koji su u fazi pripreme, u kojoj je još i IPA 2009 projekt s ciljem snimanja poslovnih procesa i izrade sustava za upravljanje poslovnim sadržajima.

Agencije aktivno rade na uspostavi svojih sustava za učinkovito upravljanje elektroničkom dokumentacijom o lijeku. Jedno od važnijih pitanja je pitanje njezina dugoročnog očuvanja. S tom svrhom je i uspostavljena međunarodna grupa Dobra arhivska praksa. Paralelno s izradom modela arhivskih informacijskih paketa za dokumentaciju o lijeku, pokrenuto je i testiranje prikladnosti sadržaja te dokumentacije za dugoročno očuvanje, PDF pilot-projekt. Testiranjem konverzije dokazana je

¹³ Hrvatski DTD u: Rajh, Arian. *Teorijski model digitalnog arhivskog sustava u domeni regulacije tržišta lijekova. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2010. Nakon što su tehničke datoteke objavljene na mrežnoj stranici Agencije za lijekove 2010. godine (<http://www.halmed.hr/?ln=hr&w=lijekovi&d=dokumentacija>), prova ih je u svoj IT alat ugradila njemačko-američka tvrtka Extedo (www.extedo.com).*

pretpostavka pilot-projekta (problematična konverzija zbog neugrađenih fontova), a sudionici su dobili dodatne informacije o težini problema sa sadržajem dosjea. To će zasigurno utjecati na daljnju strategiju pripreme agencija za dugoročno očuvanje eCTD i NeeS dosjea i na nacrt Dobre arhivske prakse. Bez obzira na predstojeće ažuriranje eCTD specifikacije i njezinu ugradnju u RPS okvire i daljnje normiranje, agencije za lijekove EU u svojim repozitorijima imaju značajan broj elektroničkih dosjea u sadašnjem eCTD formatu i trebaju ih znati i moći očuvati zbog sigurnosti i povjerenja pacijenata zbog kojih i postoje.

Literatura

European Commission, DG Health and Cosumers, *The Centralised Procedure*, http://ec.europa.eu/health/authorisation-procedures-centralised_en.htm, 14.10.2012.

ICH eCTD Specification V 3.2.2., 16.7.2008,
http://estri.ich.org/eCTD/eCTD_Specification_v3_2_2.pdf, 9.10.2012.

ICH, *M4 : The Common Technical Document*, 2012,
<http://www.ich.org/products/ctd.html>, 14.10.2012.

ISO 14721:2003 Space data and information transfer systems - Open archival information system - Reference model; ISO 14721:2012

ISO 19005-1:2005 Document management - Electronic document file format for long-term preservation - Part 1: Use of PDF 1.4 (PDF/A-1)

ISO 19005-2:2011 Document management - Electronic document file format for long-term preservation - Part 1: Use of ISO 32000-1 (PDF/A-2)

ISO 32000-1:2008 Document management - Portable document format - Part 1: PDF 1.7

Rajh, Arian. Smisao i mogućnost dugoročnog očuvanja dokumentacije o lijeku u eCTD formatu. *Farmaceutski glasnik*, vol. 63(6). Zagreb, Hrvatsko farmaceutsko društvo, 2007, str. 376-441.

Rajh, Arian. Teorijski model digitalnog arhivskog sustava u domeni regulacije tržišta lijekova. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2010.

Stančić, Hrvoje. Teorijski model postojanog očuvanja autentičnosti elektroničkih informacijskih objekata. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2005.

Stančić, Hrvoje; Rajh, Arian; Pavlina, Krešimir; Strasberger, Vito. Best Archival Practice in the Regulation of Medicines: Work on the Guidelines for Agencies for Medicinal Products. Digital World 2012, IARIA 2012.

Stančić, Hrvoje; Rajh, Arian; Pavlina, Krešimir. Long-term Preservation Solution for Complex Digital Objects Preserved as Archival Information Packages in the Domain of Pharmaceutical Records. Digital World 2011, IARIA 2011.

Božica Anić

Muzej grada Koprivnice

Ivana Posedi

Državi arhiv Varaždin

Arhivski sabirni centar Koprivnica

ARHIVSKA ZBIRKA MUZEJA GRADA KOPRIVNICE

Uvodne crtice iz povijesti gradskog arhiva

Premda navedeni rad ne problematizira djelovanje arhivske službe u Koprivnici, poglavito onaj do sredine 20. stoljeća¹, valja ipak spomenuti neke povijesne crtice iz kojih se može jasno razabrati problem vezan uz koprivničko arhivsko gradivo i stupanj njegove sačuvanosti. Naime, radovi koji se bave poviješću koprivničkog arhiva i arhivskog gradiva malobrojni su², pa je tim više vrijedno posvetiti mu nekoliko redaka, možda i poticajnih za eventualni rad o povijesti arhivske službe i čuvanju gradiva u Koprivnici.

Pripremajući građu potrebnu za pisanje ovog teksta, kako bi se razjasnile neke činjenice ali i nejasnoće, bilo je potrebno pretražiti dostupnu zavičajnu građu, ali i konzultirati onu koja se odnosi na arhivsku djelatnost.³ Pri pretraživanju je uočeno da postoji mali broj sporadičnih informacija vezanih uz problem arhivskog gradiva do 2. svjetskog rata, te da je često istican problem čuvanja spisa i dokumenata, kao i načina njihovog vođenja. Vrijednost dokumenata, bez obzira na to radi li se o političkim,

¹ Na području Hrvatske i Slavonije do 2. svjetskog rata postojala je samo jedna državna institucija koja je vodila brigu o arhivskoj građi - Zemaljski arhiv u Zagrebu.

² Knjižnica i čitaonica „Fran Galović“ u Koprivnici, objavila je 2010. Spomenicu Knjižnice, kojom je obuhvaćeno razdoblje 1650-2010. Muzej grada Koprivnice još uvijek nema publikaciju tipa spomenice, ali o njegovom osnutku i nastanku objavljeno je dosta radova.

³ Autorica ovog dijela teksta je knjižničarka.

pravnim, materijalnim, kulturnim i sličnim vrijednosnim aspektima, oduvijek je bila poznata njihovim stvarateljima kao i onima koju su ih čuvali, pa se zbog njihove sigurnosti i zaštite pribjegavalo i pisanim pravilima o čuvanju. Primjerice, jedno takvo pravilo o čuvanju dokumenata nalazimo u Statutu grada Koprivnice iz godine 1752.⁴ gdje u točki 5 stoji zapisano kako treba voditi zapisnik sjednica Poglavarstva i koji se još zapisnici trebaju voditi uz njega, pa ilustracije radi vrijedi izdvojiti neke dijelove.

Točka započinje „... ne bez čuđenja i negodovanja ovo Izaslano Povjerenstvo otkrilo da su spisi i zapisnici Grada vrlo malobrojni, ali također tako neuredni i nesređeni da se iz njih jedva nešto može izvući, osim toga da ne postoji neko sigurno mjesto za njihovo čuvanje; zbog toga se ovom točkom naređuje da se od sad nadalje zapisnik Poglavarstva temeljito sastavi“, a u nastavku slijedi opis svega što zapisnik mora imati i koji se to zapisnici osim ovog Poglavarstva moraju voditi. Drugi dio točke 5 propisuje način čuvanja i kaže „takvi zapisnici zajedno s preostalim gradskim spisima, povlasticama i pisanim dokumentima, koje treba na valjani način popisati, neka se čuvaju na nekom sigurnom mjestu koje će Poglavarstvo što skorije odrediti u tu svrhu, a to pak mjesto, kao i škrinja u kojoj se čuvaju temeljni pisani dokumenti i povlastice ovoga Kraljevskog Imutka neka se providi s dvostrukim zasunom, čiji će se ključevi čuvati jedan kod suca, drugi pak kod pučkog branitelja.“

Drugi statut koji je vrijedno spomenuti ne donosi upute o čuvanju dokumenata, ali donosi niz odredbi vezanih uz načine vođenja spisa koji nastaju u gradskoj registraturi. Nastao je 1885, gotovo 150 godina nakon gore spomenutog, a uslijedio je nakon Mažuranićevih reformi i modernizacije uprave. Radi se o Štatutu slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice ob uređenju gradske uprave.

Niko Selak, ravnatelj Opće bolnice u Koprivnici u izvješću o njenom radu dotiče se gradskog arhiva i navodi da se nalazi u oružani (*Zeughausu*), da je grada u izuzetno lošem stanju da postoji niz vrijednih dokumenta iz najstarije prošlosti i „Uz malo dobre volje mogla bi sposobna osoba u kratko cijeli arkiv u red staviti, a tome bi već jednom bilo u vrijeme“.⁵ U svom izvješću iznosi i zanimljivu činjenicu – požar koji je zahvatio gradski arhiv.

Požar spominje i anonimni autor nedovršene *Poviesti o razvitku obće pučke muške i ženske škole u slob. i kr. gradu Koprivnici*,⁶ koja počinje sljedećom rečenicom

⁴ Statut grada Koprivnice, prevela i priredila Karmen Levanić. Koprivnica, Muzej grada Koprivnice i Varaždin, Državni arhiv u Varaždinu, 2006, str. 44.

⁵ Izvješće obće javne gradske bolnice slob. i kr. grada Koprivnice od god. 1869. do konca 1889. Sastavio Niko Selak, Koprivnica 1890, str. 1.

⁶ MGKC, Az. Spomenica škole u Koprivnici 1875-1876; 1891-1892. Nedovršeni tekst pronađen je u

„Kako je gradski arhiv u svoje doba požarom izgubio znatan dio svojih starinskih spisah, među kojima nalazilo se je jamačno i dosta u školstvo zasjecajućih dokumentah, mučno je historiku saznati prvi zasnutak školah u ovom gradu“. Teško je reći radi li se o istom požaru ili ne, ali svakako bi bilo vrijedno to ustanoviti. Elementarne nepogode, poglavito požari, kao i političke mijene, svakako su pridonijeli devastacijama arhivske građe. Ako se tome još dodaju nebriga i otuđivanja (krađe) građe na što primjerice upućuju napisi iz lokalnih novina, onda ne začuđuju podaci o uništenosti građe.

Tijekom 1926. u lokalnom tisku, točnije *Koprivničkim novinama*, zaredalo je nekoliko članaka o arhivskom gradivu. U članku objavljenom 7. ožujka te godine, tekstopisac navodi kako je nakon duljeg vremena posjetio gradski arhiv u kojemu su pohranjeni brojni zapisnici i vrijedni spisi, zanimljivi dokumenti, kao i dragocjene kraljevske povelje 16. i 17. vijeka što se čuvaju u posebnoj škrinji (nekadašnjoj gradskoj kasi), a samo su zahvaljujući skrbi gradskog oficijala Tomislava Vargovića ostale sačuvane. Isti navodi kao je prije dvije godine urednik novina dozvolom Gradskog poglavarstva proveo dva dana u gradskom arhivu pregledavajući ga. Posebnu pažnju posvetio je popisima starih dokumenta, kraljevskih povelja i sl. Pronašao je inventar iz 1872. koji je sastavio i opširnim komentarom popratio nekadašnji gradonačelnik i podžupan Martin pl. Ožegović. Dalje u tekstu stoji „Na taj inventar odnosno povelje itd. posebno je naš urednik tada upozorio tadanjeg vladinog komesara gosp. Lacha, preporučujući mu, da potpuno zapušteni gradski arhiv dade urediti. Arhiv je od onog vremena dobro zaprašen a jednako dobro i ‘ispražnjen’. Pored Ožegovićevog inventara manjkaju i razni drugi spisi, statuti itd.“ Dalje u tekstu traži od Gradskog poglavarstva i u ime cjelokupne javnosti, da se gradski arhiv dade urediti u čemu može od velike pomoći biti savjet koprivničkog povjesničara dr. Rudolfa Horvata, koji također problematizira pitanje gradskog arhiva u *Koprivničkim novinama* iste godine u br. 27⁸. U tekstu se referira na Niku Selaka i u potpunosti prenosi dio njegovog teksta o gradskom arhivu koji opisuje u Izvješću Opće gradske bolnice u Koprivnici.

Navedeni napisi u lokalnim novinama vezani uz gradski arhiv rezultirali su odlukom na 10. redovnoj sjednici Gradskog zastupstva, održanoj 14. veljače 1927, prema kojoj se gradski arhiv i važniji dokumenti imaju predati na pohranu Kr. drž.

Spomenici.

7

Čuvajmo uspomene našega grada!, *Koprivničke novine* 3, 10(7.3.1926), str. 3.

8

Brozović Leander, *Pitanje arhiva grada Koprivnice*, *Koprivničke novine*, 3, 27(27.6.1926), str. 2-3.

arhivu u Zagrebu., U pohranu je predano najstarije arhivsko gradivo, dok se ostalo gradivo i dalje čuva u Poglavarstvu, sve do 1955. kada je predano Historijskom arhivu u Varaždinu.

Iz ovog kratkog, prije svega obavijesnog pregleda, uočljivo je opetovano postavljanje pitanja „gradskog arhiva“ odnosno čuvanja vrijednih dokumenata koji su ujedno značajni izvori za povijest grada. Stoga je i razumljiva zainteresiranost javnosti za često isticani problem. No ne manje zanimljivo je i pitanje skrbi o dokumentima koji su nastajali kao rezultat rada ondašnjih zavoda (škola, bolnica, gradske štedionice), profitnih i neprofitnih društava, kao i načina njihova zbrinjavanja.

Osnutak Muzeja grada Koprivnice

Iz *Podravske novine* doznajemo da je na sjednici Odbora Doma kulture 12. studenoga 1945. predloženo da se u Koprivnici osnuje muzej. Prijedlog je došao od strane poznatog koprivničkog knjižara Vinka Vošickog, ujedno predsjednika Odbora Doma kulture¹⁰. Zaključeno je da se budući gradski muzej smjesti u zgradu oružane poznatiju pod nazivom „Cajghaus“. Kako je tada u oružani bila smještena vojska, trebalo je pričekati da ona napusti zgradu, kako bi se moglo pristupiti radovima na adaptaciji prostora. Predsjednik NOG-a Janko Paprika obećao je potpunu suradnju pri ostvarenju prijedloga. Na istoj sjednici osnovan je i Odbor za osnutak muzeja, koji vrlo brzo pokreće muzejsko glasilo *Zbornik muzeja grada Koprivnice*¹¹. Urednik zbornika je Leander Brozović.¹² Prvi broj izlazi u kolovozu 1946. Iz uvodnika se doznaje da je 12. studenoga 1945. osnovan Odbor za osnutak muzeja te da vijest o tome nije ostala bez odjeka, jer je vrlo brzo uslijedila reakcija građanstva koje je podržalo spomenutu akciju,

9 10. redovna sjednica Gradskog zastupstva održana 14. veljače 1927, *Domaće ognjište*, 2, 8(19.2.1927), str. 2.

10 *Podravske novine*, 13, 9(18.11.1945), str. 3.

11 Valja napomenuti da se ovdje radi o izuzetnom izdavačkom pothvatu, jer su muzejska glasila u poslijeratnom razdoblju vrlo rijetka, ne izdaju ih ustanove koje još nisu niti osnovane, još manje muzeji lokalnog značaja, pa se nameće zaključak da se ovdje radi o jedinstvenom i usamljenom primjeru.

12 Dr. Leander Brozović (Budimpešta, 2. 10. 1897. - Koprivnica, 31. 8. 1962), veterinar i muzealac. Veterinu studirao u Budimpešti, Brnu, Drezdenu i Lavoovu, gdje je diplomirao 1924. Doktorat znanosti stekao je na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu 1928. Zagreb je napustio 1927. i radio kao kotarski veterinar u Novom Vinodolskom, Kutini, Velikoj Kikindi i Križevcima. U Koprivnicu dolazi 1942. i kao veterinar radi do umirovljenja 1955. Dolaskom u Koprivnicu nastavlja davno započeti rad na istraživanju koprivničke povijesti, kao i na prikupljanju starina za Muzej koji je otvoren 1951, pa tako postaje njegovim utemeljiteljem, prvim kustosom i ravnateljem. Do 1960. Muzej vodi honorarno. Vidjeti: Hrvatski biografski leksikon, sv. 2 (bj-c), Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1989, str. 376.

pa se javljaju i prvi darovatelji koji osim predmeta pružaju i novčanu podršku akciji. Svi predmeti darovani budućem muzeju smješteni su u župni dvor, što upućuje na zaključak da problem oružane nije riješen i da je u njoj i dalje smještena vojska. Stoga će se uređenju zgrade moći pristupiti tek kad vojska napusti prostor. Predviđenim uređenjem planira se sljedeće „Dvije prostorije bi će uređene predmetima koji su služili crkvi, dvije prostorije sa tkz. građanskim predmetima [i cehovskim], te jedna prostorija sa etnografskim predmetima, a bit će uređena i soba književnika Pavleka-Miškine. U suterenu zgrade bit će smješteni kameni spomenici [lapidarij], gradski arhiv i uredovnica kustosa.“¹³ U tekstu se dalje navodi velika potpora građanstva i ukoliko ona ne izostane, budući muzej mogao bi postati ne samo kulturna institucija grada nego i čitave Podravine.

Vijesti uredništva 2. broja *Zbornika* zanimljive su iz više razloga, poglavito završna rečenica „Za sad je glavna briga Odbora za osnutak muzeja grada Koprivnice da dođe u posjed oružane u čijim prostorijama treba, da se smjesti muzej i gradski arhiv.“¹⁴ S jedne strane naslućuju se teškoća oko uređenja i preuzimanja oružane za potrebe budućeg muzeja, a ponovno isticanje gradskog arhiva stvara nedoumice i nameće neka pitanja. Radi li se ovdje o osnivanju dviju odvojenih kulturnih ustanova ili pak gradskog arhiva kao sastavnice budućeg muzeja. Bez pisanih tragova teško je sa sigurnošću na njih odgovoriti, međutim, za pretpostaviti je da se ipak radi o gradskom arhivu kao sastavnom dijelu muzeja, jer za to ima više opravdanja. Na sjednici Doma kulture predloženo je osnivanje muzeja, jer da se razmišljalo o gradskom arhivu kao zasebnoj ustanovi, novine bi vjerojatno to i objavile. Nadalje, u vrijeme osnivanja muzeja još uvijek ne postoji sustavna i organizirana arhivska služba. Praksa je naime pokazala da ima primjera gdje muzeji uz muzejske funkcije obnašaju i one arhivske,¹⁵ formirajući zasebne odjele ili službe. Leander Brozović razvija koncept kompleksnog, zavičajnog muzeja primjenjujući ondašnje tendencije u muzejskom poslovanju, pri čemu dolazi u kontakte i usko surađuje s poznatim muzejskim djelatnicima, što je moglo potvrditi upravo takve postavke. Ovdje se valja prisjetiti i njegovog angažmana u zbrinjavanju starog gradskog arhivskog gradiva tijekom 1927. godine.

Prateći razvoj buduće ustanove posredstvom *Zbornika*, jer Koprivnica 1946. ostaje po prvi put nakon pedesetogodišnje tradicije novinskog izdavaštva bez svojih lokalnih novina,¹⁶ sve se rjeđe spominje gradski arhiv, a uopće se ne spominje u tekstu

¹³ Osnivanje muzeja grada Koprivnice, *Zbornik muzeja grada Koprivnice*, 1, 1(kolovoz 1946), str. 2.

¹⁴ *Vijesti uredništva, Zbornik muzeja grada Koprivnice*, 1, 2(listopad 1946), str. 18.

¹⁵ Hrelja Damir, *Zapisi iz prošlosti, Državni arhiv u Varaždinu*, 2010/2011, str. 4.

¹⁶ Koliko je poznato Podravske novine, koje su počele izlaziti 1930. s kratkim prekidom izlaženja tijekom 2.

objavljenom u posljednjem broju Zbornika, koji govori o otvorenju muzeja. Muzej je otvoren 27 srpnja 1951¹⁷, a kroničar je među ostalim zabilježio: „Mjesecima prije radilo se je užurbanim tempom na adaptaciji kuće dra. Sulimanovića u kojoj je smješten muzej ...“. Dalje u tekstu opisuje se protokol otvorenja i popis uzvanika, kao i opis zgrade Muzeja. Navodi se raspored prostorija u prizemlju i na katu gdje se nalazi ured čuvara Muzeja s knjižnicom te ostale prostorije s detaljnim opisom smještaja predmeta, a i nekih vrednijih izložaka. Za zaključiti je iz navedenog da prvotna ideja uređenja „Cajghausa“ za potrebe muzeja nije realizirana, a opis prostora ne daje nikakve obavijesti o smještaju gradskog arhiva.

Nastanak arhivske zbirke

Nastanak arhivske zbirke usko je povezan s osnivanjem muzeja odnosno prikupljanjem predmeta za budući muzej. Osim predmeta muzeju se daruju i knjige i dokumenti. O odazivu građanstva i preuzimanju prvih darova vijest donose *Podravske novine*¹⁸ iz kojih se doznaju imena prvih darivalaca kao i prvi darovani predmeti.

Ovu obavijesnu funkciju, jer *Podravske novine* krajem 1945. prestaju s izlaženjem, nadomješta *Zbornik muzeja grada Koprivnice*, muzejsko glasilo koje uz dvije rubrike *Vijesti uredništva* i *Iskaz darovatelja muzeju grada Koprivnice*, donosi niz vrijednih priloga koji ni danas nisu izgubili na svojoj aktualnosti. Evo i nekih naslova: Prijevod diplome kralja Ludovika I. iz 1356. (E. Laszovski, Ius gladii), Marko Kostrenčić; *Podravske pisanice*, Marijana Gušić; O sajmovima u sjevernoj Hrvatskoj pod konac srednjeg vijeka, Adolf Wisset itd.

Prva rubrika donosi niz aktualnih vijesti vezanih uz tijek radova na budućem muzeju, dok je druga rubrika zanimljiva i višestruko poticajna te vrijedna, jer su u njoj zabilježeni prvi darovatelji, a na svojevrsan način ih i kategorizira. U prvom dijelu *Iskaza* navedeni su darovatelji predmeta, u drugom oni koji su predali predmete na čuvanje muzeju, a trećim dijelom su obuhvaćeni oni koji su novčano potpomogli budući

svjetskog rata, ponovno počinju izlaziti krajem 1945, ali iste godine i završavaju. Godine 1948. uslijedio je bezuspješan izdavački pothvat, ali koliko je poznato, izašao je samo jedan broj Glasa fronte. Tek 1950. započeo je izlaziti Glas Podravine, koji izlazi i danas.

¹⁷ Dr. Zvonimir V(argović), *Proslava otvorenja Muzeja grada Koprivnice, Zbornik Muzeja grada Koprivnice*, 4, 1(8)(siječanj 1953), str. 129.

¹⁸ *Gradski muzej u Koprivnici - Prvi darovi, Podravske novine* 13, 10(24.11.1945), str.2; *Podravske novine* 13, 12(8.12.1945), str. 3; *Podravske novine* 13, 14(23.12.1945), str. 2.

muzej. Kao što je već spomenuto, osim predmeta daruju se i dokumenti, što je vidljivo iz navedene rubrike, pa se tako već iz prvog broja *Zbornika*₁₉, doznaje da je Savez hrvatskih obrtnika predao na čuvanje Muzeju grada Koprivnice: 8 zastava, 10 povelja i spisa koprivničkih cehova. Margita Gjurin darovala je rukopis „Povijest vatrogasnog društva u Koprivnici“, što ga je napisao Vilko Gjurin. Pravila ceha krojača, čohaša i gumbara iz godine 1918. te 4 svijećnjaka od mjedi istoimenog ceha darovao je Dragutin Cesarec. Milivoj Somogy darovao je dva pisma Gjura Estera te jedno hebrejsko iz Scheininga iz 1859. Matilda Kovačević darovala je rukopis „Uspomene Stjepana Kovačevića.“²⁰ Franjo Petričević iz Koprivničkih Brega darovao je jedan tiskopis o cijepljenju protiv kozica iz 1833. i račun sprovoda pokojne Marije Granželić od 28. svibnja 1875. te Ugovor o dosmrtnom prihodu iz 1884.²¹ Marija Čuković darovala je arhivu Hrvatskog športskog kluba „Slaven“ u Koprivnici.²² Jelisava Horvat iz Zagreba darovala je svežanj rukopisa o povijesti grada Koprivnice pokojnog dr. Rudolfa Horvata.²³

Osim darova, popis kojih se objavljuje u *Zborniku*, od 1947. godine Leander Brozović vodi i Dnevnik o darovanim predmetima. Posebno upisuje knjige, tiskopise, rukopise, slike, crteže i fotografije. Dnevnik se vodi od 1. siječnja 1947, pa sve do kolovoza 1966. Od te godine nadalje, preuzimanje građe bilježi se u muzejsku knjigu ulaska građe. Sredinom 90-ih njeno vođenje se zanemaruje.

Slijedi prikaz nekoliko dokumenata darovanih muzeju bez posebnih kriterija u odabiru građe:

Veljača 1947: Hrvatsko pjev.društvo „Podravac“ u Koprivnici darovalo je dokumentaciju Društva koja se sastoji od knjiga Zapisnika odborskih sjednica od 1875, nekoliko Imenika članova HPD „Podravac“ 15 svežnjeva spisa i dr.

Fran Šemper (depozit) daje razne predmete Hrvatskog sokola.

Siječanj 1948: Milivoj Somogy daruje 1 spis Gradskog poglavarstva Koprivnica od 9. ožujka 1938.

Veljača 1948: A.E. Brlić daruje ispravu *Ja Dorothea Karlowary ...*, Koprivnica, 23. veljače 1686.

Studeni 1948: Muzej grada Varaždina daruje nekoliko cehovskih listina iz 1711,

19 *Iskaz darovatelja muzeju grada Koprivnice, Zbornik muzeja grada Koprivnice, 1. 1(kolovoz 1946), str. 2.*

20 *Isto, 1, 3(prosinac 1946), str. 34.*

21 *Isto, 2, 1(4)(travanj 1947), str. 64.*

22 *Isto, 2, 2(5)(kolovoz 1947), str. 80.*

23 *Isto, 2, 3(6)(prosinac 1947), str. 96.*

1784. i 1858.

Rujan 1949: dr. Zvonimir Vargović, razni spisi; osmrtnice Tome Šestaka, Vlad. Ščerbaka, razne pozivnice za priredbe, fotografije.

Lipanj 1950: Oblasni muzej Bjelovar, svežanj vojničkih listova za razdoblje 1822-1868.

Kolovoz 1950: Anton Brlić iz Bjelovara daruje jedan račun od 17. veljače 1793. Parocho di Novigrad ad Ioanes Maroti(?) mercator in Caproniz.

1951: Rativoj Sajvert iz Zagreba daruje 2 stare isprave iz 17. st.

1952: Ivan Vurovec, Spis gorni iz 1836.

1953: A.E. Brlić daruje Pismo vicekom. kopriv. tvrđave Gabrijela Gotala od 21. ožujka 1712. iz Koprivnice te Dekret od 20. rujna 1706; potvrdu u vezi s Doroteom Natuli, od 5. ožujka 1684; jedan kupoprodajni ugovor iz 1731.

Vinko Vošicki: 13 komada raznih spisa Miroslava Krleže

1958: Sabina Jazvec, ormar s arhivom Dobrotvornog gospojinskog društva i prosvjetnog udruženja hrvatskih katoličkih žena u Koprivnici

Dobrotvorno vatrogasno društvo u Koprivnici: arhiva društva, dvije kacige, žigovi, pravila, slike.

Muzeju je u navedenom razdoblju darovano niz dokumenata-oporuka, izlučnih listova, sitnih tiskovina u kojima su razne pozivnice, rasporedi, cjenici, brošurice, novčanice, osmrtnice i biljezi. Zaprmljenu građu Brozović pohranjuje u fascikle i mape, grupirajući je prema tematskom, osobnom, teritorijalnom, kronološkom ili nekom drugom obilježju. Uz građu koja ima arhivska obilježja u fasciklima se nalazi i ona građa koja po svojim obilježjima može ući u knjižnične i muzejske zbirke. Na isti način postupa se s građom i nakon Brozovića.

Nakana ovog kratkog prikaza prikupljanog arhivskog gradiva pokazuje da se ne radi o sustavnom i cjelovitom pristupu prikupljanju svojstvenom arhivskoj službi, a zbirku karakterizira kako heterogenost sadržaja tako i njegova fragmentarnost. Heterogenost sadržaja očituje se od onog kronološkog, unutar kojeg postoji raspon od nekoliko stoljeća, pa do sadržajnog vezanog uz predmet ili temu ili pak vrstu, unutar koje se izdvajaju izvorne isprave, razni spisi, oporuke, svjedodžbe, diplome i sl. Upravo ova šarolikost dokumenata utječe na teškoće s kojima se susrećemo pri pokušaju njihovog organiziranja. Ako se tome doda i fragmentarnost onda se sve dodatno komplicira. Cjelovitost prikupljenog gradiva vezana je uz djelatnost društava koja u Koprivnici djeluju do 2. svjetskog rata. Najbolje je sačuvana dokumentacija kulturno-

obrazovnih društava: Hrvatskog pjevačkog društva „Podravac“, Hrvatskog obrtničko-radničko obrazovnog i pjevačkog društva „Domoljub“, zatim Vatrogasnog društva, Dobrotvornog gospojinskog društva, Prosvjetnog udruženja hrvatskih katoličkih žena u Koprivnici, Kluba akademičara. Dokumentacija ostalih brojnih društava koja u navedenom razdoblju djeluju u Koprivnici je fragmentarna, manjkava, zastupljena s dva ili tri dopisa na temelju kojih se može samo utvrditi da je društvo postojalo ili je uopće nema. Vrijedno je napomenuti da je količinski dobro sačuvana notna građa spomenutih pjevačkih društava. Prema procjeni sačuvano je oko 4000 notnih jedinica u Glazbenoj zbirci, o kojoj zajedno s Arhivskom kao posebnom zbirkom skrbi knjižničar. Treba napomenuti, da iako se radi o dvije potpuno različite zbirke, ali iste provenijencije, u fizičkom smislu čine zajedničku cjelinu. Ne manje zanimljiva je činjenica da upravo najveći dio dokumentacije društava u Muzej ulazi 1958.²⁴ Količina arhivskog gradiva unutar zbirke izražena arhivskim mjernim jedinicama prema slobodnoj procjeni mogla bi iznositi 10-15 d/m, ali se i nadalje prikuplja. Gradivo se uglavnom sastoji od dokumenata sadržajno vezanih uz lokalnu zajednicu u kojoj su nastali. Ne radi se o sakupljanju, jer tu funkciju dobro obavlja arhivska služba, već o rijetkim pojedinačnim primjercima koji ponekad upotpunjuju već postojeću zbirku. Primjerice, zadnji takav dar je pozivnica Dobrovoljnoj vatrogasnoj četi iz Osijeka na obilježavanje 60. obljetnice Dobrovoljnog vatrogasnog društva Koprivnica, od 8. srpnja 1934. Dar je stigao iz Osijeka.

Na kraju ipak valja dodati, da svi naponi i akcije vezani uz gradivo što se provlače kroz tekst, dovoljno govore o vrijednosti koja proizlazi iz unikatnosti gradiva i kao takvo od izuzetne je važnosti za materijalnu i duhovnu kulturu zajednice u kojoj je nastalo.

Evidentiranje, dostupnost i preglednost zbirke

Krajem 90-ih godina 20. st. Muzej grada Koprivnice zapošljava knjižničara. Odluka je motivirana prije svega opsežnim i nesređenim knjižnim fondom koji postaje preveliki teret za ustanovu. Gotovo da nije bilo prostora unutar Muzeja bez knjižne građe. Razlog tome je nedostatak prostora, neorganiziranost i manjak stručnog kadra.

²⁴ Prema odluci Savjeta za kulturu i nauku od 27. svibnja 1957. određeno je da je Arhiv grada Varaždina nadležan za obavljanje arhivske službe na području kotareva Varaždin, Čakovec, Koprivnica i Krapina. Vidi u: Hrelja, Damir, *Zapisi iz prošlosti, Državni arhiv u Varaždinu*, 2010/2011, str. 15.

Drugi problem je bio što je knjižna građa bila ispremiješana s drugom građom, prije svega arhivskom. Osnovni dojam o zatečenom stanju građe bio je njena zapuštenost, neorganiziranost, neadekvatna pohrana i neprimjeren smještaj. Prvi korak u rješavanju problema svakako je osigurati adekvatan prostor za građu, što je i učinjeno, a drugi sanirati građu. Zbog ispremiješanosti različitih vrsta građe, pristupilo se izdvajanju i njenom čišćenju. Pri tome se nije vodilo računa kojoj zbirci građa pripada, jer je zbog zapuštenosti svu građu trebalo očistiti, što je bio dugotrajan proces, a osim toga u to vrijeme nitko nije bio zadužen za arhivsku građu. U najlošijem stanju bila je sadašnja Glazbena zbirka i veliki dio dokumentacije pjevačkih društava. Prilikom čišćenja građa je ujedno i razvrstavana prema nekom kriteriju, koji je prije svega ovisio o vrsti građe. Uređenjem knjižničnih prostorija - radni prostor s čitaonicom i knjižnično spremište, te organizacijom knjižničnog fonda dobiven je dio novouređenog prostora u koji su se mogli smjestiti dokumenti i note.

Osim ustanova koje posjeduju arhivsku građu i dužne su o njoj skrbiti, zadaća je i nadležnih arhiva da tu građu evidentiraju i izrade obavijesna pomagala. Tako je započelo i evidentiranje arhivske građe od strane Državnog arhiva u Varaždinu. Od strane Muzeja za pomoć pri evidentiranju bila je zadužena knjižničarka, koja je već poznavala najveći dio fonda. Pristupilo se detaljnom popisivanju i pritom je primijećeno da su neki fascikli i mape prazni, a dio građe prebačen u nove fascikle. Na nekim starim fasciklima postojale su male okrugle naljepnice s brojem fascikla, što je upućivalo na postojanje popisa, u trag kojih se pokušalo ući. Nakon detaljnih popisa sastavljen je inventar, zahvaljujući kojem se konačno dobio uvid u dokumente, a formirana arhivska zbirka postala pregledna za sve one koji se iz bilo kojeg razloga zanimaju za nju. Uslijedila je i fizička organizacija zbirke, čiji cilj je bio dostupnost odnosno pronalaženje dokumenta bez dugog traženja. Pribjeglo se knjižničarskom klasifikacijskom sustavu koji dobro sistematizira i arhivsko gradivo, što je potvrđeno ovim primjerom. Cjelokupno stanje zbirke sada je takvo, da se može pristupiti njenoj računalnoj obradi. U današnjem informatičkom okruženju to je zapravo i imperativ. Korisnici na brz i jednostavan način dobivaju informaciju o postojećoj građi, a sve češće i o njenom sadržaju. Obrada građe nije u planu u skorašnje vrijeme, ali kad se s njom započne poštivat će se svi uvriježeni i međunarodno priznati standardi za opis arhivskog gradiva.

Prikazom je obuhvaćena građa koja je sastavni dio Arhivske zbirke, ali ne i ona koja čini muzejske zbirke. Primjerice zbirka cehova, zbirka NOB-a, zbirka diploma, arhitektonskih i građevinskih nacrti.

Problematika sređivanja građe u Muzeju grada Koprivnice

Nakon što je izrađen popis arhivskog gradiva Muzeja grada Koprivnice, pokušala sam spise razvrstati u fondove i zbirke, nakon što je za većinu gradiva načinjen analitički popis, osim popisa za ono gradivo koje sadrži osobne spise pojedinih osoba odnosno osobne arhivske fondove.

Arhivsko gradivo u Muzeju grada Koprivnice, kao i gradivo što se čuva u većini drugih muzeja vrlo je vrijedno, jer zadire u sve pore povijesnog, kulturnog, društvenog, umjetničkog, gospodarskog i urbanističkog života jednog grada i kraja, pa je važno za istraživanje povijesti grada i okolice te gradskih institucija.

S obzirom na heterogenost i fragmentarnost gradiva u muzeju pitam se kako popisati gradivo koje je sakupljano dugi niz godina usporedno s prikupljanjem predmeta u muzeju, budući da nije preuzeto samo cjelokupno gradivo jedne osobe, obitelji, ustanove, upravnih i javnih službi, već i pojedinačni dokumenti koji su bili u posjedu pojedinaca, a da prilikom pregleda fondova i zbirke muzeja dođe do izražaja gradivo koje bi moglo zanimati pojedince. Listanjem *Pregleda arhivskih fondova i zbirke Republike Hrvatske*₂₅ utvrdila sam da su za većinu muzeja popisi fondova i zbirke vrlo šturi, pa u njima ne dolazi toliko do izražaja heterogenost i fragmentarnost gradiva. Prema popisu se također vidi da većina muzeja ima zbirke koje se nazivaju *zbirka zapisa*, *zbirka raznih dokumenata* i slično, ali se iz tih naziva ne vidi o kakvim se dokumentima zapravo radi, a prema količini dokumentacije može se zaključiti da bi se to gradivo vjerojatno moglo konkretnije izdvojiti, tako da korisnik već iz naziva može utvrditi o kojoj se vrsti radi.

Prilikom pregleda popisa gradiva Muzeja grada Koprivnice bilo je vidljivo da je većina posložena bez nekog reda, a ustanovila sam da postoji dio spisa koji se zapravo ne mogu uvrstiti ni u jedan fond ili zbirku. Nakon što sam poredala dio spisa prema sadržaju ili temi, dodatno pitanje bilo je kako imenovati pojedine fondove ili zbirke, te ima li smisla da jedan svežanj ili nekoliko spisa čine fond ili zbirku? Polazeći od činjenice da je bitno da popis služi istraživačima i korisnicima, taj pristup mi se učinio najlogičnijim, jer se jedino na taj način može doći do preciznijih informacija o arhivskom gradivu što se čuva u Muzeju grada Koprivnice, pa sam stoga gradivo razdijelila na veliki broj fondova i zbirke. Zbirke su formirane prema vrsti ili temi odnosno sadržaju.

Gradivo Muzeja grada Koprivnice

Među najvrednije gradivo što se čuva u Muzeju grada Koprivnice, uz Zbirku isprava koja sadrži 20 isprava od 16. do 19. stoljeća, je Zbirka cehova koja sadrži gradivo od 1635. do 1895. (8 knjiga i 2 svežnja), a odnosi se na cehovska društva u Koprivnici i okolici. Zbirka cehova sadrži cehovska pravila, spise pojedinih cehova, popise majstora, knjige privilegija, izučne listove i drugu dokumentaciju vezanu uz cehove. Na cehove se nadovezuje nešto manja Zbirka poduzeća i obrta s gradivom od 1831. do 1950, a sadrži popis poduzeća u Koprivnici, knjige računa pojedinih obrtnika i poduzeća, pravila stare obrtne zadruge, zapisnik Mjesne organizacije hrvatskih obrtnika, radne knjižice i slično.

U muzeju se čuvaju dokumenti Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice do 1848. koji sadrže spise (1 svežanj) nastale radom Poglavarstva. Također je sačuvan 1 svežanj spisa Gradskog poglavarstva Koprivnice od 1848. do 1918. i 1 svežanj za razdoblje 1918-1941.

Dokumentacija društava i udruženja koja su djelovala u Koprivnici u 19. i 20. stoljeću može se podijeliti na 5 fondova i 1 zbirku. Vrlo vrijedan fond Dobrovoljnog vatrogasnog društva Koprivnica (ukupno 3 knjige i 2 svežnja) za razdoblje 1874-1983. Fond sadrži pravila društva, zapisnike sjednica i skupština, plakate i drugo. U muzeju je sačuvano 11 knjiga Hrvatskog pjevačkog društva „Podravac“ osnovanog 1874. godine²⁶ za razdoblje 1875-1938, u kojima su zapisnici sjednica i skupština, imenici članova društva i blagajnički dnevnik. Zapisnici ovog fonda sačuvani su kontinuirano tako da se može pratiti rad društva u navedenom razdoblju. Jedno od značajnijih društava, čija svrha je izobrazba članova, njegovanje i širenje narodne i umjetne pjesme, te unapređivanje društvenosti među članovima, a od svojeg osnutka sakupljalo je donacije za izgradnju „Domoljubove dvorane“, je Hrvatsko obrtničko radničko obrazovno društvo „Domoljub“ Koprivnica. U muzeju se čuvaju 4 knjige i 8 svežnjeva za razdoblje 1909-1935, a sadrži knjige zapisnika, knjigu popisa glazbene arhive, fotografije i spise vezane uz poslovanje društva. Fond Prosvjetno društvo katoličkih žena Koprivnica (ukupno 9 knjiga i 1 kutija), sadrži gradivo od 1919. do 1940. godine. Društvo je bilo osnovano u Koprivnici 1919. godine kada su i u drugim hrvatskim gradovima osnivana slična društva čija je svrha bila karitativna djelatnost, širenje katoličkog morala i sl. Gospojinsko dobrotvorno društvo u Koprivnici sadrži 3 knjige zapisnika skupština i spise vezane uz rad društva. Gradivo je sačuvano za razdoblje 1888-1943. Zbirka Razna društva i udruženja s područja Koprivnice sadrži spise vezane uz ostala

²⁶ Mira Kolar-Dimitrijević, *Grad na putu modernizacije (1948-1900)*, Podravina 7, 14(2005), str. 89-109.

društva s koprivničkog područja, a to su: Materinsko društvo u Koprivnici, DVD Virje, Cecilijino društvo župe sv. Nikola, Esperantsko društvo, Društvo prijatelja francuske, Hrvatsko filatelističko društvo, Hrvatski sokol, Narodna čitaonica, Klub akademičara, Obrtnički kazino u Koprivnici, Gospodarska sloga u Koprivnici, Gradsko amatersko kazalište i Podružnica Hrvatske narodne straže.

Osobni arhivski fondovi su mali, uglavnom sadrže po jedan svežanj, ali zbog velikog broja osoba čija se osobna dokumentacija čuva u muzeju mislim da se dokumentacija svih osoba ne bi trebala uvrstiti u zbirku raznih osoba. Tako bi mogli izdvojiti 9 fondova i 1 zbirku. Najveći je osobni fond Ljudevita Toplaka, veleposjednika. Gradivo je iz druge polovice 19. stoljeća smješteno u 6 kutija, a sastoji se od korespondencije, rukopisa i sličnih dokumenata. Osobni fond Ivana Vinka Pihlera, povjerenika za poštanski promet i prijevoz sadrži gradivo za razdoblje 1791-1822, a sastoji se od korespondencije, namira i drugih osobnih spisa. Osobni fond Zlatka Schwartz, kemičara, rođenog 1891, a pogubljenog u Jasenovcu 1941. godine sadrži njegove osobne dokumente. Osobni fond Tome Šestaka, učitelja pjevanja zaslužnog za osnivanje glazbene škole u Koprivnici, sadrži njegove osobne dokumente za razdoblje 1853-1921. Fond dr. Zvonimira Vargovića, gradonačelnika Koprivnice sadrži njegova predavanja i bilješke iz 1918. i 1951. godine. Osobni fond Martina Ožegovića-Barlabaševečkog, koprivničkog suca i podžupana pakračkog sadrži njegove osobne i službene dokumente za razdoblje 1859-1913. Osobni fond Ivana Tkaleca, bilježnika Slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice, sadrži njegove osobne i službene dokumente za razdoblje 1847-1898. Osobni fond Đure Rašana Novigradca, novinara i književnika, sadrži njegove rukopise napisane u 20 stoljeću. Osobni fond Miroslava Dolenec Dravskog, novinara, književnika i etnografa sadrži njegove rukopise i pjesme nastale u 20. stoljeću. Zbirka Razne osobe sadrži osobnu i službenu dokumentaciju Stjepana Kovačevića, Franje Lugarića, Đure Gašparića Schmidta, dr. Nikole Sertića, Ivana Medveda, Stjepana Zagorca, Nikole Cvijića, Franje Koncelaka, Stjepana Prvčića i Ivana Pukala.

Od obiteljskih fondova u muzeju je sačuvana zbirka Razni obiteljski fondovi, koja sadrži fond obitelji Mađer i obitelji Živković, ukupno 1 svežanj.

Treba također izdvojiti i zbirku Mihovil Pavlek Miškina, književnik i političar, koja osim rukopisa pjesama sadrži bilješke o njemu i drugo koje se odnosi na njegov život i rad. Gradivo je nastalo u 20. stoljeću, a smješteno je u 7 svežnjeva.

Koprivnici je bila grad poznat po tiskarstvu. U muzeju grada Koprivnice sačuvano je gradivo o tiskarstvu koje sam razdijelila na jedan fond i jednu zbirku. Fond Tiskara Vinko Vošicki, sadrži njegove osobne dokumente i gradivo vezano uz

njegovu tiskar. Fond se sastoji od 6 svežnjeva, 2 kutije i 2 knjige, gradivo je nastalo u 20. stoljeću. Zbirka Razne tiskare iz Koprivnice, sadrži osobe dokumente i dokumente nastale radom ostalih tiskara Milana Neugebauera, Viktora Senjanina i Ivana Kuzmića. Zbirka je smještena u 3 svežnja a obuhvaća gradivo s početka 20. stoljeća.

Spisi lječništva u Koprivnici, od ukupno 1 svežnja i 4 sveska za razdoblje od 1782. do 1915., a vezani su uz rad doktora, izvještaje o bolesnicima, raznih dobivenih uputa, tužbi i molbi doktora i slično.

Zbirka Ubožnica u Koprivnici sadrži gradivo za razdoblje od 1760. do 1802. godine, a odnose se uglavnom na račune i zadužnice kojih je ukupno 1 svežanj.

Zbirka nacрта crkava i kuća sadrži nacрте crkava i zgrada, za razdoblje od 1793. do 1951. godine od ukupno 2 svežnja.

Zbirka karata sadrži karte Koprivnice i ostalih dijelova svijeta, za razdoblje od 18. do 20. stoljeća.

Zbirka Štedionice sadrži spise vezane uz štedionice u Koprivnici i okolici, ali i pravila Pokupske štedionice iz Karlovca i obrazac za razmjere bilance hrvatske štedionice u Grubišnom polju, od gradiva vezanog uz Koprivnicu i okolici tu su pravila štedionice, osnove za utemeljenje „Hrvatske štedione“ i slično. Gradivo obuhvaća razdoblje od 1880. do 1937., ukupno 1 svežanj.

Spisi vezeni uz crkvu sadrže matične knjige, potvrde i izvatke iz matičnih knjiga, izvještaje o davanjima, računi, podatci o zakladi grkokatoličke crkve i drugo. Gradivo je sačuvano za razdoblje od 1657. do 1957., ukupno 3 knjige i 3 svežnja.

Razni vojni spisi odnose se na razdoblje od 17. do 20. stoljeća, ukupno 1 svežanj i 4 kutije. Zbirka sadrži evidencije vojnih obveznika, dopise vezane uz vojsku, pravilnike o ponašanju vojnika i drugo.

Gradivo za povijest narodnooslobodilačke borbe sadrži evidencijske listove boraca NOB-a smještene u 6 registratora.

Razni sudski spisi sadrže spise od 1698. do 1945. godine, a spisi su nastali radom Kotarske županijske oblasti u Bjelovaru, Bjelovarsko-križevačke kotarske oblasti, te na sudske parnice iz ranijih razdoblja. Ukupno 2 svežnja.

Korespondencija raznih osoba sadrži 1 svežanj korespondencije raznih korespondenata od 18. do 20. stoljeća, za tu zbirku bilo bi dobro načiniti kazalo za lakše pretraživanje.

Zbirka namira, dugova, poreza i računa sadrži 2 svežanj spisa vezanih uz namire, dugove, poreze i račune za razdoblje od 17. do 19. stoljeća.

Zbirka Kmetov iz Koprivnice i okolice, sadrži gorne listove, popise davanja, potvrde izdane kmetvima i drugo. Sačuvani su spisi iz 18. i 19. stoljeća, ukupno 1 svežanj.

Spisi vezani uz Legrada sadrže urbar iz 1768. Zatim popise međaša nastale

sredinom 19. stoljeća, te razne spise vezane uz općinu Legrad od 1918. do 1940. godine, ukupno 1 svežanj.

Zbirka spisa o banu Josipu Jelačiću sadrži njegove proglase, pjesme o njemu i drugo ukupno 1 svežanj, za razdoblje od 1848. do 187. godine.

Spisi za povijest Koprivnice i okolice sadrže popise ljudi i imovine, te gradivo vezano uz povijesti mjesta, škola i slično. Gradivo se odnosi na razdoblje od 17. do 20. Stoljeća, a ukupno ga je 3 svežnja i knjiga.

Zbirka raznih zapisa sadrži ostalo gradivo koje nisam mogla uvrsti ni u jedan fond ili zbirku. Sadrži gradivo od 17. do 19. stoljeća, ukupno 1 svežanj. To su oporuke, potvrde i slično.

Čuvanje i zaštita zbirke

Jedan od elementarnih zadataka baštinskih ustanova je čuvanje prikupljene građe njihovih fondova i zbirki. Čuvanju građe određenu pažnju posvećivali su i naši prethodnici, kao što je vidljivo iz početnih stranica ovog teksta. Svjesnost o važnosti građe rezultirala je čak i pisanim pravilima i odredbama o načinu njezinog čuvanja, kao što je to točka 5 spominjanog Statutu iz 1752. Razlog tome su štete, ponekad i cjelokupna uništenja dokumentacije, izazvana elementarnim nepogodama, katastrofama ili pak nebrigom.

Upravo podložnost građe oštećenjima ili uništenjima, kao i iskustva, kako bliže tako i daljnje prošlosti, utjecala su na stav da se u najvećoj mogućoj mjeri Zbirka štiti i čuva. Kod specijalnih zbirki, koje su najčešće u sastavu ustanove, o sigurnosti građe briguje matična ustanova. Za ostale mjere zaštite zadužena je osoba koja ujedno vodi zbirku. Preventivne mjere zaštite izuzetno su bitne. Njima se nastoje poboljšati uvjeti čuvanja, kako bi se izbjegla sva moguća oštećenja, usporiti procesi starenja, a sve sa svrhom što dužeg očuvanja građe za buduće naraštaje. Osigurati adekvatan prostor /spremište, svakako je prvi korak, a onda slijedi održavanje higijene u spremištima, održavanje optimalnih mikroklimatskih uvjeta koliko je to maksimalno moguće, pohranjivanje građe u kutije, mape, košuljice i sl. sačinjene od materijala prema važećim standardima zaštite, kao daljnji korak zaštite. Preventivnim mjerama štiti se građa od mogućih mehanički, fizikalni i kemijski izazvanih oštećenja, no postoje i ona oštećenja građe koja je moguće sanirati jedino korektivnim mjerama. Tada se radi o teškim oštećenjima koja je građa zadobila uslijed dugotrajne izloženosti

neprimjerenim smještajnim uvjetima, ili se jednostavno radi o prirodnim procesima staranja građe. Moguća se i oštećenja izazvana nekom elementarnom nepogodom. Metode koje se pri tome koriste su restauriranje i konzerviranje ili pak prijenos sadržaja na druge medije. Sve spomenute mjere i metode primjenjuju se na zaštitu Arhivske zbirke, koja je zadovoljavajuće smještena. Prvo se nakon čišćenja građa pohranjivala u obične kutije, kako bi se zaštitila od ponovnog skupljanja prašine, no one se zamjenjuju zaštitnom ambalažom izrađenom od materijala propisanih standardom. Izdvojene su izvorne isprave i jako oštećeni dokumenti, koje je bilo moguće metodom restauriranja spasiti. Oko desetak dokumenata je zaštićeno restauriranjem. Sadržaj se štiti prvenstveno mikrofilmiranjem, pa je na taj način zaštićen i znatan broj knjiga zapisnika nekadašnjih koprivničkih društava. Budući da sve knjige do sada nisu mikrofilmirane, zbog dugogodišnjeg zastoja programa mikrofilmiranja, ponovno će se pristupiti snimanju. Na ovaj način nastojimo ispuniti obvezu prema građi adekvatno je čuvajući.

Zaključak

Nastanak ove nevelike Zbirke usko je povezan s nastankom muzejske ustanove, inicijativom koja dolazi od osnivača Muzeja, osobe koja je ne samo dobar poznavatelj vrijednosti arhivske građe nego i njene važnosti za upoznavanje života zajednice u kojoj je nastala, jer se i sam njome koristi kao izvorom za proučavanje povijesti Koprivnice.

Zbirka je nastala zahvaljujući odazivu mnogobrojnih darovatelja, količinski, malih darova. To se odrazilo na njenu raznovrsnost, pa Zbirka pokriva gotovo sve segmente javnog života Koprivnice u proteklom stoljećima. Ali isto tako otkriva i detalje iz života osoba koje su na bilo koji način obilježile određena razdoblja, jer su i osobni dokumenti predmet darivanja. Zbirka se odlikuje fragmentarnošću, pa prevelika usitnjenost predstavlja problem njenog organiziranja. Zahvaljujući provedenom vrlo detaljnom evidentiranju građe od strane Državnog arhiva Varaždin, postala je pregledna i dostupna akademskoj zajednici koja se njome koristi u znanstvene svrhe, ali i onoj koja iz osobnih interesa poseže za njom. Doda li se tome i skrb oko njenog čuvanja i zaštite, može se izraziti zadovoljstvo sadašnjim stanjem. Problem koji ostaje i trebat će ga riješiti, pitanje je njene računalne obrade.

ARHIVSKO GRADIVO MUZEJA NA PODRUČJU VUKOVARSKO-SRIJEMSKJE ŽUPANIJE

Uvod

Na području Vukovarsko-srijemske županije već više od pola stoljeća djeluju četiri muzeja: Muzej grada Iloka, Gradski muzej Vukovar, Gradski muzej Vinkovci i Zavičajni muzej Stjepana Grubera Županja.

Osim mnoštva arheoloških artefakata i predmeta društveno-kulturne, umjetničke, etnološke, vojne i općenito lokalno-povijesne provenijencije, ove muzejske ustanove sadrže i opsegom nevelike,¹ ali sadržajem značajne zbirke² arhivskog gradiva.

U posjed arhivskog gradiva muzeji su, kao i u slučaju ostale građe koju posjeduju, došli na različite načine, uglavnom putem prikupljanja gradiva s terena te posredstvom donacija istaknutih javnih i kulturnih djelatnika i sakupljača.

Detaljnijim uvidom u spomenute zbirke³ ustanovljeno je kako arhivsko gradivo

¹ Premda nije moguće precizno utvrditi količine gradiva kojima raspolaže svaki pojedini muzej (gradivo nije arhivistički sredeno, često je raspršeno po muzejskim zbirkama te pomiješano s raznim dokumentarnim materijalom poput biltena, separata, izvadaka iz novina, preslika, prijepisa i sl.), smatramo kako spomenute količine niti u jednom muzeju ne prelaze 25 d/m.

² Napominjemo kako termin zbirka u ovom slučaju ne treba shvatiti u doslovnom arhivističkom značenju, nego kao pojam koji obuhvaća cjelinu arhivskog gradiva pojedinog muzeja u odnosu na ostale cjeline muzejske građe.

³ Ovom prilikom od srca zahvaljujem ravnateljicama i ravnateljima muzeja, kao i muzejskim djelatnicima:

koje sadrže uglavnom nije sređeno prema arhivističkim standardima odnosno, kako prema načelu provenijencije nije razvrstano na arhivske fondove i zbirke s izrađenim obavijesnim pomagalima (sumarnim i analitičkim inventarima i arhivskim popisima).⁴ U onim pak slučajevima gdje je gradivo i fizički i prema *internim* muzejskim popisima razvrstano na pojedine arhivske cjeline (fondove) smatramo poželjnim obaviti arhivističku reviziju odnosno temeljitu analizu pripadajućih im spisa u svrhu što preciznije identifikacije stvaratelja čijim su radom nastali, kao i fondova koje tvore.⁵

Napominjemo kako se arhivsko gradivo u svim muzejima Vukovarsko-srijemske županije nalazi u relativno dobrom stanju, smješteno je u arhivske kutije, dijelom je popisano i opisano kroz sustav M++ i čuva se u adekvatnim uvjetima.

Ako izuzmemo hvaljevrijedna nastojanja pojedinih znanstvenika i istraživača da i uz pomoć arhivskog gradiva muzeja Vukovarsko-srijemske županije rekonstruiraju dio prošlosti Slavonije i Srijema, možemo ustanoviti kako s arhivističkog motrišta navedeno gradivo do sada nije bilo u dovoljnoj mjeri stručno i znanstveno vrednovano.⁶

Ovaj rad stoga u prvom redu predstavlja pokušaj identifikacije pojedinih arhivskih cjelina (fondova i zbirki) naših zavičajnih muzeja i njihovih stvaratelja te njihove povijesne i stručne arhivističke valorizacije s obzirom na cjelovitost, stupanj sačuvanosti i sređenosti kao i raritetnost, kako u zavičajnim tako i u nacionalnim okvirima.

Ruži Marić, Toniju Roci (GM Vukovar), Dubravki Tomšik Krmpotić, Ružici Černi i Maji Novaković (GM Ilok), Danijelu Petkoviću (GM Vinkovci) te Janji Juzbašić i Andreji Malovoz (GM Županja), koji su mi kolegijalno izašli u susret dopustivši mi neposredan uvid u arhivsko gradivo muzeja, a svojim znanjem i stručnim savjetima umnogome olakšali pretraživanje arhivskog gradiva muzeja.

⁴ Arhivsko gradivo u muzejima sastavni je dio povijesnih i kulturno-povijesnih odjela muzeja unutar kojih je prema sadržaju, a ne provenijenciji, razvrstano na više muzejskih zbirki i podzbirki kao što su npr. zbirka

fotografija, zbirka planova, nacрта, diploma i priznanja, zbirka razglednica i dopisnica, zbirka plakata i sl. Zasebnu zbirku kulturno-povijesnih odjela također tvori i zbirka arhiva koja sadrži arhivsko gradivo, uglavnom spise, značajne za proučavanje zavičajne prošlosti, kao i gradivo koje evidentira poslovanje muzeja od njihovog osnutka do danas (pismohrane muzejskih ustanova).

⁵ Potrebno je također istaknuti kako je veći dio arhivskog gradiva muzeja Vukovarsko-srijemske županije (uglavnom gradivo uprave i javnih službi) dio arhivskih cjelina koje se u obliku fondova nalaze u Državnom arhivu u Vukovaru.

⁶ Iznimku u tom pogledu donekle predstavlja rad Emilija Laszowskog (Laszowski, 1898, 1-11) te osobito rad Mladena Radića iz 1991. godine (Radić, 1991, 257-277). Premda je težište navedenog rada stavljeno na odnos arhiva i muzeja odnosno razgraničenje gradiva, suradnju po pitanju stručnog arhivskog nadzora i predaje muzejskog gradiva arhivima, kao i s obzirom na činjenicu da rad pokriva arhivsko gradivo muzeja s područja 3 današnje županije (Virovitičke, Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske), on ipak daje solidan pregled stanja arhivskog gradiva, između ostalih i ilockog, vukovarskog, vinkovačkog i županijskog muzeja i to neposredno pred početak Domovinskog rata 1991, u kojem je dio gradiva ovih muzeja stradao, otuđen ili u seobi zagubljen. Također, treba spomenuti i radove muzejskih i arhivskih djelatnika Ante E. Brlića, Mate Batorovića, Ružice Černi, Danijela Petkovića, Marka Landeke, Stjepana Sršana i dr., posvećene pojedinim cjelinama arhivskog gradiva spomenutih muzeja.

U slučajevima gdje postoje dodirne točke odnosno podudaranja s obzirom na identičnost porijekla dijela gradiva županijskih muzeja i Državnog arhiva u Vukovaru (matičnog županijskog arhiva), ali i ostalih ustanova u Republici Hrvatskoj koje posjeduju i čuvaju znatnije količine arhivskog gradiva, nastojali smo spomenute veze i dodatno naglasiti i objasniti.

Što se tiče identifikacije i sistematizacije arhivskog gradiva muzeja nastojali smo se u što većoj mjeri pridržavati načela arhivističke teorije i prakse. S tim u skladu, prilikom identifikacije i opisa muzejskog gradiva u radu se koristi stručna arhivska terminologija (*provenijencija*, *arhivski fond*, *arhivska zbirka* i sl.), dok se popisi gradiva za svaki pojedini muzej temelje na sistematizaciji gradiva, primijenjenoj u Pregledu arhivskih fondova i zbirci Republike Hrvatske,⁷ koji daje uvid i u arhivsko gradivo muzeja na području Republike Hrvatske.

Arhivsko gradivo Muzeja grada Iloka

Muzej grada Iloka osnovan je 1952. godine zalaganjem profesora Josipa Meštrovića, prvog ravnatelja muzeja i istaknutog hrvatskog muzealca dr. Antuna Bauera.⁸ Prvotno je bio smješten u baroknoj zgradi baruna Brnjakovića (kurija Brnjaković), a od 1969. godine u obnovljenom dvorcu knezova Odescalchi.⁹ Budući da je spomenuto zdanje tijekom Domovinskog rata i srbočetničke okupacije Iloka (1991- 1998) u većoj mjeri devastirano, nakon dovršetka procesa mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja iložki je dvorac ponovno temeljito obnovljen i adaptiran za smještaj gradskog muzeja.

Iložki je muzej u posjed arhivskog gradiva kojim danas raspolaže došao uglavnom zahvaljujući predanom sakupljačkom zalaganju i donacijama muzejskih djelatnika i istraživača zavičajne iložke prošlosti Josipa Meštrovića i Mate Batorovića, kao i donacijama raznih privatnih osoba i kolekcionara, dok je manji dio gradiva otkupljen.

Arhivsko gradivo nalazi se u sastavu više zbirke i podzbirke koje pripadaju kulturno-povijesnom i galerijskom odjelu muzeja.¹⁰ Većina gradiva (pisanog) nalazi

⁷ Pregled arhivskih fondova i zbirke Republike Hrvatske, 2006.

⁸ Meštrović, J. (1969), 165-168; Iložki vjesnik, 2/1952.

⁹ Salihović, S. (1978), 8-9.

¹⁰ Riječ je o sljedećim zbirkama: zbirka planova, nacrti, diploma i priznanja, zbirka fotografija, zbirka negativoteke, zbirka pečatnjaka, zbirka plakata, zbirka varia, zbirka novih medija, zbirka fototeke, zbirka fonoteke,

se unutar *Zbirke arhiva – dokumentacija o muzeju i zavičajnosti*, pohranjena u 247 arhivskih kutija, dok se manji dio nalazi izložen u stalnom postavu muzeja.

Spomenuto gradivo uglavnom nije razvrstano prema načelu provenijencije (jedan stvaratelj – jedan fond) nego tipski-sadržajno, pa s obzirom na kriterij načina pisanja dokumenata tvori muzejske podzbirke: *rukopis*, *strojopis*, *strojopis-rukopis* i *arhiva-ostalo*.

Uslijed značajnih društveno-političkih previranja i nemira kojima je hrvatsko Podunavlje tijekom 20. stoljeća bilo izloženo, zajedno s ostalom kulturnom baštinom u velikoj je mjeri stradalo i arhivsko gradivo s područja Iloka i njegove okolice tako da su pojedini vrijedni arhivski fondovi i zbirke, čiji se spisi danas mogu pronaći u iločkom muzeju, sačuvani tek u tragovima.¹¹

S druge pak strane, osnivanje osječkog arhiva nakon 2. svjetskog rata i organiziranje stalne arhivske službe na području istočne Slavonije i zapadnog dijela Srijema, odigrali su pozitivnu ulogu u spašavanju preostalog gradiva od daljnjeg uništenja i propadanja, ali su i utjecali na činjenicu da se veliki dio pojedinih arhivskih fondova, uglavnom nastalih djelovanjem organa lokalne uprave i samouprave nakon 2. svjetskog rata, našao najprije u Državnom arhivu Osijeku, a potom u Državnom arhivu u Vukovaru.

U tom smislu možemo ustanoviti kako značajna količina gradiva *Zbirke arhiva* predstavlja tek manji dio većih, netragom nestalih arhivskih fondova ili je dio većih arhivskih cjelina koje se danas čuvaju u Državnom arhivu u Vukovaru.

Ipak i tako nepotpuno sačuvano ili razdvojeno od arhivskih cjelina kojima je pri nastanku pripadalo, arhivsko gradivo Muzeja grada Iloka predstavlja vrijedan povijesni izvor ili korisnu informacijsku nadopunu u procesu istraživanja iločke zavičajne prošlosti.

U daljnjem tekstu donosimo kratak pregled arhivskog gradiva koje se nalazi u iločkom muzeju s posebnim naglaskom na povijesno vrednije arhivske fondove, zbirke i pojedinačne dokumente.

A. Uprava i javne službe

Premda Muzej grada Iloka raspolaže arhivskim gradivom nastalim

zbirka videoteke, zbirka arhiva – dokumentacija o muzeju i zavičajnosti, zbirka slikarstva.

¹¹ *Gospodarska izvoješća Iločkog vlastelinstva 1918-1928, 2006, VII.*

djelovanjem velikog broja administrativno-upravnih organa s područja Iloka i njegove okolice u drugoj polovici 19. i tijekom 20. stoljeća, ono s obzirom na značaj i ulogu svojih stvaratelja u organiziranju društveno-političkog života iločke zajednice, nije osobito obimno niti je sređeno prema arhivističkom načelu provenijencije. To se u prvom redu može utvrditi za gradivo fondova organa uprave do 1945. godine: *Kotarska oblast Ilok* (1854?-1918, 1918-1941, 1941-1945) i *Upravna (politička) općina Ilok* (1851-1918, 1918-1941),¹² dok gradivo uprave nastalo poslije 2. svjetskog rata zapravo predstavlja manji dio većih i kompaktnijih arhivskih cjelina koje se danas nalaze u Državnom arhivu u Vukovaru: *Mjesni narodni odbor Ilok* (1945-1950),¹³ i *Narodni odbor općine Ilok* (1955-1962).¹⁴

Napominjemo kako fondovi mjesnih zajednica s područja grada Iloka i okolice (1974-1991) zapravo predstavljaju najcjelovitije fondove organa uprave kojima Muzej grada Iloka raspolaže.

Ovdje spada i nešto cjelovitije sačuvano gradivo osnovnih samoupravnih interesnih zajednica (OSIZ) Skupštine općine Vukovar, koje su u razdoblju 1975-1991. djelovale na području Iloka - *OSIZ za urbanizam i komunalne djelatnosti*, *OSIZ za fizičku kulturu, odmor i rekreaciju*, *OSIZ za odgoj* i *OSIZ za kulturu*.

Dio gradiva uprave odnosi se i na spise statističke naravi: popisi stanovništva na području upravne općine Ilok 1851. i 1910. te općine Ilok 1961, spisi koji dokumentiraju stradanje Židova na području Iloka u 2. svjetskom ratu, *Popisi partizanskih boraca* sastavljeni od *Glavnoga štaba Vojvodine*, kao i *Popisi poginulih, ubijenih, nastradalih ili nestalih građana s područja FNRJ osoba u toku 2. svjetskog rata*, *Spiskovi poginulih sovjetskih vojnika* na spomenutom području krajem 2. svjetskog rata i sl.

12 U Državnom arhivu u Vukovaru nalaze se tek 4 knjige zavičajnika Upravne (političke) općine Ilok, vođene u razdoblju od 1912. do 1947. godine, dok su muzejski spisi Kotarske oblasti Ilok vjerojatno sve što je preostalo od istoimenog fonda. Možemo pretpostaviti kako je glavnina spisa oba fonda nepovratno stradala u društveno-političkim previranjima koja su zadesila Ilok nakon 2. svjetskog rata. Zavičajnici grada Iloka 1912-1947. (2003); Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru, 2011, 50.

13 Fond Mjesni narodni odbor Ilok (1945-1950) predstavlja jedan od najcjelovitijih i najbolje očuvanih fondova te vrste u Državnom arhivu u Vukovaru. Posebno su dobro dokumentirane okolnosti u kojima je došlo do oslobođenja Iloka 1945. godine te uspostave komunističke vlasti i socijalističkog društvenog uređenja na spomenutom području poslije 2. svjetskog rata. Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru, 2011, 79.

14 Osim navedenih fondova, Arhiv također raspolaže i fondovima ostalih organa uprave koji su u poslijeratnom razdoblju djelovali na području Iloka i njegove okolice: *Kotarski narodnooslobodilački odbor Ilok* (1943-1945), *Gradski narodni odbor Ilok* (1950-1952), *Narodni odbor gradske općine Ilok* (1952-1955), *Mjesni ured Ilok Skupštine općine Vukovar* (1963-1974), *Mjesni narodni odbor Bapska - Novak* (1944-1952), *Mjesni narodni odbor Radoš* (1945-1950), *Mjesni narodni odbor Skandala* (1944-1950), *Mjesni narodni odbor Šarengrad* (1945-1952). Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru, 2011, 53-81.

B. Pravosuđe

Muzej grada Iloka raspolaže manjom količinom spisa što se odnose na poslovanje *Kraljevskog kotarskog suda u Iloku* u Austro-Ugarskoj Monarhiji i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Kraljevini Jugoslaviji (1875-1918, 1918-1941).¹⁵

C. Odgoj i obrazovanje

Nevelika je količina gradiva odgojno-obrazovnih ustanova (prvenstveno škola) s područja Iloka i okolice, međutim, ipak je riječ o gradivu čija se povijesna važnost temelji na činjenici da dokumentira postojanje i djelovanje većeg broja iločkih škola, posebice *Kraljevske vinogradarske i voćarske škole Ilok*, osnovane 1902. (današnji *Tehnikum*).¹⁶ Sačuvano gradivo spomenutih škola uglavnom se odnosi na zapisnike školskih odbora za pojedina godišta te knjige raznih školskih evidencija.¹⁷

D. Kultura, znanost i informiranje

Među sačuvanim gradivom županijskog muzeja treba istaći pravila *Hrvatske građanske čitaonice Ilok* iz 1884. godine.

U nešto većem opsegu sačuvano je gradivo koje se odnosi na rad gradske te više školskih i sindikalnih knjižnica.

E. Gospodarstvo i bankarstvo

Muzej grada Iloka posjeduje vrijedan manje-više cjelovito sačuvan fond *Sredotočne pecare žeste u Iloku*. Navedeni fond predstavlja značajan povijesni izvor za proučavanje razvoja vinogradarstva i voćarstva na području upravne općine i kotara

¹⁵ Fond *Kraljevskog kotarskog suda u Iloku* nalazi se u Državnom arhivu u Vukovaru. Vodič kroz arhivsko gradivo *Državnog arhiva u Vukovaru*, 2011, 93.

¹⁶ Riječ je o sljedećim školama i školskim centrima: Viša pučka škola realnoga smjera, *Kraljevska realna gimnazija u Iloku*, *Državna narodna škola J.J. Strossmayer*, *Zanatsko-trgovačka škola u Iloku*, *Niža gimnazija u Iloku - Sedmogodišnja škola u Iloku* (Niža gimnazija u Iloku), *iločki ogranak Gimnazije Tomo Goreta Vukovar*, *Srednjoškolski centar Boris Kidrič i dr.*

¹⁷ Dio spisa fondova pojedinih organa uprave također sadrži podatke o školstvu na iločkom području (razni dopisi, izvješća i sl. koje su škole dostavljale Kr. kotarskoj oblasti u Iloku ili Kr. županijskoj oblasti u Vukovaru). Vrijedni spisi koji dokumentiraju najraniju povijest *Kraljevske vinogradarske i voćarske škole Ilok* mogu se pronaći i u fondu *Sredotočne pecare žeste Ilok*.

Ilok u prvoj polovici 20. stoljeća.¹⁸ Fond sadrži zapisnike glavne skupštine Zadruge, glavne i pomoćne knjige blagajne, članske knjižice članova zadruge, te razne vrste spisa.

Vrijedno gradivo gospodarstva i bankarstva odnosi se na fondove obrtničkih organizacija: *Zadruga iločkih obrtnika*, *Obrtni zbor Ilok*, *Udruženje zanatlija Ilok*,¹⁹ koje su poslovale tijekom druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća. Svakako treba spomenuti knjigu *Zapisnika odborskih sjednica Zadruga obrtnika*, vođenih između 1877. i 1932. godine te knjigu *Zapisnika naučnikah*, tj. evidenciju primanja (*pogađanja*) naučnika (šegrti) u službu obrtnika-majstora u prisutnosti svjedoka. *Zapisnici* su vođeni između 1824. i 1877. godine.

Na temelju pojedinih spisa ponešto se može doznati i o poslovanju ostalih gospodarskih subjekata na području Iloka.²⁰

F. Političke stranke, društveno-političke organizacije i sindikati

Muzej grada Iloka raspolaže s relativno dobro očuvanim i cjelovitim fondovima čije gradivo dokumentira djelovanje ogrankova i izdanaka Komunističke partije Hrvatske (KPH), na području mjesta, grada, gradske općine Ilok i općenito iločkog područja - kasnije općine Vukovar. Riječ je o fondovima: *Mjesni komitet Komunističke partije Hrvatske Ilok* (1945-1950), *Općinski komitet Saveza komunista Hrvatske (Jugoslavije) Ilok* (1955-1962), *Općinski komitet saveza komunista Hrvatske (Jugoslavije) Ilok - osnovna organizacija Ilok* (1955-1962), *Općinski komitet saveza komunista Hrvatske Vukovar - osnovna organizacija Ilok* (1962-1990), *Gradski komitet narodne omladine Ilok* (1950-1952), *Općinski komitet Narodne omladine Hrvatske Ilok* (1955-1962), *Mjesna konferencija Socijalističkog saveza omladine Hrvatske (Jugoslavije) Ilok* (1963-1990), *Socijalistički savez omladine Hrvatske (Jugoslavije) pri mjesnim zajednicama u Iloku - osnovne organizacije*

18 Sredotočna pecara žeste u Iloku, posjednik vinograda, šljivika i voćnjaka dijela kotara Iločkoga, član Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva, osnovana je 1916. godine u Iloku. U pravilima Zadruge navedeno je kako je: „zadatak zadruge da promiče gospodarske probitke svojih članova zajedničkom proizvodnjom rakije, šljivovice, komovice i ostalih vrsti žganih pića iz šljivovog i drugog voćnog koma, te vinskog tropa i droždja, nadalje proizvodnjom pekmeza i inim iskorišćavanjem voća i voćnih ostataka (proizvodnjom tanina i ulja), trgovanjem sa vlastitim sirovinama, proizvodima i otpacima, te podizanjem i podupiranjem voćarstva i vinogradarstva u okolišu zadruge“. Zadrugu je 1946. godine preuzela Komisija za podržavljenje državnih poduzeća te je 1947. godine postala član Glavnog združnog saveza Narodne Republike Hrvatske, a 1952. godine upisana je u Registar zanatskih radnja i radionica.

19 Državni arhiv u Vukovaru posjeduje 5 knjiga evidencija Obrtnog zbora Ilok vođenih u razdoblju između 1905. i 1940. godine. Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru, 2011, 131.

20 Riječ je o pojedinačnim spisima Tvornice emajliranog posuda u Iloku, Tvornice vunene robe d.d. u Iloku (Kudeljara) i nekih drugih.

(1974-1990), *Tvornički komitet Saveza komunista Hrvatske Ilok – Iteks* i drugi.

Uglavnom je riječ o knjigama evidencija članova navedenih organizacija i zapisnicima vođenim na sastancima njihovih upravnih organa.

G. Društva, udruge, udruženja

Arhivsko gradivo iločkog muzeja koje dokumentira rad društava, udruga i udruženja na području Iloka nije obimno, međutim, raznovrsno je i svjedoči o bogatom kulturnom i društvenom životu u Iloku tijekom 19. i 20. stoljeća.

Od kulturno-umjetničkih društava zastupljenih u gradivu možemo spomenuti: *Hrvatsko katoličko prosvjetno društvo Zrinski*, pjevačka i kulturno-umjetnička društva (KUD) *Sloga*, *Julije Benešić* i dr.

U gradivu dobrotvornih društava treba istaknuti ono koje se odnosi na *Dobrovoljno vatrogasno društvo Ilok (DVD)*. Iz razdoblja do 2. svjetskog rata sačuvane su vrijedne fotografije članova društva, vatrogasnog orkestra, nacrt Vatrogasnog doma u Iloku,²¹ kao i poneki spis ili memorandum društva, dok je djelovanje društva nakon 2. svjetskog rata temeljitije dokumentirano. Tako su sačuvani iscrpni zapisnici odborskih sjednica iločkog DVD-a, vođeni između 1946. i 1955. godine.

Iločki muzej posjeduje i gradivo pojedinih sportskih društava, klubova i udruga. Riječ je o gradivu koje dokumentira djelovanje nogometnih društava *Concordia* i *Olimpia* početka 20. stoljeća, kao i nešto mlađeg *Nogometnog kluba Fruškogorac*, ribičkih i ostalih sportsko-rekreativnih društava (npr. društvo *Tikvara*), dok je djelovanje *Hrvatskog sokola* u Iloku popraćeno sa svega nekoliko dokumenata.

H. Vlastelinski, obiteljski i osobni arhivski fondovi

Budući da je Ilok više od dva stoljeća bio sjedište jednog od najvećih vlastelinstava na području kontinentalne Hrvatske (od 1697. godine nalazio se u vlasništvu kneževske obitelji Odescalchi), pismohrana vlastelinstva do kraja 1. svjetskog rata obilovala je vrijednim arhivskim gradivom uprave vlastelinstva te važnim darovnicama i poveljama na kojima je spomenuta kneževska obitelj temeljila svoja upravljačka prava.²² U dramatičnim okolnostima završetka 1. i potom 2.

²¹ Autor spomenutog nacrtu je poznati vukovarski arhitekt Fran Funtak.

²² Detaljnije o arhivu kneževa Odescalchi u Iloku vidi u: Laszowski, E. (1898), 8-9; Cinezije Firman, Josip (1998), pogovor Mate Batorovića, 102-103.

svjetskog rata (1918, odnosno 1944/1945) došlo je do teške devastacije ne samo iločkog dvorca kao sjedišta vlastelinstva, nego i arhivskog gradiva koje je u njemu bilo pohranjeno i koje je iscrpno dokumentiralo njegovu prošlost tijekom 18. i 19. stoljeća.²³

Gradski muzej Ilok danas posjeduje tek jednu arhivsku kutiju gradiva koje dokumentira ekonomsko poslovanje iločkog vlastelinstva u razdoblju između dva svjetska rata (1918-1939). Riječ je o konceptima tjednih (1918/1919) i godišnjih izvješća (1919/1928) pisanih rukom na njemačkom jeziku.²⁴

Manji se broj dokumenata Vlastelinstva sporadično može pronaći i među spisima ostalih arhivskih fondova muzeja. Posebice su zanimljivi spisi iz kojih se mogu saznati vrijedni podaci o vlastelinskoj ergeli konja *Inocent dvor*.²⁵

Spomenuto arhivsko gradivo, premda neveliko opsegom, ipak predstavlja vrijedan izvor za proučavanje poslovanja srijemskih i slavonskih vlastelinstava do kraja 2. svjetskog rata, kada je njihova nepokretna i pokretna imovina nacionalizirana.

Radi veće preglednosti rada, na ovom ćemo mjestu također spomenuti i dva uistinu vrijedna arhivska dokumenta odnosno povijesna izvora, koji premda se odnose na kneževsku obitelj Odescalchi, danas pripadaju drugim muzejskim odjelima i zbirkama.

Riječ je slici (ulje na platnu) na kojoj je predstavljeno *obiteljsko stablo obitelji Odescalchi*, a pripada galerijskom odjelu - zbirka slikarstva Iločkog muzeja.

Drugi se dokument odnosi na *plan Iločkog vlastelinstva* sa stanjem iz 1886. godine (autor Alois Kitzberger), koji pripada muzejskoj *Zbirci planova, nacрта, diploma i priznanja*.

Oba navedena dokumenta dio su stalnog postava *Kulturno-povijesnog odjela Muzeja*.

Poseban dio stalnog postava tog muzejskog odjela posvećen je Juliju Benešiću (1883-1957), rodom Iločaninu, poznatom hrvatskom književniku, jezikoslovcu, prevoditelju i polonistu. Postav sadrži arhivsko gradivo koje dokumentira Benešićev život i važna postignuća. Riječ je o osobnim spisima, diplomama, priznanjima i

23 Od nekoć bogatog arhivskog fonda vlastelinstva Odescalchi u Iloku, osim neznatne količine gradiva koje se danas nalazi u Muzeju grada Iloka, sačuvano je tek 6 knjiga i jedna arhivska kutija gradiva (1812/1946), koji se nalaze u Državnom arhivu u Osijeku kao i dio vrijednog gradiva (korespondencija pape Inocenta XI., rukopisi o povijesti Srijema i povelje), u više navrata otpremanog u Rim (rimska rezidencija kneževske obitelji Odescalchi), posljednji put pred 2. svjetski rat. Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, 2006, 432; Inventar iločkog vlastelinstva 1886. godine (2011), Cinezije Firman, Josip (1998), isto.

24 Gospodarska izvješća Iločkog vlastelinstva 1918-1928. (2006).

25 Gospodarska izvješća Iločkog vlastelinstva 1918-1928. (2006), dodatak Mate Batorovića - Ergela Inocent dvor; Andrija Manz, ing. agronomije, voditelj kneževskog gospodarstva Inocent dvor, 218-238.

fotografijama,²⁶ registriranim unutar više muzejskih zbirki,²⁷ odnosno postava. Muzejska *Zbirka Arhiva* također sadrži vrijedne rukopise Julija Benešića sa zavičajnom tematikom.²⁸

Od ostalog vrijednog gradiva Iločkog muzeja, nastalog djelovanjem istaknutih pojedinaca i obitelji s područja Iloka, treba istaknuti pisma Ignatza Tuffeka, voditelja lova (*jagdleiter*) kneza Odescalchija sa sjedištem u Grgurevcima. Riječ je o korespondenciji vođenoj između Ignatza Tuffeka i njegovog sina Josepha Tuffeka, kapetana 78. pješačke regimente viteza Von Gradla, do 1917. godine. Pisma su na njemačkom jeziku i nisu do kraja pročitana tako da je zasada nemoguće utvrditi sadržje li informacije o prilikama na Iločkom vlastelinstvu.

Dio spisa Muzeja odnosi se i na djelovanje istaknutog iločkog obrtnika i trgovca Josipa Aumanna.²⁹

Muzej također sadrži i vrijednu korespondenciju i spise istaknutog iločkog kulturnog djelatnika Josipa Meštrovića, jednog od osnivača i prvog ravnatelja Muzeja.

I. *Zbirke izvornog arhivskog gradiva*

Premda je, kao što smo već ustanovili, arhivsko gradivo Muzeja grada Iloka zajedno s ostalom muzejskom građom razvrstano po zbirkama i podzbirkama, a ne po fondovima, potrebno je napomenuti kako pojedine muzejske zbirke mogu funkcionirati i kao arhivske zbirke.

U tom je smislu vrijedna *Zbirka fotografija*, koja između ostalih, sadrži i dragocjene fotografije povijesnih zavičajnih osoba, iločkih obitelji, kulturnih manifestacija, ustanova i društava, spomenika kulture, raznih događaja, susreta i drugo, iz druge polovice 19. i prve polovice 20. st.,³⁰ kao i *Zbirka negativoteke* koja sadrži najstarije vrste negativa rađenih na staklu.³¹

Kao samostalna arhivska zbirka može egzistirati i muzejska *Zbirka pečatnjaka i žigova* koji sežu u 19. stoljeće, *Zbirka plakata* koja sadrži veći broj plakata koji odražavaju

²⁶ Černi, R. (2004), 57-67.

²⁷ Znatna količina arhivskog gradiva nastalog djelovanjem Julija Benešića nalazi se u posjedu i drugih kulturno-znanstvenih ustanova na području Republike Hrvatske: Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb (5 svežanja, 76 pisama), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (67 kutija), Državni arhiv u Osijeku (1 kutija). *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, 2006, 434, 1023, 1065.

²⁸ Batorović, M. (2004), 79-85.

²⁹ Jedna kutija spisa Josipa Aumanna nalazi se i u Državnom arhivu u Osijeku (1881/1913), *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, 2006, 433.

³⁰ Fotografija mali vatrogasci datira iz 1878. godine.

³¹ Podaci preuzeti iz Popisa odjela i zbirki Muzeja grada Iloka.

društveno-politički i kulturni život Iloka tijekom 20. stoljeća, *Zbirka fototeke*, *Zbirka fonoteke* i *Zbirka videoteke*.

Premda nisu organizirane prema arhivskim načelima, zavičajnu prošlost bogato dokumentiraju i sljedeće muzejske zbirke: *Zbirka planova, nacрта, diploma i priznanja*, koja uz već spomenute sadrži i ostale dragocjene planove i nacрте s područja Iloka,³² kao i dvije starije povelje (diplome) plemićke obitelji Krajčović iz 17. i 18. st. te *Zbirka Varia*.³³

Arhivsko gradivo Gradskog muzeja Vukovar

Unatoč većem broju inicijativa poduzetih krajem 19. i tijekom prve polovice 20. st. s ciljem osnivanja vukovarskog muzeja, do realizacije spomenutog projekta došlo je tek nakon završetka 2. svjetskog rata. Gradski muzej u Vukovaru osnovan je 1948. godine prvenstveno zahvaljujući zalaganju i inicijativi poznatog hrvatskog muzealca, porijeklom Vukovarca, dr. Antuna Bauera, ali i entuzijazmu pojedinaca, ljubitelja lokalnih starina i kolekcionara s vukovarskog područja.³⁴

Prvi ravnatelj muzeja bio je Ante Eugen Brlić.

Od osnutka Muzej djeluje na više lokacija: Škola učenika u privredi, barokna zgrada u ulici dr. Franje Tuđmana (c.kr. Diližansna pošta), zgrada gradskog magistrata (tzv. *stara općina*), Radnički dom, a od 1967. godine vukovarski muzej useljava u centralni dio baroknog kompleksa dvorca Eltz.³⁵

Muzej je početkom Domovinskog rata, tijekom Bitke za Vukovar 1991. godine porušen, a nedavno je posve obnovljen. Do ponovnog useljenja u prostor dvorca Muzej posluje u prostoru *Ružičkine kuće* u ulici Josipa Jurja Strossmayera.³⁶

32 *Podzbirke planova, nacрта i zemljopisnih karata npr. sadrže: Nacrt vinograda i polja na terenu grada Iloka iz 1784. godine (geometar Bernard Raisetta, grafičar Leopold Janković), nacrt vlastelinstva ekonomije Ilok iz 19. st., nacrt Emilijnog dvora s kraja 19. st. i dr.*

33 *Sadrži podzbirke: članske iskaznice raznih društava i organizacija, ulaznice različitih predstava, prospekti, memorandum i ustanova u Iloku (Muzej posjeduje memorandum Prvog srijemskog vinskog dioničarskog društva i Iloku iz 1878. godine, kao i memorandum najstarijih iločkih tiskara, trgovina, ljekarni, raznih ustanova i društava), smrtoznice, etikete, putovnice, indksi i sl.*

34 *Dvadeset godina gradskog muzeja u Vukovaru 1948-1968. (1968).*

35 *Isto.*

36 *Muzej je tijekom progonstva 1991-1998. djelovao u prostoru Muzejskog dokumentacijskog centra u Zagrebu.*

Gradski muzej Vukovar raspolaže vrijednim arhivskim gradivom lokalnog karaktera koje je razvrstano u više zbirke.

Posebnu zbirku tvori *Zbirka arhivskog gradiva* koja uglavnom sadrži spise i manji broj fotografija. Premda je, za razliku od arhivskog gradiva ostalih muzeja na području Vukovarsko-srijemske županije, gradivo arhivske zbirke vukovarskog muzeja razvrstano na pojedine arhivske fondove te je izrađen popis s opisom gradiva u svakoj pojedinoj kutiji, dio utvrđenih fondova nije strukturiran prema načelu provenijencije niti je njihovo gradivo arhivistički sređeno. Također smatramo kako bi zbog preciznije identifikacije stvaratelja gradiva, bilo potrebno provesti detaljniju analizu spisa³⁷ pojedinih fondova (prvenstveno uprave).

A. Uprava i javne službe

Zbirka arhivskog gradiva Gradskog muzeja Vukovar sadrži 33 arhivske kutije spisa organa uprave koji su na području Vukovara djelovali tijekom 18, 19. i 20. stoljeća.

Osim što predstavlja dragocjen povijesni izvor za proučavanje društveno-političkih i gospodarskih prilika na području Vukovara tijekom gotovo tri stoljeća, vrijednost spomenutog gradiva sastoji se i u tome što muzejski spisi uprave tvore zaokružene arhivske cjeline (fondove) u odnosu na spise iste vrste u ostalim muzejima.

Prema internom Popisu arhivskog gradiva Gradskog muzeja Vukovar, riječ je o sljedećim arhivskim fondovima: Županija srijemska (*Comitatus Syrmienensis*) - Vukovar, Upravna (politička) općina Vukovar, Županija osiečka - kotar Vukovar, Kraljevska podžupanija u Vukovaru, Kraljevska županijska oblast u Vukovaru, Gradsko poglavarstvo Vukovar, Gradsko načelstvo Vukovar.³⁸

Fond Županija osiečka - kotar Vukovar sadrži spise (dopise) koji su adresirani na: Poglavarstvo Vukovarsko, Slavno Poglavarstvo občine Trgovišta Vukovarskog, Načeliništvo obštine i trgovišta Vukovar i sl., a koje je prilikom primitka urudžbirao *obćinski tajnik*. Vjerojatnije je, dakle, kako spomenuti spisi (4 kutije, 1855, 1857) zapravo pripadaju fondu nastalom poslovanjem Poglavarstva trgovišta Vukovar, odnosno Općinskog ureda trgovišta Vukovar (Stari Vukovar) sredinom 19. stoljeća.

³⁷ Spisi su pisani hrvatskim, staroslavenskim, njemačkim, mađarskim, latinskim i grčkim jezikom. Pisma su latinica, grčki alfabet, gotica i ćirilica.

³⁸ U Pregledu arhivskih fondova i zbirke Republike Hrvatske navedeni su nepotpuni i neprecizni podaci o arhivskom gradivu uprave i javnih službi vukovarskog muzeja. Kao jedini fond uprave spominje se: Gradsko poglavarstvo i gradski narodni odbor Vukovar - Vukovar, 1837/1945: knj. 18. Pregled arhivskih fondova i zbirki, Hrvatski državni arhiv, 2006, 1180-1181.

Jednako tako, muzejski fond koji nosi naziv: Kraljevska podžupanija u Vukovaru, sadrži zapisnik sjednica zastupstva Upravne (političke) općine Vukovar, vođen od 1874. do 1879. godine i ostalo gradivo nastalo njezinim poslovanjem, pa je očito da je riječ o istoimenom arhivskom fondu.

Fond identificiran kao Upravna općina - općina Vukovar, uistinu sadrži spise pismohrane Općinskog ureda trgovišta Vukovar (Stari Vukovar), ali dijelom i spise nastale poslovanjem upravnih organa općine Novi Vukovar.³⁹

Muzejski fond Županija sriemska (*Comitatus syrmienensis*), Vukovar, predstavlja dragocjen izvor za proučavanje prošlosti Vukovara u drugoj polovici 18. stoljeća, nadasve gospodarskih prilika (*extract od primanja varoši Vukovara, tefter od izdavanja na kassarnu i voinike, tefter od dohodka i odhotka, tefter kazzapzski, tefter od 4 kuarta porczie, taxa spainska, protokoli sjednica pod zasjedanjem suca i senatora, protokoli senatorskih sjednica trgovišta Starog Vukovara i dr.*). Međutim, s obzirom na nazive i sadržaj navedenih dokumenata i u slučaju ovog dijela arhivskog gradiva muzeja, bilo bi uputno temeljitije provjeriti njegovu postojeću identifikaciju i ustanoviti radi li se uistinu o gradivu fonda *Županije srijemske*, tj. je li mu ono izvorno pripadalo.⁴⁰

Od muzejskih fondova koji su točno identificirani treba spomenuti fond Kraljevska županijska oblast u Vukovaru (8 arhivskih kutija). Budući da se glavnina fonda Srijemske županije (1745-1918/1921)⁴¹ nalazi u Hrvatskom državnom arhivu,⁴² očito je riječ o manjem dijelu gradiva nastalom poslovanjem *Kraljevske županijske oblasti Srijemske županije* u posljednjim desetljećima njezinog postojanja (1900-1921). Riječ je uglavnom o raznim vrstama dopisa i izvještaja (*o stanju šumarstva, zdravstva i sl.*) koje su pojedini općinski organi uprave ili druga upravna tijela i organi dostavljali Županijskoj oblasti.

Muzejski fondovi Gradsko poglavarstvo Vukovar - knjige gradskog poglavarstva i Gradsko poglavarstvo Vukovar, s utvrđenim vremenskim rasponom gradiva od 1880. do 1960. godine tek su djelomično točno identificirani. Budući da je Vukovar status grada stekao tek 1919. godine, vjerojatno je riječ o gradivu prethodno identificiranog fonda Upravne (političke) općine i trgovišta Vukovar (1850-1919) te gradivu fonda Poglavarstva grada Vukovara u razdoblju kada se nalazio u sastavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1919-1941), a potom Nezavisne Države Hrvatske

39 Do ujedinjenja trgovišta i općine Stari Vukovar (Alt Vukovar) i općine Novi Vukovar došlo je tek 70-ih godina 19. stoljeća. Crlenjak, B. (2005), 80.

40 Vidi dalje u tekstu poglavlje: K. Vlastelinski, obiteljski i osobni arhivski fondovi.

41 Gradivo spomenutog fonda sačuvano je do 1850. godine.

42 Pregled arhivskih fondova i zbirki, 2006, 13-14.

(1941-1945),⁴³ kao i fondova Narodni odbor grada, gradske općine i općine Vukovar, koji su djelovali u razdoblju nakon 2. svjetskog rata. Važno istaknuti kako je većina gradiva ovih fondova gospodarskog i financijskog karaktera, a dio spomenutog gradiva (spisi) nastao je djelovanjem raznih gospodarskih subjekata s vukovarskog područja.⁴⁴

Od gradiva ovih fondova možemo spomenuti: *Kazalo za otkup javnih radova* iz 1887. godine, *Glavnu knjigu gradske uprave* sa podacima o pristojbama, likvidacijama i podmirbama (1922/1936), *Blagajnički dnevnik* s podacima o primicima i izdacima gradske uprave iz 1923. godine, *razne statističke spise* (uglavnom za razdoblje od 1918. do 1953 godine) poput *mjesečnih izvještaja o kretanju industrije* na području grada Vukovara, *popise trgovaca, gostionica i gostioničara, spiskove industrijskih radnji na području grada Vukovara, evidencijske liste mlinova, popisnu građu upravne općine Vukovar, Očevidnost izvadaka iz imenika u ratu palih vojnika* (1. svjetski rat), *popise stanovnika za Stari i Novi Vukovar, izborne liste za Sabor Banovine Hrvatske Općine grada Vukovara*, razne druge popise za grad Vukovar iz vremena Nezavisne Države Hrvatske i sl.

Možemo zaključiti kako se spisi fondova uprave Gradskog muzeja Vukovar uglavnom odnose na upravno, gospodarsko i sudsko poslovanje *varoši, trgovišta, općine i grada* Vukovara tijekom 18, 19. i 20. stoljeća. U tom smislu u velikoj mjeri predstavljaju uistinu raritetno arhivsko gradivo, budući da su fondovi trgovišta i upravnih općina u Hrvatskoj vrlo slabo sačuvani.

B. Zdravstvo i socijalne ustanove

Gradski muzej Vukovar raspolaže fondom Socijalne i zdravstvene ustanove - Vukovar. Spomenuti fond sadrži *liječničke diplome, spise Magistrata trgovišta Vukovar (zapisnike) i statutarnu dokumentaciju* koji se odnose na osnivanje i djelovanje *Javne i opće (županijske) bolnice u Vukovaru* u razdoblju od 1866. do 1882. (ukinuta 1923. godine), djelovanje *Bolnice časnih sestara sv. Križa* u razdoblju od 1940. do 1941. godine (*imenik pacijenata*), *spisi Doma narodnog zdravlja u Vukovaru* (osnovan 1931. godine), osnivanje i razvoj farmaceutske službe u Vukovaru, kao i djelovanje *Crvenog križa u Vukovaru*.⁴⁵

⁴³ Veći broj glavnih i pomoćnih knjiga evidencija (urudžbeni zapisnici i kazala) fondova Trgovišnog poglavarstva Vukovar (1881/1919) i Gradskog poglavarstva u Vukovaru (1919/1941, 1941/1945), kao i knjige financijskih evidencija (porezne glavne knjige, glavni arak uzakupljene općinske potrošarine i dr.) nalazi se u Državnom arhivu u Vukovaru - Arhivski sabirni centar u Vinkovcima. Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru, 2011, 50.

⁴⁴ Vidi poglavlje: G. Gospodarstvo i bankarstvo.

⁴⁵ Dorn, A. (1976), 108-174.

C. Gospodarstvo i bankarstvo

Gradski muzej Vukovar raspolaže vrijednim arhivskim gradivom nastalim djelovanjem vukovarskih *cehova* i njihovih sljednika - *obrtnih zadruga*. Riječ je o sljedećim muzejskim fondovima: Županija sriemska (*Comitatus syrmiensis*) - Vukovar; Cehovski akti (*acta caehalia*); Privredna udruženja - udruženje obrtnika u Vukovaru; Privreda - ribarska zadruga u Vukovaru; Privredna poduzeća - zadruge, Hrvatska obrtnička zadruga u Vukovaru (knjige); Zadruge - Hrvatska obrtnička zadruga u Vukovaru i Lončarska zadruga u Vukovaru; Zadruge - Srpska zanatlijska zadruga; Obrtne zadruge - tesarska i zadruga graditelja; Upravna općina Vukovar - obrtne zadruge.

Riječ je o gradivu koje se odnosi na *čebediński i torbarski, opančarski, čizmarski, krzinarski, lončarski, šnajderski, gombarski i sobolski, vodeničarski, bačvarski* i druge cehove, a koje se sastoji od raznih *cehovskih povelja i diploma, cehovskih privilegija* (iz 1781, 1801. i 1832) i njihovih prijepisa (*Članci iliti artikuli slavni Cihovah Starog i Novog Wukovara iz latinskoga Jezika na Slavonski privedeni*, 1832. godina), *cehovskih protokola prihoda, blagajničkih knjiga, knjiga zapisnika pojedinih cehova, majstorskih diploma* i sl.⁴⁶

Poseban naglasak treba staviti na arhivsko gradivo nastalo poslovanjem *Ribarskog ceha: blagajnička knjiga, evidencije upisivanja šegrtā, oslobađanja kalfi, primanja majstora, knjige zapisnika s popisom članova* i sl., dragocjeno za proučavanje povijesti ribarstva u Vukovaru tijekom 19. stoljeća.⁴⁷

Od gradiva obrtničkih zadruga iz Vukovara, čije djelovanje traje od početka 70-ih godina 19. stoljeća pa do kraja 2. svjetskog rata,⁴⁸ možemo spomenuti *pravila i knjige zapisnika lončarske, ribarske, zajedničke krojačke, postolarske, užarske, tkalačke i čaraparske zadruge* (1890. prerasla u *Hrvatsku obrtničku zadrugu*), *Srpske zanatlijske zadruge u Vukovaru, Hrvatske zajedničke obrtne zadruge, Zidarsko- tesarske zadruge i Mlinarske (vodeničarske) zadruge*.⁴⁹

Kao što je već ustanovljeno, muzejski fondovi Gradsko poglavarstvo Vukovar - knjige gradskoga poglavarstva i Gradsko poglavarstvo Vukovar, također sadrže dokumentaciju nastalu poslovanjem gospodarskih udruženja u Vukovaru u prvoj polovici 20. stoljeća. Tu možemo spomenuti *listine izbornika grada i kotara Vukovar na Trgovačku-obrtničku komoru u Osijeku za Stari i Novi Vukovar, zapisnike za izbore vanjskih članova Trgovačko-obrtničke komore u Osijeku,*

46 Sršan, S. (1999), 361-389; Horvat, V. (2003. - a), 41-60.

47 Crlenjak, B. (1987); Horvat, V. (1986); Horvat, V. (2003. - b), 76-79.

48 Horvat, V. (2003. - b), 75.

49 Isto, 73-93.

popise trgovaca i obrtnika, razne spise, kao i Zapisnike glavnih godišnjih skupština Udruženja zanatlija za grad i kotar Vukovar.

Unutar fonda može se pronaći i veći broj spisa (*statutarna dokumentacija, izvještaji, zapisnici*) koji dokumentiraju poslovanje *Kotarske gradske zanatske komore u Vukovaru, Trgovačko-ugostiteljske komore u Vukovaru, Zanatske komore za kotar Vinkovci - ispostava Vukovar i Savjeta za industriju i obrtništvo Općinskog narodnog odbora Vukovar* u razdoblju nakon završetka 2. svjetskog rata.⁵⁰

Sličnu dokumentaciju posjeduju i muzejski fondovi gospodarstva: Privredna udruženja - udruženje obrtnika u Vukovaru (*Knjige upisa majstora, Imenici zanatlija i sl.*); Privreda - ribarska zadruga u Vukovaru; Privredna poduzeća/zadruge - Hrvatska obrtnička zadruga u Vukovaru (*Zapisnik Hrvatske obrtne zadruge u Vukovaru za razdoblje 1930-1943*); Zadruge: Hrvatska obrtnička zadruga u Vukovaru i Lončarska zadruga u Vukovaru; Zadruge - Srpska zanatlijska zadruga; Obrtne zadruge: Zidarsko-tesarska i Zadruga graditelja (*knjiga Zapisnika sednica zidara i tesara u Vukovaru za 1894. godinu, Knjiga zapisnika zidarske i tesarske zadruge u Vukovaru*); Upravna općina Vukovar - obrtne zadruge, Privredna udruženja, Privreda - promet, Privreda mostovi.

Spomenuti fondovi dijelom sadrže i spise Gradskog poglavarstva koji se tematski odnose na gospodarstvo i obrt.

Dio gradiva (*spisi, memorandum, dopisi, računi i sl.*) odnosi se i na poslovanje raznih obrtnih i trgovačkih radnji, poduzeća i tvornica na području Vukovara. Neki od muzejskih fondova koji sadrže spomenuto gradivo su: *Privredna poduzeća; Privredna poduzeća - Prva sremska fabrika kola d.d. Vukovar; Privredna poduzeća - Vukovarska kudeljara I., Prediona d.d. Vukovar, Privredna poduzeća - promet, Privreda - vodenice.*⁵¹

Napominjemo da se slično gradivo može pronaći i u fondovima: Gradsko poglavarstvo Vukovar - knjige Gradskoga poglavarstva i Gradsko poglavarstvo Vukovar.

Manji broj spisa odnosi se i na poslovanje štedionica i banki na području Vukovara. Riječ je o muzejskom fondu Privreda i bankarstvo - štedionice.⁵²

D. Društva, udruge, udruženja

Gradski muzej Vukovar raspolaže uistinu vrijednim i bogatim fundusom

⁵⁰ Horvat, V. (2003. - a), 187-208.

⁵¹ Isto, 173-178.

⁵² Horvat, V. (1976).

arhivskog gradiva koje se odnosi na djelovanje raznih društava i udruženja na području Vukovara tijekom 19. i 20. stoljeća. Spomenuto gradivo sadrže sljedeći arhivski fondovi muzeja: Organizacije, društva i udruženja – humanitarna društva, *dobrovoljno vatrogasno društvo Vukovar*, *Kulturno-prosvjetno društvo Ressource/Hrvatska građanska čitaonica*, *Kulturno-prosvjetno društvo Dunav, Vukovar*, *Kulturno-prosvjetno društvo Hrvatski dom, Vukovar*, *Kulturno-prosvjetno društvo Zora*, *Kulturno-prosvjetno društvo – Hrvatsko katoličko žensko prosvjetno društvo u Vukovaru*, *Kulturno-prosvjetno društvo – Glazbeno društvo Javor Vukovar*, *Sportska društva i udruženja – sportski klubovi*, *Sportska društva i udruženja – Sokolsko društvo*, *Sportska društva i udruženja – sportski klubovi – Hrvatski veslački klub Vukovar*.

Uglavnom je riječ o arhivskom gradivu koje se sastoji od zapisnika (npr. *Zapisnik hrvatskog katoličkog ženskog prosvjetnog društva u Vukovaru 1930/1931. – 1941*, protokoli *Kulturno-prosvjetnog društva Ressource* itd.), dopisa, pozivnica, oglasa i sl., koji dokumentiraju rad spomenutih društava.⁵³

E. Vjerske ustanove

Gradski muzej Vukovar raspolaže gradivom (8 kutija) nastalim djelovanjem *Židovske vjerske općine (zajednice)*, odnosno *Nadrabinata srijemskoga u Vukovaru*, *Gradskog poglavarstva u Vukovaru*, kao i dokumentacijom koja se odnosi na židovsku zajednicu u Vukovaru do početka 2. svjetskog rata. Uglavnom je riječ o izvodima iz matica rođenih, vjenčanih i umrlih, fotografijama, osobnim spisima i dokumentima i sl.

F. Vlastelinski, obiteljski i osobni arhivski fondovi

U gradskom muzeju Vukovar čuva se vrijedno arhivsko gradivo nastalo poslovanjem *Vukovarskog vlastelinstva* tijekom 18, 19. i 20. stoljeća. Vukovarsko vlastelinstvo sa sjedištem u Vukovaru (Novi Vukovar) u navedenom je razdoblju, osobito do 1848. godine, uz Iločko vlastelinstvo predstavljalo površinom najveći feudalni posjed na području tadašnje Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Posjed se prvotno

⁵³ Iscrpan opis djelovanja vukovarskih društava, udruga i udruženja, u velikoj mjeri temeljen i na arhivskom gradivu Gradskog muzeja u Vukovaru, dao je Vlado Horvat: Horvat, V. (2007) i *Vukovarska društva 1859-1945*, Gradski muzej Vukovar, Vukovar, 2007. i Horvat, V. (2005).

nalazio u posjedu plemićke obitelji Küffstein, a potom, u razdoblju duljem od dva stoljeća u posjedu kneževske obitelji Eltz (1737-1945).

Većina arhivske dokumentacije Vukovarskog vlastelinstva danas se čuva u Državnom arhivu u Osijeku te spomenuti fond predstavlja najbolje i najcjelovitije očuvan arhivski fond ove vrste na području Republike Hrvatske.⁵⁴

Kako je već ustanovljeno manji dio gradiva fonda Vukovarskog vlastelinstva nalazi se u vukovarskom muzeju, razvrstan u više muzejskih fondova: *Vlastelinstvo Vukovar – Küffstein*; *Vlastelinstvo Vukovar – Eltz*; *Vlastelinstvo/Veleposjed Eltz*; *Veleposjed Eltz*.

Riječ je uglavnom o gradivu sastavljenom od raznih knjiga i spisa financijske prirode kao što su evidencije primanja i rashoda vlastelinstva (*Salarien tabelle* 1917-1918, *Wirtschaftsplan der Waldingen der Herrschaft Vukovar, Herrschaft Vukovar – Ertrags – Rechnung* 1917-1918. i sl.). Sačuvano je i *Abecedno kazalo dokumenata, pronađenih u arhivu Slavnoga Vlastelinstva od početka gospodarenja 1722. do uključivo 1790. godine, sastavljenog od Ignacija (?)*, srijemskog arhivara (*Index actorum in archivo incltyi Domini Vukovar...*) te knjiga koja sadrži statističke podatke o stanovništvu na području Vlastelinstva iz 1736. godine.

Veći dio spisa ovog muzejskog fonda formom i funkcijom identičan je pojedinim spisima koji se nalaze u muzejskom fondu Županija sriemska (*Comitatus syrmienensis*) – Vukovar, a nastali su tijekom 18. stoljeća. Riječ je o raznim *ekstraktima*, *specifikacijama*, *tefterima* i sličnim vrstama dokumenata koji evidentiraju novčane obveze varoši (trgovišta) i naselja Stari i Novi Vukovar prema Vlastelinstvu.

U tom smislu možemo zaključiti kako je vrlo vjerojatno da i spisi koji tvore muzejski fond Županija sriemska (*Comitatus syrmienensis*) – Vukovar, zapravo pripadaju arhivskom fondu *Vukovarskog vlastelinstva*. Tome u prilog možda ide činjenica da se u naslovu *mnogih tefftera od izdavanja i ekstrakta od primanja*, prethodno spomenutog muzejskog fonda Županije srijemske, spominju imena kneževa (npr. Jovan Iszakovicz, Jozo Pintericz, Stojan Csavich i drugi), koji su vjerojatno upravljali najprije varoši, a potom i trgovištem Vukovar (Stari Vukovar – *Alt Vukovar*) te ga predstavljali u odnosima s Vlastelinstvom kao nadređenim organom u upravnom i sudskom smislu.⁵⁵

Na ovom mjestu treba spomenuti i vrijednu *Zbirku zemljišnih planova*

⁵⁴ Pregled arhivskih fondova i zbirki, 2006, 432; *Vukovarsko vlastelinstvo* (2008).

⁵⁵ Sršan, S. (2001), 184, 187.

vlastelinstva,⁵⁶ koja se sastoji od 2 generalna plana feuda Vukovar iz 1759. i 1817. godine, 35 detaljnih zemljišnih planova područnih naselja, 10 skica i krokija te planova staroga dvora. Na izradi planova radili su geometar Franjo Pazmandy i kartograf Gabrijel Homer.⁵⁷

Od gradiva osobnih fondova Vukovarskog muzeja treba istaknuti fondove (i zbirke) arhivskog gradiva nastalog djelovanjem poznatih Vukovaraca, hrvatskog kemičara i nobelovca Lavoslava (Leopolda) Ružičke (1887-1976) i Nikole Andrića, književnog povjesničara, pisca, prevoditelja i jezikoslovca (1867-1942).

Dio Ružičkine pisane ostavštine tvorio je prije Domovinskog rata postav *Spomen muzeja nobelovca Lavoslava (Leopolda) Ružičke*, smještenog u njegovoj rodnoj kući u Vukovaru, koji je u srbočetničkoj agresiji na Vukovar 1991. godine teško stradao. Muzej danas posjeduje zbirku pisama Lavoslava Ružičke.

Od gradiva koje se odnosi na Nikolu Andrića ističemo bilježnicu s njegovim ranim pjesmama, korespondenciju i sl.⁵⁸

G. Zbirke izvornog arhivskog gradiva

U arhivske zbirke mogli bismo uvrstiti muzejsko gradivo koje se odnosi na muzejsku zbirku *Grada za povijest radničkoga pokreta i NOB-a* te više muzejskih zbirki koje se sastoje od isprava, povelja, diploma i sl. (Zbirka isprava najstarije Hrvatske - *Monumenta antiquissima*; Zbirka isprava te Zbirka isprava i povelja).

Jedan od stalnih postava Gradskog muzeja Vukovar prije Domovinskog rata bila je i zbirka *Vukovar i okolina u NOB-u*, koja se nalazila u zgradi u današnjoj ulici Franje Tuđmana br. 13, a dijelom se sastojala od arhivskih dokumenata kojima vukovarski muzej i danas raspolaže.⁵⁹

⁵⁶ Glavnina zbirke planova (265 karata, nacрта i skica) tvori zasebnu seriju fonda Vukovarskog vlastelinstva Državnog arhiva u Osijeku, dok se Atlas s kartama Vukovarskog vlastelinstva iz 1733. godine, dakle iz razdoblja prvih vlasnika Vlastelinstva (plemička obitelj Kúffstein) nalazi u Kartografskoj zbirci Muzeja Slavonije u Osijeku. Vukovarsko vlastelinstvo (2008), 80-148, Atlas Vukovarskog vlastelinstva 1733. (2006).

⁵⁷ Brlić, A. (1969), 103-108.

⁵⁸ Veći dio pisane osobne ostavštine Nikole Andrića nalazi se u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti (4 kutije) te u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (117 pisama). Pregled arhivskih fondova i zbirki, 2006,

1023, 1064.

⁵⁹ Dvadeset godina gradskog muzeja u Vukovaru 1948-1968. (1968).

Gradski muzej Vukovar raspolaže uistinu vrijednom i bogatom *Zbirkom povelja i diploma* (muzejski fond - najstariji dokumenti), od kojih neke datiraju u kasni srednji vijek.⁶⁰

Od ostalog arhivskog gradiva Gradskog muzeja Vukovar treba spomenuti bogatu *zbirku fotografija Vukovara i okolice* (19. i 20. stoljeće), *zbirku plakata*, *zbirku žigova i pečata*, *zbirku memoranduma* i druge zbirke. Gradivo spomenutih zbirki do sada je obilno korišteno u stručnoj i znanstvenoj literaturi.⁶¹

Arhivsko gradivo Gradskog muzeja Vinkovci

Gradski muzej Vinkovci službeno je osnovan 1946. godine zalaganjem tadašnjeg direktora Vinkovačke gimnazije, profesora Marka Samardžije.⁶² Jezgro muzejskog fundusa tvori arheološka zbirka poznatog vinkovačkog kolekcionara i zaljubljenika u zavičajnu prošlost Mate Medvedovića, otkupljena za simboličan iznos od Gradskog poglavarstva Vinkovci 1942. godine.⁶³ U posjed ostale građe Muzej je došao uglavnom posredstvom donacija i oporuka pojedinaca, otkupom, ali i intenzivnim arheološkim iskopavanjima na području grada Vinkovaca i okolice, osobito tijekom druge polovice 20. stoljeća.

Muzej je od svoga osnutka uz kraće prekide bio smješten u zgradi bivše Kotarske oblasti u Vinkovcima.

Gradski muzej Vinkovci danas ne raspolaže većom količinom arhivskog gradiva, međutim, potrebno je naglasiti kako su pojedini kapitalni arhivski fondovi Državnog arhiva u Vukovaru (*Kotarska oblast Vinkovci*, *Brodsko imovna općina* i brojni drugi), smješteni danas u Arhivskom sabirnom centru u Vinkovcima, nekoć pripadali vinkovačkom muzeju.⁶⁴

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Vidi gore citirane radove Vlade Horvata!

⁶² Gradski muzej Vinkovci, *Spomenica 1946-1996*. (1996), 9-10.

⁶³ Na većem broju dokumenata muzeja nalazi se otisak pečata: Pronašao i sakupio Mato Medvedović. Na nekim dokumentima stoje bilješke dopisane Medvedovićevom rukom: Ovaj list sa dva priloga našao sam u arhivu Gradskog poglavarstva u Vinkovcima i sl., dok se u sačuvanim spisima osobnih fondova pojedinih istaknutih Vinkovčana mogu pronaći podaci o tome kako su u traganju za arhivskim izvorima izdašno koristili Medvedovićevo vodstvo kroz Vinkovački arhiv (arhiv Brodske pukovnije - op. a.). Ove informacije nedvosmisleno predstavljaju trag koji valja slijediti prilikom rekonstruiranja puta kojim je velik dio arhivskog gradiva vinkovačkog muzeja došao u njegov posjed.

⁶⁴ Isto, 14-15, 53-54.

Gradivo kojim muzej danas raspolaže nije arhivistički sređeno, ali je dijelom ipak detaljno popisano (u formi regista), razvrstano prema sadržaju, a manjim dijelom i prema stvarateljima.

A. Vojne postrojbe, ustanove i organizacije

Dio arhivskog gradiva Gradskog muzeja Vinkovci odražava bogatu vojno-graničarsku prošlost Vinkovaca i okolice.⁶⁵

Budući da se glavnina fonda Brodske pukovnije i njezinih satnija (kompanija) nalazi u Hrvatskom državnom arhivu,⁶⁶ vinkovački muzej posjeduje tek manju količinu dokumenata nastalih djelovanjem njenog zapovjedništva (komande). Uglavnom je riječ o dokumentima službene korespondencije zapovjedništva u Vinkovcima s višim ili nižim instancama vojne vlasti te zapovjedništvima ostalih pukovnija.

Muzej također raspolaže i manjom količinom spisa pojedinih pukovnijskih satnija (1852, 1862).⁶⁷

B. Odgoj i obrazovanje

Gradski muzej Vinkovci posjeduje *Spomenicu škole u Prnjavoru* (zaključena koncem kolovoza 1903. godine).

C. Zdravstvo i socijalne ustanove

Od gradiva zdravstva vinkovački muzej posjeduje veću količinu spisa (uglavnom bolničkih računa) vinkovačke pukovnijske bolnice (*Regimentsspital*, započela s radom 1831. godine), ali i raritetnu knjigu Zapisnika obdukcija (*Obductions Protocoll*) vinkovačke bolnice. Najstariji spisi potječu iz 1871. godine, a zapisnici obdukcija (prvi zabilježen slučaj obdukcija u Hrvatskoj) teku do 1881. godine.⁶⁸

D. Gospodarstvo i bankarstvo

Povijesni odjel Gradskog muzeja Vinkovci posjeduje Zbirku diploma koja sadrži 34 cehovske diplome naučnika (kalfi) nastale na prostoru Vojne krajine i

⁶⁵ Vinkovci su do 1873. godine bili sjedište Brodske vojnograničarske pukovnije (regimente).

⁶⁶ Vidi bilješku 79!

⁶⁷ Brodska vojnograničarska pukovnija sastojala se od 12 satnija (kompanija). Landeka, M. (1991), 1.

⁶⁸ Landeka, M. (2011), 13-39.

Provincijala, kao i na širem prostoru Ugarske i Habsburške Monarhije (Vinkovci, Petrovaradin, Šid, Brod, Ilok, Osijek, Đakovo, Gorjani, Zagreb, Novi Sad, Apatin, Sombor, Šikloš, Pečuh, Požun, Zolnau, Reichenberg), u razdoblju 1812-1849.⁶⁹

Muzej također posjeduje i 2 knjige prijepisa *Vinkovačkoga cehovskoga privilegija (Sjediniti zanatski Czih u Vinkovci)* iz 1774. godine.⁷⁰

E. Društva, udruge, udruženja

U Gradskom muzeju Vinkovci nalaze se *Pravila dobrovoljnog vatrogasnog društva u Vinkovcib* te *Našastar gasila i vatrogasnog oruđa* koji datiraju iz razdoblja 1884-1909. godine.

Muzej također posjeduje i *Zapisnik odborskih sjednica Hrvatskog pjevačkog i glazbenog društva Relković u Vinkovcima* (osnovano 1901. godine), vođen od 1927. do 1939. te *Imenik podupirućih članova Hrvatskog pjevačkog i tamburaškog društva Reljković u Vinkovcima*.

F. Vlastelinski, obiteljski i osobni arhivski fondovi

Gradski muzej Vinkovci raspolaže s nekoliko značajnijih osobnih fondova. U prvom redu treba spomenuti fond nastao djelovanjem vojnog časnika Stjepana Schulzera Müggenburškog (1802-1892),⁷¹ mikologa europskog ugleda, dopisnog člana Južnoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, člana Francuskog mikološkog i Hrvatskog prirodnoznanstvenog društva i drugih uglednih društava. Spisi ovoga fonda pisani su na njemačkom jeziku i do sada nisu ozbiljnije istraživani. Riječ je o bilješkama Schulzerovih mikoloških i botaničkih opažanja na terenu, popraćenih crtežima i skicama izuzetne preciznosti, ali i ljepote.

U Muzeju se također nalazi i rukopis Schulzerove arheološko-povijesne skice *Cibalis Palina Vinkovce*.

Potrebno je spomenuti i osobne fondove dvojice istaknutih vinkovačkih liječnika iz prve polovice 20. stoljeća: dr. Stjepana Mezgera i dr. Ante Vrgoča. Spomenuti fondovi sadrže bilješke ovih liječnika o povijesti i razvoju zdravstva na

⁶⁹ Petković, D. (2003), 6.

⁷⁰ Petković, D. (2004), 153-170.

⁷¹ Dio ostavštine Stjepana Schulzera nalazi se i u NSK u Zagrebu, Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, 2006, 1082. te u HAZU; Vinkovci (2010).

području Vinkovaca i vinkovačkog kraja, uspomene na 1. svjetski rat, razna povijesna i druga zapažanja (*Nekoliko misli o reorganizaciji hrvatskih visokih škola*), njihovu privatnu korespondenciju i sl.

G. Zbirke izvornog arhivskog gradiva

Gradski muzej Vinkovci raspolaže većom količinom arhivskih dokumenata koji su u razdoblju socijalizma bili dio muzejskog postava posvećenog razvoju revolucionarnog radničkog pokreta između dva svjetska rata te NOB-u. Riječ je o arhivskim spisima (dokumentima) različite provenijencije (kotarske oblasti s područja Srijema i Slavonije, županijska oblast Srijemske županije, državni, administrativno-upravni i sudski organi NDH, Okružno državno tužiteljstvo Kraljevine Jugoslavije, sindikati, partizanski štabovi, mjesni i kotarski komiteti KPH i drugi stvaratelji), nastalima u razdoblju od 1918. do 1945. Znatian dio ove zbirke tvorili su plakati, brošure, bilteni i sl.

U posebnu arhivsku zbirku vinkovačkog muzeja mogla bi se svrstati i privatna korespondencija, rukopisi i radovi istaknutih javnih i kulturnih djelatnika s područja Vinkovaca, ali i Republike Hrvatske (npr. korespondencija biskupa Akšamovića i književnika Franje Magjera te Franje Magjera i Milana Ogrizovića, korespondencija Mate Medvedovića i Vladimira Kovačića, pisma Stjepana Širole, Ivana Tišova i dr.).

Arhivsko gradivo Zavičajnog muzeja Stjepana Grubera u Županji

Muzej u Županji (Muzejska zbirka/Kotarski muzej) osnovan je 1953. godine prvenstveno zahvaljujući zalaganju profesora Stjepana Grubera, ali i nekolicine drugih zaljubljenika u zavičajnu kulturnu baštinu, kasnije članova *Društva prijatelja muzeja u Županji*.

Muzej je krajem 1980. godine prestao djelovati kao samostalna kulturna ustanova budući da je ušao u sastav Narodnog sveučilišta u Županji.

Samostalna muzejska djelatnost obnovljena je 1993. godine, kada je muzej registriran rješenjem Okružnoga privrednoga suda u Osijeku pod nazivom Zavičajni muzej Stjepana Grubera.

Županski muzej za svoje poslovanje danas koristi 3 zgrade: obnovljeni *vojnograničarski Čardak* (muzej je u njemu smješten od 1957. godine), zgradu tzv. *Agencije* (izgrađena sredinom 19. stoljeća) te noviju zgradu u kojoj je smještena muzejska uprava i spremišta, uključujući i spremište arhivskog gradiva.⁷²

Dio arhivskog gradiva u posjed županskog muzeja došao je 1953. godine, tijekom prebiranja arhiva bivše Kotarske oblasti Županja. Zahvaljujući spomenutoj skupini ljubitelja zavičajne prošlosti, osim gradiva odabranog za trajno čuvanje, od uništenja je spašen i dio gradiva fonda Kotarske oblasti Županja, koji je prvotno bio predviđen za prodaju odnosno reciklažu u Tvornici papira.⁷³

Veliki dio gradiva u muzej je došao (i još dolazi) putem donacija.⁷⁴

Arhivsko gradivo županskog muzeja dio je zbirke i stalnog postava kulturno-povijesnog odjela Muzeja.

Premda je većina gradiva fizički odvojena od ostale muzejske građe, smještena u arhivske kutije i nalazi se u posebnom spremištu u odgovarajućim uvjetima čuvanja, gradivo ipak nije arhivistički sređeno niti su izrađeni sumarni inventari ili druga obavijesna pomagala.

A. Uprava i javne službe

Većina arhivskog gradiva županskog muzeja pripada arhivskom fondu nastalom poslovanjem ureda c.k. Kotarske oblasti Županja.⁷⁵ Spomenuto se gradivo uglavnom sastoji od raznih dopisa, izvještaja, molbi i sl. koje su kotarskoj oblasti dostavljale upravne (političke) općine s područja tadašnjeg županskog kotara⁷⁶ (npr. *popisi obrtnih i trgovačkih poduzeća* u pojedinim općinama, *izvadci iz zapisnika sjednica općinskih zastupstava*, *podaci općinskih poglavarstava o stanju gospodarstva – izvješća o stanju i promicanju narodnog gospodarstva*, *popisi trgovaca i obrtnika u pojedinim mjestima*, *medicinski izvještaji – iskazi ambulatorija*, *iskazi o podacima koji su potrebni za vođenje*

⁷² Boško Marijan, 50 godina muzeja u Županji 1953-2003, *Zavičajni muzej Stjepana Grubera Županja*, 1953-2003, Županja, 2004, 3-17.

⁷³ Isto, 3.

⁷⁴ Isto, 5, 19, 20-21, Stjepan Gruber (2009).

⁷⁵ Glavnina sačuvanih spisa fonda Kotarska oblast Županja nalazi se u Državnom arhivu u Vukovaru. Najstariji spisi potječu iz 1872. godine. Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru, 2011, 48-49.

⁷⁶ Županski kotar, kao administrativno-upravni organ civilne vlasti ustanovljen je 1871. godine, u vrijeme dok su se Županja i županski kraj još uvijek nalazili u sastavu Vojne krajine. Nakon što je ukinuto područje s vlastitom upravom na području razvojačene Vojne krajine i nakon provedbe posljednje velike administrativno-teritorijalne organizacije Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1886. godine, županski je kotar postao sastavni dio Srijemske županije. Isto, 37-38, 48-49.

očevidnosti nastalih mobilizacijom odnosno, ratom za mjesec..., zapisnici i očitovanja o diobi zadruga). Ovdje spadaju i spisi koji se odnose na službenu korespondenciju kotarske i županijske oblasti (Županija srijemska).

Dio spisa uprave nastao je poslovanjem pojedinih općinskih organa - poglavarstava upravnih općina.

Sačuvana je i manja količina spisa fonda Kotarske oblasti Županja, koja je djelovala u razdoblju između dva svjetska rata (npr. općinski zapisnici s *preslušanja osoba povratnika iz Rusije o mogućem sudjelovanju u Boljševičkoj revoluciji i o prilikama u Rusiji 1921. godine*).

B. Pravosuđe

Muzej u Županji raspolaže i određenom količinom predmeta koje tvore *sudski spisi* nastali djelovanjem Kraljevskog kotarskog suda u Županji u razdoblju između dva svjetska rata (1918-1941), dok se manji dio spisa odnosi na djelovanje istoimenog suda prije 1918. godine.⁷⁷

C. Vojne postrojbe, ustanove i organizacije

Arhivsko gradivo Muzeja u Županji dijelom odražava vojnu prošlost Slavonske vojne krajine, ustanovljene 1745. godine, kada je izvršena podjela područja Srijema i Slavonije na *Vojnu krajinu* (pojas uz Savu i Dunav pod izravnom vojnom upravom) i *Provincijal* (područje Srijema i Slavonije pod civilnom upravom). Sve do ukinuća Vojne krajine i njenog priključenja Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji 1881. godine, Županja i njena okolica pripadali su području Brodske graničarske pukovnije, a od 1873. godine Brodskom okružju.

Dio spisa županjskog muzeja nastao je djelovanjem Zapovjedništva carske i kraljevske Brodske graničarske pukovnije, pojedinih satnija (kompanija) Brodske i Gradištanske pukovnije te vojno-graničarskih kotarskih ureda. Ovdje možemo istaknuti i razne ugovore, izvještaje, financijsku dokumentaciju i upute: Ugovori o zamjeni zemljišta (*Grund-Tausch Vertrag*), tabele žetve, knjige računa obrtnika (npr. postolara), knjige katastarskih revira (*Flächen und Holzmassenausweis*), Popis evidencija koje svaka satnija treba voditi..., iz kojeg se mogu iščitati nazivi svih grana graničarske

vojske, *Wanderbuch* (knjige s putovanja) i drugo gradivo.⁷⁸

Osobito vrijedan dokument u posjedu Zavičajnog muzeja u Županji su knjige *Zapovidi Babogredske i Sikirevačke kompanije* iz 1824. i 1860. godine (*Befehls Protocol*), koje sadrže obavijesti i naredbe, koje su se javno čitale graničarskim obiteljima.⁷⁹

Muzej također sadrži i jednu vojnograničarsku zemljišnu knjigu s područja Županije.⁸⁰

Dio spisa nastao je također poslovanjem *Carskog i kraljevskog suda Brodske graničarske pukovnije sa sjedištem u Vinkovcima* (1850-1873, Zapisnici žalbi Sikirevačke satnije – *Eingaben Protocol*) te *Kotarskog suda u Bošnjacima* (osnovan 1873. godine).

D. Odgoj i obrazovanje

Osim pojedinih školskih i općinskih izvještaja, zapisnika školskih vijeća, dekreta o namještenju učitelja, dekreta i odluka o berivima učitelja, dopisa o prilikama u školstvu na području županjskog kotara i sl., dostavljenih županjskoj kotarskoj oblasti, dio muzejskog gradiva odnosi se i na sačuvanu školsku dokumentaciju spomenutog područja (npr. knjiga *Zapisnika školskih odborskih sjednica u Podgajcima iz 1891. godine, popisi neškolovane djece iz 1888. godine, itd.*).

E. Kultura, znanost i informiranje

Zavičajni muzej u Županji posjeduje i vrijedno arhivsko gradivo nastalo djelovanjem hrvatskih čitaonica u Babinoj gredi i Bošnjacima te Poljodjelske čitaonice u Babinoj Gredi. Uglavnom je riječ o *pravilima* (*Hrvatska čitaonica u Babinoj Gredi*), *blagajničkim evidencijama*, *evidencijama članova*, *glavnim spisovodstvenim evidencijama* i *zapisnicima* (zapisnici *Hrvatske čitaonice u Bošnjacima* 1899-1909, zapisnici *Hrvatske čitaonice Čevatovo u Babinoj Gredi* 1906-1931, zapisnici *upravnog odbora Poljodjelske čitaonice u Babinoj Gredi* 1920-1947, *Sjednički zapisnik Hrvatske seljačke čitaonice Jelas – Babina Greda* 1938/1939), *pozivnicama* na razne kulturne događaje i sl.

⁷⁸ Vodič kroz stalni postav u Čardaku, 2007.

⁷⁹ Glavnina fonda Brodske graničarske pukovnije, koji između ostalog sadrži i gradivo satnija u Babinoj Gredi i Sikirevcima, nalazi se u HDA u Zagrebu. Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, 2006, 70; Landeka, M. (1991).

⁸⁰ Državni arhiv u Vukovaru posjeduje jednu od najvećih zbirki vojnograničarskih zemljišnih knjiga u Republici Hrvatskoj. Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru, 2011, 155-156; Katalog izložbe: Zemljišno clasništvo u arhivskom gradivu Vukovarsko-srijemske županije, 2010.

F. Zdravstvo i socijalne ustanove

Većina spisa medicinske i zdravstvene provenijencije arhiva županijskog muzeja nastala je djelovanjem Doma narodnog zdravlja i Crvenog križa u Županji i pojedinim mjestima županijskog kotara (općine) nakon 2. svjetskog rata.

G. Gospodarstvo i bankarstvo

Premda Zavičajni muzej u Županji ne raspolaže većom količinom arhivskog gradiva nastalog poslovanjem javnih ili privatnih gospodarskih subjekata, treba istaknuti kako se u arhivu među ostalim spisima može pronaći nekoliko dobro očuvanih *majstorskih diploma* s kraja prve polovice 19. stoljeća. Diplome su pisane goticom na njemačkom jeziku.

U arhivu muzeja se nalazi i jedna kutija spisa nastala poslovanjem *Šumsko-gospodarstvenog ureda Brodske imovne općine*.⁸¹

Županijski muzej također posjeduje i spise koji se odnose na poslovanje *Tvornice tanina u Županji*.

Tvornica tanina, koju je osnovala engleska tvrtka *The oak extract company*, započela je s radom 1885. godine, a bavila se izlučivanjem tanina iz otpadaka hrasta, koji se koristio u procesu štavljenja kože. Prepiska ravnatelja županijskog i vukovarskog muzeja, A. Brlića i S. Gruberu svjedoči o tome kako je spomenuto gradivo dospjelo u Zavičajni muzej u Županji.⁸²

H. Političke stranke, društveno političke organizacije i sindikati

Županijski muzej posjeduje veći broj spisa nastalih djelovanjem društveno-političkih organizacija iz ranijeg razdoblja socijalističke Jugoslavije (1944/1947). Riječ

⁸¹ Brodska imovna općina ustanovljena je 1871. godine, a obuhvaćala je područja upravnih, školskih i crkvenih općina s područja Brodske krajiške pukovnije, ukinute tijekom razvojačenja Vojne krajine 1873. godine. Njezino zastupstvo upravljalo je od tada polovicom njoj pripadajućeg šumskog fonda te u svom djelovanju u velikoj mjeri bilo autonomno. Budući da je viškom prihoda financirala važne infrastrukturne, gospodarske i ostale projekte od javnog interesa, Brodska imovna općina, tijekom 70 godina svoga postojanja (ukinuta je nacionalizacijom 1947. godine), imala je znatan utjecaj na ekonomsko-društveni razvoj ovoga dijela Hrvatske, dok arhivsko gradivo nastalo njezinim poslovanjem predstavlja prvorazredan povijesni izvor za proučavanje gospodarskih, društvenih, pa i kulturnih prilika na spomenutom području tijekom druge polovice 19. i prve polovice 20. st. Glavnina spomenutog fonda (najbolje očuvanog arhivskog fonda te vrste na području Republike Hrvatske) nalazi se u Državnom arhivu u Vukovaru. Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru, 2011, 122-123.

⁸² Stjepan Gruber (2009), 16.

je o ovim stvarateljima gradiva: Kotarski, Općinski i Mjesni komitet komunističke partije Hrvatske - Županja, Osnovna partijska organizacija Županja, Mjesni i kotarski odbor narodne fronte Županja, Kotarski, Općinski i Mjesni odbor Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Županja i dr.

I. Društva, udruge, udruženja

Gradivo društava, udruga i udruženja odražava bogat kulturno-društveni život Županje i okolice tijekom 19. i 20. stoljeća. Donosimo popis nekih od društava s područja Županje i okolice čiji je rad dokumentiran gradivom Muzeja: *Kotarsko učiteljsko društvo*, *Čitaoničko društvo Seljačka sloga Babina Greda*, *Pjevačko društvo Tomislav Županja*, *Lovačka društva Gaj, Jelen* i ostala lovačka društva sa županjskog područja, *Dobrovoljno vatrogasno društvo Županja*, *Vatrogasna župa Županja*, *Pogrebno društvo u Štitaru*, *Matica Hrvatska* (imenovanje povjerenika u Županji 1883. potpisao je Ivan Kukuljević). Uglavnom je riječ o pravilima, zapisnicima, dopisima, pozivnicama, memorandumima, fotografijama i sl.).

J. Vlastelinski, obiteljski i osobni arhivski fondovi

Zavičajni muzej Županje posjeduje više osobnih fondova istaknutih javnih i kulturnih djelatnika koji su svojim radom ostavili traga u kulturnom životu Županje, ali i Hrvatske.

U muzeju se tako nalazi gradivo fonda Srećka (Felix) Albinija (Županja 1862. - Zagreb 1933), poznatog hrvatskog skladatelja i dirigenta.⁸³ Uglavnom se radi o notnim zapisima, plakatima programa (repertoara) opera, opereti i drugih glazbenih predstava na kojima je Albini dirigirao ili im je bio skladatelj.

U muzeju se može pronaći i slično gradivo osobnih fondova drugih poznatih hrvatskih glazbenika porijeklom iz Županje: Mladena Pozaića, glazbenika i kompozitora, zborovođe, rektora Hrvatskog državnog konzervatorija u Zagrebu i dirigenta Sarajevske opere te njegove sestre, poznate hrvatske pijanistice Melite Lorković (1907-1987). I u ovom je slučaju riječ uglavnom o notnim zapisima, pozivnicama i fotografijama.⁸⁴

⁸³ Glavnina fonda Srećka Albinija danas se nalazi u HAZU, Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru, sv. 1, Vukovar 2011, 1041.

⁸⁴ Melita Lorković, *Iz života slavne pijanistice* (2008).

Treba spomenuti i osobne fondove akademskih slikara porijeklom iz Županje Sonje Tajčević Kovačić i Antuna Abramovića.

Naposljetku, u Muzeju se može pronaći i arhivsko gradivo osobnih fondova marljivih proučavatelja prošlosti Županje, istaknutih muzealaca i prvih ravnatelja županskog muzeja: Stjepana Gruber (1899-1970) i Krunoslava Tkalca (1910-1978), ali i drugih istaknutih kulturnih djelatnika s područja Županje i okolice.⁸⁵

Literatura

Atlas Vukovarskog vlastelinstva 1733. (2006), prir. Ante Grubišić, Muzej Slavonije Osijek, Osijek.

Batorović, M. (2004), Radovi Julija Benešića sa zavičajnom tematikom, Dani Julija Benešića, *Zbornik radova* I., Pergamena - Muzej grada Iloka, Zagreb 2004, 11-17; Marko Samardžija, Rječnik iločkoga govora Julija Benešića, Dani Julija Benešića, *Zbornik radova* I., Pergamena - Muzej grada Iloka, Zagreb

Brlić, A. (1969), Zbirka preglednih zemljišnih planova Vukovarskog feuda XVIII. i XIX stoljeća, *Zbornik slavonskih muzeja* 1, Podružnica društva muzealaca Hrvatske u Osijeku, Vinkovci;

Cinezije Firman, Josip (1998), Povijesni opis Srijemskoga i iločkoga vojvodstva, Državni arhiv u Osijeku - Muzej grada Iloka, Osijek

Crljenjak, B. (2005), Razvitak vukovarskih ulica, Gradski muzej Vukovar, Vukovar

Crljenjak, B. (1987), Ribolov u Vukovaru kroz stoljeća, Vukovar

Černi, R. (2004), Fotografije Julija Benešića u fototeci Muzeja grada Iloka, Dani Julija Benešića, *Zbornik radova* I., Pergamena - Muzej grada Iloka, Zagreb

Dorn, A. (1976), Razvoj zdravstvenih ustanova u Vukovaru, Medicinski centar Vukovar, Vukovar

Dvadeset godina gradskog muzeja u Vukovaru 1948-1968. (1968), Gradski muzej u Vukovaru, Vukovar

Gospodarska izvješća Iločkog vlastelinstva 1918-1928. (2006), Državni arhiv u Osijeku - Muzej grada Iloka, Osijek

Gradski muzej Vinkovci, Spomenica 1946-1996. (1996), Vinkovci

Horvat, V. (1986), Prilog za povijest privrede i građanskog društva u Vukovaru

u drugoj polovici 19. stoljeća na temelju životopisa načelnika Josipa Rukavine, *Slavonski povijesni zbornik*, br. 1-2, Slavonski Brod

Horvat, V. (2003. - a), Obrt i trgovina u Vukovaru, Udruženje obrtnika Vukovar - Gradski muzej Vukovar, Vukovar

Horvat, V. (2003. - b), Obrtničke zadruge u Vukovaru, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 7

Horvat, V. (1976), Razvoj bankarstva na vukovarskom području, Komercijalna banka Vukovar - Gradski muzej Vukovar, Vukovar

Horvat, V. (2005), 130 godina vatrogastva u Vukovaru, Dobrovoljno vatrogasno društvo Vukovar - Gradski muzej Vukovar, Vukovar

Horvat, V. (2007), Vukovarska društva 1859-1945, Gradski muzej Vukovar, Vukovar

Iločki vjesnik (2/1952), U Iloku je otvoren gradski muzej, 2; Dvorac nekadašnjih baruna Brnjakovića - sada gradski muzej, 4

Inventar iločkog vlastelinstva 1886. godine, 2011, Državni arhiv u Osijeku, Muzej grada Iloka, Osijek

Katalog izložbe Zemljišno vlasništvo u arhivskom gradivu Vukovarsko-srijemske županije, 2010, Državni arhiv u Vukovaru

Landeka, M. (1991), Zapovidi Babogredske kompanije 1824. godine, Historijski arhiv u Osijeku, arhivsko odjeljenje Vinkovci

Landeka, M. (2011), Povijest vinkovačke bolnice od 1831. do 1945. godine, 180 godina vinkovačke bolnice, Vinkovci

Laszowski, E. (1898), Arkivi po županiji sriemskoj, Starine, knjiga XXIX, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Meštrović, J. (1969), Iločki muzej, Zbornik slavonskih muzeja 1, Podružnica društva muzealaca Hrvatske u Osijeku, Vinkovci

Melita Lorković (2008), Iz života slavne pijanistice, Zavičajni muzej Stjepana Gruberu Županja, Županja

Petković, D. (2003), Cehovske diplome iz zbirke diploma Povijesnog odjela Gradskog muzeja Vinkovci, Gradski muzej Vinkovci, Vinkovci

Petković, D. (2004), Vinkovački cehovski privilegij iz 1774. godine, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, br. 21, Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, Vinkovci

Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, sv. 1, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2006.

Radić, M. (1991), Stanje arhivske građe u posjedu muzeja na području

Historijskog arhiva u Osijeku i razgraničenje građe, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek

Salihović, S. (1978), 25 godina muzeja grada Iloka, Amaterska muzeološka sekcija jugozapadne Bačke i centar za kulturu Ilok, *Bilten* br. 13/14, Bačka Palanka - Ilok

Sršan, S. (1999), Cehovska povlastica iločkih i vukovarskih obrtnika 1781. i 1801. godine, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek

Sršan, S. (2001), Seoske općine i njihovo arhivsko gradivo, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 6, Osijek

Stjepan Gruber (2009), Sjećanje na osnivača muzeja u Županji, Izložba, Zavičajni muzej Stjepana Grubera, Županja

Vinkovci (2010), Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima, Vinkovci, 620-623
Vodič kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Vukovaru, 2011, Državni arhiv u Vukovaru, Vukovar

Vodič kroz stalni postav u čardaku, 2007: paleontološka, arheološka i kulturno-povijesna zbirka, Zavičajni muzej Stjepana Grubera, Županja

Vukovarsko vlastelinstvo (2008), Sumarni inventar, Državni arhiv u Osijeku, Osijek

Zavičajnici grada Iloka 1912-1947. (2003), Državni arhiv u Osijeku i Muzej grada Iloka, Osijek

KONZERVACIJA-RESTAURACIJA KNJIGA IZ ZBIRKE IVANA PAŠTRIĆA U NADBISKUPSKOM SJEMENIŠTU U SPLITU

Ivan Paštrić bio je svećenik, mislilac i teolog, profesor i kulturni djelatnik 17. stoljeća, čiji su život i djelo još uvijek nedovoljno poznati.

Rođen je 1636. u Poljicima u okolici Splita. Kao dječak odlazi u Veneciju gdje uči hebrejski jezik. Zbog izuzetne nadarenosti 1648. poslan je u Rim kako bi se usavršio u hebrejskom i grčkom. Humanističke nauke pohađa na Rimskom kolegiju, a 1654. prelazi u Grčki zavod Sv. Anastazija te je promaknut na stupanj doktora teologije. Za đakona je zaređen 1659, a zatim i za svećenika. Od 1659. Ivan Paštrić radi u tiskari Kongregacije za širenje vjere kao korektor latinskih, grčkih i hebrejskih knjiga čiji ravnatelj postaje početkom 1669. Te iste godine dobiva katedru za polemičko bogoslovlje ili dogmatiku Urbanovog zavoda za širenje vjere, gdje ostaje do odlaska u mirovinu 1700. godine. Inocent XI. postavlja ga za 'apostolskog pisca hebrejskog jezika' u Vatikanskoj apostolskoj biblioteci koju je zadužio vrijednim prinovima u hebrejskim, grčkim i slavenskim fondovima. Ivan Paštrić je 1671. s Giovannijem Ciampinijem utemeljio u Rimu Akademiju koncila i bio njezinim doživotnim ravnateljem.

Iako se školovao i djelovao u Rimu, bio je vezan i uz svoj rodni kraj. To je dokazao ne samo svojim radom na priređivanju glagoljskih liturgijskih knjiga, nego i izuzetnim darom Splitu. Kada je 1700. godine splitski nadbiskup Stjepan Cosmi (1629-1707) osnovao Sjemenište, prvu humanističku i višu bogoslovnu školu u Splitu,

posebnu je brigu uložio da novom zavodu pribavi što veći broj vrijednih knjiga, svjestan da se jedna takva ustanova ne može zamisliti bez dobro opremljene knjižnice. Budući da sam nadbiskup za tu svrhu nije imao više financijskih sredstava, u pomoć mu je pritekao Ivan Paštrić. Iz svoje privatne knjižnice Paštrić je u vremenu od 1701. do 1706. novoosnovanom Sjemeništu darovao 568 knjiga. O ovoj izuzetno vrijednoj knjižnici, poslije prozvanoj po njezinu utemeljitelju *Bibliotheca Pastricia*, postoji nekoliko zapaženih radova. Florio Banfi objavio je korespondenciju između nadbiskupa i Paštrića iz Vatikanske biblioteke. Nažalost, sačuvala su se samo Cosmijeva pisma. U Vatikanskoj knjižnici čuvaju se koncepti Paštrićevih pisama Cosmiju i splitskoj Općini te potpune bilješke o svakoj od osam pošiljaka knjiga u Split. O Paštrićevoj zbirci iscrpno su pisali Hrvoje Morović i Ivan Golub, najbolji poznavatelj Paštrićevog života i djela. Posebno vrijedan izvor za upoznavanje fonda i sadržaja knjižnice je sačuvani inventar knjiga iz 1757. godine u Arhivu Nadbiskupskog sjemeništa u Splitu. Tijekom vremena knjižnica je povećavala svoj fond kupovinom te raznim ostavštinama - posebno splitskih nadbiskupa. Sam fond knjižnice je raznorodan: teologija, pravo, medicina, vrijedna djela iz kroatike. Sačuvano je i devet inkunabula i sedamdesetak rukopisa. Nažalost, ostala je sačuvana samo četvrtina poslanih knjiga. Knjige su nestajale na razne načine. Mnoga vrijedna djela su nestala zbog čestih premještanja, a osobiti gubitak knjižnica je pretrpjela za vrijeme Drugog svjetskog rata.

U Radionici za konzervaciju i restauraciju papira Državnog arhiva u Splitu restaurirane su četiri knjige iz Paštrićeve knjižnice: *Communium opinionum sintagma* (1570), *Commissionum arescriptorum* (1590), *Summa Domini Azonis* (1546), *Acta sanctorum ordinis S. Benedicti*. Knjige su tiskane u 16. stoljeću na papiru ručne izrade, a uvezane su u ručno rađene kartonske korice umotane u pergamentu. Korice dviju knjiga napravljene su od dijelova rukom ispisane pergamene nekih nepoznatih srednjovjekovnih knjiga koje se tek moraju istražiti. Knjige su bile u dosta lošem stanju (*slika 1*). Osim mrlja od vlage i plijesni te mehaničkih oštećenja, naišli smo i na oštećenja od kukaca i glodavaca. Zbog nepovoljnih mikroklimatskih uvjeta pergamena je izgubila na elastičnosti te postala kruta i deformirana. Na mjestima gdje je bila presavijena došlo je do istanjivanja, kidanja i gubitka dijelova pergamene. Poseban izazov bila je restauracija knjige djelomično zahvaćene vatrom, najvjerojatnije za vrijeme Drugog svjetskog rata kada je uništen znatan broj knjiga iz knjižnice u dva požara.

Knjige su šivane pamučnim koncem na kožne vezice. Kapiteli su također šivani bijelim pamučnim koncem na kožnu traku. Na listovima, pogotovo onima na početku i na kraju knjižnih blokova, nalaze se velika oštećenja od vlage i plijesni što je uzrokovalo

nastanak smeđih i ljubičastih mrlja koje su najviše vidljive uz vanjske rubove listova. To je oslabilo strukturu papira koji je na tim mjestima postao mekan i počeo se trusiti tako da na više listova knjiga nedostaju veći dijelovi papira. Na listovima se primjećuju manje zaderotine i pregibi (*slika 2*). Uz rubove knjižnih blokova vidljive su mrlje od plijesni koja je uzrokovala i slijepljivanje dijela listova. Do toga je došlo i kod knjige oštećene vatrom gdje su vidljive i velike mrlje od vode. Uz hrbat se uočavaju oštećenja od kukaca koji su na mjestima progrizli papir.

Nakon dokumentiranja i provjere numeracije, pristupilo se suhom čišćenju. Suho čišćenje je potrebno kako bi se uklonile površinske nečistoće prije bilo kakvih zahvata u kojima se papir moči, jer bi voda u suprotnom prenijela čestice prašine između vlakana papira i njih bi tada bilo nemoguće ukloniti. Kako bi se uklonile površinske nečistoće i plijesan, prvo je obavljeno suho čišćenje mekim kistom. Zatim su se uz pomoć spužve od prirodnog kaučuka detaljnije uklonile preostale površinske nečistoće. Važno je spužvom brisati potezima u jednom smjeru od sredine prema rubovima papira kako bi se izbjeglo njegovo gužvanje i kidanje.

Nakon suhog čišćenja, pristupilo se ispitivanju topljivosti pigmenata u vodi i alkoholu. Knjige su tiskane crnom tiskarskom bojom, a na mjestima uz margine i na predlistovima nekih knjiga nalaze se i rukom pisani tekstovi željezo-galnom tintom. Komadić bugačice na pinceti se namočio u malo vode odnosno alkohola, te se pritisnuo na rubni dio boje koju smo testirali. Svi pisači materijali pokazali su se otpornima na vodu i alkohol. To je značilo da su se listovi mogli oprati. Zatim su se uzela tri lista - s početka, sredine i kraja knjige na kojima su se indikator papirima ispitale pH vrijednosti papira i tinte. Papiri i tinta su bili kiseli, što je značilo da ih se treba neutralizirati.

Pranjem i neutralizacijom se ponovo uspostavljaju kemijske veze što poboljšava snagu papira i njegov izgled. To se postiže ispiranjem produkata koji nastanu raspadanjem ljepila korištenih prilikom proizvodnje papira, prašine i topivih kiselina. Pranjem se tako pH približava neutralnom pH 7. Pripremljeni listovi Reemaya su se prvo smočili kako bi bili sigurni da će se listovi knjige ravnomjerno oprati i da neće ostat mrlje od vode. U kadu s toplom vodom se zatim stavio jedan list Reemaya i na njega se položio list iz knjige. Mješavinom destilirane vode i alkohola (1:1) se pomoću spreja dodatno ovlažio list. Alkoholom se na taj način uništila plijesan. Postupak je ponovljen sa svakim listom posebno. Voda u kadi se mijenjala nekoliko puta kako bi se sva nečistoća isprala. Nakon pranja papir se neutralizirao vodenom otopinom kalcij-hidroksida $[Ca(OH)_2]$. Kalcij-hidroksid neutralizira slabe kiseline u papiru i stvara manje poželjno okruženje za stvaranje plijesni.

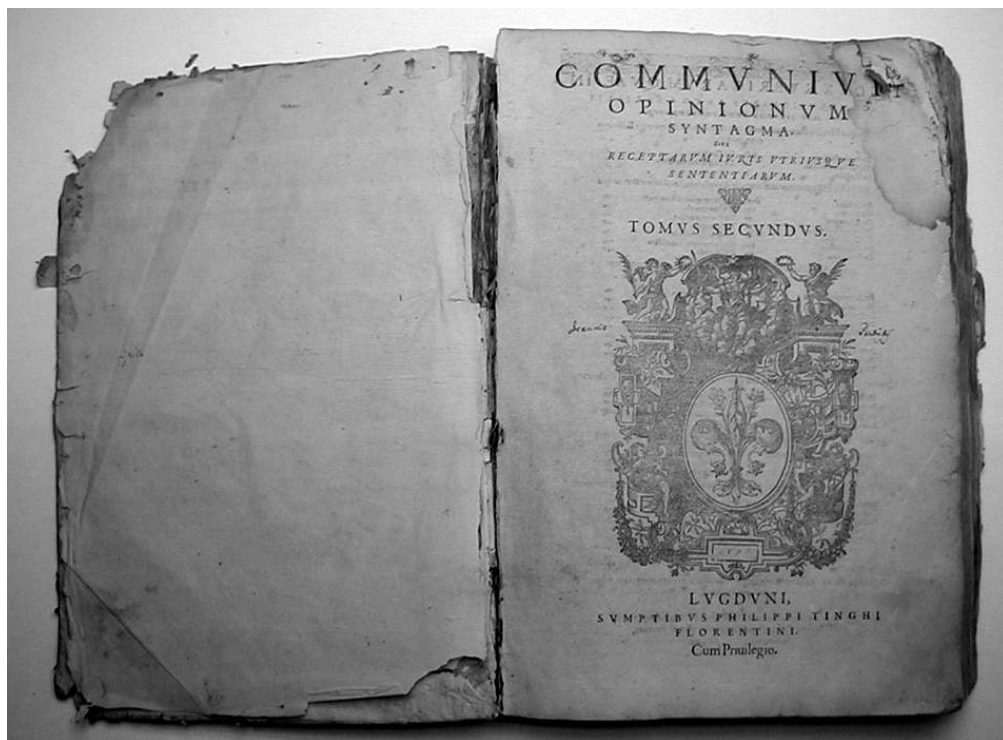
Nakon što smo listove oprali i neutralizirali, ostavili smo ih da se ocijedi višak vode. Slijedilo je ojačavanje papira ljepilom. Ojačavanje ponekad nije potrebno, jer se pranjem ponovo aktiviraju veze između vlakana papira i starog ljepila. S obzirom na stanje i karakteristike papira, odlučeno je dodatno ga ojačati ljepilom. Tim se postupkom također dodatno zaštitila površina papira. Mekanim širokim kistom se premazivala površina svakog lista 2% metil-celulozom. Listovi su zatim zajedno s Reemayom stavljeni na rešetku za sušenje.

Kada su se osušili, slijedila je restauracija oštećenih listova klasičnom metodom. Iznad papira se stavila prozirna folija te se pomoću skalpela ocrtao željeni oblik popune od odgovarajućeg japanskog papira (*slika 4*). Popuna se zatim pažljivo prstima odvojila tako da na rubovima ostanu tanka papirna vlakna kojima će se ona bolje primiti za restaurirani list. Kada se popuna položila na list i zalijepila, preko nje se s jedne strane stavio drugi sloj japanskog papira koji je par milimetara prelazio preko nje. Restaurirani dio se premazao škrobnim ljepilom. Preko njega je stavljen komad Reemaya i bugačice i sve je opterećeno pijeskom. Gotovi restaurirani listovi su stavljeni između mekih kartona i stisnuti pod prešu kako bi se izravnali. Nakon toga su slagani u slogove. Napravljeni su novi predlistovi i zalisti. Knjige su sašivene pamučnim koncem na nove vezice od kože. Izrađeni su novi kapiteli. Korice knjiga koje su bile u vrlo lošem

Slika 1.

stanju nisu se restaurirale, već je odlučeno napraviti nove (*slika 3*). One su se, kao i dijelovi ispisanih pergamena korištenih za izradu korica dviju knjiga, očistile od površinskih nečistoća, izravnale te su pohranjene u odgovarajuće mape. Manje oštećene pergamene korice su se restaurirale. Nakon obavljenog suhog čišćenja, pergamena se omekšala – stavila se u “sendvič” od Sympatexa kako bi se relaksirala. Kada je pergamena bila dovoljno vlažna, uz njezine su rubove postavljene kopče s konopima koji su se nategnuli i zakvačili na stol kako bi se izravнала. Zatim je uslijedilo restauriranje oštećenih dijelova. Odlučeno je za popune koristiti odgovarajuću pergamentu i mješavinu

Slika 2.

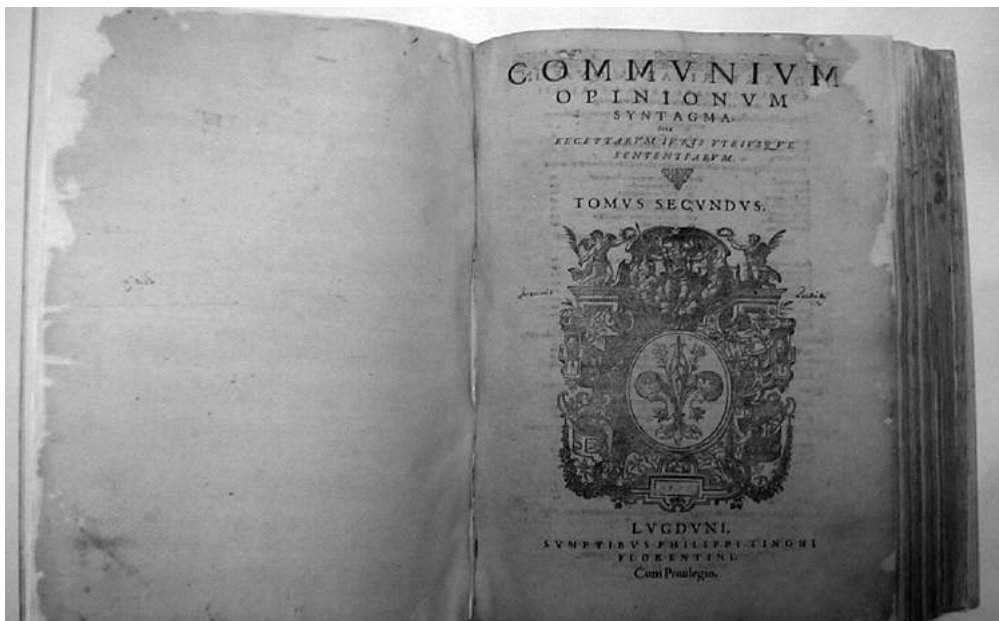
5% metil-celuloze i Evacona-R, pH-neutralnog konzervatorskog ljepila, u omjeru 80%-20%. Za svaku knjigu se zatim izradila zaštitna kutija od pH neutralne ljepenke.

Knjižnica je prava riznica stoljećima sakupljanog knjižnog blaga. Restauracija knjiga iz ostavštine Ivana Paštrića doprinos je lakšem istraživanju i vrednovanju naše prošlosti te proučavanju korijena naših duhovnih i kulturnih vrednota.

Literatura

Ivan Paštrić (1636-1708), *Život, djelo i suvremenici*, *Zbornik radova znanstvenog skupa o 350. obljetnici rođenja*, Split 1988.

300. obljetnica splitskoga sjemeništa i klasične gimnazije, Split 2000.

Slika 3.

Slika 4.

ULOGA, ZNAČAJ I MOGUĆNOSTI ZAVIČAJNIH ZBIRKI NARODNIH KNJIŽNICA REPUBLIKE HRVATSKE ZA LOKALNU ZAJEDNICU

Uvod

Narodna knjižnica je sinergijsko mjesto hrvatskog knjižničnog sustava, a zavičajna zbirka narodne knjižnice je obavijesni izvor na temelju kojeg se uči o tradiciji i jedinstvenosti hrvatskog naroda.

Narodna knjižnica je komunikacijsko mjesto, bez obzira na to nalazimo li se u fizičkom prostoru knjižnice ili u virtualnom prostoru dostupne građe. Osim toga, narodna knjižnica je interdisciplinarni prostor u kojem se razmjenjuju informacije i znanja, multimedijски centar kulture i umjetnosti temeljen na kreativnosti i dostupnosti. Narodna je knjižnica podjednako posvećena povijesnom, kao i sadašnjem nacionalnom identitetu te predstavlja najbolji, najbogatiji i najvjerodostojniji izvor informacija. Izvori informacija temeljeni su na standardima i mjerilima kvalitete te profesionalnosti knjižničarske djelatnosti.

Bavljenje problematikom zavičajnih zbirki važan je i nezamjenjiv segment suvremenog knjižničarstva upravo stoga što su zavičajne zbirke ključna mjesta čuvanja i korištenja kulturne baštine lokalne zajednice. Sve do sedamdesetih godina 20. stoljeća

narodne knjižnice su najveći dio svoje djelatnosti posvećivale širenju pismenosti i opće kulture. Stručno-znanstveni rad u narodnim knjižnicama u tom razdoblju bio je manje-više zapostavljen, a kako građa zavičajne zbirke iziskuje upravo viši stupanj knjižničarstva, problematika zavičajne zbirke posebno se analizira tek od sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Rad na zavičajnoj zbirci traži nadasve stručno kompetentnog knjižničara koji zna obraditi građu koju sakuplja, dobro poznaje načine razvrstavanja građe i slično (Pejić, 1996).

Zavičajne zbirke mogu se prikupljati u svim baštinskim ustanovama - knjižnicama, arhivima i muzejima, ali se u cijelom svijetu najčešće osnivaju pri narodnim knjižnicama, što je i logično s obzirom na njihovu obrazovnu, kulturnu i informacijsku ulogu u društvu. Dakle, zavičajne su zbirke sastavni dio narodnih knjižnica, one su „nacionalni fondovi u malom“.

Prva zavičajna zbirka osnovana je u Newcastleu u Engleskoj 1884. godine, a do 1897. godine već su sve važnije narodne knjižnice u Engleskoj imale zavičajne zbirke (Mesić, 1998:213). U ostatku svijeta interes za osnivanje zavičajnih zbirki javlja se nešto kasnije, a njihov broj raste nakon Drugog svjetskog rata. U Hrvatskoj je prva zavičajna zbirka bila *Zagrabiensia*, osnovana 1954. godine. Slijedile su zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama u Bjelovaru, Karlovcu, Osijeku, Sisku, Varaždinu i Vinkovcima (Vuković-Mottl, 1976). Do 1976. godine u Hrvatskoj je bilo 13 zavičajnih zbirki u narodnim knjižnicama (Mesić, 1998:219), a do kraja 2008. godine bilo je 210 narodnih knjižnica s ukupno 147 zavičajnih zbirki.¹

Definicije zavičajne zbirke

Definiramo li svaku riječ iz sintagme zavičajna zbirka zasebno, vidimo da riječ zavičaj u užem smislu označava mjesto rođenja, rodni kraj (Anić, 1994), a u širem smislu obuhvaća i veće područje određeno administrativnim, povijesnim ili drugim granicama. Riječ zbirka (Anić, 1994) označava prema nekom smislu ili ideji sakupljeno i sređeno više predmeta iste vrste.

¹ Prema statistici koju vodi Hrvatski zavod za knjižničarstvo u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a koja je javno dostupna na mrežnim stranicama knjižnice, ne može se iščitati sadašnji broj zavičajnih zbirki u narodnim knjižnicama. Ovaj je podatak temeljen na statističkim podacima iz 2008. godine i 7. savjetovanju za narodne knjižnice održanom 2009. u Šibeniku s temom zavičajnih zbirki. Zbornik Savjetovanja tiskan 2011. Autorica u svom doktorskom radu obrađuje problematiku zavičajnih zbirki te će objavom rada i na osnovi provedene ankete podaci biti ažurirani.

Sam izraz zavičajna zbirka (engl. *local collection*, *local studies*, *local history collection*, njem. *Landeskunde*, *Volkskunde*, slov. *domoznanstvo*, rus. *kraevedenie*, *kraeznaniето*), označava zbirku odabrane, prikupljene, srede i obrađene građe bilo koje vrste što se svojim sadržajem odnosi na određeno zemljopisno područje. Kako zavičaj ne mora označavati isključivo mjesto rođenja, nego i mjesto djelovanja, unutar zavičajne zbirke prikuplja se građa koja je objavljena, tiskana ili nastala na teritoriju zavičaja. Zavičajna zbirka tako omogućava sveobuhvatno upoznavanje zavičaja, njegovu prošlost i sadašnjost, ima znanstvenu, dokumentacijsku, povijesnu, umjetničku i praktičnu vrijednost. Kada u kontekstu knjižnica koristimo riječ *zbirka*, ona može imati dva značenja. Prvo značenje je općenito i tiče se knjižnične zbirke, sveukupne knjižnične građe koju jedna knjižnica posjeduje, koja je planski prikupljena, obrađena, čuvana i ponuđena svim korisnicima (Reitz, 2004). Zbirka u užem smislu dio je knjižnične zbirke koji ima zajedničke karakteristike određene prije početka njenog prikupljanja. Zavičajna zbirka odnosi se na definiciju navedenu u *International Encyclopedia of Information and Library Science* (1997), a koja kaže da je knjižnična ona zbirka knjiga i druge informacijske građe sabrane prema predmetu ili grupi predmeta, a može označavati i građu koju je sakupila jedna osoba ili ustanova, u ovom slučaju knjižnica. Specijalne zbirke unutar knjižničnih zbirki mogu biti referentne, zbirke rijetkih knjiga, grafičke zbirke, kartografske zbirke, zavičajne zbirke i druge. Zavičajnu zbirku sukladno navedenom možemo definirati kao analitički obrađenu zbirku koja objedinjuje sve vrste knjižnične građe u svim formatima i na svim medijima, a koja je sadržajno vezana uz područje na kojem knjižnica djeluje. Zbog samog sadržaja i metoda rada možemo je usporediti sa specijaliziranim informacijskim centrima.²

Položaj zavičajne zbirke unutar cjelokupnog fonda narodne knjižnice je izuzetan i važan kako za struku, tako i za lokalnu zajednicu. Njezinu posebnost, prije svega, čini građa koja odražava cjelokupni život jednog lokaliteta, od njegova nastanka do sadašnjeg trenutka, uključujući prirodne uvjete i bogatstva, povijesni, gospodarski i društveni razvoj, socijalnu i političku strukturu, kulturu, tradiciju i umjetničko stvaralaštvo. Građa zavičajne zbirke čini poveznicu između prošlosti i sadašnjosti. Ona predstavlja dragocjeni izvor za: istraživanje materijalnih i nematerijalnih kulturnih dobara pri izradi znanstvenih i stručnih radova, pisanju novinskih članaka i reportaža, građu za dokumentarne filmove koji prikazuju zavičaj ili govore o radu i stvaralaštvu zavičajnika, monografije o zavičaju, izložbe, izdavačku djelatnost, obljetnice ustanova, društava i slično. Zavičajna građa ne samo da daje prikaz prošlosti, ona pruža i smjernice za budući razvoj zavičaja u svim sferama života. Ona može biti važan čimbenik pri planiranju razvoja lokalne zajednice. Iako je zakonskom regulativom propisano da

narodna knjižnica brine o zavičajnoj zbirci, zbirka često prelazi okvire knjižnice, pa treba biti važna svakom članu i društvenoj zajednici u cjelini. Zaključujemo da zbog sadržaja o prošlosti i iščitavanja budućeg razvoja lokalne zajednice, svaka narodna knjižnica mora imati zavičajni fond.

Narodne knjižnice koje osnivaju svoju zavičajnu zbirku rukovode se Preporukama za ustroj zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama i drugim knjižnicama (ustanovama) koje prikupljaju knjižničnu zavičajnu građu², a također se preporučuju IFLA-ine Upute za izradbu smjernica za izgradnju knjižnične zbirke primjenom modela *Conspectus*³ što ih je izradila Sekcija za nabavu i izgradnju knjižničnih zbirki. Mišljenja smo da bi svaka narodna knjižnica koja posjeduje zavičajnu zbirku trebala imati i smjernice za izgradnju svoje zbirke. Smjernicama se postiže stalnost i dosljednost u radu.

Smjernice ne samo da bi spriječile pristranost knjižničara koji vodi zavičajnu zbirku, već bi mu i pomogle u obavljanju posla, jer bi u svakom trenutku mogao provjeriti svoju odluku, a također imaju i druge uloge. Za izgradnju zavičajne zbirke u pojedinoj narodnoj knjižnici smjernice su okvir i skup mjerila unutar kojih djelatnici znaju što trebaju raditi, a korisnici što mogu očekivati. Razmotrimo li neke od smjernica za rad zavičajne zbirke, primjerice one koje možemo pronaći na mrežnim mjestima narodnih knjižnica, vidjet ćemo da su to općeniti tekstovi premalo usmjereni na određenu knjižnicu i njezinu zavičajnu građu, a najvećim dijelom teksta to su ipak *preporuke*. U smjernicama koje su javno dostupne najčešće nedostaje opis tekuće zavičajne zbirke i postupanja u određenim situacijama, npr. u slučaju darova, vrijednih knjiga, rukopisa, ima li cenzure, pitanje autorskih prava, nabava građe i slično.

U prijašnjem dijelu teksta utvrdili smo veliku važnost zavičajnih zbirki kao svjedoka prošlosti određenog kraja, pa tako i njegove budućnosti, no usporedo se postavlja pitanje je li potrebno da svaka, čak i manja knjižnica ima zavičajnu zbirku. Priklonit ćemo se mišljenju da zavičajnu zbirku može osnovati velika knjižnica koja ima dovoljno građe o zavičaju. Manje knjižnice također mogu prikupljati i od postojećeg fonda izdvajati manju skupinu zavičajne građe. O navedenoj temi svoju je viziju iznio Pejić rekavši da: „zavičajnu zbirku može imati veća knjižnica koja je dugi niz godina

² Usporedo sa savjetovanjem o zavičajnim zbirkama, 2009. su izašle i *Preporuke*. *Preporuke za ustroj zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama i drugim knjižnicama (ustanovama) koje prikupljaju knjižničnu zavičajnu građu*. *Preporuke se nalaze na mrežnim stranicama Hrvatskog knjižničarskog društva, a izradila ih je radna skupina koju čine stručnjaci knjižničari*: <http://www.hkdrukstvo.hr/clanovi/preporuke.pdf>

³ Hrvatsko knjižničarsko društvo u svojim povremenim izdanjima u knjizi 23, 2010. izdalo je prevedene Upute za izradbu smjernica za izgradnju knjižnične zbirke primjenom modela *Conspectus* nastalog 2001, napisala je skupina autora.

stvarala i konačno stvorila potrebne preduvjete (građa, odgovarajući prostor opremljen posebnim raznovrsnoj građi namijenjenim namještajem i djelatnik). Građa zavičajnog obilježja može prerasti u zbirku, ali tek kad će je biti dovoljno, kad se razvrsta sukladno knjižničarskoj teoriji i praksi, tj. kad se uredi. Uz pojam građa u ovom kontekstu ključna je riječ sređena, jer u sebi sadrži sve navedene radnje – korake u prerastanju zavičajne građe u zavičajnu zbirku. Knjižničarima se može preporučiti da građu skupljaju, razvrstavaju, a kad se osjeti potreba za usustavljanjem, započet će inventarizacija (za svaku građu posebna inventarna knjiga) i dalje formalna i sadržajna obrada“. (Pejić, 1998:7)

S obzirom na područje koje obuhvaćaju, zavičajne zbirke mogu biti lokalne ili mjesne, subregionalne (obuhvaćaju mjesto i njegovu širu okolicu) te regionalne (obuhvaćaju cijelo administrativno područje). Lokalna ili mjesna zbirka pokriva područje određenog mjesta, grada ili sela. Subregionalna zavičajna zbirka obuhvaća područja koja gravitiraju mjestu, općini ili gradu, dok regionalna zavičajna zbirka pokriva područje regije. U *Preporukama* se navodi područje regije-županije i/ili šire. Mišljenja smo da pojam regije i županije nije istovjetan. Podjela Republike Hrvatske na županije točno je teritorijalno određena, dok regije kao upravno-teritorijalne jedinice ne postoje, već se samo približno određuju. Zavičajne zbirke prije svega pokrivaju područje županije, a tek onda regije, ali pokrivanje regije potrebno je dogovoriti i uskladiti sa susjednim knjižnicama kako ne bi došlo do nepotrebnog gomilanja i dupliranja zavičajne građe u više narodnih knjižnica koje ionako imaju prostorne probleme ili manjak djelatnika za obradu i vođenje zbirke. Može se čak dogoditi i da je pojedina zavičajna građa nezastupljena, stoga je svakako potrebna suradnja susjednih narodnih knjižnica u uzajamnom dijalogu. Nezastupljenost se može dogoditi i zbog slabe komunikacije i neusuglašenosti među knjižničarima, tako što narodna knjižnica može pretpostaviti da zavičajnik ulazi u zbirku susjedne knjižnice, a zapravo ga ni među tom građom nema. Također su uslijed pomanjkanja adekvatnog knjižničnog prostora knjižnice prisiljene raditi selekciju građe, pa se i zbog toga može dogoditi da se neka građa ne prikuplja. Ovo nam promišljanje ukazuje na to da je naprosto iznimno važno razmotriti sve dvojbe i uspostaviti profesionalni dijalog između susjednih knjižnica, ali i ne samo između knjižnica već i drugih ustanova koje prikupljaju knjižničnu zavičajnu građu, kao što su muzeji i arhivi. Ako usporedimo naše razmatranje s mišljenjem Srne Vuković-Mottl, autorice niza radova o zavičajnim zbirkama, dolazimo do istog zaključka, tj. da u slučajevima gdje se područje pojedinih zajednica mijenjalo u prošlosti, knjižnice međusobno dogovaraju vremensku granicu od koje su nadležne za prikupljanje zavičajne građe (Vuković-Mottl, 1976). U *Preporukama* se također

zaključuje da je utvrđene granice zavičajnih zbirki moguće mijenjati, što se u praksi često i događa, pa ćemo navesti primjer koji je Ilija Pejić, autor knjige o zavičajnoj zbirci Narodne knjižnice „Petar Preradović“ prikazao. On piše da se: „tako dogodilo da je zavičajna zbirka skupljala građu za Kotar Bjelovar, ali kad je 1968. kotar ukinut i osnovana 1972. Zajednica općina Bjelovar u kojoj su ostale sve općine izuzev Vrbovca, prestalo je skupljanje građe koja se odnosi na općinu Vrbovec. slično se dogodilo i 1993. g., jer je došlo do novog teritorijalnog preustrojavanja Republike Hrvatske na županije. Područje bivše regije se dijeli na županije. Bivše općine Koprivnica, Križevci i Đurđevac se dijele na niz novih općina i ulaze u Koprivničko-križevačku županiju. Isto se događa i Viroviticom (Virovitičko-podravska županija, nove općine) i Pakracem (Požeško-slavonska županija, nove općine). Preostalih pet općina (Bjelovar, Čazma, Daruvar, Garešnica i Grubišno Polje) se također dijele na nove općine, koje tvore Bjelovarsko-bilogorsku županiju. Novim Rješenjem o utvrđivanju mreže matičnih knjižnica u Republici Hrvatskoj, koje je donijelo Vijeće za knjižnice Hrvatske 27. 3. 1995., Narodna knjižnica „P. Preradović“ postala je županijskom matičnom knjižnicom. Tako se smanjuje područje djelovanja matičnoj službi, ali i područje zavičajne zbirke“. (Pejić, 1996:8)

Koje će područje zbirka obuhvaćati nužno je odrediti prije osnivanja same zbirke. Ne postoje točno određeni kriteriji za odabir područja - granice najčešće odgovaraju administrativnim granicama, ali moguće je odlučiti se za povijesne ili neke druge granice. Problemi nastaju prilikom teritorijalnog preustroja, kao što je to bilo u Hrvatskoj 1992. godine (podjela na općine, gradove i županije). Pitanje područja zavičajnih zbirki u takvim situacijama ovisi o odluci unutar same knjižnice. Mogući su i dogovori s drugim narodnim knjižnicama u blizini. (Vuković-Mottl, 1976)

Vrste knjižnične građe u zavičajnoj zbirci

Zavičajna zbirka sadrži raznovrsnu građu. Kao što smo naznačili u prethodnom tekstu, formiranje zavičajne zbirke ovisi o području koje će pokrivati i o kojem će građu prikupljati. No, temeljem prethodnih promišljanja vidimo da područje koje obuhvaća zavičajna zbirka nema točno utvrđene i nepromjenjive granice, a na taj se način razmatra i o vrsti građe koju nabavlja, obrađuje, čuva i daje na korištenje. Autori koji su se u nas bavili problematikom zavičajne zbirke njezin su sadržaj podijelili u tri skupine: sve što je objavljeno (izdano) o zavičaju i njegovim značajnijim ljudima kod nas i u

svijetu, publikacije građana bez obzira na mjesto izdavanja i publikacije objavljene na teritoriju zavičaja.⁴ Kako je pridjev *sve* prilično neodređen, postoji bojazan da se raznovrsnost građe pretvori u nabavu građe kojoj nije mjesto u narodnim knjižnicama, pa se time stvori konfuzija i prenatrpanost fonda. Nadalje, možemo utvrditi da podjela iz više razloga nije zadovoljavajuća. Zavičajne zbirke prikupljaju osim objavljene građe i građu koja nije publicirana, rukopise, a neke se narodne knjižnice u prikupljanju podataka o zavičaju služe i usmenom poviješću (engl. *oral history*), oblikom povijesno-istraživačke prakse koju definiramo kao bilježenje, čuvanje i interpretaciju povijesnih informacija zasnovanih na osobnim iskustvima i mišljenjima govornika, tj. postupak smišljenog audio ili audiovizualnog bilježenja osobnih događanja i iskustava (Krpan Smiljanec, 2011). Publikacije svakako nisu ni fotografije koje su snimili pojedinci da bi ovekovečili neki događaj, a također su sadržaj zavičajne zbirke. Zatim kopije pojedinih važnih tekstova, pojedinih odlomaka koji se u nekoj publikaciji odnose na zavičaj. Tako Mesić piše: „Još 60-ih godina knjižničari su inzistirali isključivo na publiciranoj građi dok se 80-ih govori prvenstveno o njenoj informacijskoj vrijednosti, a ne o tome da li je publicirana ili ne. Građa koja sadržajno pripada ovoj skupini naziva se još i primarnom zavičajnom građom i pažnja je usredotočena upravo na prikupljanje tih jedinica“. (Mesić, 1988:212)

Navodi se da građu zavičajne zbirke čini sve što je objavljeno (izdano) kod nas i u svijetu o zavičaju i njegovim značajnijim osobama, publikacije građana bez obzira na mjesto izdavanja i publikacije objavljene na teritoriju zavičaja. Mišljenja smo da je u današnje vrijeme nemoguće identificirati sve što se objavljuje o zavičaju, u zavičaju ili u svijetu. Takva djela bilo je moguće kontrolirati i nabavljati kada je produkcija bila manja i kada ljudi nisu toliko mijenjali mjesta rada i stanovanja. Za današnje prilike i za današnje izdavaštvo to je nemoguće, jer i izdavačka i tiskarska djelatnost ovise isključivo o tržištu. Produkcija je povećana, pa nije važna svaka izdana knjiga na području zavičaja već njezin sadržaj. Nadalje, građa koja je izdana ili tiskana u zavičaju prije Drugog svjetskog rata i za vrijeme rata predstavlja izuzetan dokument toga kraja. Sva navedena promišljanja govore u prilog tome da građu treba pažljivo selektirati. Zatim, kao što smo prije naveli, postoji i mogućnost megalomanije, ali i balasta. Potrebno je dobro promisliti i donijeti na razini pojedine knjižnice odluku koja će se građa točno nabavljati. Poseban je oprez potreban kod autora koji se obrađuju po mjestu rođenja. Kada govorimo o tome da zavičajna zbirka nabavlja građu zavičajnika koji su uz nju vezani mjestom rođenja, tada moramo biti svjesni da ta građa s njegovim

⁴ Preporuke za ustroj zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama i drugim knjižnicama (ustanovama) koje prikupljaju knjižničnu zavičajnu građu: <http://www.hkdrustvo.hr/clanovi/preporuke.pdf>

zavičajem ne mora ni u čemu imati dodirne točke. Neka će knjižnica smatrati da je važno što je on rođen u njihovom kraju, druge će se usmjeriti na određeno životno doba zavičajnika, a nekima će biti važno gdje je sahranjen. U svakom slučaju ovakvo razmatranje navodi nas na to da narodne knjižnice nužno moraju surađivati. I ne samo knjižnica s knjižnicom, već i sve ustanove koje imaju zavičajnu građu, pa je poželjna suradnja s muzejima i arhivima. Ne radi dupliciranja građe, već i zbog racionalnosti sustava i dakako prostora te stručne obrade građe. Moramo napomenuti i to da nije lako navesti knjižnice, a ni druge baštinske ustanove na ovakvu vrstu dogovora, no u posljednje vrijeme organizacijom i preporukama županijskih matičnih knjižnica uvriježila se preporučena praksa između knjižnica u pojedinim županijama. Preklapanja su u pojedinoj građi neizbježna. Odluka o nadležnosti na određenom prostoru često puta nije samo stvar dogovora među knjižnicama. Ponekad ona ovisi i o povijesno-kulturološkom fenomenu.

Temeljem navedene problematike, koja iziskuje dogovore i različita promišljanja nastale su *Preporuke za ustroj zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama i drugim knjižnicama (ustanovama) koje prikupljaju knjižničnu zavičajnu građu*. Autorice *Preporuka* su Srna Vuković-Mottl (Zagreb), Đurđica Posarić (Zagreb), Tina Gatalica (Bjelovar), Snježana Radovanlija Mileusnić (Zagreb), Vesna Udovičić (Slavonski Brod) i Barbara Kalanj Butković (Novi Vinodolski). Njihov prijedlog vrste knjižnične građe u zavičajnoj zbirci objedinjuje sve vrste knjižnične građe u svim formatima i na svim medijima, tako u zavičajnu zbirku ulaze:

1. Tiskane publikacije
2. Rukopisna građa
3. Polupublikacije
4. Kartografska građa
5. Note
6. Audio, vizualna i audiovizualna građa
7. Elektronička građa
8. Preformatirana građa

Pod nazivom tiskana građa objedinjene su monografske publikacije, serijske i sitni tisak. *Preporuke* podrazumijevaju da su monografije, serijske publikacije i sitni tisak najvažnija tiskana građa zavičajne zbirke te je stoga objedinjena u istu skupinu.

Knjižnica najčešće prikuplja nekoliko primjeraka serijskih publikacija, a to ovisi o sadržaju i namjeni. Nekoliko primjeraka odlaze se u zavičajnu zbirku dok se najmanje jedan daje na korištenje u knjižnici. Za zavičajnu se zbirku sakuplja: stručna periodika, lokalni tjednik, mjesečni i povremeni tisak, tvornička glasila, školski listovi, listovi dječjih vrtića i drugih ustanova, glasila udruga, glasila župa i slična građa nakladnika s područja koje knjižnica odredi kao ciljano za prikupljanje zavičajne zbirke.

No, u svijesti mnogih pojedinaca ova građa nema trajnu vrijednost kao knjiga. Stoga, kako tvrdi Pejić: „propusti koji se naprave u skupljanju periodike nenadoknadivi su jer naknadne nabave gotovo da i nema. A periodika je od izuzetnog značaja za proučavanje cjelokupnog života pojedinog kraja“. (Pejić, 1996:14)

U prvu skupinu građe zavičajne zbirke ulazi i sitni tisak. Sitni je tisak sve značajniji dio fondova u knjižnicama, a to je knjižnična građa efemernog karaktera od jednog lista do brošure. „No, svekolika njegova građa zbog svoje efemernosti ali prvenstveno lokalnosti i kratkotrajne aktualnosti ostaje nedostupna i vrlo često izgubljena“ (Čanjevaca, 2011:207). Sitni tisak za lokalnu zajednicu ima razlikovno značenje, stoga su zavičajne zbirke te koje građu trebaju prikupljati, a što je zajednica manja to je značenje građe veće. Definirajući sitni tisak najbolje polazište je zakonodavno, pa tako *Zakon o knjižnicama* posebno nabroja sve publikacije koje ulaze u sitni tisak. To su brošure, skripta, posebni otisci, bilteni, leci, kratki oglasi i priopćenja, katalozi, kazališni i drugi programi, razglednice, službene i trgovačke tiskanice. Smjernice UNESCO-a (Lariviere, 2000) nude podjelu ove vrste građe na *pamphletes and offprints*, što najbolje odgovara našim pojmovima brošure i separata.

Kriteriji odabira sitnog tiska su različiti i preporuča se da ih svaka narodna knjižnica donese zasebno. No, ekskluzivnost bi trebali imati materijali koji oblikuju dokumentarne zapise o aspektima društvenog života, običaja i popularne kulture potrebne istraživačima i ostalim korisnicima, a koji nisu obuhvaćeni tradicionalnim izvorima sakupljanja u knjižnici. Građa sitnog tiska neosporno obogaćuje saznanja o životu i radu lokalne zajednice i upotpunjuje sliku prošlosti. Građa sitnog tiska u zavičajnoj zbirci trebala bi biti karakteristična za svoju vrstu, no kako ne postoje instrumenti potpune informiranosti o izdavanju publikacija koje ulaze u sitni tisak, narodne knjižnice nemaju uvjete pod kojima bi zadovoljile ovaj kriterij, dok s druge strane županijske narodne knjižnice dobivaju županijski obvezni primjerak, pa mogu na taj način prikupiti efemernu građu svoga kraja. One imaju zakonsku priliku imati i biti u posjedu najcjelovitije zbirke sitnog tiska svoga područja, dok druge knjižnice uglavnom upotpunjuju fond sitnog tiska darom ili kupnjom. Obrada građe sitnog tiska trebala bi biti po standardima, pojedinačna i skupna, ali u narodnim knjižnicama ona

je rjeđe i obrađena, pogotovo u malim knjižnicama s malo prostora i nedostatkom stručnog osoblja gdje je i obrada često nestručno obavljena. Potrebno je naglasiti da je upravo mogućnost pristupa elektroničkim medijima pokazala posebnosti i bogatstvo građe onih knjižnica koje imaju svoje mrežne stranice i na taj ih način prezentiraju. Sve se veći broj jedinica građe, pogotovo starije i atraktivnije (plakati, stare razglednice, čestitke), digitalizira i postaje dostupan široj javnosti. Vrlo često izuzetnu pozornost javnosti privuku atraktivne i posebne male zbirke narodnih knjižnica prikazane putem izložaba ili na neki drugi način.

Efemerna građa nije samo u obradi, kao što smo prije naveli, već i u zaštiti čest uzrok čitavog niza problema u narodnim knjižnicama. Većina narodnih knjižnica nije u mogućnosti navedenu građu čuvati u adekvatnim klimatiziranim prostorima, posebnim ovicima, kutijama ili policama, mikrofilmirati, digitalizirati. No, svakako treba voditi računa da se tijekom čuvanja što prikladnije zaštiti.

U sveopćoj globalizaciji sitni tisak ima vrlo važnu ulogu jer „jedan oglas Ttransatlantske putničke kompanije iz 1905. govori o našim iseljenicima više nego deseci eseja, jedan oglas za ljetovanje na Hvaru iz ranih tridesetih više o našem turizmu nego znanstvene rasprave, jedan Bućanov kazališni plakat ili Ljubičićev dizajn govore o našoj pripadnosti svjetskoj umjetnosti više od mnogih likovnih enciklopedija, a jedan gostioničarski jelovnik iz prošlog stoljeća dovoljan je da vidimo ne samo ‘kaj su jeli naši stari’ nego i svu prepletenost kultura (ne samo) jedenja i hrane na ovim našim prostorima“ (Čanjevaca, 2011:2010).

Rukopisnu građu *Preporuke* svrstavaju u zasebnu skupinu koja čini sadržaj zavičajne zbirke. Rukopisna građa svake zavičajne zbirke njezin je ponos, ona je unikatna, a njezin je gubitak nenadoknadiv (Pejić, 1996). U rukopisnoj građi u zavičajnoj zbirci najčešće su rukopisi znamenitih osoba, njihova prepiska, dnevnici i bilješke. Kako je navedeno u *Preporukama*, ova građa dokumentira život i rad istaknutih pojedinaca i važna je za daljnja istraživanja. Rukopisne građe općenito u narodnim knjižnicama ima vrlo malo. Ona se najčešće nabavlja otkupom ili darom.

Treću skupinu građe čine polupublikacije. To su interni dokumenti tiskani ili umnožavani jeftinijim tehnikama u ograničenim količinama i s određenom namjenom. Njezina posebna vrijednost je u tome što nije obuhvaćena obveznim primjerkom te se zbog toga ova vrsta građe nalazi u narodnim knjižnicama isključivo u zavičajnim zbirkama ili u knjižnicama pojedinih ustanova. Polupublikacije se dijele na društveno-političke i na one pojedinih trgovačkih društava, ustanova i gospodarskih udruženja. U skupinu društveno-političkih publikacija, koja je i najbrojnija građa, ulaze materijali sa sjednica, zapisnici, planovi i proračuni lokalnih i regionalnih jedinica vlasti, završni

računi, uredbe, odluke, odgovori i slični dokumenti. Službene polupublikacije ove vrste također su i opći akti organa lokalne i regionalne uprave koji se odnose na unutarnji ustroj i na lokalnu razinu: statuti, pravilnici, programi i planovi rada, odluke, upute, izvještaji, rezolucije, zaključci i slično. Zatim u ovu skupinu ulazi i politički tisak, primjerice opći akti političkih stranaka i organizacija na lokalnoj razini, njihovi statuti i zapisnici. Zatim sindikalni tisak, različiti sindikalni materijali za seminare, izvješća podružnica i drugo.

Jednu od ove skupine čine polupublikacije pojedinih trgovačkih društava, ustanova i udruga. To mogu biti katalozi, prospekti, programi, izvješća o radu, akti udruga građana, fondova i fondacija kao što su njihovi pravilnici, statuti, programi rada, izvješća i razne upute. Najčešće s ovom vrstom građe zavičajne zbirke imaju dodirne točke s knjižnicama arhiva.⁵ Ova vrsta građe po svojoj prirodi zahtijeva vrlo stručan posao, ali najčešće nije ni uvedena u knjige inventara, pa tako nije ni stručno obrađena.

Kartografska građa zasebna je skupina. *Kartografska građa je sva građa koja predstavlja u cijelosti Zemlju ili koje drugo nebesko tijelo u bilo kojem mjerilu, kao što su dvodimenzionalne ili trodimenzionalne karte i planovi; aeronautičke, pomorske i karte neba; globusi; blokdiagrami; sekcije karata; zračne satelitske i fotografije svemira, snimke dobivene daljinskim istraživanjem; atlasi; slike iz ptičje perspektive*, prema definiciji određenoj konačnim izdanjem ISBD-a, Međunarodnog standarda za bibliografski opis (ISBD, 2007). Prema propisima ISBD(CM), Međunarodnog standardnog bibliografskog opisa kartografske građe izrađuje se kataložni opis.

Ova skupina obuhvaća sve vrste geografskih i tematskih karata koje se odnose na zavičaj. U zavičajnim zbirkama tako pronalazimo topografske karte, geološke, povijesne, hidrografske, meteorološke, fitografske, zoografske, jezične, prometne i panoramske karte. U ovu građu ulaze i planovi mjesta, urbanistički planovi, tlocrti i atlasi. Posebna se pozornost poklanja starijoj i vrednijoj kartografskoj građi, naravno ako ju zavičajna zbirka posjeduje.

Kako ova vrsta građe s godinama u svakoj zavičajnoj zbirci sve više raste, ne samo da stara kartografska građa ima kulturnu i povijesnu vrijednost, već na svojoj važnosti dobivaju i aktualni zemljovid.

Note glazbenih djela tematski vezane uz kraj, izdvojene su kao posebna skupina. Narodna knjižnica za zavičajnu zbirku prikuplja note glazbenih djela tematski vezanih uz zavičaj te note najpoznatijih zavičajnih skladatelja.

⁵ Anka Ranić u članku „Izgradnja zbirke arhivske knjižnice“ definira arhivsku knjižnicu, oblik nabave građe, izgradnju zbirke i analizu kvalitete. Uspoređujući tekstove mogu se utvrditi podudarnosti u građi.

Posebnu skupinu čini audio, vizualna i audiovizualna građa. Međutim, takvo jednostavno definiranje ove vrste građe nije zadovoljavajuće i mora se proširiti na „bilo koji materijal – čiji je cilj da prezentira neku informaciju pomoću slike ili zvuka, ili, istovremeno i jednog i drugog, a isto tako, i kao sredstvo komunikacije za čije je čuvanje i korištenje neophodan prenosnik – reproduciranje ili povećanje, i na kraju – kao materijal namijenjen audio i vizualnoj percepciji“ (Eraković, 1981:15). Tehnička revolucija istaknula je potrebu za audiovizualnom građom u narodnim knjižnicama, pa je to posebno istaknuto u UNESCO-ovom Manifestu za narodne knjižnice već 1972. godine. Sve veća količina informacija proizvodi se u audiovizualnom formatu koji sadrži golemu količinu informacija te tako postaje dio našeg kulturnog nasljeđa koji treba sačuvati za buduću uporabu. Međutim, razmotrivši teorijska polazišta i stanje u narodnim knjižnicama, problemi usustavljanja, podjele i čuvanja ove vrste građe još uvijek nisu u potpunosti riješeni. U doktorskoj disertaciji *Zavičajni fondovi* autora Dejana Vukićevića nailazimo na zanimljivo razmišljanje Aleksandra Stipčevića koji kaže „da se ne događa prvi put u povijesti knjižnica da etimološko značenje njihova imena ne odgovara materijalu što su ga one skupljale i čuvala; takvo je značenje bilo nerijetko preusko i neadekvatno za sve one funkcije što su ih knjižnice vršile u pojedinim povijesnim razdobljima, ali je revolucija koju danas doživljavaju knjižnice daleko zamašnija i korjenitija od svih dosadašnjih, ne samo zbog gubljenja skoro monopolističkog položaja što ga je knjiga dosad imala u našem obrazovanju nego u prvom redu i zbog promjena u našim shvaćanjima o ulozi knjižnica u suvremenom društvu. Pojava gramofonske ploče, magnetofonske vrpce, filma, radija, televizije itd. reducirali su u izvjesnoj mjeri ulogu knjige u našem svakodnevnom životu, a spomenuta i druga tehnička pomagala omogućuju ljudima da do nekih spoznaja dođu na mnogo jednostavniji, brži, efikasniji način nego što je to čitanje pisane riječi. Zvuk i slika upotpunjuju pisanu riječ na način koji je donedavno bio nezamisliv za čovjeka“ (Stipčević, u: Vukićević, 2010).

Zvučna građa u zavičajnoj zbirci može biti glazbena ili govorna. Nju čine gramofonske ploče, audiokasete i kompaktni diskovi. Zvučna građa sadržava kompozicije lokalnih kompozitora, glasove lokalnih pjevača, narodnu glazbu zavičaja, književna djela o zavičaju, usmenu književnost nastalu na području zavičaja kao što su: usmene narodne pjesme, priče, zagonetke, pitalice, anegdote, zatim u ovu skupinu ulaze i intervjui s poznatim osobama zavičaja te govori istaknutih ljudi. Definiirajući pojam zvučne, audiograđe (audio – čujem: Klaić, 1891) dolazimo do toga da je građa određena samim nazivom, *snimak zvuka koji nije popraćen vizualnim slikama* (Risti, Petrović, 1998:55), no mediji koji dolaze u zavičajnu zbirku iz dana u dan se mijenjaju te na to treba obratiti posebnu pozornost.

Vizualnu građu čine grafike, crteži, reprodukcije slika, fotografije, razglednice i čestitke vezane uz zavičaj. Pregledom i analizom zavičajnih zbirki u narodnim knjižnicama Hrvatske, možemo utvrditi da posebnu važnost knjižnice pridaju najstarijim fotografijama i razglednicama, ali također i da zavičajne zbirke svojim bogatstvom oživljavaju povijest, ne samo u kulturološkom smislu već i graditeljskom. Naime, stare su fotografije i razglednice izvor konzervatorima i restauratorima u njihovom radu na obnovi objekata.

Audiovizualna građa nalazi se na videokasetama ili DVD-ima. U ovu podskupinu ulaze dokumentarni filmovi o zavičaju i njegovim znamenitim ljudima, televizijske emisije na istu temu, videozapisi kulturnih događanja, sportskih priredbi, raznih manifestacija, obilježavanje značajnih datuma i slična građa koja bilježi važne trenutke zavičaja.

Gotovo svaki korisnik knjižnice potencijalni je korisnik audiovizualne i multimedijske građe kao i one tiskane. Korištenje audiovizualne građe zavičajne zbirke podrazumijeva osiguranje određene opreme za svaki format koji posjeduje, ali i određenih prostornih uvjeta u kojima će korisnici moći pregledati materijal koji ih zanima. Moramo imati na umu i to da se ova vrsta građe lakše ošteti negoli tiskana. U slučaju da knjižnica ne može osigurati potrebnu opremu, treba razmotriti tehnike konverzije ili digitalizacije, pogotovo za dokumente od posebne vrijednosti (IFLA-ine Smjernice za audiovizualnu i multimedijску građu u knjižnicama i drugim ustanovama, 2005).

Razvoj novih tehnologija doveo je do velikih promjena i u knjižničarstvu. Informacije u digitalnom obliku bile su dostupne još od šezdesetih godina 20. stoljeća, u početku na magnetskim vrpčama, disketama, CD-ROM-u, a u novije vrijeme su dostupne putem Interneta (Ball, 2000). Iako su se prvi elektronički časopisi pojavili još sedamdesetih godina, zbog nedostupnosti za veći broj korisnika nisu imali širu primjenu (Tenipor, 2000). Od kasnih devedesetih godina prošloga stoljeća broj dostupnih elektroničkih publikacija neprekidno raste. Većina ih je samo elektronička inačica tiskanog oblika i međusobno se gotovo ne razlikuju. Proces informatizacije odrazio se na promjenu strukture knjižničnog fonda u kojemu, doduše, još uvijek prevladava tiskana građa, ali su sve zastupljenije i elektroničke inačice. Zasada koegzistiraju tiskani i elektronički oblici časopisa. Nedvojbeno je, međutim, da je elektronička građa prihvaćena od strane korisnika i knjižničara te čini nezaobilazan dio knjižničnog fonda.

Elektroničku građu čine podaci, programi i kombinacija podataka i programa. Podaci mogu biti u obliku brojeva, slova, grafičkih prikaza, slika, zvukova i njihovih

kombinacija. Programi su naredbe i upute za izvođenje određenih zadataka. Elektronička građa dostupna je ili mjesnim ili udaljenim pristupom.

U *Preporukama* je vrlo malo napisano o elektroničkoj građi kao sedmoj skupini građe u zavičajnoj zbirci. Raznovrsni sadržaji koji ulaze u zavičajnu zbirku mogu biti i u elektroničkom obliku. Elektronička građa je građa namijenjena uporabi pomoću računala. Kako navode *Preporuke*, to su razni formati optičkih diskova (CD ili interaktivni kompaktni disk, CD-ROM ili kompaktni disk s iščitanom memorijom, foto CD ili foto kompaktni disk).

„Bez obzira na promicanje ideje o slobodnom pristupu informacijama, knjižnice ne mogu uvijek omogućiti izravno proučavanje vrhunskih primjeraka kulturne baštine jer im je pristup ograničen zbog njihove jedinstvenosti, a katkad i krhkosti. Stoga se u knjižnicama izrađuju kopije izvornika na drugim medijima, npr. mikrofilmu, koji štite izvornik od oštećenja koja mogu nastati uporabom, izlaganjem svjetlu i sl., a ujedno povećavaju dostupnost građe korisnicima. Postupci prijenosa građe u drugi oblik posljednje su desetljeće dopunjeni digitalizacijom građe koja, za razliku od mikrofilma, trenutno ne jamči dugotrajnost izrađenih kopija, ali u potpunosti mijenja koncept pristupa i korištenja kulturno-povijesne baštine“. (Klarin, 2005)

Osmu skupinu čini preformatirana građa. Naime, preformatirana građa je ona koja nastaje kad se sadržaj prenosi s jednog formata na drugi. Glavni postupci preformatiranja građe su fotokopiranje, mikrofilmiranje i digitalizacija. Razlog zastupljenosti preformatirane građe je nemogućnost nabave originalnog primjerka i smanjenje mehaničkog oštećivanja izvornika pogotovo kad je riječ o novinama, rukopisnoj, staroj i rijetkoj građi. Pomoću preformatiranja građa postaje globalno dostupna. Takva građa daje mogućnost korisnicima da joj pristupe, čak i većem broju odjednom, iz bilo kojeg mjesta izvan knjižnice.

Osobita posebnost zavičajne zbirke jest u tome što ona teži cjelovitosti - neprestano se nadopunjuje novom građom, ali se pokušavaju nabavljati i stara izdanja koja svojim sadržajem zadovoljavaju kriterije za ulazak u zbirku (Vuković-Mottl, 1996). U tu svrhu nužno je voditi popis *desiderata*, a osim kontakata s izdavačima i antikvarima, moguće je kupnju oglašavati u medijima te kontaktirati druge srodne ustanove i sakupljače. Od beletristike za zavičajnu bi zbirku trebalo odabirati samo djela koja umjetnički prikazuju život stanovnika zavičaja i atmosferu određenog povijesnog razdoblja (Vuković-Mottl, 1996). Građa u zavičajnoj zbirci mora biti obrađena formalno i sadržajno, a za svaku vrstu građe vode se posebne inventarne knjige. Zbirka bi trebala biti smještena izdvojeno od ostatka knjižničnog fonda, ali to

nije uvijek moguće zbog nedostatka prostora. Građa bi trebala biti dostupna za rad u čitaonici, ali se ona ne iznosi iz knjižnice. Korištenje ne smije ni u kojem slučaju štetiti građi. U svrhu zaštite, građa iz zavičajne zbirke ne smije se uvezivati, rezati ili lijepiti, već mora ostati u svom izvornom obliku (Vuković-Mottl, 1996).

Što je neophodno za dobru zavičajnu zbirku? Najvažnije je da je građa pravilno sređena i obrađena kako bi postala dobar temelj za pružanje informacija o zavičaju. Za dobar odabir, obradu i čuvanje građe, kao i za optimalnu iskoristivost, nužno je da u knjižnici postoji voditelj zbirke, osoba zadužena za brigu o zavičajnoj zbirci. Voditelj zbirke mora biti stručna osoba obrazovana za knjižničara koja osim toga poznaje zavičaj, njegovu povijest, kulturu, istaknute osobe, zemljopisne karakteristike i sl. Treba biti svestrana osoba, komunikativna, s razvijenim organizacijskim sposobnostima, jer o njoj između ostalog ovisi promidžba zbirke u zajednici i njena iskorištenost za znanstvena i stručna istraživanja. U tu svrhu voditelj zbirke treba organizirati izložbe, održavati veze s medijima, surađivati s drugim organizacijama u zavičaju, organizirati izradu biltena prinova i vodiča (Pejić, 1996).

Zakonska regulativa o zavičajnim zbirkama

Kada je riječ o zavičajnim zbirkama u narodnim knjižnicama, sve odredbe, upute, zakoni i podzakonski akti koji se odnose na narodne knjižnice, odnose se i na njihove zavičajne zbirke. Same zbirke ne moraju se u tim dokumentima izrijeком spominjati, jer su zavičajne zbirke vrsta, tj. niži pojam u odnosu na knjižnične zbirke koje su viši pojam. S takvom sviješću moramo čitati i hrvatski *Zakon o knjižnicama, Standarde za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj* i niz znanstvenih i stručnih knjiga i članaka koji se bave djelatnošću narodnih knjižnica (Hebrang Grgić, Tošić-Grlač, 2011).

U hrvatskom *Zakonu o knjižnicama* jedino se u čl. 37, u poglavlju o obveznom primjerku spominju zavičajne zbirke. Prema drugom stavku navedenog članka, svaki je nakladnik dužan u roku od 30 dana po završetku tiskanja, umnažanja ili proizvodnje tiskanog djela jedan primjerak dostaviti matičnoj knjižnici na području županije u kojoj djeluje radi stvaranja zavičajne zbirke. Tiskar koji tiska za nakladnika iz druge županije dužan je u istom roku jedan primjerak dostaviti matičnoj knjižnici u županiji u kojoj djeluje.

U *Standardima za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj* nekoliko se puta spominje zavičajna zbirka. Čitajući *Standarde* treba imati na umu da oni predstavljaju

idealnu sliku stanja kakvoj treba težiti, ali je u praksi rijetko ostvariva (što zbog nedostatka financijskih sredstava, prostora, stručnih kadrova ili iz drugih razloga). Prema *Standardima*, svaka bi narodna knjižnica trebala imati zavičajnu zbirku. U tu svrhu narodna knjižnica mora istraživati, prikupljati, obrađivati, pohranjivati i davati na korištenje knjižničnu građu o topografiji, povijesnom, gospodarskom i kulturnom razvitku područja na kojemu djeluje. Uz to mora izrađivati zavičajnu bibliografiju i središnji katalog. Ukoliko narodna knjižnica nema uvjeta za provođenje aktivnosti vezanih uz zavičajnu zbirku, zavičajnu zbirku mora imati nadležna županijska matična knjižnica ili neka druga knjižnica koja ima odgovarajuće uvjete. Županijske matične knjižnice, prema ranije spomenutom *Zakonu o knjižnicama*, primaju obvezne primjerke objavljene na području županije.

U članku 10 *Standarda* objašnjava se uloga središnje narodne knjižnice na nekom području. Ta bi knjižnica trebala, između ostalog, imati i zavičajnu zbirku smještenu u posebnom prostoru kao i stručno knjižnično osoblje koje će brinuti za zbirku.

Značaj zavičajnih zbirki

Narodne knjižnice kao informacijska središta i njihove zavičajne zbirke doživjele su s primjenom novih tehnologija osjetne promjene. Najveća novost su digitalizirane knjižnice i njihove posebne zbirke koje prezentiraju ono najvrednije i posebno u svojim fondovima. Time male sredine prerastaju svoje lokalne okvire i putem digitalizacije postaju dio globalnog umreženog svijeta. Digitalizacijom je omogućeno da sama građa, a ne kopija građe bude vidljiva i pretraživa bilo gdje i bilo kada. Digitalizacijom se predstavljaju knjižničarska, arhivska i muzejska građa.

Usudujemo se reći da je UNESCO-ovim projektom *Pamćenje svijeta* 1993. počeo proces digitalizacije u cijelom svijetu. *Pamćenje svijeta* ili *Memory of the world* UNESCO-ov je program koji je kreiran u svrhu zaštite najvrednije i najugroženije pisane svjetske baštine rukopisa i tiskane građe (Mušnjak, 1993).

Zavičajne zbirke svojim su se posebnostima odmah našle u središtu procesa digitalizacije, spajajući tako osobine klasične i virtualne knjižnice u hibridnu knjižnicu budućnosti (Resman, 2005).

O procesu digitalizacije govorimo s dva aspekta. Ona je važna zbog toga što pisana i slikovna baština postaje dostupna velikom broju korisnika i zato što se

digitalizacijom štite stari i vrijedni primjerci građe. Najčešće i najviše o digitalizaciji se govori kao o procesu koji omogućava univerzalnu dostupnost građi bez mogućnosti da se ona ošteti, ukrade, djelomično uništi ili potroši uslijed učestalog listanja. No, prije svega o digitalizacija bi trebali govoriti kao o kreativnoj zaštiti u funkciji osiguravanja i poboljšavanja pristupa znanju zabilježenom na tradicionalnom mediju. Prema tome, digitalizacija kao oblik zaštite treba se promatrati u funkciji pristupa (Katić, 2003), spajajući tako oba aspekta važnosti.

Osnovne prednosti digitalizacije su: ušteda prostora, očuvanje intelektualnog sadržaja, sigurnost u slučaju da se izvornici oštete, ukradu ili unište, veća i brža dostupnost, moguća izrada visokokvalitetnih kopija, kvaliteta s vremenom ne nestaje i ne umanjuje se uporabom (Badurina, 2002).

Građa zavičajne zbirke bilo koje narodne knjižnice važan je izvor podataka o životu u lokalnoj zajednici u određenim povijesnim razdobljima, neophodan za obrazovne, znanstvene, stručne i informacijske potrebe ne samo korisnika u lokalnoj zajednici, već i korisnika iz zemlje, ali i inozemstva. Njihovu dostupnost ograničava i činjenica da se ne može posuđivati izvan knjižnice.

Prilikom odabira građe za digitalizaciju mora se prvenstveno voditi vrijednošću koju ta građa ima za zavičaj i ljude, a time i za zavičajnu zbirku. Također je važna činjenica što postoji samo jedan primjerak naslova, kao i fizičko stanje u kojem se taj primjerak nalazi.

Projekt digitalizacije zavičajne građe predstavlja na svojevrsan način promociju zavičajne i kulturne baštine korištenjem najsuvremenije tehnologije i postupaka. Digitalizacija osigurava zaštitu izvornika, a istovremeno omogućava dostupnost najširem krugu korisnika u zemlji i inozemstvu putem interneta ili nekog drugog digitalnog medija. Kako navodi Vukićević, „Univerzalnoj dostupnosti informacijama knjižničarstvo teži od davnih dana, te je pojavom interneta njena realizacija znatno olakšana. Prije informacijske revolucije i interneta znanstveni radnik bio je primoran da prijeđe veliki put kako bi došao do potrebnih informacija. Informacija koja se nalazila najčešće na jedinom originalnom primjerku i najčešće na papiru, bila je dostupna, u prostorno-vremenskom smislu, samo jednom korisniku i samo na jednom mjestu. Unikatna i sva druga građa sada može postati dostupna takoreći na svakoj točki planeta, beskonačnom broju korisnika“. (Vukićević, 2010:87)

Digitalna zavičajna zbirka može predstavljati korak u stvaranju digitalnog repozitorija zavičaja. U stvaranju repozitorija s otvorenim pristupom mogle bi

sudjelovati sve institucije kulture, zajedno s turističkom zajednicom. Na takav način promovirao bi se zavičaj u svim svojim segmentima - kulturnim, turističkim, obrazovnim, informacijskim i dr., zavisno od toga koja bi se institucija uključila u izgradnju digitalnog repozitorija. Građa bi se u digitalnom obliku stavljala na mrežu, pa bi se široj zajednici omogućio pristup i korištenje. Na ovaj način uređena zbirka imala bi velik značaj u promociji određenog kraja. Proces izgradnje, organizacija i strategija te očuvanje digitalnog repozitorija trebaju se oslanjati na politiku lokalne zajednice koja bi se morala uključiti u njegovo sufinanciranje.

Promocija zavičajne građe i lokalne zajednice

Knjižnice su doživjele niz promjena od kojih su najznačajnije veća otvorenost i vidljivost. Kao što smo ranije naveli, ne tako davno zavičajna građa mnogih narodnih knjižnica bila je smještena u zatvorenim prostorijama, malo se koristila, a informacije o njoj rijetko su dopirale izvan knjižničarske zajednice. Svijest o važnosti očuvanja vlastite kulturne posebnosti reflektira se upravo kroz zavičajne zbirke kao čuvare zavičajne baštine. Knjižnice imaju zadatak prezentirati svoju građu te na taj način popularizirati zavičajnu zbirku. Uspjeh svake knjižnice je dakako i uspješno predočena važnost zavičajne zbirke lokalnoj zajednici.

Neki od mogućih načina promocije lokalnog kraja kroz zavičajnu zbirku mogu se ostvariti obilježavanjem obljetnica i izložbama, suradnjom s drugim institucijama kulture, suradnjom s turističkom zajednicom, odgojno-obrazovnim institucijama ili drugim ustanovama, udrugama i pojedincima iz okruženja ili pak suradnjom s medijima. Mrežna stranica knjižnice osim *on-line* kataloga i digitaliziranih dijelova zavičajne građe može imati i interaktivne tražilice, npr. znamenitih osoba kraja, upoznajmo zavičaj ili nešto slično. Posebno treba naglasiti mogućnost turističke promocije zavičaja kroz izdavaštvo, jer ono može biti dodatni izvor informacija za sve one koji dolaze u ovaj kraj, a prije dolaska žele saznati nešto o njemu bilo iz monografskih publikacija, bilo iz lokalnih novina u kojima je najvjernije opisana prošlost i sadašnjost nekog kraja ili uvidom u digitaliziranu građu preko interneta. Svakako je potrebno raditi na informiranju i animiranju pojedinih ciljanih grupa.

Zaključak

Navedena teorijska izlaganja imala su za cilj ukazati na specifičnosti zavičajnih zbirki u narodnim knjižnicama. Posebna pozornost posvećena je definiranju zavičajnih zbirki u narodnim knjižnicama, građi koju sakupljaju, ali i njihovoj ulozi u lokalnoj zajednici. U radu se jednim dijelom osvrćemo i na zakonsku i podzakonsku regulativu zavičajnih zbirki navodeći osnovne zakonske dokumente.

Ovaj tekst tek je polazište na osnovi kojeg će se moći usporediti građa zavičajne zbirke narodnih knjižnica s građom arhivskih knjižnica ili s knjižničnim zavičajnim zbirkama u muzejima.

Iz rada je vidljivo da zavičajne zbirke ne dobivaju primjerenu važnost u društvu, iako imaju velike potencijale jer posjeduju autentičnu građu za proučavanje povijesti i kulture određene lokalne zajednice. Značaj zavičajne zbirke je i odgojno-obrazovni, ali i turistički. Ukoliko se zavičajna zbirka uvrsti u turističku ponudu lokalne zajednice, ona tada izravno pridonosi i gospodarstvu kraja.

Digitalizacijom zavičajna zbirka dobiva novu dimenziju, pa dotadašnji „ekspoziti“ ostvaruju tu novu dimenziju u komunikaciji s korisnikom.

Literatura

- Anić, V. (1994). Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi Liber.
- Badurina, B.....[et al.] (2002). *Digitalizacija i nove knjižnične usluge: radionica*. Posjećeno 21.5.2009. Dostupno na <http://www.szi.hr/seminar2002/prezentacije/slagRadionicaDigitalizacija2.ppt>
- Ball, R. (2000). The scientific information environment in the next millenium. *Library management*, 21, (1): 10-12.
- Čanjevac, V. (2011). Uloga i udio sitnog tiska u zavičajnoj zbirci. U: Črnjar... (et al), *7. savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj: Zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama (200-211)*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.
- Eraković, D. (1981). Audiovizualni materijal u bibliotekama. *Bibliotekarstvo*, 27:11-18.

- Hebrang Grgić, I., Tošić-Grlač, S. (2011). Zavičajne zbirke u hrvatskim narodnim knjižnicama. U: Črnjar...(et al), *7 savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj: Zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama (51-64)*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.
- ISBD: International standard bibliographic description. (2007). München: K.G. Saur.
- ISBD(CM): Međunarodni standardni bibliografski opis kartografske građe. (). Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo.
- Katić, T. (2003). Digitalizacija stare građe. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 46, (3-4), 35.
- Klaić, B. (1891). *Rječnik stranih riječi*. Nakladni zavod Matice hrvatske: Zagreb.
- Klarin, S. (2005). Pristup digitalnoj baštini. *Edupoint*, 5:31.
- Krpan Smiljanec, M. (2011). Ne(na)pisana povijest:uloga zavičajne zbirke u očuvanju živuće povijesti. U: Črnjar...(et al), *7 savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj: Zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama (211-220)*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.
- Lariviere, J. (2000). *Guidelines for legal deposit legislation. (A revisted, enlarged and updated ed. oft he 1981 publication by dr. Jean Lunn)*. Paris:UNESCO.
- Mesić, Đ. (1988). Građa i informacije u zavičajnim zbirkama narodnih knjižnica i načini prikupljanja. *Informatologia Yugoslavica* 20 (3/4): 213.
- Mušnjak, T. (1993). Pamćenje svijeta, Pultusk, 12. do 14. rujna 1993. *Arhivski vjesnik*, 36(1993), 223-253.
- Pejić, I. (1996). Zavičajna zbirka kao jedan od oblika djelovanja knjižničara u društvenoj zajednici. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 39 (1-2), 111-117.
- Pejić, I. (1996). *Zavičajna zbirka Narodne knjižnice „Petar Preradović“ Bjelovar*. Bjelovar: Prosvjeta.
- Pejić, I. (1998). Zavičajna zbirka u kontekstu novih društvenih promjena. *Bjelovarski učitelj*, 2-3/1998, 7.
- Preporuke za ustroj zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama i drugim knjižnicama (ustanovama) koje prikupljaju knjižničnu zavičajnu građu, <http://www.hkdrustvo.hr/clanovi/preporuke.pdf>
- Prijedlog uputa za organiziranje i vođenje zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama u Hrvatskoj. (1991), Pula: Sveučilišna knjižnica.
- Reitz, J. M. (2004). Online dictionary for library and information science.

Posjećeno 5.5.2009. Dostupno na: <http://lu.com/odlis/>

Resman, S. (2005). Digitalna domoznanska zbirka. *Knjižnica*, 49(3)/2005, 39-52.

Ristić, N., Petrović, D. (1998). *Inventarisanje bibliotečne građe*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.

Standardi za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj. *Narodne novine* 58/99.

Stipčević, A. (1984). *Audiovizualni materijal u bibliotekama*. Peti kongres Saveza društava bibliotekara Jugoslavije. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, str. 160-161. U: D. Vukićević, D. (2010). *Zavičajni fondovi (doktorska disertacija)*. Beograd: Indija.

Tenopir, C. (2000). *Towards electronic journals : realities for scientists, librarians, and publishers*. Washington : Special libraries association.

Upute za izradbu smjernica za izgradnju knjižnične zbirke primjenom modela Conspectus (2010). HKD, knjiga 23.

Vukićević, D. (2010). *Zavičajni fondovi (doktorska disertacija)*. Beograd: Indija

Vuković-Mottl, S. (1996). Zavičajna zbirka. U: A. Malnar, *Upute za poslovanje narodnih knjižnica* (str. 113-120). Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.

Vuković-Mottl, S. (1976). Zavičajne zbirke Hrvatske. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 22, (1/4): 45-53.

Zakon o knjižnicama. *Narodne novine* 105/97.

ZAVIČAJNA ZBIRKA INSULANA KNJIŽNICE „NIKOLA ZRINSKI“ ČAKOVEC

Uvod

Govoreći o povijesti knjižnica u Čakovcu, svakako moramo spomenuti jednu od najstarijih i najvrednijih knjižnica u Čakovcu i Međimurju, a to je biblioteka obitelji Zrinski, poznata pod imenom *Zriniana*, o kojoj je pisao nizozemski učenjak Jakob Tollius, diveći se bogatstvu, obrazovanosti i načitanoosti obitelji Zrinski kao i njihovoj bogatoj knjižnici. Zahvaljujući katalogu što ga je 10. studenoga 1662. izradio Nikola Zrinski, imamo informaciju da je knjižnica posjedovala 431 knjigu, a neobuhvaćena popisom bila su još 202 sveska. U to vrijeme knjiga je bila rijedak dragulj, pa možemo reći da je knjižnica obitelji Zrinski predstavljala pravo bogatstvo našeg kraja.

U razdobljima koja su slijedila ima još podataka o postojanju knjižnica u Čakovcu, što pokazuje *Catalog der Oeffentlichen Leih-Bibliothek zu Csakathurn*, tiskan 1872. u Varaždinu (original se čuva u Muzeju Međimurja u Čakovcu - PO inv. br. 10), međutim, te su se knjižnice otvarale i gasile kroz burna povijesna previranja u našem kraju, pa tek od 1946. godine možemo pratiti rad i razvoj knjižnica i knjižničarstva na ovom prostoru, koji se očituje u otvaranju novih odjela, službi, zbirki i u sustavnom izgrađivanju fondova. Jedan od značajnijih i vrednijih fondova je zavičajna zbirka *Insulana*. Formiranje zavičajne zbirke započinje 1978. godine, a zbirka dobiva ime prema starorimskom nazivu za Međimurje, koji je glasio *Insula Muro-Dravana*.

Sakupljanje građe započelo je i prije samog osnutka knjižnice, ali se od nastanka zbirke poklanja veća pažnja i sistematski se radi na izgradnji fonda.

Unatrag tridesetak godina postali smo svjesni veće važnosti poznavanja i očuvanja zavičaja, njegove prošlosti i sadašnjosti. Očuvanje kulturnog i prirodnog nasljeđa jedan je od bitnih elemenata očuvanja kulturnog identiteta naroda. Nacionalnu baštinu je potrebno identificirati, zaštititi, očuvati i vrednovati, a propadanje ili nestanak zaštićene građe koja se smatra nacionalnim dobrom, osiromašuje domicilnu zemlju, ali i sve zemlje svijeta. Možemo nadalje ustvrditi da su upravo muzeji, arhivi i knjižnice mjesta na kojima se čuva i pohranjuje povijest i kultura nekog društva, „... pohranjuje se kolektivno iskustvo...“, kao što navodi dr. Tomislav Šola u knjizi *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji*.¹ Upravo su stoga zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama vrijedan doprinos cjelokupnom nacionalnom kulturnom identitetu.

Zavičajna zbirka

Zbirka koja sakuplja, obrađuje, smješta i čuva knjižničnu građu, a svojim se sadržajem odnosi na zavičaj, naziva se zavičajna zbirka (njem. *Heimatskunde*; engl. *Local History coll.*). U zavičajnu zbirku u širem smislu ulazi i sva građa koja je objavljena, tiskana ili nastala na području zavičaja. Zavičajna zbirka omogućuje upoznavanje zavičaja, njegovu prošlost i sadašnjost, odražava cjelokupan život tog kraja te povijesne, prirodne, gospodarske i društvene prilike zavičaja. Zbirka predstavlja dragocjen izvor za istraživanje i upoznavanje materijalnih i nematerijalnih dobara zavičaja i omogućava njegovo sveobuhvatno prezentiranje.

Važno je napomenuti da je zavičajna građa „... izvor istraživačima pri izradi stručnih i znanstvenih radova, novinarima za članke i reportaže o zavičaju, za dokumentarne filmove koji se odnose na zavičaj, za godišnjice društava, udruga i ustanova, radnih društveno-političkih i drugih organizacija, za izradu monografija o zavičaju, za izložbe i izdavačku djelatnost o zavičaju. Pružajući iscrpne obavijesti o prošlosti i sadašnjosti zavičajna građa daje i smjernice za dugoročna planiranja razvoja zavičaja u svim sferama života“.²

1 Šola, T., *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*. Zagreb, Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003.

2 *Preporuke za ustroj zavičajne građe u narodnim knjižnicama i drugim knjižnicama (ustanovama) koje prikupljaju knjižničnu zavičajnu građu*. Zagreb, Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2009. URL: <http://www.w>

Područje zavičajne zbirke

Međimurje se nalazi na sjeverozapadu Hrvatske i omeđeno je prirodnim granicama - rijekom Murom na sjeveru i istoku, Dravom na jugu, a graniči sa susjednim državama Slovenijom i Mađarskom. To je područje koje pokriva zavičajna zbirka. Za razliku od drugih zavičajnih zbirki koje su administrativnim pomacima svojih granica dobivale ili gubile određena područja za koja se prikupljala zavičajna građa, za zavičajnu zbirku *Insulana*, iako je do 1990. godine bila vezana administrativnim granicama s varaždinskom regijom, nije bilo dilema. Problem zavičajne zbirke bio je u prikupljanju starije građe, koja je zahvaljujući čestim promjenama gospodara Međimurja odnošena i prisvajana kao vlastito nacionalno blago. Današnjim ustrojem Međimurske županije nestaje bilo kakva sumnja o tome koje područje pokriva zavičajna zbirka.

Sadržaj zavičajne zbirke

U zbirci se sakuplja sav tiskani i na drugi način umnoženi materijal, kao i neknjižna građa vezana za Međimurje. Građa zbirke sadržajno obuhvaća sve publikacije i drugu građu o zavičaju što se odnosi na njegov zemljopisni položaj, nastanak, povijesni razvoj i teme vezane za suvremeni život.

Građu zavičajne zbirke možemo podijeliti u tri grupe:

- 1) publikacije o zavičaju i njegovim značajnim ljudima kod nas i u svijetu
- 2) publikacije stanovnika zavičaja bez obzira na mjesto izdavanja
- 3) publikacije objavljene na teritoriju zavičaja.³

Publikacije koje govore o zavičaju stručnog su, znanstvenog i literarnog karaktera, a govore o povijesnom i kulturnom razvoju kraja. U zbirku ulaze i publikacije koje se odnose na društveno-politički i gospodarski razvoj zavičaja, kao i polupublikacije raznih tvrtki, udruga, radnih organizacija, političkih organizacija i sl.

Sve vrste publikacija bez obzira na sadržaj, nastale kao rezultat lokalne tiskarske i nakladničke djelatnosti do 1945. godine, ulaze u zavičajnu zbirku, jer su temelj i za proučavanje povijesti knjige i tiskarstva našeg zavičaja.

Zbog sve većeg broja tiskara i nakladnika u novije vrijeme, u našu zavičajnu zbirku ne uvrštavamo sva djela objavljena u Međimurju, već samo ona što zadovoljavaju prve dvije kategorije, mada prema Zakonu o knjižnicama dobivamo obvezni primjerak nakladnika i tiskara s područja naše županije, budući da smo županijska matična knjižnica.

Vrste knjižnične građe zavičajne zbirke

Zavičajna zbirka obuhvaća sve vrste knjižnične građe, na svim medijima i formatima, a sistematizirana je u sljedeće skupine:

Monografije: a) sadržajno vezane uz zavičaj
b) vezane po izdavanju

Serijske publikacije: a) sadržajno vezane uz zavičaj
b) vezane po izdanju

Rukopisna građa

Polupublikacije

Kartografska građa

Note

Audio i audiovizualna građa

Elektronička građa

Efemerna građa – sitni tisak

Preformatirana građa

Zavičajna zbirka naše knjižnice posjeduje oko 9600 jedinica građe, s time da se svakodnevno nadopunjuje novom građom koja je značajna za naš zavičaj.

Monografije

Monografije imaju najveći opseg i zauzimaju centralno mjesto u našoj zbirci. Zbirka posjeduje 2189 svezaka (stanje 31. prosinca 2011), a građa se odnosi na različita područja ljudske djelatnosti. Većinom je zastupljena građa iz književnosti, povijesti,

društvenih znanosti i religije. Stara građa nastala u razdoblju do 1945. ima posebnu vrijednost za našu zbirku, jer je uloženo mnogo truda da se sakupi, budući da je mnogo vrijedne građe u raznim povijesnim i ratnim previranjima otuđeno ili uništeno.

Iz tog dijela zbirke posebno bih istaknula knjigu *Hrvatsko-slovenska seljačka buna godine 1573. – znanstvena rasprava, odobrena od Mudroslovnog fakulteta Kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*, autora Josipa Hartingera objavljena 1911. godine koja povijesno obrađuje i naš kraj. Koncem 19. i početkom 20. stoljeća javljaju se i mladi hrvatski preporoditelji Luka Purić, Ivan Novak i Vinko Žganec, koji se ističu svojom borbom protiv mađarizacije i objavljuju svoja djela na hrvatskom jeziku, a neka od njih nalaze se i u našoj zavičajnoj zbirci: knjiga dr. Ivana Novaka *Istina o Međimurju*, objavljena 1907. u Zagrebu; *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja* Vinka Žganca iz 1924; roman *Međimurje: isповijest jednog sutona*, autora Đure Vilovića, objavljen u Čakovcu 1923. i *Mandorlato*, istog autora, objavljen u Zagrebu 1924; *Pas Cvilek, dječak Ivek i dudaš Martin – omladinski roman*, autora Đure Vilovića objavljen u Zagrebu 1934. godine. Znanstvenici i književnici našeg kraja zastupljeni su također u zavičajnoj zbirci, jer su ostavili trag u razvoju našeg kraja, a njihova djela trajno obogaćuju naš život. Stoga nastojimo zbirku nadopunjavati sa svakim novim naslovom, a i u stalnoj smo potrazi za građom od povijesnog značaja.

Posebnu važnost u zavičajnoj zbirci imaju *ostavštine*, jer ta vrsta građe sastavljena od rukopisne do efemerne građe, daje vrijedne i kvalitetne informacije o zavičaju i njegovim suvremenicima, ljudima koji su dali veliki doprinos kulturi, školstvu, privredi, politici i uopće napretku Međimurja. Ostavštine kao zasebni dio zavičajne građe posebno su zaštićene, jer se najčešće radi o unikatnim i raritetnim jedinicama građe, pa se fond daje na korištenje prema propisanim standardima za ovu vrstu građe. U *Insulani* se nalaze ostavštine sljedećih znamenitih osoba:

Josip Vrhovski, muzikolog, kompozitor i dirigent

Joža Požgaj, muzički pisac i pedagog

Eva Požgaj, muzička pedagoginja

Petra Ferković, profesorica

dr. Ivan Novak, pravnik, publicist, političar, pjesnik

dr. Milana Novak-Gavrančić, liječnica, pedijatrica

Stjepan Bence, pjesnik

Ostavštine sadrže oko 5000 primjeraka različite vrste knjižnične građe, a svaka ostavština zasebna je stručno obrađena mala zbirka sa svojom signaturom i kazalom. U

našoj Knjižnici najvrednija je ostavština dr. Ivana Novaka⁴, sadrži oko 2.200 jedinica građe i razvrstana je u sljedeće skupine:

- rukopisi (pisma, bilješke i drugi Novakovi autografi),
- službena korespondencija (različiti dokumenti),
- plakati i leci (programi, objave, proglosti),
- knjige, novine i časopisi (objavljeni Novakovi radovi),
- fotografije (obiteljske i službene),
- herbarij (iz srednjoškolskih dana),
- predmeti (odlikovanja, slike, odvjetnički natpis).⁵

Veći dio Novakove ostavštine odnosi se na Međimurje, na život u Međimurju za vrijeme mađarske okupacije, kao i presjek života u vrijeme I. svjetskog rata, oslobođenja i pripojenja Hrvatskoj. Svi su ti događaji dokumentirani pismima i izvornim dokumentima kroz tisak, fotografije sudionika i samog organizatora vraćanja Međimurja Hrvatskoj, dr. Ivana Novaka.

Serijske publikacije

Fond serijskih publikacija čine novine, časopisi i zbornici koji se odnose na naš zavičaj. U našoj zbirci se nalaze sve novine objavljene na našem području, pa tako i list *Međimurje* koji je počeo izlaziti 1952. godine. U početku izlazi *Međimurska ravnica*, list NF Kotara Prelog i *Međimurje*, list NF Kotara Čakovec. Na zajedničkoj sjednici oba uredništva, održanoj 10 lipnja 1952. godine, donijeta je odluka da se objavljuje jedinstven list za cijelo Međimurje. Do tog razdoblja izašla su 4 broja *Međimurskih ravnica* i 1 broj *Međimurja*. Nakon sastanka, 15. lipnja 1952. godine izlazi prvi broj novina *Glas Međimurja*, list NF grada i kotara Čakovec - Prelog. Novine izlaze svakih 15 dana i imaju 6-8 stranica. Kasnije, od 1. lipnja 1953. novine mijenjaju naziv u *Međimurje*, list SSRN grada i kotara Čakovec i Prelog, a pod tim imenom izlaze i

⁴ Ivan Novak (Macinec, 22. V. 1884. - Čakovec, 20. II. 1934), osnovnu školu završio u Macincu, građansku školu u Čakovcu, gimnaziju u Varaždinu, Zagrebu i Bjelovaru, a Pravni fakultet paralelno u Zagrebu i Budimpešti. Kroz cijelo vrijeme školovanja Ivan Novak, koji je od najranijeg djetinjstva suočen s nacionalnom tragedijom svog kraja, ostao je vjeran svojim mladenačkim idealima - težnji ka nacionalnoj slobodi, demokraciji i socijalnoj pravdi. Njegovom je zaslugom Međimurje doživjelo svoj povijesni Badnjak 1918. godine, kada se izbavljeno od mađarske vlasti vraća Hrvatskoj.

⁵ Dr. Ivan Novak, nacionalni osloboditelj i preporoditelj Međimurja. Knjižnica i čitaonica Čakovec, Čakovec 1998, str. 17.

danas. U zbirci se čuvaju gotovo svi brojevi i godišta (mali broj primjeraka nedostaje). U novije vrijeme, točnije od 1. rujna 1995. izlazi još jedan tjednik *Međimurske novine*, čija sva godišta i brojeve čuvamo u zbirci. U ovu zbirku ulazi i *Međimurski kalendar*, od kojeg knjižnica posjeduje 46 svezaka. Čuvaju se i službena glasila Grada i Županije, pojedini brojevi školskih listova, općinskih mjesečnih glasila, biltena radnih organizacija, tvornički listovi, bilteni društvenih organizacija i sl.

Rukopisna građa

Rukopisna građa je nešto najvrednije što zavičajna zbirka posjeduje, jer je ona unikatna i njen gubitak je nenadoknativ. U zbirci imamo rukopisnu građu koja je dio ostavština, najznačajnijeg dijela naše zavičajne zbirke. U svakoj ostavštini postoje jedinice rukopisne građe.

Polupublikacije

U tu vrstu knjižnične građe ulaze interni dokumenti tiskani ili umnožavani jeftinijim tehnikama i u ograničenim količinama, a u njoj su zastupljeni diplomski i stručni radovi iz područja knjižničarstva. U ovu skupinu spadaju još doktorske disertacije i magistarski radovi, ali naša ih zbirka za sada nema. Ostale polupublikacije koje imamo u zbirci su: materijali sa savjetovanja, simpozija, kongresa, ali kako je građa ove vrste zaista raznovrsna i mnogobrojna, nije u potpunosti sređena ni uvedena u knjige inventara. Najbrojnije su polupublikacije društveno-političkog sadržaja (sporazumi, planovi, proračuni, uredbe, odluke), ali ni taj dio građe nije u potpunosti sređen i inventariziran.

Kartografska građa

Ova građa ima veliku važnost za svaki zavičaj, međutim, naša zbirka ne posjeduje mnogo te građe. Inventarizirano je samo 20 jedinica, a to su karte županije, pojedinih gradova i značajnijih općina. Sve su to karte novijeg datuma, dok od stare vrijedne kartografske građe imamo samo 3 jedinice kao sastavni dio ostavštine.

Note

Čitav notni materijal nalazi se u sklopu ostavština Josipa Vrhovskog, Jože Požgaja i Eve Požgaj, a sastoji se od 17 mapa nota

Audio, vizualna i audiovizualna građa

Zavičajna zbirka posjeduje 40 jedinica audio kaseti i CD-a, građa je inventarizirana i obrađena. Zvučna građa sadrži kompozicije lokalnih kompozitora i izvođača.

Vizualna građa zavičajne zbirke sadrži veliki broj razglednica (300 kom.), većina ih je digitalizirana te se nalaze na mrežnim stranicama knjižnice. Postoje i vrijedne i značajne fotografije i čestitke (200 kom.), a nalaze se u cjelini ostavština i važne su za izučavanje društveno-političkog i kulturnog života Međimurja tog vremena.

Audiovizualna građa (videokazete i DVD-i) koja govori o našem zavičaju također je zastupljena u zbirci s 22 jedinice građe.

Elektronička građa

Ove vrste građe ima sve više, jer se građa sve češće zaštićuje i pohranjuje na raznim formatima optičkih diskova. Važno je napomenuti da i donacijama dobivamo vrijednu zavičajnu građu na optičkim diskovima, npr. Nacionalna i sveučilišna knjižnica darovala nam je zavičajnu građu u elektroničkom obliku.

Efemerna građa - sitni tisak

U tu građu svrstavamo plakate letke, ulaznice i sl. Od posebne vrijednosti u zbirci su plakati i pozivnice (450 kom.), jer putem tih plakata i pozivnica pratimo kompletan kulturno-animatorski program naše ustanove, ali i svih ustanova iz kulture u našem kraju.

Preformatirana građa

Ova vrsta građe je u porastu, jer je nastala prijenosom s jednog formata na drugi. Tu ubrajamo fotokopiranu i digitaliziranu građu. Najveći dio građe je digitaliziran, budući da se na taj način građa i zaštićuje (ostavštine, novine, rukopisna građa), ali se omogućava i bolja dostupnost. U digitalnom obliku posjedujemo oko 1500 jedinica građe.

Nabava i obrada zavičajne građe

Nabava građe omogućava izgradnju fonda, ali je pritom važno imati razrađene smjernice koje omogućuju kvalitetniju nabavu. Kod nabave građe zavičajne zbirke bitno je sistematizirati kriterije nabave, kako bi se točno znalo što ulazi u fond zavičajne zbirke. Nabava građe obavlja se putem kupnje, poklona, obveznog primjerka i zamjenom. Nabavom se bavi voditelj zavičajne zbirke, koji prati sve novosti, surađuje sa srodnim ustanovama i pojedincima koji se bave zavičajnošću.

Građa zavičajne zbirke stručno se obrađuje prema svim pravilima struke - obavlja se katalogizacija, predmetna obrada, signiranje i zaštita. Cilj je da preko naših kataloga zbirka postane dostupna i vidljiva korisnicima. Građu nije moguće posuđivati, dozvoljeno je samo korištenje u prostorima Knjižnice, što se kao važan vid zaštite stalno provodi.

Zaključak

Uloga zavičajne zbirke značajna je na mnogo načina, jer svojim sadržajem obuhvaća interese cijele društvene zajednice našeg kraja, ali i šire. Iako zakonski propisi upravo knjižnicama nalažu formiranje i brigu o zavičajnim zbirkama, njihova je uloga i interes od šireg društvenog značaja.

Smatramo svojom obavezom da vrijednu kulturnu baštinu Međimurja sačuvamo i kvalitetno predstavimo javnosti te omogućimo njenu širu dostupnost. Cilj nam je prikupiti i evidentirati što više građe o zavičaju, pa surađujemo sa svim srodnim ustanovama i građanima koji posjeduju vlastite knjižnice, kako bismo obogatili našu zbirku.

Na prikupljanju građe angažirani su svi djelatnici knjižnice, jer smo svjesni važnosti i značaja očuvanja građe kao dijela baštine našeg kraja.

Svjesni smo da kulturna i povijesna baština neke sredine i naroda čini vezu s tlom, govori o prisutnosti ljudi na tom prostoru, njihovim spoznajama o životu predaka, njihovom sadašnjem životu, kao i o njihovom kulturnom i nacionalnom identitetu. Upravo stoga i naša zavičajna zbirka ima važnu ulogu u cjelokupnoj baštini Međimurja.

Literatura

Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage: <http://whc.unesco.org/en/conventiontext/>

Dr. Ivan Novak (1884-1934), nacionalni preporoditelj i osloboditelj Međimurja, Knjižnica i čitaonica Čakovec, Čakovec 1998.

IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom, sastavio i uredio Edward P. Adcock u suradnji s Marie-Thérèsom Varlamoff i Virginijom Kremp (s engleskog prevela Koraljka Golub; uredila i usuglasila s engleskim izvornikom i stručnim nazivljem na području zaštite Tatjana Mušnjak). Zagreb, Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003. (Povremena izdanja Hrvatskoga knjižničarskog društva, knj. 11)

Preporuke za ustroj zavičajne zbirke u narodnim knjižnicama i drugim knjižnicama (ustanovama) koje prikupljaju knjižničnu zavičajnu građu. Zagreb, Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2009. URL <http://www.hkdrustvo.hr/clanovi/Preporuke.pdf> (18.7.2012)

Standardi za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj, NN 58/1999.

Šola, T., Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju. Zagreb, Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003.

Vuković-Motl, S., Zavičajna zbirka, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 31, 1/4(1975), str. 17-25.

Zakon o knjižnicama, NN 105/1997, 5/1998, 104/2000.

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, NN 69/99, NN 151/03, NN 157/03.

KAMO IDU ARHIVSKE KNJIŽNICE?

Uvod

„Specijalna knjižnica je samostalna knjižnica ili knjižnica u sastavu koja pokriva neku znanstvenu disciplinu ili određeno polje znanja odnosno područje specijalne djelatnosti. Tu spadaju knjižnice koje primarno pružaju usluge specifičnoj kategoriji korisnika ili primarno prikupljaju specifične oblike dokumenata ili knjižnice koje sponzorira neka ustanova u cilju zadovoljavanja potreba vezanih uz vlastito područje rada ili djelovanja. To mogu biti javne ustanove ili instituti; tijela državne vlasti ili uprave; javna, mješovita i privatna poduzeća; nevladine udruge; crkvene institucije te druge pravne i fizičke osobe koje obavljaju knjižničku, dokumentacijsku i informacijsku djelatnost. Knjižničari pomažu korisnicima u traženju informacija i za to moraju imati barem osnovna znanja iz širokog spektra znanja, moraju poznavati različite izvore podataka i pratiti trendove u izdavaštvu i tehnologiji. Korisnici i rukovodstva matičnih ustanova kod knjižničara najmanje prepoznaju znanje.“¹

Specijalne knjižnice vrlo su raznorodne i najčešće su u sastavu matičnih ustanova. Po svom su fondu znanstvene knjižnice, ali o njima skrbe različita ministarstva i/ili same ustanove osnivači. Jedan od problema specijalnih knjižnica je i u raznovrsnosti njihova financiranja: od onih na proračunu nekog od ministarstava do onih koje su samo na proračunu matičnih ustanova.

¹ Standard za specijalne knjižnice, 2011. (u postupku prihvaćanja).

Arhivske knjižnice pripadaju u grupu specijalnih knjižnica i u nešto povoljnijem su položaju, jer su u nadležnosti samo Ministarstva kulture i financiraju se iz proračuna istog ministarstva. Razvoj i napredak arhivskih knjižnica može se pratiti kroz rezultate dviju anketa provedenih u njima s odmakom od dvije godine.

Stanje u specijalnim knjižnicama

Kako bi se utvrdilo sadašnje stanje u specijalnim, posebno arhivskim knjižnicama, provedena su dva istraživanja. Prvo istraživanje provedeno je 2009. prilikom osnivanja Radne grupe za arhivske knjižnice pri Savjetodavnoj arhivskoj službi², a drugo o položaju knjižnica u RH^{3,4} provedeno je u ožujku 2011. Tim je istraživanjima obuhvaćeno 14 arhivskih knjižnica.

Prema odazivu na ankete može se zaključiti da su knjižničari, ali i neknjižničari koji rade u arhivskim knjižnicama bili angažirani, jer je odaziv u oba slučaja bio 100%.

Zatečeno stanje

U 14 državnih arhiva u Republici Hrvatskoj njih 11 ima osnovanu knjižnicu, a samo u njih 5 je zaposleno stručno knjižničarsko osoblje. U ostalim arhivskim knjižnicama rade arhivisti koji su zaduženi za knjižnicu/čitaonicu i vrlo često posvećuju samo 10-75% svog radnog vremena knjižničnim poslovima.

Tablica 1. Prikaz djelatnika zaposlenih u knjižnicama državnih arhiva u Republici Hrvatskoj

2 Martek, Alisa, *Znanja i vještine knjižničara u specijalnim arhivskim knjižnicama na primjeru Knjižnice Hrvatskog državnog arhiva*, *Arhivski vjesnik* (Zagreb), 52 (2009), str. 171-182.

3 Špac, V. et al. *Status i pravni položaj knjižnica i knjižničara: stanje u specijalnim i visokoškolskim knjižnicama*; Martek, A., Rybak-Budić, E. (ur) *Knjižnice kamo i kako dalje? Zbornik 12. dana specijalnih i visokoškolskih knjižnica*. Zagreb, HKD, 2012. (u pripremi).

4 Špac, V.; Martek, A., *Specijalne knjižnice i strategija razvoja*, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* (Zagreb), (2013) (u pripremi).

Arhiv	Knjižnica	Knjižničar	% vremena za knjižnicu	knjižničarski savjetnik	viši knjižničar	diplomirani knjižničar	pomoćni knjižničar	ostalo
HDA	DA	DA	100%	1	1	1	1	1 arhivist
DABJ	DA	NE	/					
DADU	DA	NE	30%				1	
DAGS	DA	NE	/					1 arhivist
DAKA	NE	NE	10%					1 arheolog, arhivist
DAOS	NE	NE	/					
DAPA	DA	NE	10%		1			
DARI	DA	DA	100%					1 arhivist, 1 arhivski tehničar, 1 NSS manipulant
DASK	NE	NE	75%					1 viši arhivski tehničar
DASB	DA	NE	10%					1 politolog-arhivist, 1 prof. hrvatskog i povijesti-arhivist
DAST	DA	DA	50%		1			
DAVŽ	DA	NE	20%				1	1 arhivist
DAZD	DA	DA	100%		1		1	
DAZG	DA	DA	50%			1		

a) Djelatnici

U arhivskim knjižnicama radi 21 djelatnik od kojih je samo njih 7 visokostručno knjižničarsko osoblje, 4 su pomoćni knjižničari, dok 10 djelatnika knjižnice nije knjižničarske struke: 7 arhivista, 1 viši arhivski tehničar, 1 arhivski tehničar, 1 NSS manipulant (Slika 1).

Slika 1. Prikaz djelatnika zaposlenih u arhivskim knjižnicama u ožujku 2011.

Kada govorimo o stručnom osoblju u arhivskim knjižnicama, imamo na umu sve aspekte knjižnične djelatnosti. Potreban broj zaposlenih bi se trebao odrediti prema veličini fonda, broju korisnika i složenosti usluga i pri tome bi trebalo voditi računa da u knjižnici radi djelatnik s knjižničarskim obrazovanjem.

Kako knjižnice nisu osnovna djelatnost arhiva, a i radi sveopće financijske krize, jasno je da u knjižnicama rade i arhivisti. Samim time je trud koji ulažu na sređivanje i opis knjižnične građe za svaku pohvalu. Tu dolazi do izražaja djelovanje Radne grupe za arhivske knjižnice. Pozitivni efekti rada Radne grupe vidljivi su kroz uspostavljenu suradnju svih arhivskih knjižnica pri razmjeni izdanja državnih arhiva, međuknjižničnoj posudbi i općenitoj vidljivosti knjižnica u matičnim arhivima.

b) *Ustrojbena jedinica*

U članku 4 Zakona o knjižnicama⁵ stoji: „Pod uvjetima propisanim ovim Zakonom knjižničnu djelatnost mogu obavljati ustanove i druge pravne osobe, pri čemu se radi obavljanja knjižnične djelatnosti moraju ustanoviti **posebne ustrojbene jedinice** ovih ustanova i drugih pravnih osoba (u daljnjem tekstu: knjižnice u sustavu).“

Rezultati ankete su pokazali da je samo 49% svih specijalnih knjižnica u RH konstituirano kao samostalna ustrojbeno jedinica unutar matične ustanove, dok se od 14 arhivskih knjižnica njih 12 može smatrati samostalnom ustrojbenom jedinicom ili dijelom neke logične cjeline, npr. čitaonice, informacijsko-dokumentacijskog odjela i sl. (Slika 2)

Slika 2. Prikaz položaja knjižnice unutar arhiva

Iz toga se može zaključiti da je taj dio Zakona o knjižnicama zadovoljen.

c) *Knjižnični odbor*

Prema članku 28 Zakona o knjižnicama⁶, „Voditelj knjižnice **član je knjižničnog**

⁵ Zakon o knjižnicama, Narodne novine 105/1997.

⁶ Isto.

odbora i upravnog tijela pravne osobe u čijem je sastavu knjižnica.“ Nažalost, anketom je konstatirano da samo Knjižnica HDA ima оформljen Knjižnični odbor, dok ga ostale arhivske knjižnice nemaju.

Knjižnični odbor je savjetodavno tijelo koje rješava sljedeće poslove₇:

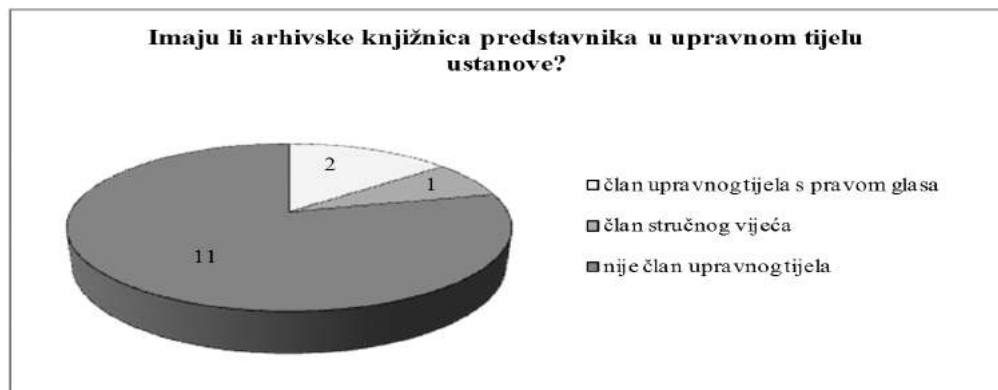
- utvrđuje nacrt Pravilnika o radu Knjižnice,
- predlaže mjere za razvoj i unapređenje rada Knjižnice,
- predlaže glavne smjernice nabavne politike Knjižnice,
- na temelju mišljenja i prijedloga pojedinih odjela te Stručnog vijeća predlaže ravnatelju nabavu inozemne i domaće literature za potrebe stručnog i znanstvenoistraživačkog rada svih odjela HDA,
- donosi odluke o stegovnim mjerama za neuredne korisnike,
- predlaže otpis knjižne građe,
- poduzima i druge aktivnosti od značaja za rad Knjižnice.

Iz svega navedenog proizlazi da je važan za poslovanje knjižnice i da bi ga sve knjižnice trebale оформiti.

d) Upravno tijelo

Kad se govori o upravnom tijelu misli se na neko stručno tijelo arhiva na kojem se raspravlja i odlučuje o stručnim pitanjima rada arhiva. Najčešće je to Stručno vijeće.

Rezultati ankete pokazuju da samo u 24% specijalnih knjižnica imaju predstavnika u upravnom tijelu ustanove, a kod arhivskih knjižnica to je 21% odnosno, samo 3 od 14 arhivskih knjižnica imaju svog predstavnika u upravnom/stručnom tijelu. (Slika 3)

Zastupljenost knjižnice u stručnom vijeću omogućava oblikovanje knjižničnog poslovanja prema prioritetima ustanove, uz mogućnost oblikovanja knjižničnih usluga prema potrebama samog arhiva i njegovih djelatnika te poboljšanja zadovoljenja potreba korisnika knjižnice.

e) *Pravilnik o radu knjižnice*

Više od polovice specijalnih knjižnica još uvijek nema usvojen Pravilnik o radu knjižnice, ali nekoliko je knjižnica u fazi njegove izrade ili prihvatanja. Slična je situacija i kod arhivskih knjižnica. (Slika 4)

Slika 4. Odnos knjižnica koje imaju i onih koje nemaju Pravilnik o radu knjižnice

Da bi knjižnice mogle funkcionirati na zadovoljstvo korisnika, uprave matične ustanove i knjižničarske struke, potrebno je izraditi Pravilnik o radu knjižnice, jer on osigurava:

- kontinuitet rada neke knjižnice,
- mogućnost provjere obavljenih poslova,
- mogućnost stalnog poboljšanja rada i usluga knjižnice,
- bezbolnu smjenu osoblja u knjižnicama (naročito važno u knjižnicama sa samo jednim zaposlenim).

Standardi za specijalne knjižnice

Stručni odbor Hrvatskog knjižničarskog društva osnovao je 2007. godine Radnu grupu za izradu Standarda za specijalne knjižnice. Radna grupa napravila je prijedlog Standarda koji je prošao javnu raspravu i raspravu na Stručnom odboru HKD-a i trenutno je u postupku usvajanja u Ministarstvu kulture.

Standard donosi suvremeniji pristup radu knjižnica i vodi računa o specifičnim potrebama pojedinih vrsta knjižnica. Standardi propisuju:

- ustroj i rad specijalnih knjižnica,
- njihove zadaće, djelatnost i sredstva za rad,
- njihove usluge i službe,
- stručno osoblje,
- prostor i opremu.

Standardima se omogućuje bolje vrednovanje knjižničarske profesije u cijelosti, savladavanje knjižničarskih poslova te određuje kvaliteta rada specijalnih knjižnica. Njima se otkrivaju mogućnosti knjižničara, utvrđuju postupci u svakodnevnom radnom procesu i omogućuje sagledavanje strategija budućeg razvoja. Stoga je potrebno da standardi budu dostizni, razumljivi i motivirajući za knjižničare, jer omogućuju njihovo bolje vrednovanje i prepoznatljivost.

Strategija razvoja specijalnih knjižnica 2012- 2015.

Amerikanci su svoju strategiju razvoja specijalnih knjižnica nazvali *Strategijom za preživljavanje i uspjeh*⁸, što objašnjava preporuke u njima:

- agresivno plasiranje, nametanje svojoj okolini,
- upoznavanje svojih korisnika - održavanje treninga (grupnih ili pojedinačnih),
- pronalaženje informacija bez izrazitog traženja i sl.,

⁸ Fletcher, A. (et al.). *Saving special libraries in a recession: business strategies for survival and success*. URL: <http://www.sla.org/pdfs/sla2009/SavingSL.pdf> (11.12.2011)

- aktivno uključivanje u rad ustanova i rad na dobivanju istog voditeljskog statusa kao i ostali voditelji odjela, s istim ovlastima.

Strategiju razvoja specijalnih knjižnica u Republici Hrvatskoj izradila je Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zavod za knjižničarstvo. Strategija donosi ciljeve razvoja specijalnih knjižnica po raznim segmentima poslovanja knjižnice. Također donosi misiju i viziju razvoja specijalnih knjižnica, a njeni su ciljevi:

1. Korisnici i knjižnične usluge
2. Izgradnja i razvoj zbirke
3. Funkcionalna povezanost srodnih specijalnih knjižnica
4. Stalno stručno usavršavanje i cjeloživotno obrazovanje knjižničara
5. Suradnja
6. Osiguranje financijskih sredstava u okviru strategije razvoja matične institucije.

Strategija predlaže razvoj službi i usluga, izgradnju i razvoj zbirke, funkcionalnu povezanost srodnih knjižnica, stalno stručno usavršavanje i cjeloživotno obrazovanje knjižničara te osiguranje financijskih sredstava u okviru strategije razvoja matične institucije.

Implementacija strategije

Strategijom se želi:

- potaknuti knjižničare na aktivniju suradnju s drugim knjižnicama i stručnim udrugama,
- promijeniti percepciju knjižničara od posrednika do kreatora,
- pomoći u borbi za pravni status knjižnice unutar ustanove,
- potaknuti agresivniji nastup knjižnica prema upravama ustanova i nadležnim državnim i stručnim tijelima sa svrhom promoviranja i plasiranja knjižnice,
- zamijeniti samozatajnost i samodostatnost s javnim zagovaranjem i stalnom prisutnošću knjižnice u radnim procesima ustanove i potrebama okoline,
- ukomponirati ciljeve Strategije u strategiju razvoja matične ustanove u dijelu koji se odnosi na knjižničnu djelatnost.

Umjesto zaključka

Knjižničari arhivskih knjižnica trebaju uspostaviti dobru suradnju s arhivistima i naći zajednički jezik na dobrobit korisnika i ustanova.

Knjižnice trebaju biti samostalne ustrojbene jedinice ili u sklopu čitaonice ili informacijsko-dokumentacijskog odjela. Također trebaju imati predstavnika u upravnom tijelu (pritom treba naglasiti da se radi o stručnom tijelu - npr. Stručno vijeće), gdje se dogovara politika i strategija arhiva i gdje je njihov stručni doprinos najveći.

Osnivanje Radne grupe za arhivske knjižnice pokazalo je kako koordinirani rad arhivskih knjižnica već u kratkom vremenu daje pozitivne rezultate. Imajući to na umu, osnovana je Radna grupa za arhivske knjižnice i pri Sekciji za visokoškolske i specijalne knjižnice Hrvatskog knjižničarskog društva. Cilj Radne grupe je uspostavljanje bolje suradnje među arhivskim knjižnicama, ali i povezivanje knjižničarske i arhivske struke.

OSTAVŠTINE I OTKUPI U KNJIŽNICI HRVATSKOG DRŽAVNOG ARHIVA

Uvod

Sva građa koju knjižnica posjeduje i daje na korištenje naziva se knjižničnim fondom. Knjižnični je fond promjenjiv i s obzirom na veličinu i na vrstu građe. S obzirom na količinu građe on se neprestano povećava, iako se u radu knjižnice povremeno može dogoditi i da se smanji. Zbog svoje promjenljivosti, knjižnični se fond izgradnjom stalno nadopunjuje. Budući da knjižnice prikupljaju raznovrsnu građu, knjižnični je fond raspoređen prema određenim cjelinama. Raznovrsnost građe uvjetuje unutarnju podjelu knjižničnog fonda, pri čemu je važna i veličina knjižnice. U manjim se knjižnicama knjižnični fond uobičajeno dijeli u dvije osnovne zbirke: zbirku knjiga i zbirku periodike (časopisi i novine), ali često se stvaraju i druge zbirke. Te su zbirke unutar fonda odijeljene, a njihov broj ovisi o veličini knjižnice i vrsti knjižnične građe koju posjeduje. Velike ili veće knjižnice, a to su uglavnom nacionalne, općeznanstvene, pa i veće pučke knjižnice, obično svoj aktivni knjižnični fond dijele na opću zbirku i cijeli niz posebnih zbirki.¹

Podjela se provodi prema vrsti građe i prema zastupljenim sadržajima. Prema vrsti građe obično se stvaraju ove zbirke: zbirka rukopisa, zbirka starih tiskanih

¹ Tadić, K., *Rad u knjižnici, Opatija, Naklada Benja*, 1994. Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/infoz/biblio/nastava/dz/text/pog2.htm> (31.8.2012)

knjiga (s određenom graničnom godinom), zbirka periodike, zbirka grafika, zbirka kartografskih publikacija, muzikalija, fotografija, gramofonskih ploča, mikrofilmova, sitnog tiska i druge. Prema sadržaju mogu se stvarati posebne zbirke, primjerice zavičajne zbirke, spomen-zbirke, zbirke knjižničarske literature, zbirke ostavština.

Knjižnični se fond uglavnom dopunjuje uz uvažavanje jasnih i točno određenih granica. To se postiže osmišljenom nabavnom politikom i odabirom građe, ažurnom obradom, odgovarajućom zaštitom te stalnim pročišćavanjem i vrednovanjem fonda.

Oblikovanje knjižničnog fonda

Knjižnični fond, kako je već kazano, nije statičan i potrebno ga je pažljivo, savjesno i neprestano dograđivati imajući na umu potrebe korisnika. Opseg knjižničnog fonda ovisi ponajprije o namjeni knjižnice, njezinom postojećem fondu i financijskim sredstvima kojima raspolaže ne samo za neposrednu nabavu odabrane građe, već i za njezinu obradu, pohranu i čuvanje, uključujući dakako i potrebno osoblje i prostor. U knjižničnom poslovanju navode se četiri načina nabave knjižnične građe: kupnja, zamjena, obvezni primjerci i darovanje.²

K. Tadić razlikuje slučajne darove (one koji u knjižnicu stižu željom darovatelja) i izazvane (u slučaju kada knjižnica traži od pojedinaca ili ustanova određenu građu).³ Slučajni darovi nazivaju se i netraženima ili ponuđenima, a izazvani traženima.⁴

Navedeno se može primijeniti i na arhivske knjižnice. Nastanak jedne arhivske knjižnice rijetko se veže uz neki točan datum ili posebnu odluku. On se zbiva spontano i kroz duže razdoblje, a izraz je postupnog sazrijevanja potreba arhivskih djelatnika za izgradnjom specijalizirane knjižnične zbirke koja im omogućuje kontinuirani dotok informacija nužnih za izvršavanje njihovih poslova

2 Nav. dj.

3 Nav. dj.

4 Darovi za zbirke - smjernice za knjižnice, u: Darovi za zbirke - smjernice za knjižnice. Upute za izradbu smjernica za izgradnju knjižnične zbirke primjenom modela *Conspectus*. Međunarodna posudba i dostava dokumenata - načela i smjernice za postupanje. Model nacionalnog pravilnika za međuknjižničnu posudbu. Zagreb, Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2010.

na sređivanju arhivskih fondova i zbirki, vrednovanju i izlučivanju arhivskog gradiva te obradi i posredovanju informacija o gradivu neposredno ili preko odgovarajućih obavijesnih pomagala. U istoj se zbirci stvaraju uvjeti i korisnicima istraživačima, da uvidom u relevantnu literaturu osiguraju brz i učinkovit hod kroz to gradivo, razumijevanje uloge i značenja stvaratelja gradiva u konkretnom upravnom i političkom sustavu te općeg konteksta nastanka gradiva u određenom povijesnom razdoblju.⁵

Prva knjižnična građa koja se u arhivima pojavljuje veže se za razna izdanja zakonskih propisa i pravno-povijesne priručnike, opća povijesna djela te djela iz pomoćnih povijesnih znanosti, u koje je donedavno svrstavana i arhivistika. Postupno zbirke uključuju djela iz srodnih humanističkih i društvenih disciplina, koja obrađuju pojedine segmente života i rada okruženja u kojem arhiv djeluje te sadrže podatke o pojedinim događajima i osobama iz nacionalne i lokalne povijesti. Posebna pozornost pridaje se tiskanim povijesnim izvorima, općim referentnim djelima i specifičnim izdanjima upravnih organa i organizacija te gospodarskih i drugih subjekata koji djeluju na tom području, kao što su upravni, crkveni i vojni shematizmi, statistička izvješća, razni kalendari, imenici, vodiči, spomenice i sl. S obzirom na vrstu građe, zastupljene su knjige, časopisi, novine i službene publikacije.⁶

Kao i u svim ostalim knjižnicama i u arhivskim knjižnicama se nabava građe obavlja razmjenama, kupnjom, izdvajanjem građe iz arhivskih fondova te darovanjem. Na izgradnju zbirke arhivskih knjižnica veliki utjecaj imaju njezini korisnici. Naime, osim posrednog utjecaja na politiku stvaranja zbirke iskazivanjem svojih stvarnih potreba, dio njih i neposredno sudjeluje u oblikovanju zbirke doniranjem ili prodajom svojih osobnih knjižnica. Njih za arhive i arhivske knjižnice vežu dugogodišnja istraživanja u njima te s tim u vezi želja da daju osobni doprinos razvoju arhivske djelatnosti. Svi ovi oblici nabave nisu iste vrijednosti i ne utječu jednako na izgradnju zbirke. U okviru poklona najveći je broj tzv. ciljanih poklona, koji proizlaze iz obveze korisnika arhivskog gradiva, da nakon objave rezultata svojih istraživanja odgovarajuću publikaciju poklone arhivskoj knjižnici. Međutim, postoje i neželjeni poklone, dijelovi donacija i otkupljenih zbirki, a naročito gotove zbirke ustanova koje su prestale postojati. Unutar ove građe obilje je literature koja po svojoj provenijenciji ne spada u fond arhivske knjižnice, opterećuje ga, umjetno povećava veličinu knjižnice i zauzima dragocjeni prostor.⁷

5 Ranić, A., *Izgradnja zbirke arhivske knjižnice, Arhivski vjesnik*, 48(2005), 131-143.

6 Ranić, A., *nav. dj.*, str. 133.

7 Isto, str. 134.

Zbirke ostavština

Sve arhivske knjižnice posjeduju ovakve zbirke, pa i Knjižnica Hrvatskog državnog arhiva ima zavidan broj takvih zbirki.⁸ Knjižnica HDA je u svojoj dugoj povijesti naišla na nekoliko bitnih problema u vezi s ostavštinama.

1. *Ugovori* su važan dio otkupa/donacija. Mnogi pojedinci inzistiraju na cjelovitosti svojih knjižnica i u novom prostoru, a upravo preuzete gotove knjižnice predstavljaju najveći problem. One često ne korespondiraju s fondom knjižnice i njihovo uključivanje u knjižničnu zbirku remeti uspostavljenu ravnotežu i izbalansirane odnose između stručnih i znanstvenih područja koja ona izgrađuje kako u pogledu njihova opsega, tako i u pogledu njihova odnosa prema glavnoj disciplini. Ovisno o veličini preuzete zbirke uvijek postoji opasnost da u novonastaloj situaciji prevagu u fondu odnese neko za arhivsku knjižnicu manje važno stručno područje.
2. *Prostor*: bilo bi idealno pojedinu ostavštinu smjestiti zasebno, kao što je to slučaj s nekim ostavštinama u knjižnicama Hrvatskog instituta za povijest HAZU, pogotovo kad se radi o ostavštinama osoba za koje se očekuje veliko zanimanje za proučavanje njihovog rada i djelovanja. Takve zbirke imaju poseban katalog, a ne ulaze u matični fond. Nasuprot tome, u Knjižnici HDA ostavštine postaju integralnim dijelom fonda, a porijeklo zbirke se okuplja virtualno navodeći provenijenciju u napomeni o nabavi građe u bibliografskom opisu jedinice u BiblioNET-u. Za sada takva napomena, nažalost, nije vidljiva u *on-line* katalogu, ali je moguće izlistati bibliografske podatke svake zbirke.
3. *Duplikati/nepotrebna građa* iz ostavština najčešće se mora izlučivati. Iako pritom valja slijediti upute iz Pravilnika o reviziji i otpisu knjižnične građe,⁹ čime se izlučena građa najprije nudi Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Knjižnica HDA izlučenu građu nudi najprije knjižnicama u arhivskom sustavu RH. Do sada se većina izlučene građe uspješno distribuirala u arhivske knjižnice, pogotovo one novoosnovanih arhiva.

⁸ U Knjižnici HDA se nalaze sljedeće ostavštine (često ustanovljeno samo prema ekslibrisima i bivšem smještaju neobrađenih zbirki): Šidak, Karaman, Šufflay, Stulli, zbirka Braće hrvatskog zmaja, Antoljak, Adamček, Despalatović, Bakarić, Župić, Privredna komora, Očak, Majnarić-Pandžić (donirano u Knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu), Gradišćanski Hroati (donirano u NSK), Drašković, Plaški, Prelog, Gortan, fotozbirka Pavić, zbirka Fotokemike, Radica, Nemeth, Čolak, Herkov, zbirka literature o ženama, Krizman, Foretić, Jušić, itd. (autorica se nada da je ovim popisom obuhvatila bar većinu bitnih ostavština).

⁹ Pravilnik o reviziji i otpisu knjižnične građe (Narodne novine 21/2002).

Često se u takvim ostavštinama, naročito u zbirkama beletristike, mogu naći prva izdanja, knjige s potpisima i posvetama autora, što daje vrijednost samim knjigama, ali za arhivsku knjižnicu nije relevantno.

4. *Fizičko stanje građe.* Nerijetko su donirane knjige u lošem stanju i najbolje bi ih bilo izlučiti.
5. *Oglašavanje izlučene građe.* Praksa pokazuje da je najbolji način obavješćavanja zainteresiranih knjižnica e-mail porukama, zatim oglašavanje na diskusijskoj listi szi-bib, a također i dopisima matičnim knjižnicama za određeno područje te izravnim kontaktom s knjižnicama.

Umjesto zaključka

Knjižnica mora biti samostalna u odlučivanju što zadržati, a što izlučiti.

Cjelovitost zbirke je moguće sačuvati i virtualno tako da se građa koju knjižnica ne želi popiše i tako informacijom priključi dijelu ostavštine koja se zadržava.

Važno je naglasiti da nepotrebni dijelovi ostavština, tj. građe koja knjižnici iz trenutne perspektive (ili dugoročno planirane nabavne politike) ne odgovara, ipak nije samo „gomila nepotrebnih knjiga“. U Hrvatskoj ne postoji repozitarna knjižnica, iako se o potrebi takve ustanove duže govori. To je knjižnica u kojoj se odlažu knjige koje iz bilo kojeg razloga trenutno ne trebaju nijednoj knjižnici, ali koje kroz neko dulje razdoblje mogu nekome biti zanimljive za istraživanje, npr. povijesti neke discipline. Stoga se predlaže da određene knjige koje preostanu, nakon što druge ustanove uzmu što ih zanima, ne odu u stari papir, već da se odlože za takvu buduću repozitarnu knjižnicu ili ponude antikvarijatima.

